بسم اللہ الرحمن الرحیم

حمد ذاتیکہ مظاہر کونی را آئینہ تجلیات حقیقت محمدیہ ساختہ و شکر مبدعیکہ مشارق ذرات
عالم ناسوت را از خورشید لاہوت حقیقت احمدیہ تافتہ جلوہ عروس غیب ہویت الا
قابمنصہ تجلا کشیدہ و نشاء خفای اتحاد را پیرایۂ عالم شہادت بخشیدہ آزل پردہ ایست
جلوہ نخستین گنجینہ ذات او و ابد منزلیست از لا انتہاے مدارج صفات او حال تجلیات
از نارشکدہ ظہور او و مقام جلوۂ ایست از تجلی کدہ نور او فناے بحت فقر حقیقی
و سواد الوجہ فی الدارین رجوع بسوے عدم اصلی دربارگاہ رفیعش سکر انبساط آرد
و صحو بعد غیبت و زوال احساس عارف را بعالم احساس وارد غیبت آئینہ ایست از جلوات
انوار او و قبض و بسط نزہتکدہ ایست از گلشنستان اسرار او تا خیالات بطون
ہاے ارواح کشیدہ مقامات لاتعینے بہ تعینات رسیدہ آلہی حرفے از ثنا

بے منتہائے تو بر زبانِ خویش نمی آرم بکمال عجز و فراوان نیاز ثنائی تو بر تو می سایم

بیت

آنجا کہ کمالِ کبریائے تو بود	عالم نمے از بحرِ عطائے تو بود
ما را چہ حدِ حمد و ثنائے تو بود	ہم حمد و ثنائے تو سزائے تو بود

و نعت مر رسولے کہ دریائی حقیقت قطرہ ایست از تموج شہودش و تجلی گاہ معرفت ذرہ ایست از صیقل طرازی وجودش پیکرش ظہوریست در مظاہر حقائق امکانی و ذاتش جوہریست از گنجینۂ نہانی خلوت سرمدی نغمہ ایست از ارغنون حقیقتش و نوای کن اشارتیست از عشرتکدہ معرفتش نہال وجود آرائشِ بوستان کائنات و گلِ شہودِ او پیرایۂ گلزار تجلیات مشاہد کمالش شہادت گاہ شاہد اطلاق و تماشاگاہ بازار ظہورش تجلی فروشِ جواہر اشراق صیقلگری لمعات انظارشن جوہر نمائی شمشیر امکانی و آئینہ خیزی اشعات توجہاتش خورشید بار مطلع اکوانی گوہریست کہ نیسانِ کن بجوہر نمائش باریدہ و مشرقیست کہ آفتاب احدیۃ از منظرش درخشیدہ عالمِ اجمال خلوتگاہ شاہد او نگ دست و عالم تفصیل جلوت کدہ ظہور جمال او از آنکا برانتیانش در ہر صدی شخصی پدید آید کہ تجدید دین متین فرماید و گرہی از احوالِ پر اختلالِ عالم و عالمیان کشاید نفوسِ آلِ اطہارش در انجمن گاہ ملکوت چندان گوشۂ کلاہ نشکستہ اند کہ سیاہی نورانیان جبین سائی بارگاہِ شان نتوان گردید و ذوات اصحابش در تجلی گاہ تقدیس آن قدر سر نکشیدہ اند کہ دیر روحانیان را غبارِ کف پائی این بزرگواران جلا نخواہد بخشید اما بعد فقیر حقیر وکیل احمد سکندرپوری نقشبندی مجددی عفا عنہ ربہ بلطفہ السرمدی می گوید کہ بر مرایائی ضمائر اولوا الابصار مستقیم اشراقاتِ علم و کمال اند مخفی نخواہد بود کہ آفتابِ فیضان مبدء فیاض تا المعہ

معادن قلوب انسانی گردیدہ ہر جوہر بمقتضائی صفا طینتی خویش در بازار کمال تابیدہ آنرا کہ در نگارستان ازل نور بینش دادہ اند از لمعات آن آفتاب عالم تاب درخشید و کسے را کہ در میثاق التفاتی کردہ اند از ضیائی مہر انجلائی باطنش آفاق منور گردید مصداق این ذات تقدس مآب کمالیت انتساب سلطان طریقت برہان حقیقت مہبط انوار الٰہی مورد برکات نامتناہی امام ربانی حضرت **شیخ احمد** سرہندی **مجدد الف ثانی** علیہ الرحمۃ است کہ از ظہور انکشاف صبح شعور در اقتباس انوار تقدیس بودہ و ہر جلوہ انوار قدس کہ در دیدۂ تکوین مخفی بود از آئینہ خویش وا نمود

قصیدہ

زہی خیال تو مرآت قدس نورانی ∗ زہی جمال تو مصباح نور یزدانی
لوامع دل تو نور بار صبح وجود ∗ سواطع رخ تو آفتاب عرفانی
نگار صورت تو کارنامۂ ایجاد ∗ صریر خامۂ تو نقشبند اکوانے
خمیر مایۂ تو آب و رنگ نور بقا ∗ ضمیر پاک تو مرآت راز حقانی
دقائق تو ہم آواز لوح محفوظ است ∗ حقائق تو ہم آہنگ راز قرآنی
دمیکہ نور ضمیر تو لمعہ ریزان شد ∗ خرد چو دیدۂ خفاش گشت ظلمانی
ہوائی مقدم تو صحن جنت فردوس ∗ ورائی محمل تو عندلیب رضوانے
نسیم گلشن فیض تو مایۂ اشباح ∗ شمیم گلبوئے خلق تو طبع روحانی
شہود از رخ تو رازدان نقطۂ یکے ∗ وجود از دل تو محو سر وحدانے
ثبات کون ز تکوین تو بقا پایہ ∗ ابد شکوہ ز نظم تو جوہر فانی
زہی جمال تو لامع آفتاب قدیم ∗ زہی جلال تو اشراق نور رحمانی

تکلم تو نواسنج از ترانۂ کن   تبسم تو شکرخند صبح امکانی

رموز لوحۂ غیبی عیان ز فیض دمش   خطاب تو ز حق آمد امام ربانی

لموع نیر فیض تو لمعۂ اشراق   سطوع اختر خلق تو لطف یزدانی

با آن خدائے کہ در کارگاہ لم یزلے   گزید جوہر ذاتت بشرف روحانی

بلمعہ ریزی اشراق تیز ذہن عقول   کہ کارگاہ جہان را کنند نورانی

بسطح باطن و قعر محدب افلاک   کہ سقف گشتہ باوج خیام اکوانی

بعقل نقش طرازی کہ بر صفائح خاک   کشید از قلم صنع نقش بلدانے

بصانعی کہ کشد بر لوائح اصلاب   شیون منقلبات طبائع ولدانی

بجوش تلبیۂ محرمان بیت اللہ   بزہد طینتی عاکفان لبنانی

بگرمی لمعات شرار سوزش عشق   بشوخی ازلی جمال نورانی

کہ ذات تست ز مشکوۃ احمد مرسل   فروغ بخش دل کائنات امکانی

مقام پاک تو او رنگ کعبۂ دیدار   مسیر قدس تو افرنگ بزم یزدانی

مقاصد تو تحیر دہ مزاج عقول   مطالب تو دقائق فروش یونانی

بگاہ فیض تو اشراق آفتاب کمال   فروغ روی تو خورشید نور سبحانی

بکات تو کہ رموز کتاب محفوظ است   بکر و طبع خرد خون ز فکر معانی

[illegible] قدرت ہمگی عقدہائے لا ینحل   غوامض تو تحیر فروش لقمانی

کسی راز تو پی می برد بعالم کون   کہ گشت مرشناس رموز قرآنی

[illegible] بہ بین بدل من کہ نسخہ عصیان   [illegible] لوح [illegible] ثانی

[illegible] غبار سینۂ من   [illegible] نور [illegible] ثانی

گداز جوهرم از بارقات الهامی — تتاب سینه ام از ساطعات عرفانی
مطالع تن من ساز محو جلوهٔ ذات — طوالع دل من کن شروق سبحانی
شوارق ازلی از دلم درخشان کن — بوارق ابدی از تنم بتابانی
مواطن طلبم جلوه گاه موکب تو — بواطن دل من با تو در قدم رانی
امید هست مرا کز فروغ لمعهٔ خویش — رخم بدشت قیامت چو خور درخشانی
برین قفانه عاجز ز التفات ببین — کشا بروی دلش باب ملک عرفانی

از انجاکه بعض اعیان که مشار الیهم بالبنان بسبب غشاوت بشری ایراداتی چند بر کلام حضرت مجدد علیه الرحمة نگاشته باهتزاز نسیم توفیق ایزدی ازان رجوع آورده آن را قابل تلف انگاشتند فاما درین زمان به تمسک همان کلمات مرجوع عنها بعضی حضرات بر صبح طرازی جوهر وجودش التفات نکرده زبان بی گوهرے ذاتش کشادند و حجب نکوهش را مانع سواطع آفتاب کمالاتش گردانیدند صفای [illegible]ش را نه دریافته اند که بچه مرتبه درخشیده است و کلام معجز نظامش را نه دانسته اند که بچه پایه رسیده اشارت معنی پرمعنیش را نه سنجیده اند که چه بلاغت دران صرف کرده و عبارات عبارتش را نه فهمیده اند تا چه حقائق دران ودیعت نهاده لهذا بندهٔ مسکین که [illegible] را بیابی دل [illegible]بوده است و عقدهای غوامض عبارات [illegible] کشوده [illegible] که ترهات مزخرفات از لوح اعتبار براندازد و [illegible] نگارستان [illegible] از خس و خاشاک بپردازد پس بعون الله و کرمه درین رساله [illegible] مجددیه نامیده شد در حل غوامض کنایات مکتوبات شریف [illegible] خارستان اشکال پاک کرد که سالکان بی [illegible]

۵/ یعنی شیخ عبد الحق دهلوی رحمه الله که در رسالهٔ خود معترض به شیخ یا حضرت شیخ نگاشته شده مراد ازان ایشانند ۱۲ منه

پای فکرت بمنزل معنی تواند رسید اَللّٰهُمَّ احْفَظْنَا مِنَ الْاِشْتِغَالِ بِالْمَلَاهِیْ وَاَرِنَا حَقَائِقَ الْاَشْیَاءِ کَمَا هِیَ

یارب دل پاک وجان آگاهم ده	آهِ شب وگریهٔ سحرگاهم ده
دراهِ خوداول زخودم بیخود کن	آنگه بی خود زخود بخود راهم ده

مقدمه دربیان بعض امور ضروریه

امر اوّل علم حقیقت[۱] علمیست کزان به اسرار علوم شرعیه پی می برند چه این علم باطن ست مرعلوم ظاهریه را وتا آنکه ازآب زلال فیض الٰهی سیراب نگردند قطرهٔ ازین بکام احدی نه ریزند کار هرکس نیست که گامی درین گلشن جاوید بهار نهد یا درین بحر ناپیدا کنار غوطه زند پس افضل علوم باشد وعَنِ الْحَسَنِ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِكُلِّ آيَةٍ ظَهْرٌ وَّبَطْنٌ مراد این ست برای هر آیت ظهرشت[۱۲] که ارباب علم ظاهر ازمعانیش ظاهر گردد واسراریست که بران ارباب حقائق مطلع شوند اَخْرَجَ اَبُوْنُعَيْمٍ عَنِ ابْنِ مَسْعُوْدٍ قَالَ اِنَّ الْقُرْاٰنَ اُنْزِلَ عَلٰى سَبْعَةِ اَحْرُفٍ مَا فِيْهَا حَرْفٌ اِلَّا لَهٗ ظَهْرٌ وَّبَطْنٌ وَاِنَّ عَلِيَّ بْنَ اَبِيْ طَالِبٍ عِنْدَهٗ مِنْ عِلْمِ الظَّاهِرِ وَالْبَاطِنِ وَاَخْرَجَ[۲] الدَّيْلَمِيُّ فِيْ مُسْنَدِ الْفِرْدَوْسِ بِسَنَدٍ مُسَلْسَلٍ مِنْ طَرِيْقِ اَحْمَدَ بْنِ غَسَّانَ عَنْ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ زَيْدٍ عَنِ الْحَسَنِ عَنْ حُذَيْفَةَ مَرْفُوْعًا سَاَلْتُ جِبْرِيْلَ عَنْ عِلْمِ الْبَاطِنِ مَا هُوَ فَقَالَ قَالَ اللّٰهُ هُوَ سِرٌّ بَيْنِيْ وَبَيْنَ اَحِبَّائِيْ

اَوْدَعْتَهُ فِيْ قُلُوْبِهِمْ هرگاه علم باطن این چنین سرے باشد پس رفعت پایہ اش بایہ سنجید تا آنکہ طلب نے یاوتی علم باطنی از فرائض آمده قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَقُلْ رَّبِّ زِدْنِيْ عِلْمًا ابوطالب مکے رحمه الله تعالی در قوت القلوب می فرماید علمائے ظاہر زینت ارض و ملک ہستند و علمای باطن زینت آسمان و ملکوت و علمائی ظاہر اہل جز و لسان ہستند و علمای باطن ارباب قلوب و اعیان بعضے عارفین گویند علم ظاہر محکوم ست و علم باطن حاکم و محکوم موقوف ست تا آنکہ حاکم در انجا آید بعضے عارفین گویند کہ چون بر علمائے ظاہر بسبب اختلاف ادلہ مسئلہ مشکل افتد ایشان از اہل علم باطن سوال کنند زیرا کہ ایشان قریب تر اند بسوی توفیق و بعید تر اند از ہوا احمد بن حنبل و یحیی بن معین و بشیر بخدمت حضرت معروف کرخی رح حاضر می شدند با انکہ علم ظاہر ایشان بہ نسبت کرخی رح ہزاران درجہ زائد بود از پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم از بر و اثم سوال کردند فرمود اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَاِنْ اَفْتَاكَ الْمُفْتُوْنَ یعنے مفتیین بر تاویل و ترخیص اعتماد کنند و قلبی کہ از ایمان منور ست از الله تعالی فتوی حاصل کند پس اگر علم قلب اصل حقیقت فقہ نمی بود سرور عالم صلی الله علیه وسلم سائل را از فتوای اہل ظاہر بسوی قلب رجوع نمی فرمود و آن را قاضی قرار نمی داد پس علم باطن اصل علم و علم العلم باشد و عالم باطن عالم اصل و عالم العلما باشد اگر قلب فقیہ و علم باطن حاکم بر علم ظاہر نمی بود سرور عالم صلی الله علیه وسلم ہدایت بسوے علم باطن کہ علم قلوب ست نمی فرمود و قَالَ ابْنُ مَسْعُوْدٍ رض لَمَّا مَاتَ عُمَرُ اِنِّيْ لَاَحْسِبُ اَنَّهُ قَدْ ذَهَبَ بِتِسْعَةِ اَعْشَارِ الْعِلْمِ فَقِيْلَ لَهُ تَقُوْلُ هٰذَا وَفِيْنَا جُمْلَةٌ مِنَ الصَّحَابَةِ قَالَ اِنِّيْ اَعْنِي الْعِلْمَ

الَّذِیْ تُرِیْدُوْنَ وَاِنَّمَا غِنَی الْعِلْمِ بِاللّٰہِ تَعَالٰی قَالَ ابْنُ مَسْعُوْدٍ لَیْسَ الْعِلْمُ بِکَثْرَۃِ
الرِّوَایَۃِ اِنَّمَا الْعِلْمُ الْخَشْیَۃُ وَقَالَ بَعْضُھُمْ اِنَّمَا الْعِلْمُ نُوْرٌ یَقْذِفُہُ اللّٰہُ فِی الْقُلُوْبِ
علما رباطن علم باطن را بر کتاب و سنت عرض کنند زیرا کہ نزد اہل حقائق و ارباب الایات در
شریعت و حقیقت منافات نیست از پیشینیان بسی ارباب صدق و صفا جامع حقیقت و
طریقت گذشتہ اند مثل جنید بغدادی و شیخ عبد القادر جیلانی و ابن فارض
و شمس الدین بساطی مالکی و علی بن وفا شاذلی و شیخ محی الدین بن عربی و شیخ شہاب الدین
سہروردی و خواجہ محمد پارسا نقشبندی و شیخ مجدد الف ثانی و دیگر اکابر رحمۃ اللہ
علیہم کہ ذکر شان موجب اطناب ست در حدیث وارد ست اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَۃُ الْاَنْبِیَاءِ
مناسبش اینست کہ علمای ظاہر و معارف وارث انبیا بودہ اند زیرا کہ وراثت نبوۃ بر دو
قسم ست **اول** وراثت ظاہری **دوم** وراثت باطنی پس اہل شریعت صاحب
علوم کسبیہ ظاہریہ اند و اہل حقیقت وارث علوم وہبیہ باطنیہ شریعت منبع عبارات
ظاہرہ است و حقیقت منبع اشارات باطنہ زیر ہر عبارات شرعیہ مِنْ حَیْثُ الْاِشَارَاتِ
احکام و معارف و حقائق بودہ اند کہ حق تعالی جل شانہ اصفیا و صدیقین را بران اطلاع داد
پس از باطن عبارت اشارت لائح شود نہ از ظاہر عبارت در حدیث وارد ست فَضْلُ
الْعَالِمِ عَلَی الْعَابِدِ کَفَضْلِیْ عَلٰی اُمَّتِیْ درین حدیث مراد از علم علم بیع و شرا و طلاق
و عتاق و غیرہ نیست بلکہ علم باللہ تعالی و قوت یقین ست امام شافعی با وصف جلالت و قرب
با شیبان راعی می نشست و از و مسائل می پرسید از امام شافعی پرسیدند کہ مثل شما
ازین بدوی سوال کند امام فرمود ھٰذَا وُفِّقَ لِمَا عَلِمْنَاہُ شیبان بدوی رضی اللہ عنہ
امی بود چون از امی مثل شافعی امام الائمہ سوال کند پس عظمت شان ائمہ اہل تصوف نگریستنی ست

ابن تیمیه حنبلی انکار این اجتماع دارد و می گوید که شیبان بعهد شافعی نبود مگر این انکار قابل اعتداد نیست زیرا که ائمه اسلام مثل قشیری و ابن جوزی قائل باجتماع بوده اند چنانچه ابن جوزی نقل کرده که امام احمد و شافعی بر شیبان گذشتند امام احمد گفت که ازین راعی سوالی می کنم ببینم چه جواب میدهد شافعی منع کرد امام احمد باز نیامد و پرسید که اگر شخصی چار رکعت نماز گزارد و در سجدات اربعه سهو کند پس کدام امر او را لازم می شود شیبان گفت بر مذهب من یا بر مذهب ایشان امام احمد گفت که این هر دو یک مذهب بوده اند شیبان گفت که نزد شما لازم ست که دو رکعت نماز گذارد و سجده سهو کند و نزد من این شخص کسیست که قلب او غافل ست برو واجب ست که قلب خود را عقاب کند تا مرتکب این غفلت نشود امام احمد پرسید که اگر کسی مالک چهل گوسفند گردید و برو یکسال گذشت پس چه کند شیبان فرمود که نزد شما برو یک گوسفند لازم آید و نزد من بنده با وجود مالک نیست مالک کدامی شئی نمی شود از استماع این کلام امام احمد از هوش رفت هرگاه به هوش آمد امام احمد و امام شافعی راه خود گرفتند ائمه مجتهدین مثل شافعی وغیره بدین معنی اعتراف دارند که علمای باطن را بر علمای ظاهر فضل ست **امر دوم** تابعین رضی الله عنهم چنانکه جمله علوم را از صحابه آموختند و فنون را به تبع تابعین تعلیم کردند همچنان علم زهد و معامله و احوال و اجتهاد و عبادت را حسن بصری و مالک بن دینار و ثابت بنانی و مطرف بن عبدالله و اویس قرنی و ربیع بن خیثم رحمهم الله از ائمه زهد و عبادت و حفاظ طریق معاملت بودند حسن بصری رح امام الائمه بود و برو علوم اختصاص و خصوص و محبت غالب بود و بر مذهب تصوف باشارات و عبارات شاهد بود و برای علم باطن و تصوف و نسک اصحاب خاص داشت مثل عبدالواحد بن زید و مالک بن دینار وغیره بعد حسن بصری در علوم خصوص و محبت و وجد و صفائی اذکار و علوم

امر دوم در بیان واضع علم تصوف و ذکر ترقیات و رواج این علم

اسرار و استتار عبد الواحد بن زید بر دیگران گوی سبقت ربوده و عتبة الغلام و رباح قیسی و حیان حریری و موسی الاشج و احمد بن عطاء الهجیمی و غیره متصوفین و نساک اقتدا بش نموده‌اند ازین بزرگواران در علوم محبت و تصوف اخبار و حکایات بر زبانها مشهور و معروف است بعد عبد الواحد بن زید احمد بن عطاء الهجیمی بر مسند تصوف نشست و استاد این فن گردید و در احوال تصوف تکلم فرمود و در هجیم خانقاهی وقف کرد که در و متعبدین و مریدین و منقطعین عن الدنیا گرد آمدند و مذهب تصوف مذهب متفرد برسومه و احواله و حقائقه و ظاهره و باطنه گردید و طرق تصوف از طرق دیگر علوم و مرسومات متبائن گشت پس متصوفین در جمیع ہم و افراد توحید و معامله و اسرار و حضور و اذکار و شواهد و انوار و وجود تکلم فرمودند پس مذهب تصوف از وقت تابعین رواج یافت و مریدین آن را دست بدست گرفتند و در صدد ترویج و انتقاد شدند پس حقائق تصوف طبقةً بعد طبقةٍ و عصراً بعد عصرٍ و وقتاً بعد وقتٍ هل من مزید در امصار و دیار رواج کلی یافت بعد احمد بن عطاء احمد بن غسان بر سجادهٔ تصوف نشست متصوفین و نساک دست بیعت و اتباع دادند احمد بن غسان از احمد بن عطاء در حسن عبارت و رقت معنی گوی سبقت ربوده و ذات مقدس خود را به مذهب تصوف نصب کرد و مکانی که خانقاه گویندش بر مریدین وقف کرد و بر ایشان مذهب تصوف بیان می‌فرمود خلیفه معتصم حضرت ایشان را طلب داشت تا بخلق قرآن زبان کشاید مگر حضرت ایشان انکار فرمودند پس به بغداد محبوس کرد او با احمد بن حنبل و ابی یعقوب بویطی و حسین بود در زمان احمد بن غسان در بصره جماعتی از متصوفین بود مثل حمویه و ابی بکر عطشی و ابی عبد الله الجمال و غیره که خود را غسانیه می‌گویانیدند نسبةً الی الغسان و ابو حاتم عطار در بصره در آن وقت و بعد ایشان بوده و در عبارت تصوف و اشارت توحید کلام حسن بر زبان هم آورده و منفرد بوده

مَنْ ذَكَرَ نِعْمَةَ اللّٰهِ وَقَدِيْمَ مَنِّهٖ نَسِيَ عَمَلَهٗ وَمَنْ ذَكَرَ اللّٰهَ

هر که نعمت الله تعالے و منت هائے سابقه او را یاد کند عمل خود را فراموش کند و هر که الله تعالے را

نَسِيَ نَفْسَهٗ و میخواند يَا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَآءٍ

یاد کند نفس خود را فراموش کند اے اهل کتاب بیائید بسوئے کلمه که میان

بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدُوْا اِلَّا اللّٰهَ بعد احمد غسان حسن مسوجی در بغداد بود

ما و شما برابر است پرستش نکنید مگر خدائے تعالے را ✣ ✣ ✣ ✣

که در حسن کلام و تصوف و تعبد ید طولانی داشت درین وقت سری سقطی و اسحاق

لبان و حداد کبیر و ابو حمزه بغدادی و حارث بن اسد المحاسبی و احمد بن مسروق

و ابو الحسن نوری و ابن ابی الورد و نصر بن رجا و حسن بن المثنی و احمد بن عمرو بن ابی عاصم

و شماخی و بن حلیمه رحمهم الله بودند که هر یکی از ایشان در سماء تصوف آفتابی بود

و بسبب صحت مذهب و حقائق تصوف قبولیتی در خاص و عام می داشتند و جنید

بن محمد رح درین وقت از مریدین به مجالس حسن مسوجی رح بود و بعد مسوجی ابو حمزه

که از شاگردان حسن مسوجی بود و مسوجی ابو حمزه را استادی گفت ابو حمزه مقبول و

معروف در تصوف بود و او را حلقه در جامع بود که در آن متصوفین جمع می شدند و

اهل این مذاهب بگرد می آمدند و ابا حمزه را امام بن حنبل در مسالت باین طور خطاب

می کرد يَا صُوْفِيُّ مَا تَقُوْلُ فِيْ مَسْئَلَةِ كَذَا وَكَذَا اکمال

تصوف و غرائب امور درین وقت بشر بن حارث و معروف کرخی و سری سقطی

و محمد بن منصور طوسی و حسن مسوجی را بود و هر گاه ابو حمزه در جامع نشست در مجلس

او حارث بن اسد محاسبی و احمد بن مسروق و جنید بن محمد و غیره رحمهم الله

اول صوفی ... در ایں زمن

جمع می شدند و تصوف در کمال بود و ابو حمزه در بسط علوم معارف از استاد
خود که حسن مسوحی بود قدمی بیش داشت بعد وفات ابو حمزه ابو القاسم
جنید بن محمد در جامع بجایش نشست تمامی متصوفین در حلقه اتباعش در آمدند
کلامش اجمع و اعرف و احسن از کلام استاد و استادِ استادش بود و بر
اقران خود گوی سبقت بود معاصرین بر امامت و جلالت او در فن تصوف
نهادند درین وقت بر صوفیه از دست فرقه طاغیه که قصه اش
طویل است حیفی رفت تا آنکه گروهی از متصوفین محبوس گردیدند این سانحه در
سنه ۲۶۴ هجری اتفاق افتاد درین فتنه محنتی عظیم به اصحاب بشر بن الحارث
و معروف کرخی و سری سقطی و غیره افتاد چون فتنه فرو نشست جنید بن
محمد زیب ده مسند مذاکره مذهب تصوف گردید بقیه مشائخ پروانه وار
گردش جمع آمدند مثل ابی العباس بن مسروق و اسمعیل بن بکر السکری و موسی الخفاف
و ابی جعفر الحائک و ابراهیم النباذ و ابی جعفر بن وهب و ابی محمد الحریری و ابی
احمد القلانسی و یعقوب الزیات و ابی العباس بن عطا و غیرهم رحمهم الله ایشان
افصح مشائخین در علم تصوف بودند و در صفای احوال و توحید و مواجید و موارید مثالها
و مشهور کلام کردند و در علوم خود اشارات نغز وضع کردند تا بجز ایشان کسی دیگر
نشناسد و حقائق تصوف از نااهل محفوظ ماند آن وقت سرای دنیا از ائمه متصوفین
و مشائخ کبری معمور بود و آفتاب علم تصوف بر دائره نصف النهار تابان بود
طالبین در اکتساب تجرید و اخلاص و توکل و زهد و صبر و اجتهاد فی الخدمة
و المحبة جهد بلیغ می کردند هر گاه بایشان در معرفت بحقائق تصوف ملکه تام حاصل شد

واضع رموز عقیدارا کرد

اشارات دقیق در توحید و معرفت بیان فرمودند تا آنکه در غرائب علوم تصوف یکے
بر دیگرے مے افزودند و در اندک زمان علم[۵۱] تصوف به رموز و اشارات مثل سائر
علوم بلکه ادق و اخفی و اعز از آن گردید و این علم مخصوص به متصوفین گشت پس
ایشان در جمع و تفریق و فرق اول و فرق ثانی و فنا و بقا و صحو و سکر و مشاهده
و حضور و مراقبه و خفا و کشف و موارید و مواجید و شواهد و طوالع و احوال
کثیره که متعلق بمعانی قلوب و اسباب غیوب ست کتب و رسائل مدون فرمودند
و این علم در بلاد و امصار شائع گشت و کثرت جماعت مشائخ تصوف گردید و کتابات
و رسائل میان عارفین تحریر یافتند و هر یکی از ایشان بر دیگرے در تفوق باظهار
دقائق اشارات تصوف جهد بلیغ می فرمود تا آنکه العهد فیض مهد جنید بن محمد
شرقاً و غرباً و جنوباً و شمالاً از انوار تصوف منور گردید تقریباً تا سنه ۳۰۰ هجری
کرهٔ بسیط رشک مطالع شمس بود مگر چون هر کمالی را زوالی است اکثری از
مشائخ قبل و بعد سنه مذکور بسیر روضهٔ رضوان تشریف فرما شدند ❊

امر سوم علمای باطن که ایشان را حق تعالی جل شانه بر حقائق و معارف و حکم
اطلاع داده گاهی تصنیفی کنند که بر ستر بعض مقاماتش سوای اهل باطن هیچ یکے
از اهل ظاهر نرسد چه در ظاهر عبارتش اشکالات و رموز منغلقه باشد که بجز ناخن
علمای باطن دیگرے آن را نه کشاید مثل غنیة[۵۲] الطالبین و بعض قصائد حضرت
سیدنا شیخ عبد القادر جیلانی رح و مصنفات شیخ محی الدین بن عربی و ابن فارض
و ابن سبعین و ابن جلاد و عفیف[۵۳] تلمسانی و مهلکات احیاء غزالی و منقذ و نفخ[۵۴] و
تسویه و مضنون به علی غیر اهلها و خفیه علی اهلها و مضنون به علی اهلها و معراج السالکین

از رسائل غزالی و آداب المریدین شیخ نجیب الدین سهروردی و قوت القلوب ابی طالب مکی و بعض مکتوبات جلد ثالث حضرت مجدد الف ثانی و دیگر ائمه سلوک رح امام شعرانی در الیواقیت والجواهر این بیان را بکمال وضاحت نگاشته چنانچه از شیخ محی الدین عربی نقل می کند اِعْلَمْ اَنَّ اَهْلَ اللّٰهِ لَمْ یَضَعُوا الْاِشَارَاتِ الَّتِیْ اصْطَلَحُوْا عَلَیْهَا فِیْمَا بَیْنَهُمْ لِاَنْفُسِهِمْ فَاِنَّهُمْ یَعْلَمُوْنَ الْحَقَّ الصَّرِیْحَ فِیْ ذٰلِكَ وَاِنَّمَا وَضَعُوْهَا مَنْعًا لِلدَّخِیْلِ بَیْنَهُمْ حَتّٰی لَا یَعْرِفَ مَا هُمْ فِیْهِ شَفَقَةً عَلَیْهِ اَنْ یَّسْمَعَ شَیْئًا لَمْ یَصِلْ اِلَیْهِ فَیُنْکِرَهٗ عَلٰی اَهْلِ اللّٰهِ فَیُعَاقَبَ بِحِرْمَانِهٖ فَلَا یَنَالُهٗ بَعْدَ ذٰلِكَ اَحَدًا اطرفه اینست که هرکه در زمرهٔ صوفیه نشسته متحقق می کشد بر آن اصطلاحات خود بخود بداهته مکشوف می گردد حَتّٰی کَاَنَّهُ الْوَاضِعُ لِذٰلِكَ الْاِصْطِلَاحِ

۵ مر اهل هر صنعتی را و ارباب هر معاملتی را با یکدیگر اندر جریان اسرار خود عبارات ست و کلماتیکه بجز ایشان معنی آن ندانند و مراد از وضع آن عبارات دو چیز باشد یکی حسن تفهیم و تسهیل غموض تا بالفهم مرید نزدیک تر باشد و دیگر کتمان سر از کسانیکه اهل آن علم نباشند و دلائل آن واضح ست چنانکه اهل لغت مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون فعل ماضی و مستقبل و صحیح و معتل و اجوف و لفیف و ناقص آنچه بدان مانند و اهل نحو مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون رفع و ضم و نصب و فتح و خفض و کسر و جزم و جر و منصرف و نامنصرف و آنچه بدین مانند و اهل عروض مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون بحر و دوایر و سبب و وتد و فاصله و آنچه بدین ماند و محاسبان مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون فرد و زوج و ضرب و قسمت و کعب و جذر و اضافت و تضعیف و تنصیف و جمع و تفریق و آنچه بدین ماند و فقها مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون علت و معلول و قیاس و اجتهاد و دفع و الزام و آنچه بدین ماند و محدثان نیز مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون مسند و مرسل و احاد و متواتر و جرح و تعدیل و آنچه بدین ماند و متکلمان نیز مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون عرض و جوهر و کل و جزو و جسم و حدث و تحیز و توالی و آنچه بدین ماند پس این طائفه را نیز الفاظ موضوع ست مر ظهور سخن خود را تا اندر طریقت خود بدان تصرف کنند و آنرا که خواهند

متصوف خود دیده باشند و از آنکه خواهند پوشانند ۱۲

بخلاف دیگر علوم مثل نحو و منطق و حکمت کہ بدون زحمت تعلیم و تعلم عبور بر اصطلاحات آن امکانے ندارد اگر اہل انکار از جادہ حسد برآیند و طریق اہل اللہ برگزینند این انکار و حسد دور شود و ہمان اصطلاح بر زبان حال و قال ایشان جاری گردد کہ بر زبان این طائفہ جاری ست آنچہ این قوم می گویند ہمہ از تعلیم الٰہی ست کہ بر قلوب شان از مبدء فیاض مطابق شریعت می ریزد حق جل شانہ فرماید عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ یَعْلَمْ کسانیکہ زہد را گزاشتہ مدار علم بر ظاہر حال داشتہ اند در ایشان استعداد این معنی نیست کہ از مبدء فیاض الکتاب انوار علوم نمایند فکر ہر کس بقدر ہمت اوست **اشتباہ** اگر علوم صوفیہ مقصود می بود پس ائمہ مجتہدین درین باب توجہی کردند لیکن از ائمہ مجتہدین ہیچ یکے در تصوف رسالہ نہ نگاشتہ **انتباہ** ائمہ مجتہدین بدو وجہ التفات باشاعت علم تصوف نکردند **اول** امراض قلوب در زمن ائمہ شائع نشدہ بود تا ضرورت بیان طرق علاج داعی باشد چون ریا و حسد و کبر و عجب و غل و حقد ظاہر شد درین باب رسائل مستقلہ مدون کردہ شد **دوم** ائمہ مجتہدین بامر عظیم متوجہ بودند ازان فرصتی نیافتند تا بامرے دیگر متوجہ شوند ہمچون جمع ادلہ شریعت و بیان ناسخ و منسوخ و مفصل و مجمل و تمہید قواعد تا مردم بآن متوجہ شوند اگر قواعد شریعت کہ آنرا مجتہدین ممہد کردند نمی بود کسے اعمال ظاہرہ و باطنہ را نمی شناخت پس اشتغال ائمہ مجتہدین باین سو اہم بود بہ نسبت تالیف رسائل بعلم تصوف **اشتباہ** صوفیہ بظاہر کتاب و سنت چرا متوجہ نشدند آیا این امر ایشان را کافی نہ بود **انتباہ** چون صوفیہ صافیہ بتحصیل علم باطن پرداختند لہذا توجہ این طائفہ

بباطن کتاب و سنت گرویدہ ہر کسے را ہر کارے ساختند میل او در خاطرش انداختند * مگر شریعت و حقیقت باہم مثل شیر و شکر ند حقیقة بلا شریعة باطلة و شریعة بلا حقیقة عاطلة یعنی ناقصة **اشتباہ** چرا قوم رمزہا گفتند کہ وراسے ارباب تصوف کسی نہ فہمد تا آنکہ از ایشان نہ شنود و چرا مطالب العبارات واضح بیان نکردند **اشتباہ** برائے رفق خلق و بمقتضائی رحمت و شفقت بر ایشان چہ فہم ظاہر پرستان بآن نرسید ازینجاست کہ حسن بصری و جنید و شبلی علیہم الرحمۃ علم توحید برملا نمی گفتند بلکہ در خانہ بستہ پیش کسانیکہ در ایشان اہلیت و لیاقت مے یافتند بیان می فرمودند تا آنکہ قلب صافی از کدورت بودہ در ان سیل شہوات و آثام نباشد زینہار این مدارک در و نگنجد لیکن چون سنت برین جاری ست و تجربہ در آمدہ کہ کُلُّ عِلْمٍ لَيْسَ فِي الْقِرْطَاسِ ضَاعَ اہل تصوف بتدوین آن متوجہ شدند و بعض امور را برمز گذاشتند تا نا اہل بسبب قصور فہم از جادۂ اعتدال بر نگردد اگر صاف صاف بیان می شد در مسائل غامضۂ اہل اللہ نا اہلان خوض می کردند و بسبب نا اہلی خود گمراہ می شدند و دیگران را در ورطۂ ضلالت می افگندند حضرت امام زین العابدین رحمۃ اللہ علیہ فرماید ہ

إِنِّي لَأَكْتُمُ مِنْ عِلْمِي جَوَاهِرَهُ ۝ كَيْلَا يَرَى ذَا ذُو جَهْلٍ فَيَفْتَتِنَا

وَقَدْ تَقَدَّمَ فِي هٰذَا أَبُو حَسَنٍ ۝ إِلَى الْحُسَيْنِ وَوَصَّى قَبْلَهُ الْحَسَنَا

يَا رُبَّ جَوْهَرِ عِلْمٍ لَوْ أَبُوحُ بِهِ ۝ لَقِيلَ لِي أَنْتَ مِمَّنْ يَعْبُدُ الْوَثَنَا

وَلَاسْتَحَلَّ رِجَالٌ مُسْلِمُونَ دَمِي ۝ يَرَوْنَ أَقْبَحَ مَا يَأْتُونَهُ حَسَنَا

شیخ عبدالقادر جیلانی رح فرماید ؎

فِی بَاطِنِی مِنْ نُورِکُمْ مَا لَوْ بَدَا — اَفْتَی بِسَفْکِ دَمِی الَّذِی لَا یَعْلَمُ
لَوْ اَنَّنِی اُبْدِی سَرَائِرَ قَدْرِکُمْ — قَالَ الْعَوَاذِلُ لَیْسَ هٰذَا مُسْلِمُ

امر چهارم هر ولی را اظهار کرامت ضرور نیست فرق درمیان معجزه و کرامت آنست که نبی را واجب ست تا معجزه را ظاهر فرماید و بر ولی ضرور نیست که کرامت را مخفی و مستتر دارد مگر بوقت ضرورت یا باذن یا حال غالب که در وی اختیار نباشد یا برای تقویت یقین بعض مریدین وغیره امور حضرت شیخ عبدالرشید جونپوری قدس سره در رساله محکم مربوطه فرموده که اصل کرامت و اعظم آنها لذت گرفتن است بطاعت در خلوت و از جمله کرامات ست رعایت انفاس مع الله تا بغفلت نگذارد و از انجمله راضی ماندن از خدا در هر حال و از انجمله اطلاع بر عیوب جسمیه و روحانیه و معنویه هر یک ازین مذکور کرامات خاصه است مگر کشف حسی چنانکه دیدن مکانها و شهرها بعید المسافت که این از برائے خلق ست بدانکه کراماتی که عطا می کند الله تعالی اهل احوال را بسیار اند ولکن ضابطه که جامع کل باشد این ست کسیکه خرق عادت نفس خود کند از ان چیزها که نفوس خلق بران معتاد ست خرق کند الله تعالی او را عادت خود مشتمل آنکه در کون ست و این را در عامه کرامت می نامند و اما خواص پس کرامت عنایت الٰهی را می گویند که موجب استقامت بر احوال سنیه و اعمال صالحه باشد و ازین خوارق که عالم آن را کرامت نامند مردان خدا ننگ می کنند از برائے آنکه اهل استدراج اندران مشارکت دارند و از انکه عارف بقدر یکه حظوظ در دنیا می یابد در آخرت محروم می ماند مگر آنکه مقرون باشد باذن و بشارت

خوش گفت آنکہ گفت ؎

زابلیس لعین بے شہادت — شود پیدا ہزاران خرق عادت
گہ از دیوارت آید گاہ از بام — گہی بردل نشیند گہ بر اندام
کرامات تو اندر حق پرستی ست — جز آن کبر و ریا و عجب ہستی ست
کرامات تو گر در خود نمائی ست — تو فرعونی و این دعوی خدائی ست
ہمہ روئے تو در خلق ست زنہار — مکن خود را درین علت گرفتار

حضرت مخدوم الملک بہاری رح در مکتوب ہشتم می فرماید کسے کہ او در اصل ولایت باشد با کرامت آرام نگیرد و خود را اہل کرامت نشناسد از بہر آنکہ ضد اند ہر دو چیز و ہر چیز کہ ضدین باشد روا نباشد کہ حکم این یکے حکم آن دیگرے باشد تحقیق ضدیت را بزرگان بکرامات بدین چشم نگرند و یکے از ایشان گفتہ است کہ بت اندر عالم بسیار ست یکی از آن کرامت ست تا کافران بہ بت تعلق کنند اعدا باشند چون از بت تبرا کنند اولیا گردند بت عارفان را کرامات ست اگر با کرامات بیارایند محجوب و معزول گردند و اگر از کرامات تبرا کنند مقرب گردند و موصول گردند عزیزے گفتہ است **قطعہ**

زاہدان را جنت الفردوس باید نزلگاہ — عاشقان را لذت اندر قعر زندان ست و بس
لطف او را عام و خاص و نیک و بد یابندہ اند — قہر او را پیش قدمی کار مردان ست و بس

ازینجا ست کہ چون خداے عز و جل مر ایشان را چیزے از کرامات پدید آرد اندر دل ایشان خضوع و خشوع زیادہ گردد و ذل و تواضع بیش از آن باشد کہ بود و ترس و خوف زیادہ از آن گردد کہ بود سلطان العارفین ابو یزید بسطامی قدس اللہ سرہ العزیز

(۱) شیخ شرف الدین یحییٰ منیری مخدوم الملک بہاری است [illegible] در تصوف دریائی ناپیدا کنار حضرت مجیب [illegible] شیخ بعض مقاماتش تحریر نمودہ از شیخ [illegible] [illegible] از معاقات [illegible] [illegible] شیخ نجیب الدین فردوسی [illegible] ۱۲ × ۱۲ ×

در سفر خویش بر لب آبے رسیده که کشتی نداشت در خاطرش گذشت که بی
کشتی چون گذرم در حال راهی در میان آب پدید آمد فریاد برآورد که المکر المکر
و باز گشت و اینجا سریست لطیف و آن آنست که صحت ولایت متعلق ست
باعراض از غیر دوست و ترک ما دون الحبیب و ترک و اخذ ضدانداند و اقبال و اعراض
مخالف یکدیگر اند چون بکرامات اقبال کرد و کرامات دید و بران اعتماد کرد از
مکرم اعراض نمود و بغیر دوست اقبال کرد و لا و لا یجتمع الاعراض ولایت
با عراض هرگز نبود در مکتوب دہم مذکور ست در معجزه اظهار شرط ست
و در کرامت کتمان شرط ست و دیگر آنکه انبیا دانند که این معجزات ست و پیش از
آمدن خبر دهند از معجزات اما اولیا ندانند که این کرامات ست و از رفتن کرامات خبر
ندارند و پیش از آمدن کرامات خبر ندهند و این بدان اصل ست که ولی را محل
ولایت ثابت نگردد تا خویشتن را کمترین همه خلق نداند چون خویشتن را چنین داند
او را دعوی کرامت کی بود و چون دعوی نباشد از آمدن و رفتن کرامت چه
خبر دارد و گفته اند هر کرا از حق جز حق چیزے باید او را مقام ولایت نیست چون
دعوی کرامت کند از دوست غیر دوست خواست پس این نفی ولایت باشد
نه ثبوت ولایت باز در همان مکتوب می فرماید اما اتفاق کرده اند مشائخ این طائفه
و جمله اهل سنت و جماعت بر آنکه روا باشد که فعلی ناقض عادت مانند معجزهٔ انبیا
و کرامات اولیا پدید آید بر دست کافرے و کسے را اندر کذب وی شک نیفتد
و این چنان بود که فرعون چهار صد سال عمر یافت که وے را اندران میان
هیچ بیماری نبود و آب از پس وے بالا رسید و چون او بایستاد آب

۱۲ کہ عبارت ست از ترک [illegible]
[illegible] التفات و اقبال
[illegible]
[illegible]
و کرامات [illegible] اصطلاحات
[illegible]
[illegible] ۱۲

بایستاد و چون او برفت آب برفت و هیچ عاقل را اینجا شبهه نیفتد در آنکه او دعوے
خدائی می کرد زیرا که همه عقلا متفق و مقرند که خداوند جسم و جوهر و خورنده و خسپنده
و رونده و آینده و گوشت و پوست نیست و اگر چنین افعال ناقص بر وے بسیار
پدید آمدے هیچ عاقل را بر کذب دعوے او شک نبودے و شبهه نیفتادے
زیرا که اگر چنین چیز از خلاف عادت که بر وے پدید آمد کسے را شبهه خواهد افگند
هزار چیز ظاهر که بر وے پدید آمده است شاهد است بر کذابی وے آن شبهه را
دفع کند و مانند این را حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم که سر صادقانست
خبر داده است که اندر آخر الزمان دجال خواهد آمد دعوی خدائی خواهد کرد و کوه
انگبینه یکی بر راست وے و یکے بر چپ وے می رود این کوه که بر راست او
جایگاه نعیم بود و آنکه بر چپ وے بود جایگاه عذاب بود گوید این بهشت و این
دوزخ هر که بمن ایمان بیارد او را اندرین بهشت اندازم و هر که بمن ایمان نیارد او را
اندرین دوزخ اندازم و حق تعالے بدست وے یکے را بمیراند و یکے را بزیاند
این همه که یاد کردیم مانند معجزه و کرامات ست و حق تعالی همه مر دشمن را بدهد
از بهر آنکه اینجا شبهه نیفتد که هر که هست داند که هر که بر خر نشیند خدائی نبود و اعور
خدائے نبود و خورنده و خسپنده خدائے نبود پس این استدراج و مکر بود و معنی استدراج
آن بود که ایشان هر چند بے حرمتی کنند ایشان را بآسانی و بمراد گزارد تا در
بے حرمتی و تمردی خویش هلاک شوند چنانکه با فرعون کرد اگر مرا در آب روان
نکردے از دعوی خدائی باز گشتے و معنے مکر آن باشد که نجات نماید و هلاک آرد
و عز نماید ذل آرد هدی نماید و ضلال آرد با عدا این صفت باشد یعنی هر گه که دشمن را

بچیزے ازین معنی بدہند ہمہ استدراج و مکر باشد پس این سہ گونہ اند آنبیارا دہند و
اولیارا دہند و آعدارا دہند اما آنبیارا معجزات باشد و اولیارا کرامات باشد و
آعدارا مکر و استدراج باشد باز درہمین مکتوب تحریر می فرمایند تا یکے از مشائخ
چنین گفتہ است رحمۃ اللہ علیہ کہ بت اندر عالم بسیارست یکی از بتان این طائفہ
کراماتست تا کافران را با بت تعلق بود اعدا باشند چون از بت روے گردانند
و تبرا کنند اولیا گردند ہمچنین بت عارفان کراماتست اگر با کرامات سکون گیرند محجوب
گردند و اگر از کرامات اعراض نمایند و تبرا کنند مقرب و مکشوف گردند ؎

ہرگز نشود اے بت بگزیدہ من		مہرت ز دل و خیالت از دیدہ من
گر از پس مرگ من بجوئے یابی		آن ذوق در استخوان بوسیدہ من

و این سر آنست کہ در مکتوبے تحریر افتادہ است کہ صحت ولایت متعلق باعراض از غیر
دوست و ترک ما دون الحبیب و ترک و اخذ ہر دو ضد اند چون بکرامات اقبال کرد
و کرامات دید و بر کرامات اعتماد کرد از دوست اعراض کرد و بغیر دوست اقبال نمود
وَلَا بَقَاءَ لِلْوَلَایَۃِ مَعَ الْاِعْرَاضِ عَنِ الْحَبِیْبِ وَالْاِقْبَالِ اِلٰی غَیْرِ الْحَبِیْبِ
نقل است کہ وقتی سلطان العارفین خواجہ بایزید بسطامی را در سفر آبی پیش آمد کہ
بکشتی باید گذشت و کشتی حاضر نبود در خاطرش آمد کہ چگونہ گذرم در حال پدید کرد و میان
آب راہ پدید آمد فریاد بر آمد و گفت المکر المکر و باز گشت و گفت ؎

من بگریانی قیامت خون خورم بر یاد دوست		جوی شیر آنرا نما کو تشنہ کو شیر بود

و دیگرے برین معنی اشارت کردہ است ؎

حاشا کہ دلم از تو جدا خواہد شد		یا با کسی دیگر آشنا خواہد شد

ہر کرا از دوست اعراض نماید و بغیر دوست توجہ کرد ولایتش باقی نماند ۱۲ منہ

ازمہر تو نگسلد کرا دارد دوست		وز کوئے تو نگزرد کجا خواہد شد

اے برادر آخر شنیدہ کہ اِنَّ الْحُبَّ اَوَّلُہٗ حَیٰوۃٌ وَّاٰخِرُہٗ مَمَاتٌ وَاَوَّلُہٗ خَطَلٌ وَّاٰخِرُہٗ قَتْلٌ اول محبت حیوۃ ست وآخرش ممات واول محبت مکرست وآخرش قتل وَاَوَّلُہٗ کَرَامَۃٌ وَّاٰخِرُہٗ غَرَامَۃٌ واولش کرامت ست وآخرش غرامت حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ این مسئلہ را در مکتوب صد و ہفتم از جلد اول کہ بہ محمد صادق کشمیری صدور یافتہ و دو صد و شانزدہم از جلد اول کہ بمرزا حسام الدین شرف تحریر یافتہ بکمال بسط تحریر فرمودہ اند بآن رجوع آوردہ شود کہ حل بسیترے از شبہات کند در باب ہشتاد و پنج از فتوحات مکیہ[1] مذکورست کَمَا اَنَّ الْاٰیَاتِ وَالْکَرَامَاتِ وَجَبَ عَلَی الرَّسُوْلِ اِظْہَارُہَا مِنْ اَصْلِ دَعْوَاہُ کَذٰلِکَ یَجِبُ عَلَی الْوَلِیِّ التَّابِعِ سِتْرُہَا ھٰذَا مَذْہَبُ الْجَمَاعَۃِ لِاَنَّہٗ غَیْرُ مُدَّعٍ لَا یَنْبَغِیْ لَہُ الدَّعْوٰی فَاِنَّہٗ لَیْسَ بِمُشَرِّعٍ

---

[1] فتوحات مکیہ فی اسرار المالکیہ والملکیہ از عمدہ و اواخر تصانیف شیخ محی الدین بن عربی المتوفی سنہ ۶۳۸ھ است و شیخ فرماید کہ ہرگاہ برای حج و عمرہ رفتم در دلم گزشت کہ کتابے در معارف نگارم و دران آنچہ حق تعالی بما اطلاع دادہ برنگارم تا ارباب لایہ ازان فائدہ بردارند ترتیب ابواب بمقتضائے فکر و نظر نیست بلکہ بہدایت ملک الہام ست گاہی کلامی بوجہی مذکور می شود کہ آنرا علاقہ از ماقبل و مابعد سے باشد و این مشابہ است بقول حق تعالی حافظوا علی الصلوات والصلوۃ الوسطی کہ در آن آیات طلاق ونکاح و عدت وفات ذکر فرمودہ در سنہ ۶۲۹ھ از تحریر فتوحات فراغ دست دادہ افسوس کہ بے دینان در فتوحات امورے چند خلاف مسلک اہل سنت و جماعت درج کردہ اند و نا واقفان آن را دستاویز انکار کی زند امام شعرانی حین تلخیص فتوحات اصل نسخہ فتوحات یافتہ کہ ازین عبارات پاک و صاف بود ۱۲ منہ

بعد ازان می طرازد ثم ان ترك الكرامة قد يكون ابتداء من الله
وهو ان الحق سبحانه تعالى لا يمكن هذا الولي في نفسه بشيء من ذلك
جملة واحدة مع كونه عنده من اكابر عباد الله واعظم
خرق العوائد الظاهرة بالله وقد يكون هذا الولي قد اعطاه
الله في نفسه التمكن من ذلك فيترك ذلك كله لله فلا يظهر
عليه منه من شيء اصلا بعد ازان شیخ قدس سره اسباب ترک کرامت تحریر فرموده می طرازد
واما الصوفية فيظهرون بها وهي عند الاكابر من رعونات النفوس
الا على حد ما ذكرنا اي بحسب تحدث بنعمة الله على تفاوت
حالات گاہے مستحسن باشد گاہی واجب حق تعالے جل شانه فرماید واما
بنعمة ربك فحدث درین لفظ دلیل ست برانکه نعمتهاے خدارا که برخود باشند
بیان کردن مستحب ست لیکن وقتیکه غرض صحیح درمیان باشد مثل اشاعت
شکر پروردگار بزبان یا حصول اقتدا مردم دیگر باشد شیخ سلیمان جمل در حاشیه
جلالین می نگارد وعن الحسن بن علي قال اذا عملت خيرا فحدث به
اخوانك ليقتدوا بك یعنی حضرت امام حسن رضی الله عنه فرموده که هر گاه
نیکو کاری کنی به برادران خود ازان اطلاع کن تا بتو اقتدا کنند ازین تقریر نمایان
است که در اظهار نعمهاے الٰهی نه صرف تادیه شکر مقصود می باشد بلکه گاهی
اقتدا ملحوظ می باشد تا دیگران بوے اقتدا کنند علامه جلال الدین سیوطی در
تفسیر در منثور درین باب احادیث کثیره آورده چند احادیث درین محل
مذکور مے شود

ــــ ازنعمت پروردگار خود ذکر کن ۱۲

عَنْ اَبِی نَضْرَۃَ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ قَالَ کَانَ الْمُسْلِمُوْنَ یَرَوْنَ اَنَّ مِنْ شُکْرِ النِّعْمَۃِ اَنْ یُّحَدِّثَ بِھَا ہرگاہ نزد اہل حل وعقد ذکر نعمت شکر نعمت باشد پس جبر النعم الٰہی بر زبان نرود وعَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِیْرٍ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ عَلَی الْمِنْبَرِ مَنْ لَّمْ یَشْکُرِ الْقَلِیْلَ لَمْ یَشْکُرِ الْکَثِیْرَ وَمَنْ لَّمْ یَشْکُرِ النَّاسَ لَمْ یَشْکُرِ اللّٰہَ وَالتَّحَدُّثُ بِنِعْمَۃِ اللّٰہِ شُکْرٌ وَتَرْکُھَا کُفْرٌ وَالْجَمَاعَۃُ رَحْمَۃٌ یعنی سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم بر سر منبر فرموده ہر کہ شکر قلیل نکرد شکر کثیر نکرد وہر کہ شکر انسان نکرد شکر خدا نکرد تحدث بنعمۃ اللہ شکر ست وترک آن کفر وجماعت رحمت ست ازین حدیث صریح ظاہر ست کہ نعماۓ باری تعالی را مخفی داشتن فی نفسہٖ کفر ست پس تحدث بنعمۃ اللہ کہ شکر ست امری باشد ضروری اگرچہ این حدیث ضعیف ست مگر چون درین باب احادیث کثیره وارداند ونیز در فضائل اعمال عمل بحدیث ضعیف صحیح ست لہذا لائق احتجاج باشد امام شعرانی در لطائف المنن والاخلاق فی بیان وجوب التحدث بنعمۃ اللہ علی الاطلاق می طرازد وَقَدْ رَوَی الطَّبَرَانِیُّ وَالْبَیْھَقِیُّ وَغَیْرُھُمَا مَرْفُوْعًا اَلتَّحَدُّثُ بِالنِّعْمَۃِ شُکْرٌ زَادَ فِیْ رِوَایَۃِ الْبَیْھَقِیِّ وَتَرْکُہٗ یعنی الشُّکْرَ کُفْرٌ یعنی تحدث بنعمت اللہ شکر ست وترک آن کفر وَاَخْرَجَ ابْنُ جَرِیْرٍ فِیْ تَفْسِیْرِہٖ وَغَیْرُہٗ عَنْ اَبِیْ نَضْرَۃَ الْغِفَارِیِّ قَالَ کَانَ الْمُسْلِمُوْنَ یَرَوْنَ اَنَّ مِنْ شُکْرِ النِّعْمَۃِ اِظْھَارُھَا وَالتَّحَدُّثُ بِھَا بِقَوْلِہٖ تَعَالٰی لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَاَزِیْدَنَّکُمْ وَلَئِنْ کَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَابِیْ لَشَدِیْدٌ فَتَوَعَّدَھُمْ عَلٰی کُفْرِھِمْ

بالنعمة بالعذاب الشدید یعنی طریقه مسلمانان آن بود که اظهار نعمت را شکر می دانستند
حق تعالی فرماید لئن شکرتم الآیه دربن آیة کفران نعمت را به عذاب شدید
وعده می فرماید هرگاه شکر نعمت اظهار نعمت باشد ماموربه باشد ازهمین جاست
که حضرات انبیاء علیهم الصلوة والسلام و اولیاء الله و علمای کرام رضی الله عنهم تحدیث
به نعم کرده اند بلکه فرشتگان نیز و از تحدیث فرشتگان ست ونحن نسبح
بحمدك ونقدس لك ونیز انا لنحن الصافون وانا لنحن المسبحون
و از تحدیث انبیاء الله قول حضرت یوسف علیه السلام ست اجعلنی علی
خزائن الارض انی حفیظ علیم وقول حضرت داود و سلیمان علیهما
السلام ست الحمد لله الذی فضلنا علی کثیر من عباده المؤمنین وقول
سلیمان علیه السلام ست علمنا منطق الطیر واوتینا من کل شیء ان هذا
لهو الفضل المبین وقول عیسی علیه السلام انی عبد الله آتانی الکتاب
وجعلنی نبیا وجعلنی مبارکا اینما کنت الآیه وقول حضرت نبینا
صلی الله علیه وسلم انا اول شافع واول مشفع وانا اول من تنشق عنه
الارض وانا سید ولد آدم یوم القیامة ولا فخر آنحضرت صلی
الله علیه وسلم که سیادت خود را مخصوص به یوم حشر فرمود منشا آن اینست
که بروز قیامت جمیع اولین و آخرین خواهد بود پس سیادت وی صلی الله علیه
وسلم بر تمامی اولین و آخرین متحقق خواهد گشت چون علو آنحضرت صلی الله علیه وسلم
از سیادت ولد آدم نبود بلکه فخر از عبودیت می باشد فرمود ولا فخر در لطائف المنن
مذکورست قال بعض العارفین لم یبلغنا ان احدا من العارفین زهی

نفسه رياءً وسمعةً وانما ذكرها لغرضٍ صحيحٍ شرعيٍ كما قال
صلى الله عليه وسلم انا سيد ولد آدم الحديث يعنی نمی دانم که کدامی از عارفين
تزکيهٔ نفس خويش از ريا کرده باشد بلکه هر که چنين کند بغرض صحيح شرعی کند نه از ريا
سرور عالم صلی الله عليه وسلم فرمايد من سردار اولاد آدم هستم انا تحدیثاً و لياء الله رضی الله
عنهم پس شنيدنی ست که از ديلمی و ابونعيم مرويست ان عمر بن الخطاب رضی الله
عنه صعد المنبر يوماً فقال الحمد لله الذی صيرنی ليس فوقی احد
ثم نزل فقيل له فی ذلك فقال انما قلت ذلك اظهاراً للشكر
يعنی عمر رضی الله عنه روزے بر منبر آمد و فرمود که شکر خدای است که مرا بوجهی گردانيد
که فوق من کسی نيست پس از منبر فرود آمد صحابه درين باب پرسيدند حضرت عمر
رضی الله عنه فرمود که برائے اظهار شکر گفته ام ملاحظه فرمودنی ست که اين
چنين جمله تعلی را برائی اظهار شکر گفته قيصری در شرح فصوص[۴] از امير المؤمنين
علی عليه السلام نقل کرده که در خطبه فرموده انا نقطة باء بسم الله انا جنب
الله الذی فرطتم به وانا القلم وانا اللوح المحفوظ وانا العرش وانا
الكرسی وانا السموت السبع والارضون الی آخر ما قال حضرت
شيخ ابوالحسن شاذلی فرمايد لا يكمل شكر العبد حتى يرى نعمة ملوك الدنيا
دون نعمه يعنی شکر عبد تا وقتی کامل نمی شود که نعمت ملوک دنيا را از نعمتی که بوے
عطا شده کمتر نداند حضرت سری سقطی[۵] فرمايد لا فرق بين قول العبد ان
الله خلقنی ورزقنی وصورنی وعلمنی العلم والقرآن وجعلنی
مباركاً وبين ان يقول انا ولی الله وانا من العلماء العاملين

ان دريں ... هستم الخ ۱۲ [۴] شکر بنده کامل نمی شود تا آنکه نعمت پادشاهان دنيا را از نعمتهائی خود کمتر نداند ۱۲ [۵] فرق نيست درميان اين کلام که الله تعالی مرا پيدا کرد

وَنَحْوُ ذٰلِكَ چون بخیال مردم میان این الفاظ فرق ہاست ذخلقنی وصورنی باکے ندارند فاما بقائل انا ولی اللہ لب تعنت کشایند مگر از اندک تامل آشکار گردد کہ انا ولی اللہ گفتن باکی ندارد اللہ تعالیٰ ہر مومن را ولی گفتہ می فرماید اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا
(اللہ دوست کسانیست کہ ایمان آوردند ۱۲)
پس ہرگاہ اللہ تعالیٰ ولی مومنان باشد مومنان ولی باری تعالیٰ باشند پس دانا ولی اللہ گفتن باکی نخواہد بود شیخ علی شاذلی ربیب شیخ ابی المواہب می گوید کہ چون شاذلیہ بثنائے نفوس خود لب می کشادند از شیخ ابی المواہب کہ مریدش بودم می گفتم کہ بفقیر کی روا بود کہ زبان خود را بثنا کشاید تا آنکہ بمقامی رسیدم کہ بعد فوز آن مقام شاذلیہ ثنای خود می کردند پس دیدم کہ بعد رسیدن آن مقام بر فقیر واجب ست مدح خود کردن وشکر قلبی درین مقام کافی نمی باشد بلکہ بر اظہارش مجبور می شود تا عام وخاص بران اطلاع یابند امام شعرانی در لطائف المنن می نگارد فَاِيَّاكَ يَا اَخِيْ اَنْ تُبَادِرَ الْاِنْكَارَ عَلٰى اَحَدٍ مِّنَ الْعَارِفِيْنَ اِذَا مَدَحَ نَفْسَهٗ وَتَحْمِلَهٗ عَلَى الْاَغْرَاضِ النَّفْسَانِيَّةِ بَعْدَ اِطِّلَاعِكَ عَلٰى هٰذِهِ الْاَدِلَّةِ وَالنُّقُوْلِ الَّتِيْ ذَكَرْنَاهَا وَعَلَيْكَ اَنْ تَحْمِلَهُمْ عَلٰى اَحْسَنِ الْمَحَامِلِ یعنی اگر کسی از عرفا مدح سرائی کند بران انکار نشاید و بر اغراض نفسانی محمول نباید کرد بلکہ آن را بر احسن محامل حمل باید کرد و بیشتری از علماء اعلام مناقب ومدائح خود در کتب ورسائل تحریر کردہ اند چنانچہ نام نامی شان مذکور میشود شیخ امام فقیہ محدث عبد الغفار الفارسی علامہ عماد[۱] کاتب اصفہانی شیخ امام مقری الفقیہ یاقوت الحموی شیخ علامہ لسان الدین بن الخطیب شیخ ابو عبد اللہ القرشی شیخ ابو الربیع المالکی شیخ صفی الدین بن ابی المنصور شیخ ابو شامہ شیخ حافظ

(حاشیہ: من ولی اللہ شیئا ۱۲)

(حاشیہ: [۱] عماد در فنون ادب بود در تاریخ ابن خلکان ترجمہ وی بکمال بسط مذکور است در ۵۱۹ ہجری در اصفہان متولد شد و در ۵۹۷ھ در دمشق انتقال کرد ۱۲)

تقی الدین فارسی شیخ ابوحبان حافظ ابن حجر شیخ جلال الدین سیوطے
عبد الوہاب شعرانی وغیرہم در لطائف المنن مذکورست و کَانَ الْحَسَنُ
الْبَصْرِیُّ یَقُوْلُ فِیْ قَوْلِہٖ تَعَالٰی اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّہٖ لَکَنُوْدٌ اَیْ
یَعُدُّ الْمَصَائِبَ الَّتِیْ یُصِیْبُہٗ وَیَنْسِی التَّحَدُّثَ بِالنِّعَمِ یعنی حسن بصری رح
در تفسیر آیہ کہ ترجمہ اش اینست بہ تحقیق انسان برائے رب خود ناشناس
ست می فرمود کہ صورتش اینست کہ چون از انسان مصیبت دور شود و رنج
براحت مبدل گردد وروی آسائش ببیند واو تحدث نعمت را فراموش کند
وَرَوٰی اَبُوْ نُعَیْمٍ فِی الْحُلْیَۃِ عَنْ وَھْبِ بْنِ مُنَبِّہٍ اَنَّہٗ سُئِلَ عَنْ سَبَبِ
سَلْبِ بَلْعَامِ بَاعُوْرَ بَعْدَ تِلْکَ الْاٰیَاتِ وَالْکَرَامَاتِ فَقَالَ اِنَّ بَعْضَ
الْاَنْبِیَاءِ سَاَلَ رَبَّہٗ عَنْ سَبَبِ ذٰلِکَ فَاَوْحَی اللّٰہُ تَعَالٰی اِلَیْہِ اَنَّہٗ لَمْ یَشْکُرْنِیْ
یَوْمًا قَطُّ عَلٰی مَا اَعْطَیْتُہٗ وَلَوْ شَکَرَلِیْ عَلٰی ذٰلِکَ مَرَّۃً وَّاحِدَۃً لَمَا
سَلَبْتُہٗ نِعْمَتِیْ وَلٰکِنْ جَرٰی بِذٰلِکَ قَضَائِیْ وَتَمَّتْ فِیْہِ اِرَادَتِیْ وَمَشِیَّتِیْ
یعنی از وہب بن منبہ سوال کردہ شد کہ بعد این چنین آیات وکرامات از
بلعم باعور چرا نعمت سلب کردہ شد گفت کہ بعض انبیاء علیہم السلام از
حق تعالے جل شانہ از سببش سوال کردند وحی آمد کہ او گاہے شکر نعماے
الٰہی نہ کرد اگر یکبار شکر می کرد از وسلب نعمت من نمی شد منشاے قضا وقدر
ہمین بود ہر گاہ بسبب عدم تحدث بنعمۃ اللہ محنت سابقہ رائگان ومردم از
حظیرۂ قدس دور افگندہ شود پس چرا تحدیث نہ کنند بہجۃ الاسرار از ذکر
نعماے حضرت غوث الاعظم رحمۃ اللہ علیہ مالامال است روزے بعد ذکر نعماے کثیرہ فرمود

ف

در اخبار الاخیار در ذکر شیخ علی متقی مذکور ہست کہ در مرض موت گفتند کہ من تعلیم وشدت سکرات موت لازمۂ مقام قطبیت است براقم در رسالۂ اپس اگر بر من شدت سکرات موت بینید اعتقاد کم مکنید ۱۲ منہ

یا عزیز انت واحد فی السماء وانا واحد فی الارض یعنی تو در آسمان
یکتا هستی و من در زمین و در مرض موت به اولاد خود فرموده بینی و بینکم
و بین الخلق کلهم بعد ما بین السماء والارض لا تقیسونی باحد
ولا تقیسوا علیّ احدا یعنی در میان ما و شما و خلق فرق میان آسمان و
زمین ست ما را بر کسی و کسی را بر ما قیاس نکنید روزے فرموده ما من نبی
خلقه الله تعالی ولا ولی الا قد حضر مجلسی هذا الاحیاء بابدانهم
والاموات بارواحهم یعنی تمام انبیاء و اولیاء در مجلس ما حاضر شده اند
زنده بذات خود و مرده با رواح خویش روزی ارشاد فرموده وکل
رجال الحق اذا وصلوا الی القدر امسکوا الا انا وصلت الیه ففتح لی
فیه روزنة فاولجت فیها ونازعت اقدار الحق بالحق للحق فالرجل
هو المنازع للقدر لا الموافق له یعنے دستور تمامی اولیاء این ست
که چون بقدر رسند خود را باز دارند مگر من که بقدر رسیدم و برائے من روزنے
کشاده شد پس در آمدم در آن و کشیدم اقدار حق را مرد همانست که منازعت
با قدر کند نه آنکه با قدر موافق باشد درین مقام دو شبه عویص ارد می شود
اول خلاف قضا مبرم چون واقع شود جواب ش آنست که حضرت مجدد رح در
مکتوب دو صد و هفده هم از جلد اول که بملا طاهر قدسی صدور یافته چنان
تحریر فرموده اند که قضائی معلق بر دو گونه است قضائیست که تعلیق او در لوح
محفوظ ظاهر ساخته اند و ملائکه را بران اطلاع داده و قضائیکه تعلیق او نزد خداست
جل شانه و بس و در لوح محفوظ صورت قضائی مبرم دارد و این قسم اخیر از قضائے

معلق نیز احتمال تبدیل وارد در رنگ قسم اول ازینجا معلوم شد که سخن سید
مصروف باین قسم آخرست که صورت قضائی مبرم دارد نه بقتضای
بحقیقت مبرم ست که تصرف و تبدل در آن محال ست عقلا و شرعا کما لایخفی
والحق که کم کسی را بحقیقت آن قضا اطلاع ست فکیف که درینجا بصیرت نماید انتهی
دوم آنکه در باب سی و نهم از فتوحات مکیه مذکورست نقل صاحب
الادلال فی هذه الدار فقد نقص من المعرفة بالله تعالی قدر ادلاله
ولا یبلغ درجة غیره ممن لیس له ادلال ابدا فانه فاته انفاس
کثیرة فی حال ادلاله غاب عما یجب علیه فیها من التکلیف الذی یناقض
الاشتغال به ادلاله فلیست الدنیا بدار ادلال الا ترى شیخنا عبد القادر
الجیلی مع ادلاله لما حضرته الوفاة وبقی علیه من انفاسه فی هذه
الدار ذلک القدر الزمانی وضع خده فی الارض واعترف
بان الذی هو فیه الان هو الحق الذی ینبغی ان یکون العبد
علیه فی هذه الدار وسبب ذلک انه کان فی اوقات صاحب
ادلال فما کان الحق یعرفه به من حوادث الاکوان
این شبه را دو تا جواب بخیال می گذرد جواب اول هر ادلالے که از ان
شکر باری مقصود نباشد موجب نقص معرفت ست و ادلالے که در وی شکر
باری مطلوب باشد نقص نیست بلکه مامور به است کما فصلنا و حکایت حضرت
غوث پاک رضی الله عنه بطور شکر ست جواب دوم ادلالے که از مقام
انس باشد منقصت نیست اینمعنی ادلال از انبیاء الله و خاصان خداوند تعالے

همه شده است حضرت خواجه محمد پارسا رحمه الله تعالی در فصل الخطاب می فرماید
باید دانست که چنین گفته اند که توسعات در عبارات و تجوزات در کلمات بطریق
رخص اهل معرفت را بیشتر در سه حالت است استغراق فنا و سکر حال و انس
و ادلال وقد انشدوا فی وصف المستانسین من المحبوب

قوم تخالجهم زهو بسیدهم		والعبد یزهو علی مقدار مولاه

وقال بعض العارفین الحبیب لا یحاسب والعدو لا یحتسب له ولا
یحب الله هذا النوع من الادلال الا لمن اقامه مقام الانس ولا
یحسن ذلک الا منه انتهی بعد فتح خدمت تحریر فرموده شد امریست قیاسی
پس حضرت غوث پاک این را بیان نفرمودند و کیفیت ادلال که در مرض موت
خود فرموده و در بهجة الاسرار مذکور است پیش ازین بیان کرده شد شنیدنی
است که تزکیه نفس و اظهار نعمت در صورت باهم التباس دارند لیکن در حقیقت متغائر
اند اگر کمالات را بنفس خود نسبت کند و نسبت آن را بخالق فراموش نماید آن
تزکیه نفس است حق تعالی فرماید لا تزکوا انفسکم یعنی نفس خود را به پاکی یاد
مکنید این چنین تزکیه نکیره مذموم است و اگر آن را نسبت بخدای تعالی کند
و خود را فی نفسه نیشا سر داند و اتصاف خود بوجه رعایت بحول و قوت الهی با آن
کمالات دانسته شکر الهی بجا آرد آن را اظهار نعمت گویند این معنی هر چند در نظر
عوام التباس دارد لیکن نزد خدای تعالی التباس ندارد والله یعلم المفسد
من المصلح حق تعالی می داند مفسد را جدا از مصلح از اولیاء الله که از رذائل نفس
پاک اند متصور نیست مگر اظهار نعمت پس این امر اگر از اتقیا بظهور آید بر او اعتراض نشاید که

حسن ظن مامور به است درین شبه نیست که اولیاء الله بحالت احتضار انوارے بینند که بملاحظهٔ آن کیفیت وصل دنیاوی را که مناط عبادت می دانستند هیچ انگارند واین معنی را بزبان حال وقال آرند پس ضرورست که برای هدی الکلی الصحیح برآورده شود تا صورت منقصت کبار اولیاء الله نگردد حضرت سید آدم بنوری رح در خلاصة المعارف می طرازد که حضرت سلطان العارفین بایزید بسطامی در آخر حیوة خود نزدیک با احتضار در آخر وقت در مناجات خود فرموده اند الٰهی ما ذکرتک الا عن غفلة و ما خدمتک الا عن فترة چون معلوم ست که ذکر واصلان ظل و واصل عبارت از شهود وحضور آنهاست نمازشان در حالت کانک تراه است خواه واصل ظل باشد خواه واصل اصل زیرا که واصل هر مرتبه خود را واصل نفس ذات می داند واگر چنین نه ابدی آرام بود در دانش خود هم صاحب تمکین بود پس حضرت شیخ بایزید در آن وقت آخر حضورهاے سابق خود را که شهودی بوده باشند اگر مجهول الکیفیت باشند هم غفلت دانست که حضور اصل مطلوب نبود فلاجرم از واجب تعالی خود را غافل گفت که گفت ما ذکرتک الا عن غفلة

انتهی سه گفتگوی عاشقان در کار رب		جوشش عشق ست نی ترک ادب

امر سوم شطح در لغت حرکت را گویند وطاحونه را شطاح خوانند بکثرت تحرک وی چون آب غلبه کند ودر نهر نگنجد گویند شطح الماء فی النهر فالحرکت اسرار واجدین را گویند چون باایشان قوت گیرد بجنبشی که بریزد از اناے استعداد ایشان بمیاه معارف واسرار الٰهی بعبارتے که عقل از ادراک آن عاجز باشد کذا فی اللطائف در کوکب می نگارد اعلم ان الشطح من جملة ما ذهب ابه

فصدر عنهم امتثالاً للامر ويكون ذلك الامر تنويهاً بفضلهم وبياناً لعلوّ شانهم وتعريفاً للخامل بكبير قدرهم وارشاداً الى التعلّق بهم والتوسّل برفيع جاههم وسبباً لمصالح العباد ونفعهم امام يافعی در شرح می فرماید که امر باعلام الله بالهام شود یا کشف یا سماع خطاب باغراض بعض شطح تاویل محمول کنند چنانچه برائے اثبات ابی الغیث بن جمیل رح جماعت فقہا آمدند ابی الغیث بمعائنہ حال ایشان فرمود مرحبا بالعبیدی فقہا ناخوش شدند واز اسمعیل محمد حضرمی شکایت آوردند حضرمی جواب داد راست گفت انتم عبید الهوی والهوی عبیده یاسے گوید

وبعض له التاويل في الشطح ظاهر	وبعض لتعريف ونصح ليقتدے

شیخ ابی الغیث ابن جمیل گوید الارض ارضی والسماء سمائی وبعض جہال ہمیں بوسے نگاشتند

جرت الصفوف الى الحروف الى الهجا	حتى انتهيت مراتب الابداع

یعنی مقامات اولیا یا ملائکہ را تجاوز کردی و بہ سوی علم حروف واسما واطلاع علی الاسرار شدی تا آنکہ بمقام تکوین خلق واختراع شدی ابوالغیث بجوابش فرموده

وجباني الملك المهيمن واجتبي	فالارض ارضي والسماء سمائي

تخریب باشطح آن را گویند کہ حالی عظیم بیان کند تا از قلوب مردم اعتقادش زائل شود و با وسوی ظن کنند ومقصود وش کہ عدم التفات مردم ست حاصل شود شیخ محی الدین بن عربی فرماید

حرام زیاده تر خواهد رسید بعهد از زلاقی گناه استغفار کرده می شود تا وقتیکه کار از
ارتکاب مکروه بر آید از ارتکاب حرام جائز نیست درین مقام چند اقوال شطح نگاشته
می شود الولایة افضل من النبوة توجیهات دارد اول آنکه
عموماً ولایت از نبوت افضل باشد زیرا که ولایت نسبت مع الله دا ستفاضه
از حضرت تقدس و تعالی است پس در آن رو بحق باشد و نبوت اخبار بخلق
و افاضت برکت بر ایشان است که دران رو بخلق باشد و رو بحق افضل است از
رو بخلق پس ولایت افضل باشد از نبوت این کلام منافی شرع است زیرا که
بالاتفاق انبیا افضل اند از اولیا چه نبوت اقصی مراتب فرد بشر است درین
میان نسبت بالاتر از ان نیست بهر وجه در نسبتیکه ولی میرسد بالاصالت نبی را
حاصل است و نبوت صرف رو بخلق نیست که توهم مفضولیت نبوت از ولایت
گردد بلکه در نبوت رو بخلق است و هم رو بحق ظاهرش با خلق است و باطنش با حق
پس انبیا جامع و شامل هر دو نسبت مذکوره اند چه ولایت جزو نبوت است و نبوت
کل و وجود نبوت بدون وجود ولایت غیر ممکن که الکل اعظم من الجزء
پس نبوت افضل باشد از ولایت دوم آنکه ولایت افضل است بعد از نبوت
و بین افضیلت ولی از نبی لیس است چنانکه ولایت اطلعهم من جمیع گوییم که این توجیه خلاف
قواعد ادب است زیرا که در فقره الولایة افضل من النبوة تفضیلات
بر نبی پس مفضل بعدنی باشد پس چگونه استعمالش بعنی بعد جائز خواهد بود سوم آنکه
ولایت نبی افضل از نبوت تشریعی و رسالت اوست همین است مسلک شیخ
محی الدین بن عربی رح ولایت عام است در جمله موجودات کامله را تا آنکه هر مومن من وجه

ولی ست اگر بسبب ولو رتبه عرفا هر مومن را ولی نخوانند همچنان هر نبی ولی اند
اگرچه عرفا نبی را ولی نگویند و حق تعالی جل شانه خود را ولی خوانده چنانچه می فرماید
اَللّٰهُ وَلِیُّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا و جاهی می فرماید هُوَ الْوَلِیُّ الْحَمِیْدُ پس ولایت منقطع نه شود
زیرا که کمالات عموما منتفی نه شوند اگرچه نبوت یعنی تشریع بعد ختم الانبیاء
منقطع گردید مگر نبوت عامه و ولایت عامه باقی ماند چون ایشان ثبوت احکام
بقوت اجتهادیه نمایند در تشریع با ایشان وراثت حاصل شد در حدیث ست اَلْعُلَمَاءُ
وَرَثَةُ الْاَنْبِیَاءِ وراثت احکام منصوصه ظاهر ست اما در احکام اجتهادیه هر
مسئله را که مجتهد بقوت اجتهاد استخراج نماید مجتهد را بران فتوی و عمل
واجب باشد هرگاه نبی کلامی کند که از قبیل تشریع نباشد یعنی آن کلام از قبیل
احکام فرعیه و اصلیه که عامه را بران اعتقاد واجب ست نباشد بلکه غیر آن
باشد مثل ذکر احوال صوفیه مقامات ایشان و غیر آن این چنین ذکر به حیثیت
نبوت تشریعی نباشد بلکه بحیثیت ولایت و عرفان باشد و مقام او من حیث
هُوَ عَالِمٌ وَّ وَلِیٌّ اتم و اکمل باشد از ولایت من حیث هُوَ رَسُوْلٌ وَّ ذُوْ تَشْرِیْعٍ
در فص عزیزیه در شرح داؤد قیصری مذکور ست اَلْوَلَایَةُ جِهَةٌ حَقَّانِیَّةٌ
فَهِیَ اَبَدِیَّةٌ وَ النُّبُوَّةُ جِهَةٌ خَلْقِیَّةٌ فَهِیَ مُنْقَطِعَةٌ غَیْرُ اَبَدِیَّةٍ فَاِذَا
سَمِعْتَ اَحَدًا مِّنْ اَهْلِ اللّٰهِ تَعَالٰی یَقُوْلُ اَوْ یُنْقَلُ اِلَیْكَ عَنْهُ
اَنَّهٗ قَالَ الْوَلَایَةُ اَعْلٰی مِنَ النُّبُوَّةِ فَلَیْسَ یُرِیْدُ ذٰلِكَ الْقَائِلُ
اِلَّا مَا ذَکَرْنَاهُ مِنْ اَنَّ الْوَلَایَةَ اَعْلٰی مِنْ نُبُوَّتِہٖ لَا اَنَّ وَلَایَةَ
الْوَلِیِّ اَعْلٰی مِنْ نُبُوَّةِ النَّبِیِّ وَذٰلِكَ کَمَا نَقُوْلُ فِیْمَنْ یَکُوْنُ عَالِمًا

تاجرًا اخیاطًا هو من حیث انه عالم اعلی مرتبة من حیث انه تاجر

وخیاط ومن حیث انه تاجرًا اشرف من حیث انه خیاط ام

او یقول ان الولی فوق النبی والرسول فانه یعنی بذلک

فی شخص واحد وهو ان الرسول من حیث انه ولی اتم منه

من حیث هو نبی ورسول لان الولی تابع ش ای للرسول ما اعلی

منه فان التابع لا یدرک المتبوع ابدًا فیما هو تابع له فیه

اذ لو ادرک لم یکن تابعًا امام شعرانی در الیواقیت والجواهر فی

بیان عقائد الاکابر طراز د اتنا قال الشیخ اختلف الناس

فی نبوة النبی وولایته ایهما افضل والذی اقول له ان

ولایته افضل بشرف المتعلق ودوامها فی الدنیا والاخرة

بخلاف الرسالة فانها متعلق بالخلق وتنقضی بانقضاء التکلیف

انتهی ووافقه علی ذلک الشیخ عز الدین بن عبد السلام فی الکلام

فی رسالة النبی مع ولایته لا فی رسالته ونبوته مع ولایة غیره

شیخ علاء الدین قونوی در شرح تعرف می نگارند که در ولایت و نبوت

عموم خصوص مطلق ست هر نبی ولی ست ولا عکس پس مطلب این ست که

النبی من حیث کونه ولیًا افضل من حیث کونه نبیًا

وازین محظور لازم نمی آید زیرا که تفضیل ولی بر نبی وقتی قابل التسلیم بود که

کدامی نبی ولی نبی بود پس در نبی ولایت ست و نیز نبوت که اجل و اشرف

ست علامه عز الدین بن عبد السلام گوید که مقام نبوت افضل از مقام رسالت

است چنانکه ابن الجماعه در شرح جمع الجوامع حکایت کرده زیراکه نبوت مقام عمل
است پس این از طرفین متعلق بالله تعالی ست و رسالت مقام تبلیغ ست پس این
متعلق بخلق ست ازین مقاله تفضیل نبی بر رسول لازم نمی آید زیراکه هیچ رسول
غیر نبی نباشد شیخ محی الدین ابن عربی در کتاب مقام التقرب در تحقیق قول
اَلْوَلَایَۃُ هِیَ النُّبُوَّۃُ الْکُبْرٰی وَالْوَلِیُّ الْعَارِفُ مَرْتَبَتُہٗ فَوْقَ مَرْتَبَۃِ الرَّسُوْلِ
می نگارد و درینجا اعتبار اشخاص مِنْ حَیْثُ هُوَ اِنْسَانٌ نیست و فضل و شرف در جنس
نیست بلکه تفاضل بمراتب ست انبیاء صلوات الله علیهم وسلامه ابر خلق تفضیل بمراتب
ست پس برای نبی صلے الله علیه وسلم مرتبه ولایت و معرفت و رسالت بوده است
و مرتبه ولایت و معرفت همیشه باشد و مرتبه رسالت بسبب انقطاع تبلیغ منقطع
گردد و فضل دائم باقی ست قَالَ الْوَلِیُّ الْعَارِفُ مُقِیْمٌ عِنْدَہٗ وَالرَّسُوْلُ خَارِجٌ
وَحَالَۃُ الْاِقَامَۃِ اَعْلٰی مِنْ حَالَۃِ الْخُرُوْجِ فَهُوَ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ
مِنْ کَوْنِهٖ وَلِیًّا وَعَارِفًا اَعْلٰی وَاَشْرَفُ مِنْ کَوْنِهٖ رَسُوْلًا وَهُوَ الشَّخْصُ
بِعَیْنِهٖ وَاخْتَلَفَ مَرَاتِبُهٗ لَا اَنَّ الْوَلِیَّ مِنَّا اَرْفَعُ مِنَ الرَّسُوْلِ نَعُوْذُ
بِاللّٰهِ مِنَ الْخِذْلَانِ چهارم آنکه این کلام از شطحیات ست همین ست مسلک
حضرت مجدد علیه الرحمة در مکتوب صد و هشتم از جلد اول مذکور ست بعضی از مشائخ
در سکر وقت گفته اند که ولایت افضل از نبوت ست و بعضی دیگر ازین ولایت
ولایت نبی خواسته اند تا وهم فضیلت ولی بر نبی دفع شود اما فی الحقیقت کار برعکس ست
زیراکه نبوت نبی از ولایت او افضل ست و ولایت از تنگی سینه رو بخلق نمی
تواند آورد و در نبوت او کمال انشراح صدری نه توجه حق سبحانه مانع توجه خلق ست

(۱) کتاب نیست تا باب این از ابن عربی رح از کشف مروی گشته ۱۲

(۲) ولی عارف مقیم می باشد و رسول خارج و حالت اقامت از خروج اعلی باشد پس رسول الله صلے الله علیه وسلم بحیثیت ولایت و معرفت اشرف باشد از حیثیت رسالت در شخص واحد اختلاف مراتب و حیثیات ست این معنی نیست که کدامی ولی از اولیاء امت از رسول افضل باشد نعوذ بالله ۱۲

ونہ توجہ خلق مانع توجہ حق تعالی در نبوت تنہا رو بخلق نیست تا ولایت اگر رو بحق دارد ترجیح بروی بدہند عیاذاً باللہ سبحانہ رو بخلق تنہا مر بسر عوام کالانعام ست شان نبوت ازان برتر ست فہم این معنی ارباب سکر را دشوار ست اکابر مستقیم الاحوال باین معرفت ممتاز اند ہنیئاً لارباب النعیم نعیمہا حضرت بایزید بسطامی قدس سرہ فرمودہ خیمہ برپہلوی عرش زدہ ایم ہمانا مراد از عرش قلب مومن باشد یعنی متقارن عرش ہستیم حضرت بایزید فرماید لوائی ارفع من لواء محمد برای تصحیح این کلام چند توجیہات کردہ اند توجیہ اوّل آنست کہ لوای محمد جبرئیل بود و لوای بایزید محمد صلی اللہ علیہ وسلم پس لوائی بایزید از لوای محمد برتر باشد این قول بقول حضرت موسی علیہ السلام می ماند کہ در مناجات خود فرمودہ ست الٰہی انچہ در کلبۂ گدائی ہست در خزانۂ خسروی تو نیست ندا شنید کہ ای موسی آن چیست کہ تو داری من ندارم عرض نمود الٰہی ہمچو توئی دارم و تو ہمچو خودی نداری می گویم کہ این توجیہ صحیح نیست زیرا کہ جبرئیل علیہ السلام بلسان شرع یا عرف معتبر بلوائ محمد نیست توجیہ دوم آنکہ این احکایۃ عن الحق سبحانہ تعالی گفتہ ہمچو ظہور کلمہ انی انا اللہ از درخت بر موسی علیہ السلام توجیہ سوم من بمعنی بعد ست چنانکہ اطعمہم من جوع یعنی طعام داد ایشان را بعد از جوع نزد راقم این توجیہ نیز راست نمی آید زیرا کہ من بمعنی بعد در کتب نحو و تفاسیر موجودہ از نظر نگذشتہ و این من تفضیلیہ ست و درین محل زنہار من بمعنی بعد صحیح نخواہد بود توجیہ چہارم ولایت افضل ست از نبوت پس معنی چنین باشد کہ لوای ولایت من افضل ست از لوای نبوت این توجیہ ہم صریح البطلان ست زیرا کہ ولایت ہیچ ولی بر نبوت فاضل نیست در تفہیمات شرفی

مذکور ست اما قوله یکون الناس تحت لواء محمد یوم القیامة ومحمد

ای سلطان العارفین ۱۲

علیه الصلوٰة والسلام یکون تحت لوائنا وقوله لوائی اعظم

من لواء محمد صلی الله علیه وسلم فقالوا قیل لابی یزید یکون الناس

تحت لواء محمد علیه الصلوٰة والسلام یوم القیامة قاله وهو فی غلبة

الحال وقوة السکر فاجراها الله تعالی علی لسانه من غیر قصده فیکون

مضافا الی الله تعالی لا الی ابی یزید وقال الجامع اللواء علی نوعین لواء

یکون لله تعالی وهو لواء الخاص وهم الفقراء والعارفون ولواء

یکون لمحمد صلی الله علیه وسلم وهو لواء العوام فهم یکونون تحت لواء محمد

صلی الله علیه وسلم ومحمد علیه الصلوٰة والسلام مع الخواص یکون تحت

لواء الله تعالی واحشرنی فی زمرة المساکین علی سبیل التواضع فقوله

ابی یزید لوائنا ولوائی اراد به الله تعالی الا انه اضاف الی نفسه بسبب

الاختصاص لاجل الفقر والمعرفة وقد یضاف الشیء الی الشیء بادنی ملابسة

بینهما **حضرت بایزید بسطامی فرموده** سبحانی ما اعظم شانی علامه

قطب الدین قسطلانی گوید تکلم اهل الطریق فی ایضاحه فمن تکلم فی شرح

معناه الجنید وسواه فنقل عن الجنید انه قال فیه جرت علیه اوقات

الغفلة ثم صحا فقال ذلک یعنی حیث حکیت برئی وقیل نظر الی ذکر الله

تعالی القدیم له فغاب بذلک عن حدوثه وصفاته فقال سبحانی اذ کنت

محمودا فی الذکر المصون ولا ماء ولا طین قال القسطلانی قلت ویحتمل

ان یکون قامت به فی ذاته صفة من العظمة والجلال فلا شیء معها

عنده وجود ذاته فشهد تلك الصفة وغاب عن وجوده فنطق معبرا عن تلك الصفة المشاهدة منزها لها بعظمة شأنها فظن السامع انه یعنی نفسه وهو لم یر لها وجودا فیکون معبرا عنها بل عبر عن تلك الصفة القائمة فیه

بیت

خواجه بگو که من منم من نه منم نه من منم / جان من اوست در تنم من نه منم نه من منم
فاش و نهان او منم گنج و روان او منم / گوهر کان او منم من نه منم نه من منم

بایزید بسطامی فرماید لا اله الا انا فاعبدون در تاویل این کلام
مولوی معنوی رح در مثنوی می فرماید بیت

با مریدان آن فقیر محتشم / بایزید آمد که یزدان نک منم
گفت مستانه عیان آن ذو فنون / لا اله الا انا ها فاعبدون
چون گذشت آن حال گفتندش صباح / تو چنین گفتی و نبود آن صلاح
گفت این بار ار کنم این مشغله / تیغ ها بر من زنید آندم هله
حق منزه از تن و من با تنم / چون چنین گویم بباید کشتنم
چون وصیت کرد آن آزاده مرد / هر مریدی کاردی آماده کرد
مست گشت او باز و استغراق رفت / آن وصیت هاش از خاطر برفت
عشق آمد عقل او آواره شد / صبح آمد شمع او بیچاره شد
عقل چون شحنه است چون سلطان رسید / شحنهٔ بیچاره در کنجی خزید
عقل سایهٔ حق بود حق آفتاب / سایه را با آفتاب او چه تاب
چون پری غالب بود بر آدمی / گم شود از مرد وصف مردمی

هر چه گوید آن پری گفته بود — زین سری نه زان سری گفته بود

چون پری را این دم و قانون بود — کردگار آن پری خود چون بود

اوی خود رفته پری خود او شده — ترک بی الهام تازی گو شده

چون به خود آید نداند یک لغت — چون پری را هست این ذات و صفت

پس خداوندی پری و آدمی — از پری کی باشدش آخر کمی

شیر گیر از شیر سگ ترسد بگو — شرح راه از کور کی پرسد بگو

شیرگیر[سلاخ] از خون فره شیر خورد[قتل کرد ۱۲] — تو بگویی او نکرد آن باده کرد

در سخن پرواز از رای کهن — تو بگویی باده گفتست آن سخن

باده را چون بود این شر و شور — نور حق را نیست آن فرهنگ و زور

گر ترا از تو بکل خالی کند — تو شوی پست[استفهام ۱۲] او سخن عالی کند

گرچه قرآن از لب پیغمبر ست — هر که گوید حق نگفت او کافر ست

چون همای بیخودی پرواز کرد — آن سخن را بایزید آغاز کرد

عقل را سیل تحیر در ربود — زان قوی تر گفت کاول گفته بود

نیست اندر جبه ام الا خدا — چند جویی در زمین و در سما

آن مریدان جمله در هم آمدند — تیغها بر جسم پاکش می زدند

هر یکی چون ملحدان گرده کوه[۲] — کارد می زد پیر خود را بی ستوه

هر که اندر شیخ تیغی می خلید — بازگونه او تن خود می درید

و انکه او را زخم اندر سینه زد — سینه اش بشگافت شد مرده ابد

یک اثر نی بر تن آن ذوفنون — وان مریدان خسته و غرقاب خون

سلاخ ۱ کسی که او را باشد شراب متوسط باشد ... مصطلحات ... کسی که ... باشد و از جا در رود ... خود داری ... ۱۲ غیاث

۲ نام کوهیست در نواحی ... که ملحدان ... امام فخر الدین رازی بالای آن ... شده بود ... ۱۲ لطائف اللغات

هر که او سوی گلویش زخم برد — حلق خود ببریده دید و زار مرد

وانکه آگه بود زان صاحبقران — دل نداد ش که زند زخم گران

نیم دانش دست او را بسته کرد — جان به برد الا که او را خسته کرد

روز گشت و آن مریدان کاسته — نوحها از جان شان برخاسته

پیش او آمد هزاران مرد و زن — کای دو عالم درج در یک پیرهن

این تن تو گر تن مردم بدے — چون تن مردم ز خنجر گم شدے

با خودی با بیخودی دو چار زد — با خود اندر دیدهٔ خود خار زد

ای زده بر بیخودان (یای مجهول ۱۲) تو ذوالفقار — بر تن خود میزنی آن هوشدار

زانکه بیخود فانی ست و ایمن ست — تا ابد در ایمنی او ساکن ست

نقش او فانی و او شد آینه — غیر نقش روی غیران جای نه

گر کنی تف سوی روی خود کنی — ور زنی بر آینه بر خود زنی

ور به بینی روی زشت آن هم توئی — ور به بینی عیسی مریم توئی

او نه اینست و نه آن او ساده است — نقش تو در پیش تو بنهاده است

چون رسید اینجا سخن لب در ببست — چون رسید اینجا قلم در هم شکست

لب ببند ارچه فصاحت دست داد — دم مزن والله اعلم بالرشاد

بر لب بامی تو مست مدام — پست بنشین یا فرود آ والسلام

هر زمانے که شوی تو کامران — آن دم خوش را کنار بام دان

بر زمان خود را هراسان باش تو — همچو گنجش خفیه کن نی فاش تو

همه اقوال و احوال اند بزنی خودی و بی اطلاعی حضرت سلطان العارفین

ببریده

کای

ابو یزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ و بر گویائی حضرت حق از زبان او حضرت خواجہ پارسا
در فصل الخطاب می فرماید کہ بایزید گفت سُبحانی ما اعظم شانی یعنی جرٰی
ذٰلک علٰی لسانہٖ فی معرض الحکایۃ عن اللہ تعالٰی فی سکرٍ
وغلبات حالٍ کما ورد فی الحدیث الصحیح خبرًا عن اللہ
سبحانہٗ فبی ینطق وبی یعقل وبی یسمع وبی یبصر در آداب المریدین
شیخ ابو النجیب عبد القاہر بن محمد السہروردی مذکور ست واما الشطحیات
المحکیات عن ابی یزید وغیرہٖ فذٰلک عن غلبۃ الحال
وقوۃ السکر وغلبات الوجد فلا قبول لہا ولا رد امام غزالی
در مشکوٰۃ الانوار می فرماید العارفون بعد العروج الی سماء الحقیقۃ
اتفقوا علٰی انہم لم یروا فی الوجود الا الواحد الحق لکن منہم
من کان لہ ہٰذہ الحال عرفانا علمیا ومنہم من صار لہ ذٰلک
حالًا وذوقًا وانتفت عنہم الکثرۃ بالکلیۃ واستغرقوا
بالفردانیۃ المحضۃ فاستوفیت فیہا عقولہم فصاروا
کالمبہوتین فیہ ولم یبق فیہم متسع لذکر غیر اللہ
ولا لذکر انفسہم

ایضًا فلم یکن عندہم الا اللہ فسکروا سکرًا
دفع دونہ سلطان عقولہم فقال احدہم انا الحق
وقال الاٰخر سبحانی ما اعظم شانی وقال الاٰخر ما فی
جبتی الا اللہ وکلام العشاق فی حال السکر یطوی

ولا يحكى فلما خفّ عنهم سكرهم وردّوا الى سلطان العقل الذي هو ميزان الله في ارضه عرفوا انّ ذلك لم يكن حقيقة الاتحاد مثل قول العاشق في وقت فرط عشقه انا من اهوى ومن اهوى انا ولا يبعد ان يرى الانسان مرآة فينظر فيها ولم ير المرآة قطّ فيظنّ انّ الصورة التي رآها هي صورة المرآة متحدة بها ويرى الخمر في زجاجة فيظنّ انّ الخمر لون الزجاج فاذا صار ذلك عنده مالوفا ورسخ فيه قدمه استغرقه وقال

رقّ الزجاج ورقّت الخمر	فتشابها فتشاكل الامر
فكانّه خمر ولا قدح	وكانّما قدح ولا خمر

وفرق بين ان يقول الخمر قدح وبين ان يقول كانّه قدح وهذه الحالة اذا غلبت سمّيت بالاضافة الى صاحب الحالة فناء الفناء لانّه فني عن نفسه فافنى عن فنائه فانّه ليس يشعر بنفسه في تلك الحال ولا بعدم شعوره بنفسه ولو شعر بعدم شعوره بنفسه لكان قد شعر بنفسه ويسمّى هذه الحالة بالاضافة الى المستغرق به بلسان المجاز اتّحادا وبلسان الحقيقة توحيدا ووراء هذه الحقائق اسرار يطول الخوض فيها حضرت بايزيد بسطامی علیه الرحمة گوید

خضت بحرا وقف الانبیاء بساحله در نشر المحاسن مذکور ست کیف یقال عنه انه قال خضت بحرا وقف الانبیاء بساحله فان صح هذا القول عنه فینبغی ان یحمل علی صدوره عنه فی حال السکر او علی انهم وقفوا لیعبروا فی ذلک البحر من راوا فیه اهلیة العبور و یمنعوا من لیس فیه اهلیة او لیدرکوا من راوه اشرف علی الغرق او نحو ذلک مما فیه نفع الغیر کما یقف الافضل یشفع فی دخول الجنة و یدخل المفضول او ما قال بعضهم ان وقوفهم وقوف صدود لا وقوف ورود از حافظ ابن حجر سوال کردند که ازین قول بایزید منقصت انبیا لازم آید جواب داد القول لم یصح عنه و ان صح فمعناه جمیع ما اعطی الاولیاء مما اعطی الاولیاء کزق ملا عسلا فرشحت منه رشحات هی ما اعطی الاولیاء وما فی باطن الزق هو ما اعطی الانبیاء و وقوفهم بساحله لیعبروا من راوا فیه اهلیة او لیدرکوا من راوه اشرف علی الغرق فهذا القول ان لم یکن صدر منه حال السکر تعین تاویله بما یلیق بجلالة الانبیاء بمثل ما ذکرت مما فیه نفع للغیر کما یقف الافضل یشفع فی دخول الجنة و یدخل المفضول حافظ سیوطی در رسالہ تنبیہ الغبی بتنزیہ ابن عربی مے نگارد

سه اشراف واقف شدن بر چیزی ۱۲ سه این رساله ایست مختصر از حافظ سیوطی ۱۲ منه عه ملا جلال الدین سیوطی

قال الصفدی وحکی لی بانہ ذکر للشیخ تقی الدین بن تیمیۃ ان فی دمشق
انسانا یصرف کلام ابن عربی بالتاویل الی ظاہر الشرع فقد رایتہ
اجتمع بہ فقال لہ بلغنی عنک کذا وکذا فقال نعم
فقال کیف تعمل فی قولہ خضت لجۃ بحر والانبیاء وقوف
علی ساحلہ فقال ما فی ذا شیء یعنی انہم واقفون لانقیاد
من یتغرق فیہ من اممہم فقال وہذا بعید فقال والامر الذی
تفہمہ انت ما ہو المقصود فقیر حقیر گوید کہ جواب بر تقدیر تسلیم بود والا آنچہ
ابن تیمیہ این کلام را منسوب بشیخ محی الدین ابن عربی کردہ غلط ست اصل کلام از
بایزید ست رحمہ اللہ تعالی در کتب ظاہرہ مذکور ست قال قطب الدائرۃ
الشیخ ابو العباس المرسی مرادہ ان الانبیاء خاضوا بحر التوحید
ووقفوا من الجانب الآخر علی ساحل الغرق یدعون الخلق
الی الخوض ای فلو کنت کاملا لوقفت حیث وقفوا
قال الشیخ تاج بن عطاء اللہ فی لطائف المنن وہذا الذی
فسر بہ الشیخ کلام ابی یزید ہو اللائق بمقام ابی یزید
نیز شیخ بایزید بسطامی رح گوید اراد موسی ان یری اللہ
تعالی وانا ما اردت ان اری اللہ بل ہو الذی اراد ان یرانی
سبحانی نیز شیخ ابو یزید بسطامی قدس سرہ گوید حق بمن فرمود
ہمہ بندہ اند جز تو نیز شیخ بایزید گفتہ توبہ مردم از گناہان ست
و توبہ من از قول لا الہ الا اللہ ست و ہم شیخ بایزید گفتہ

لوح محفوظ منم در جواب شخصی که گفت حق تعالی را لوح محفوظ است و هم شیخ بایزید بسطامی از موذن شنید الله اکبر گفت انا اکبر و هم شیخ بایزید بسطامی گفته برآمدم از پوست بشریت چنانچه مار از پوست خود برآید پس دیدم که من اویم قال الجنید حین سئل عن المعرفة بالله و العارف لون الماء لون انائه یعنی رنگ آب رنگ ظرف ست چه آب در حد ذات خود رنگے مخصوص ندارد و برنگ ظرف ها ظاهر میشود آنچنانکه ذات مطلقه حق تعالی در حقیقت خود از جمیع قیود و لوازمی که اذهان و افهام در تصور کرده مطلق ست و بحسب قابلیات اذهان و افهام او را تصور کرده اند نه آن حق ست که ذات مطلقه است و او مبدأ آثار و احکام ذهنیه و خارجیه است چه او عین جمیع اشیاء است ابن عقیل گوید شیخ شبلی گوید ان محمدا یشفع فی امته و انا اشفع بعده فی اهل النار حتی لا یبقی منها احد نیز حضرت شبلی گوید لیس فی الدار غیره دیار اسید الطائفه جنید رحمه الله روزے وے را عتاب کرد که آنچه ما در سر و ابها میگفتیم تو بر سر منبر گوئی شبلی رح گفت انا اقول و انا اسمع هل فی الدارین غیرے از شبلی رح پرسیدند تصوف چیست گفت تصوف شرک ست از حضرت شبلی رح ابو محمد رویم قدس سره پرسید که توحید چیست گفت کسیکه جواب از توحید دهد او ملحد ست و کسیکه تعریف کند او مشرک ست و کسیکه توحید را بداند کافر ست و کسیکه بتوحید اشارت کند بت پرست ست و کسی که از توحید سوال کند جاهل ست حضرت ابوبکر شبلی رح سکر غالب داشت و بسیارے

حضرت شبلی مالکی مذهب بود صحبت یافته شیخ ابوالقاسم جنید و دیگر [illegible] ... واقع ست ... [illegible] ... در بغداد ... [illegible]

ازین قبیل ازوی صادر شد حضرت غوث الاعظم حکایةً عن الله تعالی فرماید اَنَا مُکَوِّنُ مَکَانِ الْمَکَانِ لَیْسَ مَکَانٌ سِوٰی سِرِّ الْاِنْسَانِ فِی قَلْبِ الْاِنْسَانِ وَفِی الْغَوْثِیَّةِ نَاقِلًا عَنْهُ سُبْحَانَهٗ وَمَنْ اَرَادَ الْعِبَادَةَ بَعْدَ الْوُصُوْلِ فَقَدْ اَشْرَكَ بِاللّٰهِ الْعَظِیْمِ منصور حلاج رحمہ الله گوید اَنَا الْحَقُّ و نیز گفته مَا فِی الْجُبَّةِ اِلَّا اللّٰهُ و بعضے این را منسوب به جنید رحمہ الله کنند امام ابو حامد غزالی در مشکوة الانوار می نگارد هٰذَا مِنْ فَرْطِ الْمَحَبَّةِ وَشِدَّةِ الْوَجْدِ یعنی این کلام از کثرت محبت و شدت وجد است چنانچه می گویند

شعر

اَنَا مَنْ اَهْوٰی وَمَنْ اَهْوٰی اَنَا
نَحْنُ رُوْحَانِ حَلَلْنَا بَدَنَا
فَاِذَا اَبْصَرْتَنِیْ اَبْصَرْتَهٗ
وَاِذَا اَبْصَرْتَهٗ اَبْصَرْتَنَا

درین شبه نیست که حلاج را محویت محض و استغراق تام بود ازین رو بے تحاشا این چنین کلمات از زبانش سر می زد

شعر

ما ز دریائیم و دریا هم ز ماست
این سخن داند کسے کو آشناست

امام یافعی در نشر المحاسن از عوارف نقل می کند سُبْحَانِیْ حَاشَا اَنْ یُعْتَقَدَ فِیْ اَبِیْ یَزِیْدَ اَنَّهٗ یَقُوْلُ ذٰلِكَ اِلَّا عَلٰی مَعْنَی الْحِكَایَةِ عَنِ اللّٰهِ تَعَالٰی وَهٰكَذَا یَنْبَغِیْ اَنْ یُعْتَقَدَ فِی الْحَلَّاجِ قَوْلُهٗ اَنَا الْحَقُّ

حضرت معین الدین چشتی رحمہ الله فرماید

شعر

من نمی گویم انا الحق یار مے گوید بگو
چون نمی گویم مراد لدار می گوید بگو

حسین بن منصور گوید ما صحت الفتوۃ الا لاحمد و ابلیس
ابی طالب مکی گوید لیس علی الخلق اضر من الخالق

نیست بر خلق ضرر رسان زیادہ از خالق ۱۲

چو خود کردند رسوا خویشتن فاش	عراقی را چرا بدنام کردند

ابو سعید خراز رح گوید اکبر ذنبی الیہ معرفتی ایاہ

گناہ کبیرہ من ہمین ست کہ او را شناختم ۱۲

مشائخ طریقت وحقیقت در فتوت سخن بسیار گفته اند بعضے ازان یاد کردہ میشود شیخ حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ فتوت آنست کہ دشمنی کنی با نفس خود از جہت حق جل وعلا حارث محاسبی رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ فتوت آنست کہ انصاف ہمہ خلق بر خود واجب دانی و انصاف خود از کس نستانی فضیل عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ فتوت آنست کہ فرق نکنی کہ نعمت ترا کہ میخورد یعنی در مقام خدمت و ایثار نعمت حق بہ بندگان و میان مومن و کافر تمیز نکنی و میان دوست و دشمن تفاوت نکنی ابوالقاسم جنید قدس اللہ سرہ فرمود کہ فتوت دادن عطا است و باز داشتن اذیت یعنی حقیقت فتوت آنست کہ چندانکہ طاقت داری وجود خود را سبب خیر و احسان و واسطہ راحت بندگان حق سازی و بر بساط احسان مقابلہ بدان شطرنج بدی نبازی شیخ سہیل ابن عبداللہ تستری رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ فتوت متابعت سنت ست یعنی آنچنان کہ ہیچ سنت از سنتہای رسول علیہ السلام فرو نگذارد و بزرگترین سنتی از سنتہا حقارت دنیاست پس آنکہ دنیا را یا اہل دنیا را بزرگ دارد مقام فتوت از وے درست نیاید بایزید قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ فتوت آنست کہ ہر چہ از تو بدیگران رسد از احسان اگرچہ بسیار بود آن را اندک شمری و ہرچہ از دیگران بتو رسد اگرچہ اندک بود آن را بسیار دانی یحیی بن معاذ رازی قدس اللہ سرہ فرمود کہ فتوت سہ قسم ست ۱ خوبروئی با پارسائی ۲ خوب سخنی با امانت داری ۳ خوب ادبی کردن با وفاداری یعنی نعمتہا کہ ایزد تعالی بندگان جمع در ایشان بکرم گردانیدہ است سہ نوع است ۱ یکی جمال نعمت ست کہ نتیجہ غلبات رحمانیست و عکس انوار جمال ازلیست ۲ نعمت دوم فصاحت و بلاغت ست واین از جملہ نعمتہای بے نہایت ست ۳ نعمت سوم مال است کہ آن را لبیک رغبت دل ست از بیم معاش

(بقیہ بصفحہ ۵۳)

کتاب السر ابی سعید احمد بن عیسیٰ خراز از شطحیات مملوست جماعت علما بروز بان
انکار کشا دند نیز شیخ ابو سعید خراز قدس سرہ گفت مدتی او را می جستم
خود را می یافتم اکنون خود را می جویم او را می یابم در نفحات مذکورست کہ امام احمد
غزالی گوید کہ شیخ ابو القاسم گرگانی ابلیس را ابلیس نمی گفت بلکہ خواجہ
خواجگان سرور مہجوران می گفت عین القضاۃ ہمدانی از بزرگے حکایت
می کند کہ فرمود جوان مردا آنجا کہ ابلیس ست ترا راہ نیست و این دولت از کجا آوردی
جبرئیل صفتی باید کہ دیدۂ او در جمال ابلیس نظر نکند عبد الکریم جیلی
در کتاب مناظر الٰہیہ در بیان فرق میان خا دو غفور می نگارد ؞

(بقیہ صفحہ ۵۳)

تا بہبان مبادا معاد مشغول شود و اسباب طاعت مہیا دار و پس اخی باید کہ این ہر سہ نعمت اصلیہ سعادت
ابدی دستمایہ تجارت نعیم سرمدی سازد و در حال پارسائی او پاک دامن بود و در فصاحت حق گوئی ناصح
و در برادری با بذل و وفا ابو حفص حداد رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ فتوت آنست کہ ایزد تعالیٰ
اختیار کردہ است در قرآن از برائے پیغمبر خود فرمودہ کہ یا محمد بگیر یعنی نگہدار صفت حلم و درگذار از
برادران خود گناہ ایشان را و مکافات کن بہ نیکی و روبگردان از جاہلان یعنی جہل ایشان را بجہل
مقابلہ مکن ابو علی دقاق رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ فتوت آنست کہ بر دوام نزدیک باشی
و میان ایشان غریب یعنی اخی باید کہ آمیزگار باشد بخلق و با ہمہ بندگان حق بشفقت و نصیحت و مودت و
احسان زندگانی کند و باطن از ہمہ بریدہ بود و در سر پیوستہ بحق مشغول باشد ابو الحسن نوری قدس اللہ سرہ
فرمود کہ فتوت آنست کہ تحمل کنی تحویش ولی آنچہ ترا دشوار آید ندانم کہ درین مقام از فتوت کدام معنی مرادست کہ

بالمبستی تمامت کردہ ۱۲۵

إنّ الغافر هو الذي يغفر جميع الذنوب إلا الشرك والغفور
هو الذي يغفر الشرك

ایضاً

إنّ الله لا يغفر أن يشرك به ويغفر ما دون ذلك لمن يشاء
بيان حال الغافر وإنّ الله يغفر الذنوب جميعا بيان
حال الغفور وهذا القول ناظر لعدم خلود الكفار في النار
شیخ روزبہان فضیلی در تفسیر العرائس تصریح بآن کرده چنانچہ شیخ
محی الدین عربی هم بآن قائل ست نیز شیخ عبدالکریم جیلی می گوید
کہ جمیع عباد حق عبودیت ادا می کنند ازانکہ بر مراد حق تم احسانہ بر پا ایستاده
وہمین ست معنی عبودیت وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون
واین قول مبنی بران ست کہ امر الٰہی تعالی بمعنی اراده ست وتخلف مراد از
اراده محال ست پس ہمہ طاعت امری نمایند وعصیان متحقق نہ شیخ محی الدین
عربی نیز تصریح باین معنی کرده از مخدوم بہاء الدین ذکریا منقول ست

دنیا چراگاه کمینہ خران ماست	عقبی شکارگاه شکاری سگان ماست
من عرش ولوح پیچم وزیر قلم نہم	اسلام وکفر سوزم این امتحان ماست
مرسل نبی طفیل من انبیا شدند	موسی وخضر ویونس ازانیس روان ماست
جملہ بشر کواکب وافلاک وانجمن	جبرئیل با ملائک ازچاکران ماست

معبود خود بدیدم زان اولیا شدم
فرمان بشد کہ جنت تو لامکان ماست

فضیل عیاض قدس سرہ^[۱] عرش و کرسی لوح و قلم منم جبرئیل و اسرافیل و عزرائیل و میکائیل منم ابراہیم و موسی و عیسی و محمد علیہم السلام منم +

از سہیل بن عبد اللہ تستری پرسیدند کہ مرد کے صوفی شود گفت آنگاہ کہ خونش حلال و مالش مباح گردد و ہرچہ بیند از حق بیند و رحمت خدای را عزّ و جلّ بر ہمہ خلق شامل داند ابو حمزہ خراسانی آواز گوسفندی شنید و در وجد آمد گفت لبّیک جلّ جلالہٗ حارث کاردی کشید کہ اینچہ حالت ست اگر بیان نکنی ترا بکشم گفت برو چندین سال خاکستر و سبوس باہم آمیختہ بخور تا این مسئلہ بر تو روشن شود ابو الحسن نوری قدس سرہ گوید اللہ تعالی چون نظر بر لطافت خود کند حق ماند و چون بر کثافت خود نظر کند خلق ماند –

شیخ ابو الحسن نوری رح روزی آواز موذن شنید گفت ہلاکت باد ترا در ان اثنا آواز سگ شنید گفت لبیک و سعدیک گفتند ای شیخ این چہ حال ست گفت موذن از سر غفلت برائے مزد خود گفت و سگ بے غرض گفت وَاِنْ مِّنْ شَیْءٍ اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِہٖ +

^[۱] فضیل عیاض مرید و خلیفہ خواجہ عبد الواحد زید ست چنین گویند کہ فضیل رہزنی می کرد و سر قوم دزدان بود و در بیابان با یاران بسیار ماندی و یاران فضیل رہزنی می کردند و در بیابان نشستہ قرآن خواندی و قرآن خواندن را دوست داشتی و گویند سبب توبہ وی آن بود کہ شبی کاروانے می گذشت و حافظی راہبر گرفتہ بود تا ہمہ شب قرآن بخواند از انکہ شنیدہ بود کہ فضیل عیاض قرآن خواندن دوست دارد فضیل چون بر کاروان رسید حافظ این آیت می خواند اَلَمْ یَأْنِ لِلَّذِیْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوْبُہُمْ لِذِکْرِ اللّٰہِ این آیت چون تیر بر دل فضیل رسید بی خود و بی قرار شدہ روی بخرابہ نہاد کاروانیان خواستند کہ بروند یکی گفت کجا می روید کہ فضیل با یاران انبوہ در راہ خواہد بود فضیل این سخن بشنید گفت ای کاروان بشارت باد شما را کہ فضیل توبہ کرد و از شما می گریزد چنانکہ شما از وی می گریزید فضیل ہمہ راہ می رفت و می گریست و می گفت الہی فضیل گنہ گار بر معصیت توبہ کرد رو بحضرت پاک تو آوردہ قبول کن فضیل را بسیار خصمان او خوشنود گردان ہر کجا کہ خصم او بود فضیل آنجا می رفت و او را خوشنود می کرد مگر یک جہود خوشنود نمی شد و سوگند خوردہ تا زر ندہی خوشنود نشوم و زر او صد دینار بود فضیل گریہ و زاری بسیار کرد آنگاہ آن جہود صد سفالہ را بر نمونہ دینار تراشیدہ در ہمیان کردہ بہ بالین خود نہاد

فارس بن عیسی بغدادی قدس سره گفت لذت طاعت و شرک برابرست و در تاویل کریمه وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِيْنُ میگوید هرکه معبود را دید از عبادت بگذشت و هرکه از عبادت گذشت از معبود گذشت عباس بن یوسف شکلی رحمة الله علیه گوید هرکه با خود مشغول ست از ایمان او نباید پرسید ؎

پستی و بلندی همه شد هموارم	من مذهب هفتاد و سه ملت دارم

از مظفر کرمان شاهی پرسیدند که فقیر کیست گفت کسیکه حاجتش بخدا نبود شیخ ابوالحسن خرقانی که غوث وقت خود بود قدس سره گفت من بدو سال خردترم از پروردگار خود شیخ ابوسعید ابوالخیر گوید ؎

تا روی ترا دیدم اے شمع طراز	نے کار کنم نه روزه دارم نه نماز
چون با تو بوم مجاز من جمله نماز	چون بے تو شوم نماز من جمله مجاز
؎ جسمم همه اشک گشت چشمم بگریست	در عشق تو بی جسم همی باید زیست
از من اثری نماند این عشق از کیست	چون من همه معشوق شوم عاشق کیست

شیخ الاسلام عبدالله انصاری گوید زاهد بزهد خویش نازد و عالم بعلم از صوفی چه گویم که او خود نیست و نیز عبدالله انصاری گفته ربوبیت عین عبودیت ست امام محمد غزالی در رساله مضنون به علی غیر اهلها جنت و نعیم جنت و عذاب قبر را از قبیل خیال قرار داده اند شیخ احمد غزالی روزی در نیت نماز گفت کافر شدم زنار بستم الله اکبر شیخ برکه قدس سره گفت هفت صد بار پیغمبر خدا صلے الله علیه وآله وسلم را بخواب دیدم امروز

لا یبعد ان یکون بعض الاجسام السماویة موضوعا لتخیل النفس بعد الموت ۱۲ منه

فی الالهی ... عبادت ... بعد ان ... الخیال ... عذاب القبر ... فی التخیل ...

معلوم شد که خود را سے دیدم۔

عین القضاۃ ہمدانی گوید ہر کہ خدائی را شناخت عز و جل نمی گوید و ہر کہ الله گوید حق را شناخت نیز عین القضات گفتہ از دیدن نور محمد صلے الله علیہ وسلم جملہ مؤمنان کافر شدند و ہیچکس را ازان خبر نیست

شیخ روزبہان بقلے گوید از ہر کہ مے پرسی جز تو کس نیست سبحانی گوئی کہ ما را انا الحق بس نیست و نیز روزبہان رحمہ الله گفتہ عارف در معروف غائب ست و نیز روزبہان در تاویل آیۂ کریمہ وَلَا یَرْضٰی لِعِبَادِہِ الْکُفْرَ گفتہ است کہ حق تعالی کفر را خلق نکردہ است در روی زمین و راضی نیست کہ کسے کافر شود پس کافر موجود نباشد

شیخ سعد الدین حموی قدس سرہ گوید

آنم کہ جہان چو حقہ در مشت منست	این قوت حق ز قوت پشت منست
کونین و مکان ہر انچہ در عالم ہست	در قبضۂ قدرت دو انگشت منست

از سلطان المشائخ مشہور و معروف ست کہ گفت یاد دارم در روز میثاق کہ الله تعالے از من عہدی کہ گرفت در نغمۂ پوربی بود ازین جہت شیخ این نغمہ را فراوان دوست داشتی شیخ عبد الله بلیانی گوید خدا باشید و اگر خدا نباشید خود نباشید چون خود نباشید خدا باشید

شرف الدین یحیی منیری در ارشاد الطالبین می آرد کہ اگر کسے وجود عالم ظاہر را منکر شود کہ این وجود وجود او تعالی نیست کافر شود زیرا کہ آن وجود حقیقی است کہ بہ کسوت وجود ظاہر پیدا شدہ است پس منکر چگونہ کافر نشود شیخ عبد الله گوید

باجملہ خدائے پاک پاکیم	نہ ز آتش و باد و آب و خاکیم
تا حق بدو چشم سر نہ بینیم ہر دم	از پائے طلب نمی نشینیم ہر دم
گویند خدا بچشم سر نتوان دید	آن ایشانند و من چنینیم ہر دم

مولانا روم قدس سرہ در وحدت و اتحاد بسے اشعار دل پذیر و غزلیات موزون گفتہ است بیک بیت ازان اکتفا نمایم ؎

علم حق در علم صوفی گم بود	این سخن کے باور مردم بود

شیخ شرف الدین پانی پتی بسے سکریات در غزلیات خود آوردہ است کہ ناظر را جز حیرت نمی افزاید ازانجملہ این است ؎

چہ موسیٰ چہ عیسیٰ چہ میر مرسلان احمدؐ	چہ ترسا و چہ مغ انجا ہمہ گشتہ برابر بین

باالجملہ ازین جماعۃ سکارے در ولولہ عشق و سطوت ظہور وحدت حقیقی کہ از خود گذشتہ اند و غیر محبوب حقیقی ندید دکلمات شطحیہ فزون از شمار سر زدہ است و ہمچنین صوفیہ وجودیہ بخصوص از زبان شیخ محی الدین بن عربی جماعات و طبقاتے کہ خارج از احصا اند بر مسلک توحید رفتہ اند و سوائے آن کمالے نہ انگاشتہ و این مشرب را آب و تاب چہ در نظم و چہ در نثر بیان نمودہ اند کہ کتب و رسائل بے شمار ازان مملو است بیک چندے ازان کلمات کہ نقل شد و بعضی اشعار دیگر را اینجا ایراد نمایم تا معلوم ہمگنان شود کہ ازین طائفہ علیہ صاحب تصرفات و خوارق عادات کہ عقل بر کنگرہ مقام شان بلند پروازی نتوان کرد چہ سان الفاظ سخت کہ ظاہر شرع شین آن را بر نتابد صادر شدہ است تا قاصر نظرے جرأت و دراز نفسی نہ نماید و باز

شاہزادہ حق پژوہ دارا شکوہ در رسالہ حسنات العارفین باشارہ ہمین مضمون بسی از شطحیات مشائخ و ذوق را نقل کردہ ... رسالہ ... [illegible]

جادۂ مراعات آداب بیرون نبرد

غیر نقشش غیر در جهان نگذاشت	لاجرم عین جمله اشیا شد
تا صومعه و مدرسه ویران نشود	این کار قلندری بسامان نشود
بت اینجا مظهر عشق ست و وحدت	بود زنار بستن عین خدمت
چه کفر و دین بود قائم بهستی	بود توحید عین بت پرستی
می گفت و بیابان رندے و می دوید	عارف خدا ندارد او نیست آفریده
گنجے که طلسم اوست عالم مائیم	ذاتے که صفات اوست آدم مائیم
اے آنکه توئی طالب اسم اعظم	از ما بگذر که اسم اعظم مائیم
چه غیر و کجا غیر کو نقش غیر	سوی الله والله ما فی الوجود

ملا اسمعیل صوفی اصفهانی می گوید

بشکستم هر بتے که در راهم بود * باقی ست بت خدا پرستیدن من

میر فخرالدین محمد نفرلیسی بنا گوہش در سرزنشش ملا متوجه شد ملا جواب داد که دین نثار از دنیا دست برداشته ایم در دنیا با تو انباز نگشتیم همچنین در آخرت چون بر شتم تو طلب کیم به دوزخ رویم بهشت با تو در دنیائیم پس باید تو از ما راضی و شاکر باشی که دنیا و آخرت را بتو بازگذاشتیم

زاهد سامان پرستان آنچه انداز ما که ما *	خود و شیر یک هیچ در دنیا و در عقبی نه ایم
دشمنی خیزد ز شرکت ما بقصد دوستی	آخرت را باختیم و در پے دنیا نه ایم

اصل قسم اتفاق جمهور بران ست که فضل جزئی معارض فضل کلی نمی توان شد
والفضل الجزئی عبادة عن زیادة و شیئ قلیل مما حسنه العُرف

۱۷ فضل جزئی عبارت ست از زیادت شئ قلیل که آن مستحسن داشته ۱۲

أَعَمُّ مِنْ أَنْ يَتَرَتَّبَ عَلَيْهِ الثَّوَابُ أَوْ لَا كَالْمُبَاحِ وَالْفَضْلُ الْكُلِّيُّ
عِبَارَةٌ عَنْ كَثْرَةِ الثَّوَابِ وَزِيَادَتِهِ باید دانست کہ فضل کلی مر انبیاء
علیهم السلام راست واحدی از اولیائی کرام بجنب رتبۂ انبیائی عالی مقام نتوان رسید
زیرا کہ انبیاء علیهم السلام معصوم اند از جمیع معاصی و مامون اند از خوف خاتمہ و
مکرم اند بوحی و مشاہدۂ ملک و محکوم اند بارشاد انام و تبلیغ احکام بعد از
اتصاف بکمالاتی کہ اولیائے عظام بآن متصف اند ملا علی قاری[ف] در شرح فقہ اکبر
میگوید اِجْمَاعُ الْعُلَمَاءِ عَلَى أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ أَفْضَلُ مِنَ الْأَوْلِيَاءِ در شرح عقائد نسفی
مذکور ست لَا تَبْلُغُ وَلِيٌّ دَرَجَةَ الْأَنْبِيَاءِ بالجملہ فضیلت انبیاء علیهم السلام از
اولیائی کرام از قطعیات دین ست ہر کہ بخلاف آن اعتقاد دارد از دائرۂ ایمان بیرون
رود شیخ محی الدین عربی در طبقات صوفیہ می طراز د غَلِطَتْ فِي النُّبُوَّةِ وَالْوِلَايَةِ
وَزَعَمَتْ أَنَّ الْوِلَايَةَ أَعْلَى وَأَتَمُّ وَذَلِكَ أَنَّهُمْ نَظَرُوا إِلَى قِصَّةِ مُوسَى
وَالْخِضْرِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا إِلَى قَوْلِهِ
لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا فَتَوَهَّمَتْ هَذِهِ الطَّبَقَةُ أَنَّ حَالَ الْوِلَايَةِ أَفْضَلُ
مِنْ حَالِ النُّبُوَّةِ لِرُجُوعِ مُوسَى إِلَيْهِ وَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللهَ يَخُصُّ مَنْ يَشَاءُ
بِمَا يَشَاءُ خَصَّ الْأَنْبِيَاءَ بِالْمُعْجِزَاتِ ثُمَّ خَصَّ مَرْيَمَ عَلَيْهَا السَّلَامُ بِقَوْلِهِ تَعَالَى
وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا وَلَمْ يَكُنْ هَذَا لِأَحَدٍ
مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَلَمْ تَكُنْ هِيَ نَبِيَّةً وَمَا هِيَ أَفْضَلُ مِنْ نَبِيٍّ وَأَصِفُ ابن

[ف] این شرح مشهور ست مگر فقہ اکبر کہ متن وی بوده است از امام اعظم رح نیست فقہ اکبر امام ہمام از ابو مطیع بلخی مروی ست از بیشتر صوفیان باین باب خطا واقع شده تفصیل این مقام در رسالہ مقدمۂ مہر انور نگاشته ام ۱۲ منہ [ف] اجماع علما بر آن ست کہ انبیا افضل اند از اولیا ۱۲ [ف] نمی رسد کدامی ولی در درجۂ پیمبران ۱۲ [ف] این رسالہ ایست از ابن عربی خیلے کمیاب در کشف مذکور نیست درین

برخیا کان عندہٗ علمٌ من الکتاب فاتی بعرش بلقیس قبل ان یرتد
الی سلیمان طرفہٗ ولم یکن نبیًا ھذا ولا انہ افضل من سلیمان
علیہ السلام بھذا وذکروا ان الانبیاء یوحی الیھم بواسطۃ
والاولیاء یتلقفون من الحق وذلک غلطٌ فان الانبیاء علیھم السلام
لھم حالۃٌ بالواسطۃ والتلقف جمیعًا وانھا بعیدۃٌ من الاغترارات
والاعترارات وقعت فی احوال الاولیاء فی احوال الانبیاء والولایۃ
والصدیقیۃ انما تمامھما واشراقھما بانوار النبوۃ ولو القی علی
الخضر علیہ السلام ذرۃٌ مما شاھد موسٰی من سماع الکلام
او رؤیۃ النور لانمحق حتی لا یبقی منہ شیءٌ وصحب الخضر عن موسٰی
تھذیبًا وتادیبًا لا تعلیمًا ولحسانًا حضرت شیخ شرف الدین یحیی منیری
رحمۃ اللہ علیہ در مکتوب بستم مے طرازند اندر ہمہ اوقات واحوال بالاتفاق
جملہ مشائخ طریقت رضوان اللہ علیہم اولیا متابعان پیغمبراند وانبیاء
فاضل تراند از اولیا از انچہ نہایت ولایت بدایت نبوۃ است وجملہ انبیاء
ولی باشند اما از اولیا کسے نبی نباشد وہیچکس را از علمائے اہل سنت
وجماعت ومحققان این طریقت اندرین مسئلہ خلافے نیست مگر گروہے
از ملحدان کہ گویند اولیا فاضل تر از انبیا اند وتمسک بدین کنند کہ گویند
اولیا ہمہ وقت با خداوند تعالی مشغول اند وانبیاء بیشتر وقت بدعوت
خلق مشغول اند پس کسے کہ ہمہ وقت بحق مشغول باشد فاضلتر بود
از کسیکہ او در بعض وقت مشغول بود وگروہے از جہال کہ

دعوی محبت این طائفه کردند و بدیشان گمان نیکو کردند و ایشان را متابعت
کردند گفتند مقام ولایت برتر از مقام نبوة است و مر نبی را علم وحی باشد
و مر ولی را علم سر باشد و ولی بسر خبر داند که پیغامبران را از ان خبر نباشد
و مر آن علم را علم لدنی نام کردند و این لقب را اشتقاق از قصه موسی و خضر
گرفتند صلوة علیهما و گفته که خضر ولی بود و موسی نبی موسی دانائی وحی ظاهر بود تا ورا
بوحی ظاهر خبر نکردندے ندانستی باز خضر علیه السلام را علم لدنی بود غیب
بدانستے بے وحی تا موسی را بشاگردی حاجت آمد و استاد فاضلتر از شاگرد بود
اما آنکه پیران این مذهب اند و بر دین ایشان اعتماد است ازین بیزار اند و روا ندارند
که هیچکس را مقام برتر از مقام انبیا باشد یا برابر مقام انبیا باشد
اما جواب آن شبهه که ایشان گفتند آنست که خضر را فضل مقید بود آن علم لدنی است
و موسی را فضل مطلق بود و فضل مقید مبطل فضل مطلق نیست چنانکه فضل مریم
پارسا رضی الله عنها و آن فرزند بے مساس بشریت باطل نکند فضل خدیجه رض
و فاطمه رض را که ایشان را فضل مطلق بود بر جمله نسار عالم انتهی و فضل جزئی رجال
معارض نیست با فضل کلی بوجه کلی ندارد چه ظاهر است که بسیار اهل حرفه مثل حائک و حجام
و خیاط و نجار [illegible] صناعات خود را فی الجمله زیادتی بر علما دارند چه علما از این فنون
و دستکاری واقف نباشند لیکن ایشان را فضلی بر عالم نباشد چه چنین
زیادات موجب شرف نمی باشند شیخ محی الدین ابن عربی رحمة الله علیه در باب
ثالث و سبعین از جزو ثانی فتوحات مکیه مے نگارد [illegible]
وَيَفْضُلُ بَعْضُ النَّاسِ غَيْرَهُ بِشَيْءٍ مَا فِيهِ فَذٰلِكَ الْفَضْلُ فَإِنَّ الْفَضْلَ

[illegible]

في هذا الوجه لا ينظر من حيث انه زيادة ولكن ينظر من حيث اعتبار زيادات لها شرف في العرف والعقل كالعلم بالتجارة والخياطة والعلم بالاحكام الشرعية والعلم عما ينبغي بجلال الله وكل واحد منهم لا يعلم علم الآخر فيقال قد فضل التجار على الموحد بالدليل بالتجارة وهذا لا يقال على جهة الفخر والمدح بل على جهة الزيادة ويقال فضل العالم بالله على التجار على طريق الشرف والفخر فمثل هذه المفاضلة هي التي تقتضي وهي ان يزيد كل واحد على صاحبه برتبة تقتضي المجد والشرف ه

آن یکی نحوی بکشتی در نشست — رو بکشتیبان نهاد او خود پرست
گفت هیچ از نحو خواندی گفت لا — گفت نیمی عمر تو شد در فنا
دل شکسته گشت کشتیبان ز تاب — لیک آندم گشت خامش از جواب
باد کشتی را بگردابی فکند — گفت کشتیبان بآن نحوی بلند
هیچ دانی آشنا کردن بگوی — گفت از من تو سباحی مجوی
گفت کلی عمرت ای نحوی فناست — زانکه کشتی غرق این گردابهاست

از قصه حضرت موسی و حضرت خضر علیهما السلام که در کلام حضرت ملک العلام مذکورست نیک ظاهرست که با وصف نبوت حضرت موسی علیه السلام باکتساب بعضی از علوم از حضرت خضر محکوم و مامور شد قال سبحانه تعالی حکایة عن الخضر و موسی قال هل اتبعك

عَلٰی اَنْ تُعَلِّمَنِیْ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا وَقَالَ الْقَاضِی الْبَیْضَاوِی رح لَا یُنَافِیْ
نُبُوَّتَہٗ وَکَوْنَہٗ صَاحِبَ الشَّرِیْعَۃِ اَنْ یَّتَعَلَّمَ مِنْ غَیْرِہٖ مَا لَمْ یَکُنْ شَرْطًا فِیْ
اَبْوَابِ الدِّیْنِ فَاِنَّ الرَّسُوْلَ یَنْبَغِیْ اَنْ یَّکُوْنَ اَعْلَمَ مِمَّنْ اُرْسِلَ اِلَیْہِ فِیْمَا
بُعِثَ بِہٖ مِنْ اُصُوْلِ الدِّیْنِ وَفُرُوْعِہٖ لَا مُطْلَقًا وَقَدْ رَاعٰی فِیْ ذٰلِکَ غَایَۃَ
التَّوَاضُعِ وَالْاَدَبِ فَاسْتَجْہَلَ نَفْسَہٗ وَاسْتَاذَنَ اَنْ یَّکُوْنَ تَابِعًا لَہٗ وَسَاَلَ
مِنْہُ اَنْ یُّرْشِدَہٗ اَنْ یُّنْعِمَ عَلَیْہِ بِتَعْلِیْمِ بَعْضِ مَا اَنْعَمَ اللّٰہُ عَلَیْہِ واز حضرت سرور
عالم صلی اللہ علیہ وسلم منقول ست کہ بعضے از درجات ظاہرہ وکمالات باہرہ
در افراد امتان باشد کہ انبیاء علیہم السلام بآن غبطہ کنند علامہ شیخ جلال الدین
سیوطی رحمۃ اللہ علیہ در بدور سافرہ[1] فے امور الآخرہ آوردہ عَنْ[2] مُعَاذِ بْنِ
جَبَلٍ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَلْمُتَحَابُّوْنَ فِی اللّٰہِ عَلٰی
مَنَابِرَ مِنْ نُوْرٍ فِیْ ظِلِّ الْعَرْشِ یَوْمَ لَا ظِلَّ اِلَّا ظِلُّہٗ یَغْبِطُہُمْ
بِمَکَانِہِمُ النَّبِیُّوْنَ وَالشُّہَدَاءُ

این چنین احادیث بیشتر در جامع صغیر وغیرہ کتب حدیث مذکور است
بروز قیامت از صعقہ اولے تمامے انبیاء را حالت غشے طاری
شود بجز حضرت موسے علیہ السلام - در بدور سافرہ مذکور ست
وَہٰذِہِ[3] الْغَشْیَۃُ لِلْاَنْبِیَاءِ اِلَّا مُوْسٰی فَاِنَّہٗ حَصَلَ فِیْہِ تَرَدُّدٌ فَاِنْ لَّمْ یَحْصُلْ
لَہٗ فَیَکُوْنُ قَدْ حُوْسِبَ بِصَعْقَۃِ الطُّوْرِ وَہٰذِہٖ فَضِیْلَۃٌ عَظِیْمَۃٌ
فِیْ حَقِّہٖ وَلٰکِنْ لَّا یُوْجِبُ اَفْضَلِیَّتَہٗ عَلٰی نَبِیِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ
وَسَلَّمَ لِاَنَّ الشَّیْءَ الْجُزْئِیَّ لَا یُوْجِبُ اَمْرًا کُلِّیًّا

[1] این رسالہ ایست مشہور از سیوطی ۱۲

[2] از معاذ بن جبل مروی ست کہ شنیدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را کہ فرمود محبت کنندگان بخدا بر منبرہا از نور [illegible]

[3] [illegible]

فضیلت عظیم ست مر حضرت ایشان را مگر از این فضیلت [illegible] بر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لازم نیاید زیرا کہ شی جزئی موجب امر کلی نمی شود ۱۲

ودر تفسیر ابوالسعود رومی مذکورست یجوز تفضیل المفضول علی الفاضل
تفضلا جزئیا آمدی در بدائع می آرد یجوز فضل الجزئی للولی علی النبی
ملا جامی در نفحات النصوص فی شرح الفصوص مے آرد الفاضل یجوز ان یکون
مفضولا من وجه علامہ دوانی رحمۃ اللہ علیہ در رسالۂ تشبیہ مے آرد
تفضیل الشیء علی الشیء قد یکون من بعض الوجوہ دون البعض
چون این امر ثابت شد کہ فضل کلی مر انبیاء راست علیہم السلام پس دانستنی است
کہ بعد نبی فضل کلی مر صحابہ راست رضوان اللہ تعالی علیہم اجمعین کہ بے واسطہ جمال
باکمال حضرت سرور انام علیہ الصلوۃ والسلام بچشم سر دیدہ و باوے
صحبت داشتہ اند و دین و قرآن مبین از زبان فیض ترجمان وے شنیدہ اند
باوامر و نہی الٰہی مخاطب گشتہ و صرف مال و جان در راہ وے بدون یاد و سمع
نمودہ اند حضرت مجدد رحمہ اللہ در مکتوب دو صد و ہفتم از جلد اول فرماید ہیچ ولی
بمرتبۂ صحابہ نرسد اویس قرنی با آن رفعت شان کہ بشرف صحبت خیر البشر
علیہ و علی آلہ الصلوۃ والتسلیمات نرسیدہ بمرتبۂ ادنی صحابہ نرسد شخصی از عبد اللہ
بن المبارک رضی اللہ تعالی عنہ پرسید ایہما افضل معاویۃ ام
عمر بن عبد العزیز در جواب فرمود الغبار الذی دخل انف فرس
معاویۃ مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وعلی آلہ وسلم خیر من عمر بن عبد
العزیز کذا مرتا انتہی فاما فضل جزئی بدیگران ہم ثابت ست لیکن ازین فضل
جزئی غبار فضل کلی صحابہ رضی اللہ عنہم نشیند حق تعالی جل شانہ فرماید
یؤمنون بالغیب یعنی آن جماعت کہ ایمان مے آرند بغیب و مراد ازین اقسامند

۱ تفسیری است مشہور
۲ جائز است تفضیل مفضول ۱۲
[illegible] فضل جزئی
۳ [illegible] فضل جزئی ولی را بر نبی
۴ [illegible]
۵ تفضیل بعض وجوہ [illegible] از بعض وجوہ دیگر ۱۲
۶ کدام افضل است معاویہ یا عمر ۱۲
۷ غباری کہ داخل شدہ بینی اسپ معاویہ را کہ با رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بود بہتر است از عمر بن عبد العزیز ۱۲

که غیبت حضرت خیر البشر علیه الصلوة والتحیه یعنی بعد وفات آن سرور کائنات
علیه افضل الصلوٰة واکمل البرکات ایمان مے آرند وبدون مشاهدهٔ معجزهٔ ظاهره
مصدق جمیع ما جاء به النبی صلی الله علیه وسلم می شوند وقلب ایشان
مطمئن بایمان مے گردد واز نور ایمان منور وروشن می شود وحاجت معاینه
معجزات ظاهره وکرامات باهره نمی افتد از سرور عالم صلی الله علیه وسلم سوال
کرده شد یا رسول الله احد خیر منا اسلمنا وجاهدنا معک قال
نعم قوم یکونون من بعدکم یؤمنون بی ولم یرونی ملا علی قاری
در شرح مشکوة می نگارد ولا یخفی ان الصحابة کانوا مؤمنین بالغیب
لکن باعتبار بعض المؤمن به مع مشاهدة بعضه بخلاف التابعین
فان ایمانهم بالغیب کله فمن هذه الحیثیة ایمانهم اعجب
وافضل شاه عبد العزیز در تفسیر عزیزی می طرازند قدما صحابه ایمان بالغیب را
درین آیه بمعنی دیگر حمل فرموده اند از حضرت عبد الله بن مسعود بروایت امام احمد
در مسند خود بروایت حاکم ودیگر محدثان معتبر ثابت ست که حارث بن قیس
روزے بایشان گفت که ما خیلے حسرت وافسوس می کنیم برانچه از ما فوت شد
وشمارا حاصل گشت ای یاران محمد که بدیدار آن ذات مشرف شدید
عبد الله ابن مسعود فرمودند که ما نیز افسوس وحسرت می کنیم بچیزے که از ما فوت شد
وشمارا حاصل گشت که نادیده به محمد ایمان آوردید قسم بخدا که نبوت محمد نزد کسی
که او را دیده باشد از آفتاب ظاهر ترست ایمان ایمان شماست باز سورهٔ
بقره را تلاوت آغاز نهادند تا آنکه بمفلحون رسیدند واین مضمون ابراز [illegible]

۱ یا رسول الله کسی بهتر از ما هست اسلام آوردیم وجهاد کردیم همراه تو فرمود بلی قومی باشند که بعد شما مخلوق شوند ایمان آرند نادیده ۱۲

در حاکم بروایت امیر المومنین عمر بن الخطاب رض آورده اند که ایشان فرموده اند که من
روزے همراه آنحضرت نشسته بودم فرمودند که پیش من بگوئید که افضل
انواع ایمان ایمان کدام مردم ست عرض کردند یا رسول الله ایمان فرشتگان
آن حضرت فرمودند که ایشان را چه مانع ست منزلت فرشتگان را نزد خدا می دانید
مردم عرض کردند یا رسول الله ایمان پیغمبران فرمودند از ایمان پیغمبران چه عجب که
حق تعالے ایشان را برسالت و نبوت خود ممتاز فرموده است عرض کردند
یا رسول الله ایمان کسانیکه همراه انبیا حاضر شدند و بردین جان خود را نثار کرده شهادت
یافتند فرمودند ایمان ایشان چه عجوبگی دارد که همراه انبیا صحبت داشته اطوار و اوضاع
آنها را دیده یقین تام حاصل کرده اند مردم عرض کردند یا رسول الله پس بفرمائید
که ایمان کدام فرقه افضل ست فرمودند که ایمان آن فرقه که هنوز در پشت پدر اند و بعد
از من خواهند آمد و بر من ایمان خواهند آورد و مرا ندیده اند چند ورق سیاه کرده
در نظر ایشان افتاد و بسبب قوت ایمان موافق آن نوشته عمل نمودند این گروه
در ایمان افضل اند از دیگران انتهی و شیخ عبد الحق دهلوی رحمه الله در تکمیل الایمان می طرازد
ابن مسعود رضی الله عنه فرموده است که امر محمد صلی الله علیه وسلم ظاهر و روشن بود بر کسیکه
او را دیده است ایمانی که افضل تر از آن نباشد که در غیب بوی ایمان آرند و بعضے از
مفسران یومنون بالغیب را هم باین معنی تفسیر کرده اند و نیز در حدیث آمده است که در
آخر زمان چنان شود که تمسک باین سنت من مثل گرفتن اخگر سوزان باشد پس
هر که در آن زمان تمسک بسنت بود او را اجر پنجاه کس باشد پرسیدند
یا رسول الله پنجاه کس از ایشان یا از ما فرمودند بلکه از شما انتهی فقیر حقیر گوید که بر

واقفان غموض کلام و رموز مقام نیکو روشن ست کہ این حدیث اشارتے بفضل
جزئی می کند زیرا کہ فضل کلی مر صحابہ راست رضی اللہ عنہم حق سبحانہ تعالے
ایشان را برائے صحبت و نصرت و اعانت حضرت خاتمیت برگزیدہ و تقویت دین
قدیم و ارائۃ صراط مستقیم از ایشان رضا شدہ دیگران را چہ یارا کہ بہ جنب و مقابل
ایشان در آیند در اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ مذکور ست نزد جمہور آنست کہ فضل
کلی ثابت ست مر صحابہ را و این منافات ندارد بہ ثبوت فضل بوجوہ جزئیہ مر دیگران را
انتہی و نیز در تکمیل الایمان مے آرد تحقیق و مختار ہمان ست کہ جمہور علماء برآنند
و مراد باین خیریت کہ پیشان را اثبات کردہ اند از وجہ خاص ست کہ ایمان
بہ غیب باشد و لیکن فضل کلی صحابہ راست و فضل جزئی منافات با فضل کلی ندارد
انتہی در رسالہ مبدء و معاد حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ می فرماید اگر ولی را فضیلے
از فضائل جزئیہ حاصل شود کہ نبی را حاصل نبود و درجہ خاص از درجات علیا میسر
شدہ کہ نبی نداشتہ نبی را نیز از ان فضل جزئی و از ان درجہ خاص نصیب
کامل ست چہ حصول آن کمال بواسطہ متابعت نبی ست و نتیجہ ایست از نتائج
اتباع سنت او پس ناچار نبی را از ان کمال بہرہ تام باشد قال علیہ الصلوۃ والسلام
مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا لیکن ولی
در حصول این کمال سابق ست و در وصول این درجہ مقدم ست و این قسم فضل ولی بر
نبی جائز داشتہ اند کہ جزئی ست کہ مجال معارضہ بکلی ندارد انتہی یعنی اگرچہ
بنظر ظاہر در بعض فضیلت جزئیہ سبقت و تقدم ولی بر نبی پیدا می شود کہ نا چار
راجع بفضل جزئی ست فاما در حقیقت بہیچ وجہ فضل ولی بر نبی ہرگز لازم نمی آید چہ نبی را

[illegible]

ازان فضل خاص نصیب کامل و حظ وافر حاصل ست زیراکه فضل کلی که مناط افضلیت
ومدار محبوبیت ست این حضرات را حاصل ست ومهذا آن نبی را ازین کمال مخصوص
استغناء تام حاصل ست چه کمالیکه ارفع واعلی ست حضرت ایشان را ثابت ست
لیکن با وصف این استغناء وبی پروائی از ثواب آن کمال از ثمرهٔ آن درجه
حضرت ایشان را نیز علیه السلام بهرهٔ کامل حاصل ست چه کمال امت در جریدهٔ
اعمال پیغمبر محسوب ست بدانکه واسطه دو قسم ست واسطه فی الثبوت وواسطه فی
العروض واسطهٔ فی الثبوت عبارت ست از صفتیکه واسطه وذی الواسطه هر دو
متصف شوند ولیکن اول سبب حصول ثانی شود کحرکة المفتاح بواسطة[۵۱]
الید فان هناك حركتين احدهما قائمة باليد وثانيهما
ثابتة في المفتاح ناشئة عن حركة اليد واسطهٔ فی العروض
عبارت ست از صفتیکه واسطه متصف شود حقیقة وبالذات وذو الواسطه متصف
گردد مجازا وبالعرض کحرکة[۵۲] جالس السفينة بواسطة السفينة فان
حركة واحدة قائمة بالسفينة حقيقة وينسب الى جالسها
مجازا وهمین معنی در ما نحن بصدده مراد ست زیراکه کمال مذکور که موهم فضل جزئی
مسطور ست در حقیقت کسب آن از ولی وبواسطهٔ ایشان منسوب بجناب نبی می گردد محمد
بن نصیر الدین جعفر مکی در بحر المعانی[۵۳] فرماید جمیع شاهدان نبوت در درجه افضل اند

---

[۵۱] مثل حرکت کلید ست بواسطه دست وقت کشادن قفل دو حرکت می باشد یکی ازان دست بدکشاینده قائم می باشد دیگری بکلید که از حرکت دست پیدا می شود ۱۲

[۵۲] مثل حرکت کشتی نشیننده که بواسطه کشتی می شود درینجا یکی حرکت ست که بسفینه قائم ست حقیقة ومجازا به جالس سفینه منسوب می شود ۱۲

[۵۳] نصیر الدین جعفر مکی حسینی از اعاظم خلفای شیخ نصیر الدین محمود ست در تفرید وتوحید مقام عالی دارد واز افراد اولیاست در احوال ظاهر وباطن وی عقل حیران ست آنچه از احوال خود بیان کرده ست محقق می شود که وی عمر دراز یافته بود از زمان سلطان محمد تغلق تا زمان سلطان بهلول در حیات بود وسن شریفش از صد متجاوز بود آثار کرام

[illegible]

دیگر آنکه [illegible] را ولادت [illegible] نوبت [illegible] حضرت [illegible] حضرت ایشان [illegible] داوند ۱۲

از شاهان ولایت باتفاق جمیع مشائخ قدس الله اسرارهم اما بعضے اولیاءِ آن حضرت رسالت علیه السلام که در مقام قربت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم اند نزدیک حضرت عزت جلت قدرته فضل مقید دارند بر انبیاء دیگر چنانکه حضرت علیه السلام رمزے ازین مقام اولیا خود نموده است وگفته اِنِّیْ رَاَیْتُ رِجَالًا مِنْ اُمَّتِیْ فِیْ لَیْلَةِ الْمِعْرَاجِ یَرَاهُمُ اللهُ فِیْ مَقَامِیْ اینک قربت اولیاء حضرت رسالت علیه السلام از وجه تابه قربت معلوم شد پس مقام رویت الله تعالی که خواجه عالم علیه السلام دارد هیچ پیغامبرے را نیست هم در رویت مشاهده دنیاوی هم برین که رمزے نموده است وفرموده که لِیْ مَعَ اللهِ وَقْتٌ لَا یَسَعُنِیْ فِیْهِ مَلَکٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِیٌّ مُرْسَلٌ اَنَا وَلَا قَالَ لِیْ نگفته زیرا که ایشان را در مقام و در وقت خود مشاهده کرده وکلام خود که با حضرت خداوندی است باز نموده وهم درین معنی شیخ شیوخ شهاب الدین سهروردی قدس الله سره نیز در رساله خویش نوشته که یَرَاهُ الْمُؤْمِنُوْنَ فِی الْاٰخِرَةِ کَمَا یَرَاهُ الْاَوْلِیَاءُ فِی الدُّنْیَا وَیَرَاهُ الْاَوْلِیَاءُ فِی الْاٰخِرَةِ کَمَا یَرَاهُ النَّبِیُّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی الدُّنْیَا وَیَرَاهُ النَّبِیُّ فِی الْاٰخِرَةِ وَهُوَ الْمَقَامُ الْمَحْمُوْدُ الَّذِیْ لَا یُشَارِکُهُ فِیْهِ اَحَدٌ مِنَ الْاَنْبِیَاءِ وَالرُّسُلِ اِلَّا اَوْلِیَاءُ اُمَّتِهٖ پس چون قربت [illegible] مشاهده و معاینه خواهی کرد آنگاه معلوم شد خواهد شد که از وجه تا به قربت [illegible] تخصیص است و دیگر ازین در خواست نوعی ولشانی عیسی مسیح علیه السلام که هیچ کس نکرده است و آنکه سلف معلوم کرده اند و درین رسیده اند الا از ذرین [illegible] مشتغل [illegible] پوشیده اند

اعلم ان تلك الولاية مخصوصة لمحمد عليه السلام وللمحمديين
ولهذا قال عيسى عليه السلام يا ليتني كنت من امة محمد
عليه السلام ثم قال فوالله لا تحصل لي الا بمتابعته صلى الله
عليه وسلم وانه كما قال ابو بكر الصديق رضي الله عنه ينزل
عيسى عليه السلام من السماء الرابع الى الارض لاجل تلك الولاية
التي هي معاينة الحق بمتابعته صلى الله عليه وسلم وكما
قال موسى عليه السلام اللهم اجعلني من امة محمد صلى الله
عليه وسلم پس این خواستن موسی کلیم الله و تمنا بردن عیسی مسیح علیهما السلام
همین ولایت حضرت رسالت علیه السلام است که خواجه عالم علیه السلام فرموده است که
الولاية منّي وای محبوب گمان نبری که اولیاء را بر انبیا فضل می کنم گوش دار
المثال مصباح الاقوال یعنی اگر تو درون خلوت با حضرت معشوق در قربت
مشاهده در آن مقام مخصوص باشی برادران ترا هیبت نباشند کیکه محرمیت
بر گردن خود دارند ایشان درون محرم و برادران بیرون نامحرم پس خوش آمد
و به آمد افضل بر برادران که در دهلیز اندکی باشد در داخل شود همچنین همه انبیا علیهم
السلام برادران حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم اند و اولیا به آمد و خوش آمد
آن حضرت اند لاجرم در مقام خواجه عالم علیه السلام قربت مشاهده یابند همچنین معنی
حضرت رسالت علیه السلام رمزے از قربت ایشان بیرون داده است که لی مع
الله تعالی فی مقامی وانیک فرموده الولایة منّی یعنی انا مدینة
العلم اعنی الولایة یعنی گفت من شهرستان ولایت ام و علی بابها

یعنی در این شہرستان علم پسر عم من ست کہ علی ابن ابی طالب ست کرم اللہ وجہہ
پس این مدینہ شہرستان کدام ست کہ در دربان این شہرستان ہمچون علی کرم اللہ وجہہ
آمد اگر من این مدینہ را بتمامی بر حکم مشاہدہ عیان کنم و اسرار علی را کرم اللہ وجہہ
بیان نمے دہم کار نبوت ہمہ انبیا ، بر زبان رود آ سے محبوب فضل مطلق مراہل نجات
راست المقصود این تفاضیل نبوت وقتی ست کہ ولایت و نبوت را در دو شخصی
اعتبار کنی اما ای محبوب ہرگاہ کہ نبوت و ولایت در یک ذات باشد باتفاق
جمیع مشائخ قدس اللہ اسرارہم ولایت را فضل ست بر نبوت وَلِهٰذَا قَالُوا
اَلْوِلَایَةُ اَفْضَلُ مِنَ النُّبُوَّةِ لِاَنَّ الْوِلَایَةَ عِنْدَهُمْ عِبَارَةٌ عَنْ
شُهُوْدِ الْحَقِّ وَالنُّبُوَّةُ عِبَارَةٌ عَنْ دَعْوَةِ الْخَلْقِ پس از اعلام شہود
افضل ست درین کلمات من خیدین کسان چون در فہم قاصر بودند گمراہ گردند چنانچہ
در کلام مجید و فرقان حمید عالمی ضلالت یافتہ اند کہ يُضِلُّ بِهٖ كَثِيْرًا وَّيَهْدِيْ بِهٖ كَثِيْرًا

ہر کہ زلفش دید کافر شد بحکم	ہر کہ رویش دید ایمان بازیافت
آفتاب ہر دو عالم آشکار	زیر زلف دوست پنہان بازیافت
چون بتاریکی زلفش غوطہ خورد	زندہ گشت و آب حیوان بازیافت
طالب درد الم چون شد بجان	کز میان در درمان بازیافت

اگر عالمان عصر و شیخان دہر درین کلمات من سالہا بسیار و قرنہا سے بیشمار
تامل شافی کنند و اللہ ذرہ مقصود این فقیر را در نیابند انتہیٰ ✤ ✤ ✤
اہم ہشتم از زمان پاکستان ہیچ یکے از حضرات انبیا یا اولیا نگذشتہ اند
کہ ایشان بما ازدست اعدا اذیتی نرسید ملاحظہ رود کہ برائے حضرت آدم علیہ السلام

از ینجاست کہ گفتہ اند کہ ولایت افضل از نبوت ست زیراکہ ولایت نزد ایشان عبارت از شہود حق ست و نبوت عبارت از دعوت خلق ست ۱۲
۳ گمراہ سے کند بآن اکثر سے را و ہدایت می کند بآن اکثر سے را ۱۲

[illegible]

ابلیس بود و بہ حضرت نوح علیہ السلام حام کہ ایذا می رسانید و در پے داؤد علیہ السلام
جالوت افتادہ بود و برائے سلیمان علیہ السلام صخر بود حضرت عیسی علیہ السلام را
دو حیات ست یکے حیات اولے در آن وقت بخت نصر عدو بود و دیگرے
حیات ثانی در آن دجال علم مخالفت خواہد برافراخت در پے ایذا رسانی حضرت
ابراہیم نمرود کمر بستہ بود و بحضرت موسی علیہ السلام فرعون چہا چہا ایذا ہا رسانید
و بہ سرور صلی اللہ علیہ وسلم بوجہل دقیقہ از ایذا رسانی فرو نگذاشت فرمود آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مَا اُوْذِیَ اَحَدٌ مَا اُوْذِیْتُ فِی اللّٰہِ عَزَّ وَجَلَّ
چنانچہ سخاوی در مقاصد حسنہ نگاشتہ نماز عبد اللہ بن زبیر علیہ السلام را بریا و نفاق
منسوب کردند و در حالت نماز وے آب گرم شدید الحرارت ریختند تا آنکہ چہرہ
اش سوخت و او را رضی اللہ عنہ بنہایت استغراق خبرے نہ شد و بعد سلام واقعہ
پرسید چون مطلع شد فرمود حَسْبُنَا اللّٰہُ وَنِعْمَ الْوَکِیْلُ و تا زمانہ دراز از درد سر
در ورد ذاک بود سعد بن ابی وقاص آنکہ از مشہود لہم بالجنۃ بود جہال کوفہ اذیت
می دادند تا آنکہ گلہ پیش حضرت عمر رضی اللہ بردند کہ او نماز بوجہ حسن نمی گزارد و از
ائمہ اربعہ امام ابو حنیفہ را تازیانہ زدند و حبس کردند بہ امام مالک جفاہائے رسید کہ
کہ بست و پنج سال برائے جمعہ و جماعت بر نیامد بہ امام شافعی اہل عراق و مصر مکروہات
رسانیدند و امام احمد حنبل را ضرب و حبس کردند و بخاری رحمہ اللہ را از بخارا خارج
کردند حضرت بایزید بسطامی را بواسطہ جماعتے از علماء ہفت بار از بسطام خارج
کردند حضرت ذو النون مصری را مقید کردہ زنجیر انداختہ از مصر سوئے بغداد فرستادند
و اہل مصر جوق جوق با وے بودند تا شہادت زندقہ او سازند

سمنون را از استخوان زدند و زنی را اول دادند تا بر وی استغاثهٔ زنا کرد سمنون یکسال
مختفی ماند سهل بن عبد الله تستری را از تستر خارج کردند که بسوی بصره رفت و تکفیر
کردند ابا سعید خراز را از استخوان زدند و علمای عصرش از تصنیفاتش که در علم توحید بو
کلمات چیده فتوی تکفیر دادند و جنید رحمة الله علیه وقتی که درس علم توحید میگفت
علی رؤس الاشهاد چند بار حکم به تکفیر دادند تا آنکه در خانه خود بیان می‌فرمود از اشد
منکرین حضرت ایشان سمنون و ابن عطا ابن انیال بود تا آنکه پیش ابن انیال اگر
مذکور ایشان می شد رنگ چهره اش متغیر می شد حسین بن منصور حلاج رحمه الله را
بمجلس حامد بن عباس وزیر مقتدر با قاضی ابی عمر اتفاق بحث افتاد قاضی فتوی
بقتلش نگاشت و دستخط فقها که در آن مجلس حاضر بودند برگرفت حلاج گفت چرا
در پی قتل من شده من از اهل سنت و جماعت هستم عقیدهٔ سنیان دارم تصانیف من
موجود اند بنگرید این کلام را حلاج بار بار می گفت مگر ایشان اصغا نکردند و بتکمیل جواب
همان وقت حلاج محبوس شد وزیر فتوی پیش مقتدر فرستاد او حکم قتل در داد اولا حلاج را
هزار تازیانه زدند پس دست و پایش را بریده سرش از تن جدا کردند و جسمش سوخته
خاکستر در دجله انداختند و سرش بر پل بغداد آویختند آبا عثمان مغربی را با وصف
کثرت مجاهدات و علم و حال از مکه خارج کردند و سخت زد و کوب و مجروح نمودند
تا آنکه به بغداد اقامت ورزید و بعد از انجا بحق پیوست و بر شبلی چند بار شهادت بر
کفر داده شد امام ابو بکر نابلسی از مغرب بسوی مصر خارج کردند و شهادت
زندقه دادند پس سلطان حکم کرد تا او را سرنگون کشیده پوستش بر آوردند در حالیکه
پوستش بر می آوردند او قرآن بکمال تدبر و خشوع میخواند حتی قطع قلوب الناس

غلام الخلیل آمد و تهمتی چنانکه زنان نسبت بر وی نهاد او چنانکه اعدا شدند بشنید گفت بر دست گرفت خلیفه را بر وی مشتعل کرد تا بفرمود که وی را بکشند چون سیاف را بر آوردند و خلیفه فرمان داد
دادار یابانش بگرفت چون آن شب خلیفت بخواب دید که زوال ملک تو اندر زوال جان سمنون بسته است دیگر روز عذر خواست و بخوبی باز گردانیدش ۱۲

وکادوا ان یفتنوا به نسیمی را به حلب سلخ کردند معامله اش عجیب و غریب ست
و قریب بود که بآن در فتنه انداخته شوند ۱۲
چون او منکرین را جواب قاطع میداد مخالفین حیلهٔ ایذا رسانی چنین کردند که سورهٔ اخلاص
نگاشته و بکفش دوز را مبلغی دادند تا در پاپوش دوخته پس آن را خریده از
مقام بعیده به پیش وی بطور تحفه فرستادند نسیمی که ازین معامله ناواقف بود
چون پاپوش در پا کرد به نائب حلب اطلاع کردند که نسیمی سورهٔ اخلاص نویسانیده
در پاپوش دارد چون نعلین به حکم نائب حلب پاره کرده شد ازان سورهٔ اخلاص
برآمد نسیمی هیچ جوابش نداد پس حکم به سلخ وی دادند و او در توحید اشعار میگفت
و پوستش بمی آوردند و او روی سلخ می دید شیخ ابا مدین را منسوب به زندقه
نمودند و از بجایه خارج کردند تا به سوی تلمسان رفت شیخ ابوالحسن شاذلی هرگاه
در دیار مغرب بود و صیت کمالاتش در اقصای مغرب افتاد مردمان آتش حسد
افروختند و از استخوانش زدند و در ایذائش دقیقه نگذاشتند تا آنکه مردمان را
از ملاقات وی باز داشتند و او را زندیق می گفتند هرگاه شیخ عزم مصر کرد
به سلطان مصر نگاشتند که از زنادقهٔ مغرب شخصی عازم آن نواحی ست که او را از بلاد
خود خارج کرده ایم او اعتقاد اهل اسلام را ضائع می کرد چنان نشود که از زبان درازی
خود سلطان را فریبد او از کبار ملحدین ست و قصه اش بس دراز ست مختصر این ست
که خداوند کریم او را از کید ایشان محفوظ داشت بر شیخ عزالدین بن عبدالسلام
فتوی کفر دادند و برای تنقیح عقیدهٔ وی مجلسی قرار دادند بر شیخ تاج الدین
سبکی فتوی کفر دادند و شهادت دادند که او مبیح خمر ست و لواطت و در شب
زنار می بندد و او را در زنجیر انداخته از شام به مصر مقید آوردند عظم شان و رفعت مکان

امام ابو حامد غزالی نہ چنان ست کہ درین ایام کسے لب بانکار او کشاید امام یافعی در نشر المحاسن می فرماید وَمِمَّا حُکِیَ - وَاشْتُهِرَ وَرُوِیْنَا عَنِ الشَّیْخِ الْعَارِفِ بِاللّٰہِ اَبِی الْحَسَنِ الشَّاذِلِیِّ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ اَنَّہٗ رَاَی النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ فِی النَّوْمِ بَاھٰی مُوْسٰی وَعِیْسٰی عَلَیْہِمَا السَّلَامُ بِالْاِمَامِ الْغَزَالِیِّ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ وَقَالَ اَفِیْ اُمَّتِکُمَا حَبْرٌ کَھٰذَا قَالَا لَا شیخ ابن حوازم روزے کتاب احیا را دیدہ گفت این بدعت مخالف سنت ست چون شیخ مذکور معتقد علیہ تمامی سکان بلاد مغرب بود از جمیع مردمان کتاب احیا طلب داشت و بہ سلطان آن زمان تحریض نمود سلطان مغرب منادی عام کنانید

ف احیاء علوم الدین کتابی ست مشہور در تصوف می گویند کہ احیا چنان حاوی ست کہ اگر میبادا تمامی کتب اسلام ضائع گردد و احیا باقی ماند کافی خواہد بود ابن جوزی در اغلاط احیاء (اعلام الاحیا باغلاط الاحیا) کتابی دارد و در تلبیس ابلیس ہم تعاقب نمودہ سبط ابن جوزی گوید کہ چون غزالی احیاء را بر مذہب صوفیہ تصنیف کردہ و قانون فقہ را گذاشتہ و احادیث غیر صحیحہ آوردہ ازین رو زبان انکار بر و کشادند ابوالخیر گوید کہ ایراد این چنین احادیث در ترغیب و ترہیب جائز ست صاحب کشاف فرماید بشرطیکہ حدیث موضوع نباشد حافظ زین الدین عراقی در تخریج احادیث احیاء دو کتاب دارد یکی ضخیم دیگری ہ چنیز در ہ چنیز احادیثی درج کردہ کہ از ضخیم متروک شدہ بود کبیر ۷۵۱ھ تصنیف فرمودہ صغیر بعد ۷۶۰ھ تصنیف شدہ نامش المغنی عن حمل الاسفار فی تخریج ما فی الاحیاء من الاخبار بودہ است چون ہنوز چند احادیث متروک بود حافظ ابن حجر در تخریج احیا کتابی نگاشتہ حافظ ابن حجر در ۸۵۲ھ انتقال فرمودہ حافظ قطلوبغا حنفی المتوفی ۸۷۹ھ تحفۃ الاحیاء فیما فات من تخاریج احادیث الاحیاء نگاشتہ غزالی کتابے دارد در حل مشکلات احیاء جمہور علماء بہ سبب قبولیت احیاء اختصار وے کردہ اند احیاء در یکہزار و بست و پنج یوم تصنیف شدہ ۱۲

منہ سلمہ اللہ تعالے

ف حکایت کردہ شدہ و مشہور است و از ابی الحسن شاذلی رضی [الله عنه] کہ آن دید رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم بجز اینکہ فخر کرد از امام غزالی بموسی و عیسی علیہما السلام و فرمود صلی اللہ علیہ وسلم کہ آیا در امت ایشان شخص این چنین کسی بود جواب دادند نہ ۱۲ منہ ... دانشمند و بانکار ۱۲

که بروے لعنت خدائے تعالے باد که کتاب احیا پیش خود داشته حاضر نیارد
مردمان جوق جوق نسخ موجوده بامتثال امر شیخ و سلطان حاضر آوردند بروز پنجشنبه
مجلسے انعقاد یافت فقهائی وقت دیده فتوے باحراق دادند و چنان قرار یافت
که صباح آن بروز جمعه سوخته شود در شب جمعه که میان بود شیخ ابوالحسن که مشهور
بابن حوازم ست بخواب می بیند که از باب جامع مسجد که ازان باب داخل مسجد
می شد به مسجد میرود و در رکن مسجد نورے دید و دریافت که سرور عالم صلی الله علیه
وسلم و ابوبکر و عمر نشسته اند و پیش این حضرات غزالی کتاب احیا در دست
گرفته ایستاده است و ابوالحسن را دیده گفت که خصم ماست پس غزالی هر دو زانو
بر زمین نهاده و چون کودکان بزانو نزد ابوبکر و عمر رضی الله عنهما رسید تا آنکه
نزد سرور عالم صلی الله علیه وسلم فائز گشت و کتاب احیا پیش کرده عرض داشت
که ملاحظه فرموده شود که اگر این بدعت و مخالف سنت ست چنانکه ابوالحسن
می فهمد توبه کردم و اگر شیئے مستحسن ست ازان من برکتے حاصل کن و از خصم من
انصافی بفرما سرور عالم صلی الله علیه وسلم ورق ورق تا آخر ملاحظه فرمودند
وارشاد فرمودند وَاللهِ اِنَّ هٰذَا شَیْءٌ مُّسْتَحْسَنٌ پس ابوبکر او را گرفت همچنان
معائنه ساخت و بر زبان آورد وَالَّذِیْ بَعَثَکَ بِالْحَقِّ یَا رَسُوْلَ اللهِ
اِنَّهٗ لَمُسْتَحْسَنٌ پس عمر گرفت و بعد معائنه همچنان گفت پس سرور عالم صلی الله علیه
وسلم حکم کرد تا پارچه از جسم ابوالحسن برآرند و بروے حد مفتری نافذ کنند چون حسب حکم
بعد تجرید از ثوب پنج تازیانه زده شد ابوبکر صدیق رضی الله عنه لب به شفاعت
کشاده که ابوالحسن انچه گفته بطریق اجتهاد در سنت و بتعظیم سنت گفته غزالی هم

ف قسم بخدا که این بدعت ست ۱۲
ص قسم خدا که او را الحق [illegible] فرموده یا رسول الله این نیکو ست ۱۲ × ۱۲

مغفرت ساخت که ابوالحسن بیدار شد و به صبح جمعے از اصحاب خود واقعه
بیان ساخت و قریب یک ماه باین درد مبتلا بود پس احیار را معاینه کرد مطلبی
صافی موافق کتاب و سنت بدینش در آمد پس سرور عالم صلی الله علیه وسلم اینجا آب
دید که از دست مبارک خود به جائے ضرب مسح فرمود که درد زائل شد بعد بست و پنج روز
چاق شد امام یافعی بعد ذکر این حکایت می طرازد وَلَوْلَا اَنَّ هٰذَا الشَّيْخَ
الْمَذْكُوْرَ اَدْرَكَهُ اللُّطْفُ بِالتَّوْبَةِ وَالْهِدَايَةِ وَشَفَعَ فِيْهِ
الصِّدِّيْقُ وَسَبَقَتْ لَهُ الْعِنَايَةُ لَكَانَ يَمُوْتُ عَلٰى ذٰلِكَ الْحَالِ
وَيَلْقَى الْعَذَابَ الشَّدِيْدَ وَالنَّكَالَ ۔ ببینی که ابن جوزی که از حفاظ
و اکابر محدثین ست چه قدر در تعصب حضرت محبوب سبحانی رضی الله عنه افتاده
در تاریخ یافعی مذکور ست قَدْ سَمِعْتُ فِيْمَا مَضٰى اَنَّهُ حُبِسَ بِسَبَبِ الشَّيْخِ
عَبْدِ الْقَادِرِ بِاَنَّهُ كَانَ يُنْكِرُ عَلَيْهِ وَكَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ
اِبْنِهِ عَدَاوَةٌ بِسَبَبِ الْاِنْكَارِ الْمَذْكُوْرِ اَخْبَرَنِيْ مَنْ وَقَفَ
عَلٰى كِتَابٍ لَهُ يُنْكِرُ فِيْهِ عَلٰى قُطْبِ الْاَوْلِيَاءِ وَتَاجِ الْمَفَاخِرِ الَّذِيْ
خَضَعَتْ بِقَدَمِهٖ رِقَابُ الْاَكَابِرِ الشَّيْخِ مُحْيِ الدِّيْنِ عَبْدِ الْقَادِرِ قَدَّسَ
سِرَّهٗ وَنَوَّرَ ضَرِيْحَهٗ در تکفیر شیخ محی الدین بن عربی مردمان دقیقه نگذاشتند

---

۱ اگر این شیخ را توبه و ہدایت نصیب نمی شد و حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه لب به شفاعت وی نمی کشادند و عنایت بوی
متوجه نمی شد وی ازان حال می مرد و بعذاب اشد و عقوبت مبتلا می شد ۱۲ منه ۲ نکال بالفتح عقوبت ۱۲ منه ۳ ابن جوزی عالم العراق و واعظ آفاق بود
ذہبی در تاریخ کبیر گوید لا یوصف ابن جوزی بالحفظ عندنا باعتبار الصنعة بل باعتبار کثرة الاطلاع و جمعه در سنه ۵۹۷ انتقال فرمود در سنه ۵۹۵ از مجلس اسطرلابی یافت آز
بعضے اولاد سیدنا شیخ عبد القادر جیلانی رضی الله عنه تخم عداوت کاشته بود آتش وی در سخن پدید در انکار سیدنا جیلانی رساله دارد ۱۲

۴ مرآة الجنان تاریخی ست مشہور از امام یافعی درین تاریخ در بعض مواضع مذہبی اراده کرده و اصحاب تغییر این تاریخ از ذکر صلحا الاول است الامام عفیف الدین یافعی عارف کامل بود تصانیف وی خصوصا در تصوف مقبول قلوب افتاده در سنه ۷۶۸ انتقال کرد ۱۲ منه
۵ در زمان بستان شنیدم که بیان ابن جوزی و فرزند حضرت شیخ عبد القادر جیلانی سبب انکار و تعصب مر عداوت بود و ابن جوزی را اطلاع داد در انکار شیخ سبب داده ... عبد القادر جیلانی رضی الله عنه

شیخ کلیم اللہ جہان آبادی چشتی کہ از مشاہیر وقت خود بود در مکتوب نود وہشتم می طرازد کہ چون فقیرے شہرت پیدا می کند عیب جویان و عیب بینان برائے آزار خاطر او فکرہا می کنند و می خواہند کہ رونق بازار او بکاہد و آن معزز از کاوش این ہا محقر شود این نمی دانند قال اللہ متم نورہ و لو کرہ المشرکون سلطان نظام الدین اولیا را مردم بر سر منبر دشنام میدادند و حضرت سلطان جیو بر آن مجلس حاضر مے بودند روزے کار از حد گذشت بعض یاران شکایت بہ خدمت حضرت آوردند کہ زیادہ ازین تاب نداریم کہ ذم حضرت بر سر منبر بشنویم ما کشتہ خواہیم شد حضرت فرمودند کہ قوم بدما را می گویند ما عفو کردیم شما طفیل عفو ما نیز عفو کنید و این رباعی بر زبان مبارک راندند

رباعی

ہر کہ مارا رنجہ سازد راحتش بسیار باد
ہر کہ مارا یار نبود ایزد او را یار باد
ہر کہ خاری افگند در راہ ما از دشمنی
ہر گلے کز باغ عمرش بشگفد بی خار باد

شیخ محی الدین بن عربی گوید کہ او در شہر فارس با قطب وقت ملاقی شد مردمان در پئے انکار او بودند و دست راست او بریدہ بود چون قطب وقت را معلوم شد کہ شیخ او را شناختہ حلم کرد تا راز بر کسے فاش نہ کند شیخ قبول داشت و گفت کہ آنچہ بر شما از دست مردم جفا می رود بر ما بسے شاق می گذرد قطب لب بہ پاسخ کشاد کہ اے محمد اگر تمامی مردم شہر شخص متمکن فی المقام را ایذا دہند حلمش آن است کہ جانورے کوہ را بہ دندان از مکان خود حرکت کند امام شعرانی در لطائف المنن می نگارد و من ھنا کان سیدی

عَلِیِّ الْخَوَّاصِ رَحِمَهُ اللّٰهُ تَعَالٰی یَقُوْلُ لَنَا کَثِیْرًا لَا یَکْمُلُ الْفَقِیْرُ
حَتّٰی یَکُوْنَ قُطْبًا یَدُوْرُ عَلَیْهِ الْاَذٰی مِنْ اَهْلِ اِقْلِیْمِهٖ کُلِّهِمْ
کَمَا تَدُوْرُ الرَّحَا عَلٰی قُطْبِهَا شیخ ابوالحسن شاذلی فرماید کہ طریقۂ انبیاء اللہ
و اولیاء اللہ چنان جاریست کہ در ابتدائے امر شان مردمان اذیت ہا رسانند
و از اوطان ایشان را خارج کنند و بہتان و زور بر بندند ایشان صبر کنند تا بدولت
رسند نکتہ بس لطیف در ایذاء اولیاء اللہ این ست کہ چون زمرۂ اولیاء اللہ بعبادت
و زہد بسر برند و بر دست شان خوارق عادات ظاہر شود احتمال بود کہ مردمان بعبادت
شان متوجہ شوند چنانکہ نصاری حضرت عیسی علیہ السلام را پرستش می کردند پس
حق سبحانہ و تعالی منکرین را گماشت تا با ایشان ایذا رسانند و مورد مطاعن سازند
تا مردمان نفور کنند نظیرش آن ست کہ برای چشم زخم انواع حیل بکار می برند بر
رخ اطفال حسین و شکیل نقطہ سیاہ می زنند و کشت زار جماجم عظام مے آویزند
دیلمی مرفوعا روایت کردہ اِجْعَلُوْا فِیْ زُرُوْعِکُمُ الْجَمَاجِمَ پس این مطاعن بطور
دفع چشم زخم ست شیخ سراج الدین مخزومی کہ شیخ الاسلام شام بود در باب انکار شیخ
محی الدین عربی می فرماید اِنَّ لُحُوْمَ الْاَوْلِیَاءِ مَسْمُوْمَةٌ وَهَلَاکُ اَدْیَانِ
مُبْغِضِیْهِمْ مَعْلُوْمَةٌ وَبَعْضُهُمْ تَنَصَّرَ وَمَاتَ عَلٰی ذٰلِکَ وَمَنْ اَطْلَقَ
لِسَانَهٗ فِیْهِمْ بِالسَّبِّ ابْتَلَاهُ اللّٰهُ تَعَالٰی بِمَوْتِ الْقَلْبِ ابوعبد اللہ
الْمُقْرِشِیُّ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ می فرماید مَنْ غَضَّ فِیْ وَلِیِّ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ ضَرَبَهٗ فِیْ
قَلْبِهٖ بِسَهْمٍ مَسْمُوْمٍ ابوتراب نخشبی گوید اِذَا اَلِفَ الْقَلْبُ الْاِعْرَاضَ عَنِ اللّٰهِ
صَحِبَهُ الْوَقِیْعَةُ فِیْ اَوْلِیَاءِ اللّٰهِ امام یافعی در نشر المحاسن الغالیہ فی فصل

از اینجاست کہ علی خواص بارہا اکثر می گفت کہ فقیر کامل نمی شود تا آنکہ متحمل باشد گرد اذیت و تکلیف کہ دوار نمی اہل اقلیم چنانکہ آسیا می گردد بر قطبہا خود ۱۲
آسیا ۱۲
قطب میخ کہ آسیا بر آن می گردد ۱۲

مشائخ الصوفیۃ اصحاب المقامات العالیہ از اقوال مشائخ مے فرماید اَقَلُّ عُقُوْبَۃِ الْمُنْکِرِ عَلَی الصَّالِحِیْنَ اَنْ یُّحْرَمَ بَرَکَتَهُمْ قَالُوْا وَیُخْشٰی عَلَیْهِ سُوْءُ الْخَاتِمَۃِ
شیخ مجد الدین فیروزآبادی صاحب قاموس گوید کہ ہیچکس را نمے رسد کہ انکار اولیاء کند بہ بادی الرای چہ ایشان در فہم و کشف مراتب عالی دارند گاہے نہ شنیدہ ام کہ کسے از اولیاء اللہ حکمی کردہ باشد کہ ہادم دین باشد مثلاً وضو یا نماز یا دیگر فرائض و مستحبات را منع کردہ باشد البتہ ایشان کلام دقیق میگویند کہ فہمیدن آن دشوار باشد و نیز گفتہ کہ قوم گاہے بمقامات و درجات علوم مجہولہ رسند کہ تصریحے ازان در کتاب و سنت نیست لیکن علماء عالمین گاہے بمقتضائے استنباط و حسن ظن ایشان باز مرۂ صالحین آن را بر کتاب و سنت عرض کنند کار ہر کس نیست کہ ہر گاہ کلامے بہ شنود کہ از دائرۂ فہم او خارج باشد بآن خیال نیک پیدا کند بلکہ بر بعضے از ایشان بر صاحب آن قول لب انکار مے کشاید وَ خُلِقَ الْاِنْسَانُ عَجُوْلًا ابی العباس بن شریح کہ منکر صوفیہ بود در مجلس ابے القاسم جنید آمد تا از و کلامے شنود کہ از صوفیہ شائع گشتہ بعد سمع کلام ہرگاہ مراجعت کرد کیفیتش پرسیدند گفت من ہیچ نہ فہمیدم اِلَّا اَنَّ صَوْتَ الْکَلَامِ لَیْسَ بِصَوْلَۃِ مُبْطِلٍ نیز گفتہ کہ چنان کہ بہ اولیاء اللہ کرامات عطا کردند کہ فرع معجزات است پس درین چہ باک است کہ با ایشان عبارات عطا فرمودہ کہ از فہم آن فحول علماء قاصر بودہ اند شیخ الاسلام مخزومی گفتہ کہ ہرگز جائز نیست ہیچ عالمے را کہ بر صوفیہ انکار کند تا آنکہ بر طریقۂ ایشان رود و افعال و اقوال ایشان را مخالف کتاب و سنت یابد صرف بر بنای کلامی کہ مردمان بایشان منسوب کنند انکار ایشان روا نبود و بر منکر ضرور است کہ اقل درجہ ہفتاد امر را نگہدارد پس بانان اورا انکار میرسد

ازانجمله آن است که در معجزات انبیاء الله علی اختلاف طبقاتهم و کرامات اولیاء علی اختلاف طبقاتهم غور نماید و با آن ایمان آرد و اعتقاد کند که اولیاء الله در جمیع معجزات باستثناء بعضے ازآن وارث انبیاء بوده اند ازآن جمله آن است که بر کتب تفسیر سلفاً و خلفاً حاوی باشد تا اسرار کتاب و سنت و اختلاف ائمه مجتهدین و تفسیر و تاویل و شرائط و لغات عرب و محاورات و استعارات را دریابد ازآن جمله آن است که مقامات سلف و خلف در معنے آیات صفات و اخبار آن به فهمد و بشناسد که کدام معنے ظاہر گرفته و کدام راه تاویل پیموده و دلیل کدام ازایشان راجح است ازانجمله است تبحر در علم اصول و معرفت منازعات علم کلام و ازانجمله است معرفت اصطلاحات قوم از تجلی ذاتی و صوری و ماہو الذات و ذات الذوات و معرفت حضرات الاسماء والصفات و فرق میان حضرات و فرق میان احدیت و واحدیت و معرفت ظہور و بطون فی ازل و ابد و عالم الغیب و اکوان و شہادت و شیون و عالم الماہیته و ہویته و سکر و صحبت

وَمَنْ هُوَ الصَّادِقُ فِي السُّكْرِ حَتّٰى يُسَامَحَ وَمَنْ هُوَ الْكَاذِبُ حَتّٰى يُؤَاخَذَ

وکدام راست سکر بوده است تا آنکه تعرض نکرده شود وکدام دروغ گو است تا آنکه مواخذه نموده آید

وَغَيْرُ ذٰلِكَ پس ہر شخصیکه از اصطلاحات قوم واقف نباشد چگونه

وغیر آن ۱۲

بر حل کلام یا انکار با مری که مراد ایشان نیست قادر باشد شیخ ابن حجر[1] شرح بعض آیات ابن فارض رضی الله عنه کرده به شیخ ابی مدین فرستاد تا که اجازت نگارد شیخ تحریر فرموده

سَارَتْ مُشَرِّقَةً وَسِرْتُ مُغَرِّبًا   شَتَّانَ بَيْنَ مُشَرِّقٍ وَمُغَرِّبِ

له شیخ الاسلام شہاب الدین احمد عسقلانی ثم المصری در ۷۷۳ھ متولد شد اولا بفن ادب متوجه شد پس در ۷۹۴ھ بتحصیل فن حدیث مصروف شد امام حفاظ محدثین بود کتب نافعه در فن حدیث دارد فتح الباری از عمده تصانیف حضرت ایشان است در ذی قعده ۸۵۲ھ انتقال فرموده ۱۲

ن امر نهم در ذکر حضرت مجدد الف ثانی

ونزد حافظ ابن حجر فرستاد ابن حجر برامرے کہ از وی مخفی بود انتباہ گرفت وتا موت ملازمت شیخ اسے مدین گزید۔

امر نہم حضرت قطب الاقطاب شیخ احمد بن عبد الاحد[1] از خطۂ پاک سہرند خاستہ کہ او شہری است میان دہلی ولاہور۔

مثنوی

سوادش زلف رخسار فتوح است	غبارش توتیائے چشم روح است
ازان شہرے کہ نامش مضمر آمد	براسے ماعجب کانے برآمد
چہ معدن معدن قند معانی	بہ شکر اوست این شکر فشانی
ازو پیدا بہ ہر شہرے دکانہا	روان در دشت جانہا کاروانہا

نسبت آن جناب بہ بست[2] وہشت واسطہ باامیر المومنین سیدنا عمر رضی اللہ عنہ می رسد در ۹۷۱ قدم بعالم شہود نہادہ درکمتر ایام از تحصیل علوم فراغ حاصل کردند جامع معقول ومنقول بودند وحافظہ قوی می داشتند بہ اندک زمان قران شریف یادگرفتند بیشتر علوم از والد ماجد خود وبرخی از علماء کبار آن زمان تحصیل کردند ودر سیالکوٹ کہ شہری است از ملک پنجاب نزد مولانا کمال الدین[3] کشمیرے کہ از فحول دانشوران متورع بود واز باطن نیز بہرہ داشت بعضے کتب مشکلہ را چون عضدی وامثالہ

[1] شیخ عبد الاحد رح در عنفوان جوانی بخدمت شیخ عبد القدوس گنگوہی رح حاضر شدند وبکمند ارادت درآمدہ تلقین اذکار وتعیین اطوار فراگرفتند وطلب مصاحبت نمودند حکم شد کہ بعد تحصیل علوم بملاحظہ کبرسن شیخ بر زبان آوردند کہ نرسم پس از اتمام انصرام علوم دینیہ این گرامی صحبت را در نیابم شیخ فرمودند آن وقت بفرزندم رکن الدین رجوع کن پس بعد از تکمیل علوم ظاہری بسبب ارتحال شیخ از شیخ رکن الدین خرقہ خلافت قادریہ وچشتیہ پوشیدند وگرامی حیات را بہ افادات وافاضات بانجام رسانیدند واز کمال بی نفسی وتفرید باوجود کثرت تلامذہ ہیچ یکی انجاح حوائج خود قبول نکردند وحوائج خانہ از بازار خود می آوردند وخیلی متتبع سنت بودند وسنتے را متروک نہ گذاشتند در ۱۰۰۷ انتقال فرمودند مزار پرانوارش بیرون سہرند بجانب غربی واقع است۔

آن شیخ کہ بود عالم اندر ہر فن	جانش گہر ازل رامعدن	
چون شیخ زمانہ بود در علم وعمل	تاریخ وصال اوبگو شیخ زمن	

[3] جلال دقائق وکشاف حقائق بود نسبت علمی غالب داشت مجموعہ علم وعمل وزہد وتقوی بود در سیالکوٹ ولاہور مستفاد ۱۰۰۰ھ

خوانده اند وبعضے کتب احادیث رانزد مولانا یعقوب کشمیری علیہ الرحمہ گزرانده بودند
این شیخ یعقوب از خلفاء بزرگ شیخ معظم وقطب مکرم شیخ حسین خوارزمی بود ودر حرمین
محترمین زادہما اللہ شرفا نزد کبار محدثین انجا تصحیح حدیث نموده ونیز حضرت ایشان اجازت
تفسیر واحدی[۱] را باجمیع مولفاتش چون بسیط و وسیط واسباب[۲] نزول ونیز تفسیر بیضاوی
را باجمیع مصنفاتش چون منہاج[۳] الوصول وغایۃ[۴] القصوی وغیرہما وصحیح بخاری را
باجمیع مولفات او چون ثلاثیات[۶] وادب المفرد[۷] وافعال العباد[۸] وتاریخ وغیر ذلک ومشکوۃ
تبریزی وشمائل ترمذی وجامع صغیر سیوطے وقصیدہ بردہ از عالم ربانی قاضی بہلول
بدخشانی یافتہ بودند وقاضی مذکور اجازت این کتب مذکوره از شیخ معظم عبد الرحمن بن
فہد داشتہ کہ او وآبائے او در بلاد معظم عرب از کبار محدثین بوده اند پس حضرت مجدد
حدیث مسلسل الراحمون یرحمہم الرحمن تبارک وتعالی ارحموا من فی الارض
(بر رحم کنندگان — اللہ تعالی رحم فرماید — رحم کنید کسانی را کہ در زمین بوده اند)
یرحمکم من فی السماء بیک واسطہ قاضی از شیخ عبد الرحمن یافتہ حضرت
(رحم کند شمارا — اللہ تعالی)
مجدد رح در علم ادب ید طولانی داشتند روزی حضرت ایشان بمنزل فیضی درآمدند
او در تحریر تفسیر بے نقطہ بود حضرت ایشان را دیده مسرور گشتہ التماس کرد کہ موضعی از تفسیر
پیش آمده کہ آن را بحروف غیر معجمہ تاویل وتفسیر نمودن متعسر شده بسیار دماغ سوختم اما عبارت
دل خواه بدست نیامد حضرت ایشان در ساعت مطالب کثیره در کمال بلاغت بر نگاشتند
کہ فیضی در حیرت رفت حضرت ایشان را بیعت وارادت از قطب زمانہ شاہباز بلند آشیانہ

---

[۱] امام ابی الحسن علی بن احمد واحدی نیشاپوری در ۴۶۸ھ انتقال کرد ۱۲ [۲] در کشف الظنون مذکورست ہو شہر ما صنف فیہ ۱۲ [۳] منہاج الوصول الی علم الاصول رسالہ ایست مختصر از حاصل ومحصل ماخوذست از محصول فخر رازی ومحصول ماخوذست از مستصفے غزالی ومعتمد ابی الحسن بصری منہاج کتابی است کہ علمای مشاہیر بشرح آن متوجہ شده اند تفصیلش در کشف الظنون مذکورست ۱۲ [۴] غایۃ القصوی در فروع شافعیہ است وشرح مدیده وارد کما ہو مبسوط فی الکشف ۱۲ [۵] در کشف الظنون مذکورست المراد بہ ما اتصل بہ الی رسول اللہ صلے اللہ تعالی علیہ وسلم من الحدیث بثلثۃ رواۃ وتخصیص الثلاثیات فی صحیح البخاری فانہا اثنین وعشرین حدیثا الغالب عن مکی بن ابراہیم وہو من حدثہ عن التابعین و[۶]

(حاشیہ:) ف[۱] الطبقۃ الاولی من مشائخ محمد بن عبد اللہ الانصاری والی عاصم النبیل والی نعیم وخلاد بن یحیی وعلی بن عیاش وعلیہ[؟] من فرح بطولہ مشائخ بن صالح المتوفی سنہ ۹۲۹ ھجری ۱۲

حضرت خواجه محمد باقی بالله اویسی نقشبندی قدس الله سره حاصل بود منقول است
که حضرت خواجه قدس سره فرمودند که حضرت مخدوم ما مولانای بزرگ خواجه امکنگی
قدس سره ما را امر کردند که بهندوستان شو تا این سلسله شریفه را انجا از تو رواجی پدید آ
گردد ما خود را شایان این معنی ندیده تواضع نمودیم ایشان امر باستخاره کردند در ان
استخاره دیدیم که گویا طوطی بر شاخ نشسته و ما در دل خود نیت کردیم اگر آن طوطی
از ان شاخ آمده بر دست ما نشیند پس ما را کشایش ها درین روی خواهد نمود بمجرد
این خطور آن طوطی پرواز نموده آمده بر دست ما نشست و ما آب دهان خود در منقار او
کردیم و آن طوطی در دهان من شکر ریخت فردای آن شب این واقعه را چون بعرض
حضرت مولانا خواجگی قدس سره رسانیدیم فرمودند که شما را زود تر متوجه هندوستان
میباید شد که طوطی جانور هندی است در هندوستان از دامان شما عزیزی بوجود آید
که عالمی از و منور گردد و شما را نیز بهره رسد منقول است که حضرت خواجه فرمودند که چون
بشهر سهرند شما رسیدیم در واقعه نمودند که تو در جوار قطبیت فرود آمده و از حلیه آن قطب
نیز اگاه گردانیدند هم صباح آن روز بدریافت درویشان و گوشه نشینان آن بلده رفتیم
جماعه را که دیدیم نه ایشان را بران حلیه یافتم و نه آثار و حالت قطبیت از هیچ یک معائنه

ـله ولادت حضرت خواجه در کابل بظهور پیوسته در ۹۷۱ه در تحصیل علوم رسمی شاگردی مجمع علوم دانای مولانا صادق حلوای که از علمای
اعلام آن ایام بوده اختیار نموده و برفاقت مولانا از کابل بماوراء النهر شده و باندک روزگار از سمو فطرت ایشان را بین الاقران امتیازی
پدید آمده و از فضائل بهره تمام روزی گشته اگرچه از تحصیل علوم صوری بقیه مانده که بسلوک دین ... براه در آمده اند فاما از ذکای فطرت و صفای
نسبت دانش ایشان پایه بلند داشته تا آنکه بر تدریس کتب مشکله و حل مطالب غامضه قدرت تمام داشت از ایام تحصیل علوم صوری جوش مناسبت
این راه گاه بصحبت با نیکان مجمل لی مع الله میرسانید تا آنکه در بلاد ماوراء النهر که معدن این طائفه عزیز الوجود است بسیاری از مشائخ ان عهد دریافته
و نزد بعضی بعرض توبه و انابت نیز هم آغوش گردیدند و حضرت خواجه اویسی بوده و تربیت از روحانیت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم و حضرت

نمودیم گفتیم شاید کسی از اہل این شہر قابلیت این معنی واشته باشد که بعد ازین بظهور آید همان روز که شما را دیدیم هم حلیه شما را موافق یافتیم وهم نشان آن قابلیت در شما مشهود گشت منقول است که حضرت خواجه فرمودند که در بلدهٔ سهرند دیده شده بود که ما چراغ عظیم آنجا افروختیم ومشاهده می گشت که ساعت بساعت نور آن چراغ افزون شد ونیز مشهود میگردید که مردم ازان یک چراغ افروخته ما چراغهاے کثیره برافروخته اند این را نیز اشارت بمعامله شما میدانیم حضرت خواجگی بیکے از مخلصان خود تحریر فرموده شیخ احمد نام مردی است از سهرند کثیر العلم وقوی العمل روزی چند فقیر با او نشست وبرخاست کرده عجائب بسیار از روزگار اوقات او مشاهده نموده بآن ماند که چراغ شود که عالمها ازو روشن گردد والحمد لله تعالی احوال کامله او مرا بیقین پیوسته واین شیخ مشار الیه برادران واقربا دارد همه مردم صالح واز طبقه علماے چندی را دعاگوی بملازمت کرده جواهر عالیه والنسته استعدادها عجیب دارند فرزندان آن شیخ که اطفال اند اسرار الٰهی اند بالجمله شجرهٔ طیبه است انبته الله نباتا حسنا ونیز حضرت خواجه فرمودند که شیخ احمد آفتابی است که مثل ما هزاران ستاره ها در سایه او گم اند الحاصل حضرت ممدوح از یمین نظر تربیت وبرکات وهدایت حضرت خواجه رح بکمال وتکمیل واصل گردیدند پس در ساعتی که مشتری او دکسب سعادت نماید حضرت ایشان را خلعت اجازت کامله پوشانید وبسهرند که وطن مالوف آنحضرت بود رخصت فرمودند جمعی از طالبان صادق خود را در خدمت ایشان تعیین نمودند پس حضرت ایشان بالنعمت های فراوان بوطن باز گشتند وبامر حضرت خواجه در آن بلده بتربیت طالبان پرداختند بهدران اندک ایام آوازه حضرت بلند شد وآستان فیض نشان محط رحال ومجمع اصحاب کمال گشت علما از دور ونزدیک

بخدمت رسیدند و امرا از ترک و تاجیک بشرف حضور بہرہ ور گردیدند مشائخ عہد ارادت آوردند اکابر زمانہ بتواضع برخاستند بدولت ایشان مس ہا طلا شد و ذرہ ہا آفتاب گردید ذات بابرکات ایشان آیتے بود از آیات الٰہی و نعمتی بود از نعمائے الٰہی

ہر لطافت کہ نہان بود پس پردۂ غیب	ہمہ در صورت خوب تو عیان ساختہ اند
ہر چہ بر صفحہ اندیشہ کشد کلک خیال	شکل مطبوع تو زیبا تر ازان ساختہ اند

اطلاع بر مغیبات و اشراف بر خواطر و تصرفات در مکنونات ادنی صفتے بود از صفات جمیلہ ایشان شمارۂ خوارق و کرامات کہ در کسب مقامات مروی شدہ بہ ہفت صد میرسد ہرچند بحکم کلام فـ ی الاحترام قطب وقت ابوالحسن نوری نور اللہ مرقدہ کہ فرمودہ وَاَعْظَمُ الْعَلَامَاتِ فِیْ زَمَانِنَا شَیْئَانِ عَالِمٌ یَعْمَلُ بِعِلْمِہٖ وَعَارِفٌ یَنْطِقُ عَنْ حَقِیْقَتِہٖ ہمان کثرت علم و عمل و معرفت اکمل حضرت ایشان کرامت شگرف بود و نیز بحکم آن گفتہ اند

اشرف معجزات قرآن است

و قائق حقائق آن غوث الخلائق عظیم ترین خوارق است فاما چون لبعض متصدیانند کہ شمہ از کرامات بشنوند لہذا کراماتے چند بمعرض بیان در آوردہ میشود تولد حضرت مجدد حسب بشارت شیخ الاسلام احمد نامقی است در نفحات مذکور ہست کہ از حضرت شیخ الاسلام احمد رسیدند کہ مقامات مشائخ شنیدہ ایم و کیفیت ایشان دیدہ از ہیچ کس مثل این حالات کہ از شما ظاہر میشود ظاہر نشدہ ہست فرمود کہ ما در وقت ریاضت ہر ریاضت کہ دانستیم کہ اولیاء خدا کردہ بودند بجا آوردیم و بر آن مزیدی نیز کردیم حق بفضل و کرم خود ہر چہ پراگندہ بایشان دادہ بود یکبار بہ احمد داد و در چار صد سال چون احمد شخصے پدید آید آنگاہ عنایت ایزد تعالیٰ در باب او این باشد کہ ہمہ خلق بینند ھٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّیْ وفات شیخ احمد جام

این از فضل خدای ...

در سنه ۵۳۶ بود منقول است که آن حضرت بقصد سیر و گشت بیابان و دشت کابل متوجه شدند
روزی از قریه به قریه اخری تشریف فرما بودند که درمیان راه آفتاب گرمی کرد و از حرارت
هوا و گرد و غبار تشنگی و ماندگی بر مخدوم زاده بزرگ رحمه الله و دیگران که پیاده در عنان
میرفتند غلبه نمود اما از غایت ادب جرأت عرض نداشتند درین میان حضرت ایشان بمرحومی
مولانا محمد یوسف سمرقندی که از قدمار اصحاب آنحضرت بود خطاب نموده فرمودند بها نا حرارت
آفتاب و تراکم غبار یاران را ایذا میدهد مولانا معروض داشت چون معلوم و مکشوف حضرت
ایشان است چه حاجت بعرض مخلصان هست حضرت ایشان تبسم نموده گوشه چشم
حق بین جانب آسمان کرده چیزی در زیر لب گفته قدمی چند نرفته بودند که قطعه ابر ظاهر شده
محاذی ایشان و اصحاب ایشان آمده سایه افگند و بهمان مقدار که غبار فرو نشیند و به وحل
نه انجامد متقاطر شد و شمالی بغایت اعتدال وزیدن گرفت منقول است یکی از امرا را دما
را سلطان وقت به غضب تمام از لاهور طلبید که از و تقصیرات بوقوع آمده از مشاهده کثرت غضب
سلطان حاضران را عقیده آن بود که بمجرد رسیدن او را بزیر پاے پیل افگندی نیز این
معنی را دریافته سخت هراسان گردیده بود چون بسهر ند رسید بخدمت ایشان که غائبانه
اخلاصی داشت آمده بزاری تمام التماس حمایت نمود ایشان فرمودند انشاء الله سبحانه
خاطر جمع باشید که هیچ مکروهی نمیرسد بل سلطان التفات و مهربانیها خواهد نمود وی از
غایت اضطراب معروض داشت که انچه در حق این مخلص بزبان مبارک رفت آن را
بزبان قلم نیز بیارند و آن رقیمه را به من بسپارند که مرا اطمینان تمام حاصل گردد چون مبالغه
نمود حضرت ایشان تبسم نموده نوشته دادند که چون فلان از خوف غضب سلطان که
نمونه غضب الهی است به فقرا رجوع نمود فقرا او را در ضمن خود گرفته ازین مهلکه رهانیدند بعد از

مرخص فرمودن او بچندین روز یکی ناگاه خبر آورد که این شخص را سلطان آزار ها داده
بزندان فرستاد چون خبر بسمع حضرت ایشان رسید تبسم نموده فرمودند در نظر بعض فقرا
چون فلق صبح درآمده که وی از سلطان شفقت و عنایت بیند این خبر که میگویند صدقی
ندارد تا بعد از دو سه روز خبر رسید که آن مرد همین که بنظر سلطان درآمد سلطان بخندید و
از روی نصیحت کلمهٔ چند باو درمیان آورد و آنگاه بالتفات تمام خلعتش داد و رخصت فرمود
منقول است یکی از سلاطین زاده ها را پادشاه وقت در زندان کرد و رای ملک بقتل آن
مقرر شد آن بیچاره هر سو دست و پا می زد به فقرا نیز رجوعی نمود در ان اثنا حضرت
ایشان به آگره تشریف فرمودند محبوس مایوس یکی از مخلصان منظور حضرت ایشان را
که آشنای قدیم او بود طلب نمود و بزبان او از حضرت ایشان توجه خاص الخاص
برای رهائی و خلاص خود نمود آن عزیز آمده به نهایت تضرع و الحاح التماس او را بعرض
رسانید ایشان آن شب متوجه شده فرداش فرمودند که باو مژده رسان که از قتل
خلاص شدی و از حبس عنقریب رهائی خواهد یافت این مژده باو رسانید اما وی را غلبهٔ
اضطرابی که داشت اطمینان تمام روی نداد بیکی از مجاذیب معتبر کس فرستاده
التماس خلاصی خود از توجه او نیز نمود و آن مجذوب را بر زبان رفت که خاطر جمع دار
که دیدم که قلاب یکی از اکابر نقشبندیه آمده ماهی او را از گرداب هلاکت کشید مقارن
آن سلطان زاده از حبس خلاص یافت و به منصب رسید منقول است که در سفری حضرت
ایشان به رباطی فرود آمده بودند بناگاه بیاران فرمودند که مرئی گردید درین شهر امروز
بلیه روی خواهد داد و در عامه اهل شهر سرایت خواهد نمود یاران با یکدیگری را خبر کنند که
هر یک دعای ماثوره بِسْمِ اللّٰهِ الَّذِی لَا یَضُرُّ مَعَ اسْمِهٖ شَیْءٌ فِی الْاَرْضِ وَلَا فِی السَّمَاءِ گویند [اعوذ...]

بحلیت الله التامّات من شرّ ما خلق را تکرار نمایند که هر که این دعا را بخواند بعنایت الله سبحانه وی و اسبابش محفوظ ماند ازین فرمودهٔ ایشان دو ساعت نرفته بود که در بعضی خانه های آن رباط آتش در افتاد و به شدتے هر چه تمام تر مشتعل شد چنانکه مردم از اطفاے آن عاجز گشتند و بسا خانه ها بسوخت و بسا امتعه چه بحرقت و چه بسرقه رفت مولانا عبد المومن لاهوری که فاضل بود از مخلصان ایشان اسباب او نیز محروق گشت و او خود را بصد محنت بخدمت ایشان رسانید حضرت ایشان بمولانا فرمودند که مگر شما را کسے بخواندن دعاء ماثوره مذکوره خبر نه کرد گفت نه حضرت ایشان یاران را از عدم اخبار مولانا عتاب نمودند و هر یاری که آن دعا خوانده بود و اسبابش بسلامت رهائی یافت منقول است شیخ محمد مسعود که برادر خرد حضرت ایشان بود و از مریدان مقبول صاحب کشوف حضرت خواجه عالیشان قدس الله سرهما جهت کفاف معیشت بر سبیل تجارت به قندهار رفته بود دران ایام بیخبری حضرت ایشان بخادمی که حاضر وقت بود فرمودند که عجب معامله است متوجه احوال مسعود شدم هر چند بدیدهٔ مکاشفه جست و جو نمودم وی را هیچ جا در زمین نیافتم بعد ازان چون نیک متوجه شدم صورت قبر او که بتازگی فوت شده در نظر آمد سامعان در حیرت رفتند بعد ازین فرمودهٔ ایشان بچند روز رفیقانش رسیده خبر وفات او رسانیدند منقول است از شاهزادهٔ[1] حق پژوه دارا شکوه که در سفینة الاولیا

---

[1] این شاهزاده بادشاه صورت درویش سیرت بود خرقهٔ خلافت از دست عارف حق آگاه ملا شاه پوشید و بخدمت حضرت میان میر بالاهور هم حاضر شده مستفید گردید و در فقر شانی عالی و مرتبه بلند داشت سفینة الاولیا سکینة الاولیا سر اکبر دیوان اکسیر اعظم رسالهٔ حق نما رسالهٔ معارف از و هست سخنش دریای توحید هست از دست اورنگ زیب عالمگیر برادر خویش بقتل رسیده ہے

آنکه شاه بلند اقبال است — رتبه اش در مقام ابدال است — شاه دارا شکوه نامش بود — بمقام ولی مقامش بود
شد چو زین دام گاه حزن و ملال — شد بفردوس با دل خوشحال — جمعه و غرهٔ مه عاشور — بود تاریخ وصل آن مغفور
سال تاریخ نقل آن شه دین — شد رقم صاحب بهشت برین — مرقد آن قتیل عشق اله — هست در گنبد همایون شاه

در ذکر حضرت مجدد رح می طراز د از متاخرین مشائخ و صاحب ریاضت و مجاہدت و خوارق و تصانیف اندو را و اخر حال بعضی بر شیخ تہمت کردند که شیخ میگوید مرتبه من زیاده است از خلفاے راشدین رضی اللہ عنہم اما این محض بہتان و افترای مخالفان است بر شیخ چراکه این فقیر خود شنیده از سیادت و نقابت پناه فضائل و کمالات دستگاه حقائق و معارف آگاه افضل فضلای عصر علامی فہامی استاذی حضرت میرک شیخ بن شیخ فصیح الدین که میفرمودند که وقتی مارا عبور بسہرند واقع شد و کیف ما اتفق ملاقات شیخ احمد روی داد و در اثناے ملاقات بخاطر گذشت که اگر شیخ را کرامتی است باید که مردم انچه از ایشان بیان میکنند خاطر نشان من سازند و دیگر آنکه شنیده بودم که خواجه باقی که پیر ایشان است بے اجازت مولانا خواجگی امکنکی مرید میگرفتند و دیگر آنکه بخواجه خاوند محمود چه اعتقاد دارند چون ساعتے پیش شیخ نشستم جزوی از زیر مسند خود بمن دادند که مطالعه نمایند چون آنرا تمام بدیدم بمن گفتند از ین چیزی ظاهر میشود گفتم ازین خود هیچ ظاهر نمی شود و آنچه درینجا است درست است

ﻟﻪ روزی در سفر گلبرگه فقیر حقیر را اندجناب شاه معروف صاحب قادری که از مشاهیر مشائخ حیدرآباد و نظام دکن بوده اند اتفاق صحبت افتاد و قال قال ذکر تحریر ہدیه مجددیه بمیان آمد جناب شاه صاحب بر محنت فقیر لب بتحسین کشادند و فرمودند که در ملت مشائخ انتصار پیران طریقت از واجبات است و از واقعات خود بیان فرمودند که ایشان در عنفوان شباب بر افادات حضرت مجدد الف ثانی علیه الرحمة متوجه شدند و بعد چند سال جلدی ضخیم بر نگاشتند اتفاقاً نواب لشکر جنگ بهادر که از امرای حیدرآباد بودند برای ملاقات شاه صاحب تشریف فرما شدند و مجلد ضخیم را که پیش نظر شاه صاحب بود بر داشته از کیفیتش استفسار نمودند چون معلوم شد که تحریر شاه صاحب است بر رد حضرت مجدد رح نواب صاحب فرمودند که صدور این فعل از حضرت شاه صاحب خیلی مستبعد است مناسب است که درینباب استخاره کرده بر بشارت عمل نموده شود شاه صاحب استخاره شروع کردند چون بخواب رفتند می بینند که ایشان در صحرای لق و دق وارد اند و درانجا دوازده تن از اقطاب سر بمراقبه فرو برده اند ایشان السلام علیکم گفتند یکی از اقطاب اثنا عشر سر از جیب مراقبه برآورده جواب سلام دادند چون از ملاحظه حال معلوم میشد که این اقطاب بانتظار کسی نشسته اند که بزرگی نورانی صبیح و جیه بلند بالا با لباس سفید وارد حال ایشان شدند اقطاب خوش حال شده به تعظیم برخاستند شاه صاحب را معلوم شد که حضرت مجدد علیه الرحمة بوده اند همان قطب که بجواب سلام پرداخته بودند جسارت نموده اشارت به شاه صاحب کرده عرض داشتند که این شاه معروف اند که تحریر ایرادات بر حضرت معروف اند حضرت مجدد رح نظر غیظ بر ایشان انداختند تا آنکه از فرط ندامت غرق عرق شدند چون بیدار شدند همان وقت مجلد ضخیم در آب شستند

گفتند پس بدانید که انچه از ما واقع شده همین ست وباقی افترا است و باز بعد از ساعتی گفتند که روزی خواجه
خاوند محمود اینجا آمده بودند گفتند که خواجه باقی اجازت صریح از پیر خود ندارد بجهت آنکه روزی مولانا خواجگی
امکنگی خربزه می خوردند و قاچ قاچ را خود بریده بدست حاضران و مریدان میدادند
و بخواجه باقی ندادند اصحاب گفتند خواجه نیز حاضر اند مولانا خواجگی امکنگی فرمودند ما خربزه
باو درست دادیم خواجه باقی ازین استنباط کردند که مرا اجازت ارشاد دادند من گفتم
این چنین نیست چرا که ما هرگز این چنین سخنی از پیر خود و از دیگر مردم نشنیده ایم بلکه خواجه
باقی ابا می کردند که این کار از دست من نمی آید و این بار را من نمیتوانم برداشت و مولانا
خواجگی میفرمودند که ما اجازت دادیم و ترا این کار را باید کرد درین اثنا چندی از ریش
سفیدان نیز گفته اند که ما دران مجلس حاضر بودیم که مولانا خواجگی اجازت ارشاد بخواجه باقی
دادند خواجه خاوند محمود گفتند پس ما غلط شنیده بودیم و بعد از ان شیخ احمد فرمودند که انچه
از مریدان خواجه خاوند محمود به ایشان اعتقاد دارد و خواجه آنچنان نیستند و من آن اعتقاد
بخواجه ندارم هر سه سوالی که در خاطر حضرت اخوند گذشته بود شیخ جواب داد منقول است
چون علامة الزمان شیخ الاسلام هندوستان مولوی عبد الحکیم سیالکوٹی در اوائل
یکی از معاندان حضرت شیخ بود شبی شیخ را بخواب دید که روبروی وی آیه قُلِ اللّٰهَ ثُمَّ ذَرْهُمْ (بگو خدا را پس بگذار ایشان را)
همی خواند به مجرد شنیدن این آیت جذب شیخ و شوق الهی مجددی در دل وی اثر کرد و
قلب وی ذاکر گردید چون از خواب بیدار شد دل خود را ذاکر یافت چند روز به تصور
شیخ ذکر حق کرد و خود را اویسی شیخ میگفت آخر بخدمت حاضر آمد و بدرجات والا رسید
منقول است شیخ طاهر لاهوری قدس سره که از اعاظم خلفای حضرت مجدد است استاد
شیخ محمد سعید و محمد معصوم هر دو صاحبزاده شیخ بود قبل ازین بیعت خاندان شاه

کمال کیتھلی قادری داشت چون عالم متبحر بود هر دو صاحبزاده تعلیم علم ظاهری از وی
میگرفتند روزے در محفل خلد منزل حاضر بود که حضرت شیخ مجدد را از راه مکاشفه احوال
شیخ ظاهر ظاهر شد و فرمود که مرا معلوم شده است که شخصے از حاضرین این حلقه طوق کفر
بگردن خود خواهد انداخت و از راه هدایت و طریق دین متین خواهد برگشت و من بر پیشانی
وی لفظ هو الکافر نوشته می بینم باستماع این معنی یاران که حلقه بندگی و اخلاص بگوش
جان میداشتند نهایت ترسان و لرزان شدند و از شیخ بزرگ مستفسر این حال شدند
که ایا ازین تمام اهل حلقه آن بے نصیب که باین بلا مبتلا خواهد شد کیست و نامش چیست
فرمود که آن شیخ ظاهر است یاران مجلس بظهور این معنی متاسف شدند مگر احدے این
سخن بگوش شیخ ظاهر نرسانید آخر کار بعد چند ماه شیخ ظاهر بر زنے کافره عاشق شد و طهارت
اسلام را مبدل بنجاست کفر ساخت و زنار ارتداد بگردن جان آویخت چون شیخ
ظاهر اوستاد حضرتین عالیتین بود از وقوع این حال بسیار غم و الم دامنگیر حال هر دو صاحبزاده
بلند اقبال شد آخر روزی بوقت خوش بخدمت والد بزرگوار عرض کردند که اوستاد ما
غریق دریاے کفر شده است توجه فرمایند که باز مشرف باسلام گردد فرمود که هر چه شدنی بود
شد که در لوح محفوظ بحق او همین مکتوب بود آخر هر دو فرزند سعادتمند در باب مغفرت
شیخ ظاهر از بس اصرار کردند حضرت شیخ بخاطرداری فرزندان دلبند دست دعا بجناب
کبریا بر داشت و عرض کرد که الهی حضرت غوث الاعظم شیخ عبد القادر جیلانی فرموده است که
هیچکس را بر قضای مبرم دست قدرت نیست مگر مرا چون یکی از دوستان خود را این
مرتبه [illegible] فرمودی من هم امیدوارم که بواسطه من از شیخ ظاهر این بلای ازلی
بگردد فی الحال تیر دعا بهدف اجابت رسید و شیخ ظاهر از خواب غفلت و مستی عشق مجازی

[illegible]
سال و [illegible]
اورا [illegible] ارشاد و خلق
چهل سال [illegible] آن حضرت
[illegible] سال و وفات او در
۱۰۵۱ [illegible] رحمه الله تعالی
۱۲ منه

بیدار شدہ افغان وخیزان بخدمت شیخ حاضر آمدہ دوبارہ خلعت اسلام پوشیدہ دست ارادت بدامان شیخ زدہ ودر اندک زمان بدین مراتب عظمی رسید حضرت ایشان بعمر سہ وشصت سال ۱۰۳۴ھ ازین خاکدان بہ بہشت جاودان نقل فرمودند تفصیل حالات در برکات احمدیہ وحضرات القدس وغیرہ مذکور است عاجز گوید

بہ سوی باغ جنان شد امام ربانی	زسوز عشق دل عالمی کباب شدہ
بہ سال رحلت او گفت عاجز خستہ	بسیر انفس و آفاق کام یاب شدہ ۱۰۳۴ھ

اکنون در یافتنی است کہ ذات بابرکات حضرت شیخ مجدد رح از حلیہ جمیع کمالات ظاہری وباطنی واز سائر شرائط مجددیت محلی ومجلی ومزین بود وتجدید وتائید دین متین از حضرت ایشان بوجہی ظاہر شدہ کہ ظلمت کفر وبدعت بانوار ایمان وسنت متجلی گشت وعماد سداد ورشاد درہمگی قریہ وبلاد برپا شدہ بنای اسلام استحکام یافت وتمامی دیار عرب وعجم از شام وروم وحجاز ویمن وحبش وتکرور وہند وسند وغیرہ از خلفاء حضرت ایشان رح فیضیاب گردید تا آنکہ مشائخ وقت از مشیخت استعفا دادہ بہ ملازمت صحبت بابرکت حضرت رح افتخار دارین ورزیدند واولیاء عصر بانقیاد وفرمان برداری باوج بلندی وقرب صمدی رسیدند وسالکان طریقت بمدارج ولایت ومعارج ہدایت آناً فاناً ترقی می نمودند وعجائب انوار وغرائب روزگار در اندک زمانہ مشاہدہ می کردند کہ بہ صحبت دیگران سالہا میسر نبود وبعضی از کمالات ومقامات کہ بر کملین سابقین رضوان اللہ علیہم اجمعین منکشف نہ شدہ بود از زبان حضرت ایشان ظاہر شد چنانچہ مولانا شاہ عبد العزیز[1] دہلوی رح درینباب تحریر می فرماید ولایات در

[1] امام المحدثین مقتدای مفسرین جامع علوم ظاہری وباطنی بود ودر علم وحلم وورع وتقوی وتدریس وتلقین رتبہ بلند داشت وبیشمار بشاگردی آن زبدة الابرار بہرہ یاب شدہ بمقام فضیلت وتکمیل رسیدند درین زمانہ اخیر اگر ذات بابرکات وی را خاتم الاولیا گویند بجاست سر الشہادتین بستان المحدثین تفسیر عزیزی تحفہ اثنا عشریہ وغیرہ از تصانیف وی مقبول عالم وعالمیان است تعلیقات بجواب شیخ عبد الحق دارد وبہ دہلی وفات

زمان قربت از زمان سعادت نشان آنحضرت رائج و متداول شدند وصحابه وتابعین و
تبع تابعین وَهَلُمَّ جَرًّا اِلٰی زَمَانِ الْجُنَیْدِ وَاَقْرَانِهٖ ثُمَّ هَلُمَّ جَرًّا اِلٰی زَمَانِ مُؤَسِّسِ الْقَادِرِیَّةِ
وَالْجِشْتِیَّةِ طریق تحصیل آن مدون ومبوب ومفصل گردید بخلاف مقام خلت که درین
عهود متطاوله اصلا کسی مذکور آن نکرده ونه طریق تحصیل آن را کسی بیان نموده تا هزار سال گذشت و طریق
تحصیل آن مقام در پرده اختفا واحتجاب ماند تا آنکه حق سبحانه تعالی حضرت مجدد را بر روی
کار آورده وایشان را منشا ظهور این مقام که در جوهر شریف آنحضرت صلی الله علیه وسلم مودع
ومکنون بود گردانید وهزاران طالبان را بطفیل ایشان سلوک این طریقه میسر شد الحمد لله
حالا بیان طریقه بوجهی نمایم که اختصاص آن باتباع مجددیه کالشمس فی رابعة النهار منکشف
گردد قبل از حضرت مجدد طرق همه از راه محبیت ومحبوبیت بوده اند اول راه محبیت می پیمودند
وآخر بمرتبهٔ محبوبیت فائز میشدند وآنچه لوازم محبیت است از ذکر جهر ووجد وشوق وانکسار
وتضرع وصبر وتوکل ورضا جوی او ومراقبه صفات خصوصاً احاطه ومعیت واستغراق در
[illegible] اَلْحَبِیْبِ عَنِ اَلْاِشْتِغَالِ داشتن وصفات خود را وغیر خود را استهلاک
[illegible] در ذات او مندمج ساختن وحسن وجمال او را در هر مظهر
[illegible] بلیغ مینمودند تا آنکه با نوار وتجلیات در ابتدا سلوک و
[illegible] دم اتحاد می زدند که اَنَا مَنْ اَهْوٰی وَمَنْ اَهْوٰی اَنَا تا آنکه
[illegible] که ارهاص طریقه مجددیه بودند تعلیم ذکر خفی نمودند باز در
[illegible] وبار پیدا کرد لیکن در عهد حضرت خواجه عبید الله احرار
[illegible] وغلبه پیدا کردند تا آنکه حضرت مجدد قدس الله سره آن
[illegible] سینه خود سراغی به محبوب پیدا کردند حالا عنایت ساری

موقوف شد وشوق واشتیاق و وجد وجناحات وتضرع یکطرف ماند هرچه هست در قلب وروح
وسر وخفی واخفی وعناصر بدن است تا آنکه انوار وتجلیات از باطن خود می افتد ورفته رفته بمقام
خلت میکشد معنی محبیت عاشقی است ومعنی محبوبیت معشوقی است ومعنی خلت یارانه است
وسابق عاشقی ومعشوقی بود درینجا آرزو ونیاز از جانبین است وسرگوشیها از طرفین واقع
میشود و در عاشقی نعره وبیتابی وسر بر در ودیوار شکستن و در معشوقی غنج ودلال وفخر ومباهات
بوده است اینست طریق خلت بطریق اجمال واگر تفصیل آن کسے خواهد با اتباع مجددیه
چندسال نشست وبرخاست نماید و در وجدان خود نظر کند که چه رنگ پیدا میشود ورای
طرق سابقین انتهی / علما مشار الیهم بالبنان که در طول باع نظیر خود نداشتند بملاحظه
براهین ساطعه وحجج قاطعه به مجددیت حضرت ایشان رح لب کشادند چنانچه مولانا عبدالحکیم
سیالکوٹی ومولانا جان محمد لاهوری ومولانا عبدالسلام دیوکی وغیرهم رحمة الله علیهم اجمعین و
در تحریرات وتقریرات خود ها حضرت ایشان را مجدد الف ثانی گفته اند صاحب جواهر [illegible]
در کتاب خود می آرد امام ربانی شیخ احمد سرهندی از اکابر صوفیه است وجامع علوم ظاهرین
باطنی وصاحب مقامات علیه وکرامات جلیه است اکثری از علماء وعرفا او را بزرگ داشته کان
فاضل محقق مولانا عبدالحکیم سیالکوٹی بر مجددیت وی رفته ومجدد حادی عشر گفته است ومراتب
عرفا در سلسله وی در هند وسند وعرب وعجم خصوصاً در روم وشام وعراق وبعضی از [illegible]
[illegible] یان حضرت
[illegible] باید ولایات در
[illegible] رسیده
[illegible] او ستاد [illegible]
[illegible] الحق دارد ولی او [illegible]

[۱] یعنی مجدد الف ثانی نزد ایشان وتوابع ایشان اینست که واسطه فیض [illegible]
فرموده اند که برمن مکشوف ساختند که حضرت امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه وجناب [illegible]
ائمه سابقه باشند وبعد از ایشان تا ائمه اثنا عشر همین منصب قائم است پس حضرت [illegible]
شده اند وبعد از ایشان بر سر الف ثانی حق سبحانه تعالی مرا هم از همین منصب نائب ایشان [illegible]
هر کس که بدرجه ولایت میرسد واسطه فیض او من می باشم بغیر توسل من هیچ ولی بو [illegible]

وجه مجدد الف ثانی بودن حضرت

بلدان درین زمان اشتهار تمام دارد و آوست که نشر انواع علوم و اسرار فرموده در شرح مقامات طریقه از سابقین سبقت برده است و آوست که بفهم مقطعات قرانیه معزز گشته و بحصول اسرار متشابهات فرقانیه امتیاز یافته است و آوست که اسماء انبیاء به هندوستان و تابعان ایشان بروی مکشوف گشته و مقامات و درجات ایشان را مبین ساخته است و آوست که باعلام آلهی جلشانه مراتب ولایت و نبوت و رسالت و کمالات اولی العزم و مقامات خلت و محبت بیان فرموده و مخصوصات سید انبیاء علیه وعلیهم الصلوة والسلام ظاهر نموده است قدس الله تعالی روحهم و افاض علینا فتوحهم انتهی مولانا شاه عبد العزیز دهلوی در مکتوب اسمی حافظ صدر الدین حیدر آبادی می طرازد هرگاه این معرفت پخته شد و رفته رفته در فهم کلمات عارفان طریقه مردم کج فهم راه الحاد پیمودند و این معرفت غامضه را گروه قبیله ابطال شرائع و تکلیفات نمودند و مذهب شیخ محب الله آله آبادی که ظاهرش قدم و آخرش وادی الحاد میزند شیوع تمام و رواج مالاکلام یافت عنایت خداوندی حضرت شیخ احمد و تضرندی را بر روی کار آورد و علوم غریب بر ایشان القا فرمود من قبیل تعدیل الحار بالبارد و الرطب بالیابس تا هیئت اعتدالیه در اذهان مردم جاگیر دو باطل ممزوج بحق انقلاع و امضا پذیرد و همین است مصداق معنی مجددیت انتهی اول کسیکه حضرت [illegible] الف ثانی گفت مولانا عبد الحکیم سیالکوٹی رحمة الله علیه بود در برکات احمدیه مسطور است [illegible] بدم را بر دل خطور میکرد اگر یکی از اعاظم علماء وقت این معنی را که حق سبحانه [illegible] ن را مجدد الف ساخته مسلم میداشت تائید تمام بود تا روزی باین خطره بخدمت

[illegible] علماء و اعاظم علمای عهد خود بود در علوم باطنی وحید عصر و در علوم ظاهری فرید دهر در تمامی علوم ماهر بود در زمان دی و رجامعیت [illegible] بر نا عاهر دی و ملا محمود جونپوری غالب آمده شاگرد حضرت مولانا کمال الدین کشمیری است تصانیف عدیده دارد که همه اخص مقبول [illegible] بیضاوی حاشیه مقدمات تلویح حاشیه خیالی حاشیه شرح شمسیه حاشیه مطول حاشیه عبد الغفور ترجمه غنیة الطالبین وغیره مولانا را است

حضرت ایشان رسید باین حقیر خطاب نموده فرموده ند که مولانا عبد الحکیم سیالکوتی که در علوم
عقلیه و نقلیه و تصانیف علیه چون وی در دیار هند نی نماید کتابی بما نوشته بود و تبسم نموده
فرمودند یکی از ان فقرات مدحیه این بود که مجدد الالف الثانی انتهی حضرت مجدد اشتغال با
تصانیف هم داشتند از تصنیفات حضرت ایشان هست رساله تهلیلیه و رساله اثبات النبوة
و رسالة المبدء والمعاد و رساله مکاشفات غیبیه و رساله آداب المریدین و رساله معارف لدنیه
درین ذکر احوال و مقامات خاصه خود بیان فرموده و رساله رد شیعه و تعلیقات عوارف و
شرح رباعیات خواجه عبد الباقی علیه الرحمه ورای آن مکاتیب حضرت ایشان رساله ها است
که هر رساله از ان محتوی اسرار ها است هیچ یکی از متقدمین مثال آن بچشم سر ندیده واحدی
از متاخرین بگوش حقیقت و معرفت نظیرش نه شنیده اشتهار و قبولیت آن امری است
خدا داد و تحریرش همان داشتهارش همان مکتوبات و تصانیف هیچ از کلین باین غایت مشتهر
نگردیده اگر چه در زمان حضرت مجدد بعض حضرات لب باعتراض کشادند و بعد ازان نیز سلسله
رد و انکار دراز بود مگر بقدر انکار بلکه مزیدی بر آن تائید غیبی درجه شهرت و قبولیت افزود حضرت
مجدد علیه الرحمه با وصف کمالی که داشتند به جواب هیچ معترض متوجه نه شدند بلکه در مکتوب دو صد
و چهارم از جلد اول تحریر می فرمایند از سخنان پریشان ارباب خسران محنت نه کشند کُلُّ یَعْمَلُ عَلٰی
شَاکِلَتِهٖ لایق آنکه بمکافات و مجازات متعرض نشوند دروغی را فروغی نیست باعث کساد ت
بازار آنها کلمات متناقضه آنها خواهد بود وَمَنْ لَّمْ یَجْعَلِ اللّٰهُ لَهٗ نُوْرًا فَمَا لَهٗ مِنْ نُّوْرٍ کسانیکه پیش دار ند
در همان کور شدند و از غیر ان چشم پوشند قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِیْ خَوْضِهِمْ یَلْعَبُوْنَ انتهی از انجا که از زمان
باستان چنان معمول است که مردمان در پی ایذا رسانی خاصان خدا افتند چنانکه ذکرش کرده
شد با حضرت مجدد رح نیز دقیقه از عداوت نا مرعی نه گذاشتند و بیشتر سبب هیجان این فتنه انکار

توحید وجودیست واثبات توحید شهودی است چراکه از چهار صد سال یعنی از عهد حضرت شیخ بن عربی رحمة الله علیه تا عهد مبارک ایشان ادعیه اسماع واذهان مردم از مسئله وحدت وجود مملو بوده است وانکار حضرت مجدد بر توحید وجودی نه مثل انکار علمای ظاهر است بلکه از مقامی که وجودیه تکلم می کنند تصدیق وتسلیم آن مینمایند این قدر هست که مقصود اصلی را فوق این مقام میفرمایند وغیریتے فی الجمله بین الحق والخلق بنهجے که مخل وحدت وجود حقیقی که متحقق در خارج حقیقی است نگردد ثابت می کنند به خلاف وجودیه که درمیانه حق وخلق عینیه اثبات مینمایند و نیز چون بنا طریقه حضرت ایشان بر اتباع سنت است تا لبتدعین در پے انکار حضرت ایشان شدند وچون جهانگیر[سه] بادشاه بیشتر اوقات در حالت سکر می بود وقت را غنیمت دانسته باو اطلاع دادند که حضرت مجدد رح مقام خود را فوق مقام صدیق اکبر گوید چون جهانگیر تفتیش حال کرد حضرت امام ربانی لب به پاسخ کشادند که شما خدام را برای خدمتی خاص با یوان خود طلب می سازید وآن خادم بعد طی مقامات امرا پیش شما میرسد باز به محل خود عود می کند ازین خادم را تفوقی بر امرا نمی باشد جهانگیر خاموش شد پس شخصے از حضار به جهانگیر گفت که تکبر این شیخ نگریستنی است که ترا سجده نه کرد شما که ظل الله وخلیفة الله هستی بلکه تواضع معمولی هم بجا نیاوردند پس جهانگیر حکم کرد تا به قلعه گوالیار مقید کردند ٥

حال درویش همان به که پریشان باشد	پر شود خانه ز خورشید چو ویران باشد

سه بعض اهل تواریخ این را فتنه انگیزی روافض قرار داده که در عهد جهانگیر سر برداشته بودند چنانچه تفصیل در رساله انوار احمدیه مذکور گشته در خزینة الاصفیا از مولوی غلام سرور چشتی مذکور هست ۱۰۱۴ه جهانگیر بن اکبر بادشاه چغتای بتاریخ چارم هم ربیع الثانی ۱۰۱۴ه بر تخت سلطنت نشست وتا بست ویکسال وهشت ماه وسیزده یوم بادشاهی نمود وپنجاه وهفت سال ویازده ماه وده یوم عمر یافت سلطان را با نورجهان زوجه شیر افگن خان تعلقی بود چون شیر افگن خان بمرد از مکه معظمه گردید ونورجهان بدین غایت بر مزاج شاهی مسلط شد که حکومت بادشاه محض برای نام بود واجراے احکام مالی وملکی وفیصلجات ومهمات سلطانی صرف متعلق بذات نورجهان بیگم بود بحدیکه سکه زر هم بنام نورجهان بیگم بدین بیت مضروب شده ٥ ...

شاهجهان که عقیدتے باحضرت امام میداشت افضل خان وخواجه عبدالرحمن را که از مقربان ومعتمدان شاهجهان بودند با بعض کتب فقهیه پیش حضرت فرستاد که چون علماء سجده تحیت را برای سلاطین جائز داشته اند اگر وقت ملاقات بسلطان سجده کنی من ضامن هستم که ضررے بحضرت نخواهد رسید حضرت قبول نداشتند و فرمودند که این رخصت است وعزیمت دران است که سجده بغیر الله نکرده شود چنانکه این واقعه را سید غلام علی آزاد بلگرامی در کتاب سبحة المرجان فی آثار هندوستان نگاشته ؎

فی طریق العشق انواع البلا	ایها القلب الحزین المبتلا
لا یکن القلب العشوق الممتحن	لا تبالی فی البلایا والمحن

سهل باشد در ره فقر و فنا	گر رسد جان را تعب تن را عنا
رنج راحت دان چو شد مطلب بزرگ	گرد گله توتیاے چشم گرگ
کے بود در راه عشق آسودگے	سربسر درد است وخون آلودگے
تا نه سازی بر تو آسائش حرام	کے توانی زد براه عشق گام
غیر ناکامی درین ره کام نیست	راه عشق است این ره حمام نیست

از بعض ثقات شنیده شد که هرگاه جهانگیر حکم نهب خانه حضرت مجدد علیه الرحمه داد حضرت به احفاد خود امر فرمودند تا زینهار نسبت بادشاه اسلام بدعاے بد لب نه کشایند ؎

شنیدم که مردان راه خدا	دل دشمنان هم نکردند تنگ

چون حضرت مجدد رحمها الکن هیچ سنت انبیا علیهم الصلوة والسلام را از دست نداده بودند تقدیر الٰهی مقتضی حبس وی گردید تا سنت یوسف علیه السلام مودی گردید ؎

آنها که پاے در ره مولا نهاده اند	گام نخست بر سر دنیا نهاده اند

آورده اند پشت برین آشیان دیو
آن طوطیان ره چو قدم برگرفته اند
زاد ره و ذخیره این وادی مهیب
اول بزیر پای سگان خوار گشته اند

پس چون فرشته روی به عقبی نهاده اند
طوبی لهم که بر سر طوبی نهاده اند
در طشت سر بریده چو یحیی نهاده اند
و آخر چو باد سر سوی مولا نهاده اند

آمدیم اول کسے که درین وادی قدم اعتراض نهاده شیخ عبدالحق دهلوی اند[۱] که از مشاهیر علمای حنفیه دیار هند بود شیخ معاصرت با حضرت مجدد علیه الرحمه داشت و این معاصرت را باین وجه که هر دو از مقتبسان انوار بارگاه حضرت خواجه باقی بالله علیه الرحمه بودند قوتی گردیده پس شیخ بحکم اَصْلُ الْمُعَاصَرَةِ الْمُنَافَرَةُ در رد و اهر رساله بر حضرت مجدد تحریر کرده چنانکه حضرت شیخ در آخر رساله ناخوشی خود باین عبارت ظاهر می فرماید یکباری شنیده که نسبت به فقیر این آیت می خواندند وَاِنْ يَّكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهٗ وَاِنْ يَّكُ صَادِقًا يُّصِبْكُمْ بَعْضُ وظاهر است که طعنه های معاصر قابل اعتماد نباشد چنانکه حافظ ذهبی کلام اقران را قابل سماعت نداند در سیر اعلام النبلا مذکور است هٰذَا مِنْ كَلَامِ الْاَقْرَانِ الَّذِيْ لَا يُسْمَعُ ابن فهد در حاشیه ضوء اللامع فی اعیان القرن التاسع در تحت ترجمه علامه سیوطی نگارد وَالَّذِيْ اَدِيْنُ اللّٰهَ بِهٖ اَنَّ مَا قَالَ كُلٌّ مِّنْهُمَا فِيْ صَاحِبِهٖ لَا يُحْتَجُّ بِهٖ كَمَقَالَةِ الْعَصْرِيِّيْنَ بَعْضِهِمْ فِيْ بَعْضٍ هرگاه در علامه سیوطی و سخاوی بسبب معاصرت این چنین اتفاق افتد به دیگران چه رسد و علامه ابن حجر مکی در خیرات الحسان از ابن عباس روایت کرده اِسْتَمِعُوْا كَلَامَ الْعُلَمَاءِ وَلَا تُصَدِّقُوْا بَعْضَهُمْ

(interlinear gloss: این از کلام معاصرین است که شنیده نمی شود ۱۲)

[۱] شیخ عبدالحق از مشاهیر علمای دهلی است در محرم ۹۵۸ھ قدم در دنیا نهاده و قبل بلوغ بیشتری از علوم حاصل کرده و بعمر بست و دو سالگی قرآن یاد کرده و بر مسند افاده نشسته و در عنفوان شباب بحرمین محترمین رسیده از عبدالوهاب متقی به تحصیل علم حدیث بوطن مالوف خود مراجعت نموده تا پنجاه و دو سال به تعلیم اولاد و طالبین مشغول شده تصانیف صغار و کبار وی تا صد میرسد و در ۹۸۵ھ بخدمت شیخ موسی قادری خرقه قادریه زیب تن ساخته در ۱۰۵۲ھ ارتحلت فرموده عمرش قریب بصد سال رسیده بود ۱۲ منه
[۲] الضوء اللامع تصنیف شمس الدین سخاوی است المتوفی ۹۰۲ھ سیوطی

فی بعضٍ وھو الذی نفسی بیدہٖ لھم اشد تغایرًا من التیوس فی زروبھا وکذلک جاء عن عمرو بن دینار ومن ثمہ ذکر فی المبسوط فی مذہب مالکٍ انہ لایجوز شہادۃ القاری یعنی العلماء لانھم اشد الناس تحاسدًا وتباغضًا ؎

از صحبت دوستی برنجم	کاخلاق بدم حسن نماید
علیم ہنرم کمال بیند	خارم گل و یاسمن نماید
کو دشمن شوخ چشم بیباک	تا عیب مرا بہ من نماید

شیخ[3] درین رسالہ کہ بمقابلہ حضرت مجدد است اولًا رجمًا بالغیب نوشتہ در صد و جواب مکتوب ہشتاد و ہفتم از جلد ثالث گردیدہ کہ حضرت مجدد علیہ الرحمہ بمولانا صالح کولابی در اسرار مرادی و مریدی زیب تسطیر فرمودہ پس ازان بر دو مکتوب یکصد و بست و یکم از جلد ثالث مگر شیخ بہ تقاضای ہمزمانی درین رسالہ راہ تحقیق گذاشتہ در بادیہ تعصب گام پیما شد بادنی تامل پیدا میشود کہ اولًا چون شیخ از علمای ظاہر بود بنای اعتراض را بر علوم ظاہری نہادہ است و ازان غباری بر دامان علوم حقائق و معارف نمی نشیند ؎

کاین رہ کہ تو میروی بہ ترکستان است	

ثانیًا بیشتر بنای اعتراض بر مسموعات نہادہ اند با آنکہ در مکتوبات شریف اثری ازان پدید نیست بلکہ بعض جا خلاف آن یافتہ میشود و این معنی از واب مناظرہ بمراحل دور است چہ کدامی الزام بر خصم عائد نمی توان شد تا آنکہ منشاء الزام را در کلامش نیابند ثالثًا الزامی کہ عاید کردہ شد حضرت مجدد رح آن اعتراض را بطور خود دفع فرمودہ اند درین صورت نیز

---

[1] تیوس جمع تیس بز نر آہوی نر [2] زروب جمع زرب جایگاہ گوسفند [3] مولوی غلام سرور چشتی در خزینۃ الاصفیا می نگارد پس بادشاہ بار شیخ را نزد خود خواند و سجدہ تحیت خواست چون شیخ مرتکب ازین امر نہ شد معاندان باز سر بشورش برداشتند و بر مضمون مکتوب کہ سابق ذکر کردہ شد و دیگر مضامین مکاتبت کہ فہم ظاہر بینان بان نمیرسد اعتراضہا بوقوع آوردند خصوصًا مولوی عبدالحق دہلوی قدس سرہ ہم درین بحث مکتوبہا نوشت و جوابہا

شاہی یافت پس بعض علما بخاطر داری امرای دربار بر قتل شیخ فتوی نوشتند و بادشاہ آن جناب را در مجلس طلبید و حضرت شیخ [illegible] سال [illegible] الا ابصار [illegible]

کلام محل اعتراض نخواهد بود رابعا اعتراض بر کلامی کرده شد که مثل آن کلام یا بالاتر از ان بروایت ثقات بلکه بروایت شیخ از حضرات صوفیه مشار الیهم بالبنان منقول است پس اعتراض بر کلام حضرت مجدد عین اعتراض است بر حضرات صوفیه صافیه قدس الله اسرارهم واز ینجاست که اکابر علما متوجه شده داد جواب شیخ دادند سله

عنقا شکار کس نشود دام باز چین	کانجا همیشه باد بدست است دام را

مگر الحمد لله که آخر الامر غشاوت بشری زائل گردید و شیخ رح از تحریر خود نادم وپشیمان شد حضرت شاه غلام علی رح در رساله خود تحریر می فرمایند اگرچه شیخ در اوائل حال بی تحقیق اعتراضها نموده اما در آخر از ان باز مانده در واقعه رسالت پناه صلی الله علیه وسلم را دیده که میفرمایند هر که اخلاص بما دارد با ایشان نیز داشته باشد واشارت بحضرت مجدد فرمود پس شیخ از انکار استغفار نموده بخدمت خواجه حسام الدین احمد سله خلیفه حضرت خواجه باقی بالله رح باین عبارت نوشته که درین ایام صفای باطن فقیر بخدمت میان شیخ احمد سلمه از حد متجاوز است اصلا پرده بشریت وغشاوه جبلیت درمیان نماند نمی داند که از کجا است قطع نظر از رعایت طریقه انصاف وحکم عقل که با چنین عزیزان وبزرگان بد نباید بود در باطن بطریق

سله در رساله کشف الغطاء مذکور است وقد رایت بخط سند العلماء افضل الفضلاء مولانا عبد الحکیم سیالکوتی فی بعض حواشیها النفیسة علی کلامه قدس سره هذه العبارة قدح کردن در سخن بزرگان بی مراد ایشان جهل است ونتیجه نیک ندارد پس رد کلام مشیخت پناه عرفان دستگاه شیخ احمد از جهل و نافهمیدگی است کتبه الفقیر عبد الحکیم وان اردت تصدیق ذلک فذلک الخط عند امام العصر الشیخ محمد النقشبندی خلف قدوة العلماء الشیخ محمد معصوم فعلیک به انتهی علمای زمان بملاحظه تصانیف فضیلتی که شیخ الاسلام مولانا عبد الحکیم رح داشت نیک میدانند تمام سله خواجه حسام الدین از خلص احباب واجله اصحاب حضرت خواجه باقی بالله بود اول بقید امارت وجاه مبتلا بود وپس از وفور مناسبتی که او را بطائفه علیه اولیا بود بخدمت حضرت خواجه باقی رح رسیده ازین برکت صحبت حضرت ایشان پرده غنار ایکسو نهاده ادهم وار بلاس خشن درپوشید واز سر موالی واموال وجاه وجلال برخاست وبر تصدیعات امرا التفات ذکرده پای همت برجاده استقامت بیفشرد حضرت خواجه باقی رح تربیت ایشان بشیوه جلال میفرمودند بظاهر عتابها مینمودند می براندند از ظاهر وباطن خطابها فرموده میخواندند سه چه خوش نازیست ناز خوبرویان ÷ زدیده رانده را از دیده جویان ÷ بچشم ناز بی اندازه کردن

ذوق و وجدان وغلبه چیزی افتاده است که زبان از تقریر آن لال است اللهم مقلب القلوب
ومبدل الاحوال شاید ظاهر بینان را استبعاد است من نمیدانم که حال چیست و چه مثال است
و در مکتوبی طولانی با ولاد خود بدین مضمون نوشته انچه مسودات اعتراضات بر کلام میان
شیخ احمد سلمه الله تعالی نوشته ام همه را در آب بشویند غباری که به نسبت ایشان بخاطر رسیده
بود بصفا انجامید انتهی حضرت شیخ در آخر رساله می فرماید بعد از انکه آوازه کمالات شما
درمیان است آن نیز میگویم خداوندا این مرد از کمالات خود این چنین خبر میدهد اگر صادق
است بارادلیل صدق وحقانیت او الهام فرمایا و را تصرفی در ما پیدا آید که رفع شبه والتباس
کند انتهی همانا حق تعالی جل شانه دعای او را قرین اجابت فرمود تا آنکه بسبب انکشاف حقیقت
امر از تحریرات خود رجوع نموده شیخ در رساله تحصیل التعرف فی معرفة الفقه والتصوف که بطور
شرح قواعد شیخ عبدالوهاب متقی است می نگارد که انکار از اقوال متصوفین گاهی بمقتضای
اجتهاد معترض میباشد گاهی برای قطع ذریعه یعنی ضلالت عوام که ظاهر شریعت را از دست
دهند گاهی بسبب عدم فهم تحقیق مطلب مگر این را ظاهرا نسبت خود کسے با ور دارند گاهی بسبب
قصور مواد علمیه گاهی بسبب جهل از علت گاهی بسبب بودن مقام از مبهمات گاهی بسبب عناد
و استکبار بر ناظرین رساله شیخ نیک پیدا است که باستثنای صورت اول وثانی همه دواعی انکار
در ایراد شیخ موجود است رجوع وی محض از توفیقات باری تعالی است جل شانه و آشنج باد که
هرگاه پیش حضرت شیخ اعتراضها از غبار خاطر سر برداشته اند و بعد صفای قابل شستن متصور
شدند پس لیاقت آن ندارند که در معرکه اهل صدق و صفا پیش کرده شوند که کیفیت رجعت
شیخ رحمه الله بے انکار از همان عصر مشهور و معروف است و بعض کملین سلسله چشتیه در همان قرب
زمان تصدیق آن کرده اند شاه فتح محمد فتحپوری چشتی در مناقب العارفین آورده که چون برار قام

[illegible] مناقب العارفین [illegible]

احوال شیخ احمد کابلی رسیدم و مکتوبات او را مع معارضات شیخ عبد الحق دهلوی ملاحظه کردم تحیرم
افزود که چه نویسیم باوجود صدور چنین کلمات کفر در حق ختم المرسلین صلی الله علیه وسلم و اهانت
اولیا را که ارض و سما بر علو مرتبهٔ آنها شهادت میدهد چنین اکابر مثل شیخ آدم بنوری و دیگر
کسانیکه در سلسله وی داخل اند اکثری علما و محدثین صاحب حال و قال اند چسان اتباع
کردند خصوصاً علماء بلخ و بخارا و کابل که در تدین و صلابت دین نظیری ندارند اکثری همین
سلسله متمسک اند پس برای تفتیش حال وی قصد دهلی کردم و از شیخ نور الحق بن شیخ دهلوی
ملاقی شده استفسار حال وی نمودم به تحقیق پیوست که شخصے حسن خان نامی از قوم افغان از
مریدان شیخ کابلی چیزی از وی آزردگی پیدا کرده مسودات مکتوبات شیخ را که نزد وی بود از آن
تحریف کرده بست نسخه نویسانیده جا بجا منتشر گردانید چون نقل مکتوبات شیخ دهلوی که از خلفاء شاه
عبد الباقی بود رسیده کمال متوحش شده مکتوباتی در رد آن اقوال کاذبه بشیخ کابلی نوشت بسیار
زجر و توبیخ کرد از انجا شیخ کابلی مسودات خود را که دستخطی بوده بجنسه نزد شیخ دهلوی فرستاد و
نوشت که معاذ الله که از من چنین کلمات بصدور پیوسته باشد یکی از مریدان من مردود
بطریقت گشته این فتنه برپا ساخت و مرا هدف بر ناوک پیر نمود و آخر بدعای من گرفتار شده در بخارا
در تهمت ارتداد کشته شد بعد دریافت آن شیخ دهلوی در توصیف آن مقال و اعتذار عدم
علم بدین حال مکتوبی نوشت چنانچه آن مکتوب شیخ دهلوی دستخطی شان ملاحظه کردم والحمد لله
علی ذلک و اگرچه نزد وی زمرهٔ اهل وجد و سماع از جنس فساق ایم لیکن بحکم ظنوا المومنین خیرا
راه انصاف پیموده در پے تفتیش حال وی شدیم انتهی همانا وجه رجوع همین باشد که مولوی
غلام سرور چشتی در خزینة الاصفیا می نگارد شیخ عبد الخالق سرهندی میفرماید که شیخ عبد الحق محدث
دهلوی که اعلم علمای دهلی بود بحضرت شیخ مجدد نزاع داشت روزی من بتقریب ملاقات

۱؎ نور الحق فرزند ارجمند شیخ عبد الحق محدث دهلوی است در علوم ظاهری شاگرد وی و در سلسله قادریه مرید و خلیفه بود و من بعد بخدمت خواجه محمد معصوم و احمد سعید فرزندان حضرت شیخ مجدد حاضر شده به اتمام مقامات سلسله نقشبندیه مجددیه رسیده از کاملان وقت گردید شرح صحیح بخاری موسوم به تیسیر القاری از عمده تصانیف وی است وفات وی بر قول صحیح سنه ۱۰۷۳ بوده است ۱۲
۲؎ گمان بد بر مومنین راه ندهد ۱۲

نزدش رفتم و ذکر کرامت آنحضرت شروع شد شیخ عبدالحق بر سر انکار آمد جواب دادم که با بزرگان دین عداوت داشتن خوب نیست مصحف ما و شما قرآن است تجدید وضو کنیم و مصحف مقدس بکشائیم هر آیتے که باول صفحه برآید فال حال شیخ احمد مجدد خواهد بود شیخ عبدالحق قبول کرده بعد تجدید وضو دوگانه ادا نمود و مصحف را بدست گرفته بتواضع و تکریم تمام بکشاد سر ورق مصحف این آیت برآمد رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ[١] از خواندن این آیت علامۀ مذکور تائب شد و باز بر سر نزاع و عداوت نرفت[٢] چون از تحریر مقدمه فارغ نشستم وقت آنست که باظهار اصل مرام کمر همت بربندم و یگان یگان از ایرادت شیخ نقل نموده بجواب آن متوجه شوم اهل ارادت عینک انصاف پیش نظر داشته ملاحظه فرمایند **قال** سالها است که از بعضے کلمات و مقالات که در مکتوبات شریف مذکور است و از قبیل موهمات و مبهمات است استفسار کند و استکشاف نماید مشرف نشد[٣] **اقول** هرگاه کلام از موهمات و مبهمات باشد ضرورت موشگافی چیست مقتضای حزم و احتیاط همین است که در همچنین مواقع سپر اندازند و اشهب خیال را در جولانگاه تقریر نتازند خود شیخ رح در رساله غایة الانصاف والاعتدال فی اعتقاد الصوفیة من ارباب الاحوال میطرازد و بالجمله توقف در محل اشتباه واجب است همچنانکه حزم در مقام وضوح لازم و کتاب فصوص الحکم را بعضی مردم هم ازین قبیل میدانند و در رد و انکار و قرار آن توقف مینمایند انتهی و نیز در همان رساله بجای دیگر می نگارد شیخ ذکره الله بالخیر در باب[٤]

---

[١] مردمانی بوده اند که ایشان را تجارت و بیع از ذکر خدا باز نمی دارد ١٢ [٢] در خزینة الاصفیا مذکور است چون شیخ احمد سرهندی مجدد الف ثانی قدس سره معاصر بود شیخ عبدالحق از منکران وی بود بر مضامین مکتوبات شیخ احمد بسیار اعتراضات از روی ظاهر نگاشت و باهم جواب و سوال بسیار بوقوع آمدند آخر باهم هر دو بزرگوار صفای کلی بوقوع آمد و شیخ عبدالحق از معتقدان آنحضرت شد ١٢ [٣] در بعض نسخ میسر بوده است ١٢ [٤] رساله مختصر از شیخ عبدالحق دهلوی رح و درین کتاب هدیه مجددیه بیشتر بعرض عبارات رسائل شیخ وا جواب داده شد تا حجت کافی باشد ١٢ منه [٥] در اخبار الاخیار در ترجمه شیخ علی متقی مذکور است و طریقه ایشان در باب کتب حقائق و توحید مثل فصوص و امثال آن توقف و تسلیم است بهار را درین نگویند

نه آیند اول خود بشنوند که چه میگوید و بفهم سخن نیک در روند که قائل آن چه مقصود دارد بعد از ان اگر توانند آنرا موافق حق سازند و اگر نه رد کنند و اگر این را نتوانند از سر آن

فصوص و فتوحات و امثال آن میفرمودند که از واضحات آن محظوظ باید شد و در مبهمات
و موهمات آن خوض نباید کرد و میفرمودند در ینجا زهرهاست شکرآلوده اگر کسی را از
آنها احتراز ممکن باشد مطالعهٔ آن مبارک است و الا محل خطر است انتهی و در رسالهٔ صدق الانفاس
والدوام فی طلب المقصد والمرام تحریر میفرمایند در مشکلات و مبهمات و موهمات قوم در نیفتند
چون سخن بدینجا رسد ورق بگردانند و نظر بر درک واضحات و متفقات برگمارند حفظ و سلامت
درینصورت است و باقی محل خطا و خطر است وَ ذٰلِكَ اَصْلٌ عَظِیْمٌ انتهی چون شیخ رحمه الله
(و این اصل عظیم است ۱۲)
در تالیفات خود از منع تاویل مبهمات و موهمات اعتراف کرده است پس استفسار مبهمات
و استدراک از چه معنی اختیار نموده است و همین است مسلک شیخ محی الدین بن عربی حیث
قَالَ فِی الْبَابِ الْعَاشِرِ مِنَ الْفُتُوْحَاتِ الْمَكِّیَّةِ فَیَنْبَغِیْ لِلْعَاقِلِ الْمُنْصِفِ اَنْ یُّسَلِّمَ لِهٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ
مَا یُخْبِرُوْنَ بِهٖ فَاِنْ صَدَقُوْا فِیْ ذٰلِكَ فَذٰلِكَ هُوَ الظَّنُّ بِهِمْ وَانْتَفَعَ مَنْ سَلَّمَ بِالتَّسْلِیْمِ
حَیْثُ لَمْ یَرُدَّ مَا هُوَ حَقٌّ فِیْ نَفْسِ الْاَمْرِ وَاِنْ لَّمْ یُصِیْبُوْا فَوَالْمَرِیْضُ هُوَ بَلْ یَنْتَفِعُ حَیْثُ
تَرَكَ الْخَوْضَ فِیْمَا لَیْسَ لَهُمْ بِهٖ قَطْعٌ وَرَدَّ عِلْمَ ذٰلِكَ اِلَی اللّٰهِ تَعَالٰی وَوَفَی الرُّبُوْبِیَّةَ حَقَّهَا وَاِذَا كَانَ مَا قَالَهٗ اَوْلِیَاءُ اللّٰهِ
یعنی عاقل منصف را باید که انچه از ایشان می شنود آن را تسلیم کند مقتضای ظن با ایشان همین است
که قول ایشان تصدیق نموده شود و ازین تسلیم منتفع به شوند چه امر حق را تسلیم نمودند و اگر تصدیق
نکنند و علمش تفویض بر باری تعالی مینمایند درین هم مضائقه نیست اگر اقوال اولیاء الله
ممکن بود و در آن محال نباشد پس تسلیم اولی است هرگاه کار عاقل این است که اقوال
اولیاء الله را تسلیم کند هر انچه ممکن باشد و الا در ان خوض نکند و علمش مفوض بجناب باری
نماید پس احتیاجی باستفسار و استکشاف نماند در حقیقت منشار صدور مبهمات حال صحیح و نسبت
درست و نیت صادق میباشد که مشاهدهٔ آن جمال سوخته بلبل وار در سخن می آرد

دل که دلبر دید کے ماند ترش ⁂ بلبلی گل دید کے ماند خمش

پس تسلیم یا توقف ضرور افتاد چه بسبب غلبه حال واستیلای وجد قدم ثبات از جای می لغزد وعنان ضبط واختیار از دست میرود ونظر صرف بر معنی وروح عمل که مقصود واخلاص است مقصور میگردد وهیچ لحاظ بر قبیح شرعی نمی باشد ومنشاء عروض این احوال واقوال مختلف باستعداد وطباع است بعضی را از صفای عمل وذکای نفس میخیزد وبرخی را از نور ذکر وتصفیه قلب وبندی را از سلطان مشاهده وجلاء روح کما هو فی محلّه مشروح انصاف آنست که اول در شان قائل مقالات نظر کنند اگر متبع کتاب وسنت است واکثر اعمال واقوال او موزون بمیزان شریعت است پس متشابهات کلام او را موافق محکمات کلام او تاویل کنند یا بعالم السر والعلانیه واگزارند واو را معذور دارند چه اگر این قوم را عذر های بسیار عارض میشوند گاه در غلبه حال عبارات ایشان بمرادات ایشان مساعدت نمی کند وگاه در معلومات کشفی بنا بر غلط وهم وخیال خطا واقع میشود ودر آن خطا مثل خطای اجتهادی معذوراند وگاه اطلاع بر اصطلاح ایشان میسر نمی آید پس برعایت این امور ترک اعتراض لازم است **قال** خواه بملاحظه خاطر شریف که در غایت نزاکت است وخواه بجهت خوف گنگوهی بعضی از مریدان ایشان که در نقل اقوال وذکر حکایات بے صرفه وبے احتیاط اند

اقول

او ز من از بیم بدنامی گریزان وکسے ⁂ از نمی پرسد من بیچاره بدنام از چه شد

اگر ضرورت استدراک تسلیم کرده شود پس میگویم کسانیکه بمطالعه مکاتیب شریف بهره اندوز سعادت شده اند نیک میدانند که بیشتر کسان از حضرت امام ربانی رح استکشاف حقائق می نمودند وحضرت ممدوح بفصاحت بیانی تفهیم میفرمودند وکدامی از مریدان وعقیدتمندان

سلطان جی نیز این را در مقام خود بیان کرده شده است ۱۲ منه

حضرت ایشان جهل مرکب نداشت یا کج بحث نبود تا خوف گفتگو در خاطر خطور کند اگر تسلیم نموده آید که خاطر مبارک حضرت مجدد رحمة الله علیه در نهایت نزاکت بود که ادنی سخن را ناگوار طبع شریف میگردید این هم مانع است زیرا که امر حق نیست چه هرگاه از انکشاف این چنین امور از سلاطین باک نمی کنند پس از حضرت مجدد رحمة الله علیه کدام اندیشه بود و شیخ در آداب الصالحین تحریر می فرمایند اگر ناصح داند که سخن او نفع میکند اما ضرر هم لاحق میشود از نصیحت و موعظت باز نه آید چنانچه محتسب شیشه شراب یا مزامیر بشکند و لکن میداند که سرش را خواهند شکست احتساب درین صورت حرام نیست بلکه کمال دین و تقوی است و را که این قدر ضرر در راه خدا تحمل کند و در حدیث شریف از برای کلمة الحق در پیش سلطان جابر فضایلیکه واقع است مطالعه آن در امثال این محل کمال نافعست انتهی

دانسته ام که بر سر خشم و بهانهٔ	گرمی کشی که از تو شکایت نمی کنم

ابو سلیمان دارانی رحمة الله علیه گوید که از بعضی خلفا سخنی شنیدم خواستم که انکار کنم و میدانستم که مرا خواهند کشت کشته شدن مانع نبود اما دیدم که نفس من در آن گفتن خوشی پیدا کند پس ترسیدم که مبادا اخلاص کشته شوم و همین است مسلک اکابر صوفیه قدس الله اسرارهم الوافیه خصوص در غنیة الطالبین که بحضرت غوث الاعظم محی الدین عبد القادر جیلانی رضی الله عنه منسوب است تحریر یافته اِذَا ثَبَتَ اَنَّهٗ یَجِبُ عَلَیْهِ الْاِنْکَارُ فَهَلْ یَجُوْزُ الْاِنْکَارُ اِذَا غَلَبَ عَلٰی ظَنِّهِ الْخَوْفُ عَلٰی نَفْسِهٖ فَعِنْدَنَا یَجُوْزُ ذٰلِکَ وَهُوَ الْاَفْضَلُ اِذَا کَانَ مِنْ اَهْلِ الْعَزِیْمَةِ وَالصَّبْرِ باقی ماند خوف این معنی که بعد گفتگو و ظهور حق شاید مریدان حضرت مجدد رح به نقل حکایات و اقوال از جادهٔ توسط و اعتدال در گذرند و از بے احتیاطی مرتکب اهانت و غیبت یا شور و شغب شوند واضح باد که مستفیدان خدمت حضرت مجدد رضی الله تعالی عنه متحلی بفضائل

اگر از خوف هلاکت [illegible] ... افضل است ... عزیمت و صبر باشد ۱۲

وتخلی عن الرزائل بودند از اخلاق حسنه ایشان که بان مجبول بودند این چنین مظنه بمراحل
دور است اگر معاذ الله سوء ظن نسبت این بزرگان نبوده باشد پس میگوییم که این مظنه سنگ راه
استدراکی واستکشافی از امور خفیه نمی تواند شد که در آن امر بالمعروف ونهی عن المنکر مقصود بالذات
است زیرا که خود شیخ در آداب الصالحین میفرماید و همچنین خوف غیبت واهانت لسانی
بتجهیل وتحمیق ونسبت بریا ونفاق عذر نیست زیرا که اگر مثال این امور معتبر باشد وجوب از احتساب افتد و
خلوی احتساب از امثال این ممکن نیست قوله تعالی لا یخافون لومة لائم انتهی قال تفصیل این
حکایت آنکه ایشان بعد از انکه در خدمت حضرت خواجه محمد باقی قدس سره افتادند واز صحبت
شریف ایشان استفاده این نسبت کردند وروی بترقی نهادند در حیات وبعد از وفات ایشان
از حالات وکمالات خود خبر دادن گرفتند زیاده از حد حصر وقیاس چنانکه وچندانکه مردم حیران
شدند وچه جای حیرت است قال الله یختص برحمته من یشاء اقول الحق در هیچ مواقع حیرت گنجایش
ندارد هرگاه حق تعالی جل جلاله وعم نواله بفضل عمیم خویش بندهٔ خاص را می نوازد و بہ او مواهب
عظمی عطا میسازد و بنده باظهار آن زبان حال میکشاید کما مر فی المقدمة حضرت خواجه محمد پارسا
علیه الرحمه در تحقیقات می فرماید از نوری پرسیدند که تصوف چیست گفت که تصوف نشر مقام
است واتصال بقوام نشر مقام آنست که صوفی از حال خود سخن گوید یعنی از سر حال گوید نه از
علم واتصال بقوام آنست که حال او اورا در حال خود از حال غیر نگاهدارد یعنی چنان مستغرق
حال خود بود که پروای غیرش نباشد قال وچون در ضمن آن تنقیص وتخطیه بزرگانی که بالاتفاق
است بر بزرگی ایشان مثل سید الطائفه جنید بغدادی وسلطان العارفین بایزید بسطامی و
امثال ایشان بود و گفته اند که این بیچاره ها حقیقت کار در نیافته وباصل نرسیده وگرفتار
ظل مانده اند وامثال آن وادعا آنکه انچه ایشان را داده اند هیچکس را نداده اند موجب

حکایات
سطه خوف نمی کند [illegible]
ملامت کننده را ۱۲ ملک
الله تعالی خاص [illegible]
خود [illegible] ۱۲
[illegible]

وحشت مردم شد **اقول** درکدامی از رسائل و مکاتیب حضرت مجدد رضی الله عنه تخطیه و
تنقیص این چنین بزرگان دین و راه یابندگان حضرت سید المرسلین اندراج نیافته بلکه
جا بجا در تقریرات و تحریرات حضرت مجدد رضی الله عنه تاویل و توجیه مقالات و حالات
بزرگان مشار الیه باللبنان یافته میشود به تخطیه و تنقیص چه رسد و اگر در مسئله از مسائل تصوف
که از وجدانیات ارباب کشف است رای حضرت مجدد رح خلاف مسلک کبرای متقدمین باشد
هیچ محل اعتراض و استبعاد نیست چه اگر احدی از کبرای متاخرین در مسئله از مسائل و دلیلی
از دلائل خلاف آرا و کشف احدی از کبرای متقدمین افاده فرماید باک نیست و این تخطیه
محمول بر تنقیص نمی توان شد کَمْ تَرَكَ الْاَوَّلُ لِلْاٰخِرِ
اقوال امتیان و کبرا بر یک وتیره نیست مروی است مَثَلُ اُمَّتِیْ مَثَلُ الْمَطَرِ لَا یُدْرٰی
اَوَّلُهٗ خَیْرٌ اَمْ اٰخِرُهٗ وَقَالَ الْمُنَاوِیُّ نَفْیُ تَعَلُّقِ الْعِلْمِ بِتَفَاوُتِ طَبَقَاتِ الْاُمَّةِ فِی
الْخَیْرِیَّةِ وَاَرَادَ بِهٖ نَفْیَ التَّفَاوُتِ لِاخْتِصَاصِ کُلِّ طَبَقَةٍ مِّنْهُمْ بِخَاصِّیَّةٍ وَّفَضِیْلَةٍ
تُوْجِبُ خَیْرِیَّتَهَا کَمَا اَنَّ کُلَّ نَوْبَةٍ مِّنْ نُوَبِ الْمَطَرِ لَهَا
فَائِدَةٌ فِی النَّمَاءِ لَا یُمْکِنُ اِنْکَارُهَا و همین است مسلک شیخ
محی الدین بن عربی رحمة الله علیه کما قال فی الفتوحات المکیة فی الباب الثالث والسبعین
من الجزء الثانی فَاِنَّ اللّٰهَ قَدْ جَعَلَهُمْ فَاضِلًا وَّمَفْضُوْلًا فَمِثْلُ هٰذَا الْاِثْنَیْنِ هرگاه کیفیت طبقات و فاضل
و مفضول چنین باشد پس ممکن است که امری از امور کشفیه بر احدی از کبرای متاخرین ظاهر شود
که خلاف رای احدی از کبرای پیشین باشد شیخ در مرج البحرین میطرازد بلکه خود نا امید نباید بود
که حقیقت محمدی را دورات است مثل دورات فلکی تا وضع هر دوره نسبت بکه نشیند و نظر
کوکبی از کواکب صفات و کمالاتش بر که افتد و بر روی که تابد تا نور کمال از ناصیه حالش

ترجمه ... مثل امت من مثل باران است ... تفاوت طبقات ... نیست زیرا که هر طبقه از ایشان بخاصیت و فضیلتی خاص است که آن موجب بهتری او ست چنانکه هر نوبه از نوبه های بارش فائده در نما دارد که خارج از دائره انکار است ۱۲ ... الله تعالی ایشان را فاضل و مفضول آفریده و مثل این لائق انکار نیست ۱۲

ظهور یابد یعنی عزت اسلام و رجوع اهل دانش پیدا گردد انتهی هرگاه کیفیت دورات حقیقت محمدیه
چنین باشد پس اگر بمقتضای دوره نوری از کشف براحدی از اتباع آن چنان تابد که قریب یا
مساوی آن بر عهد متقدمین داشته باشد محالی نیست ورنه اظهار آن موجب تنقیص باشد شیخ
در رساله اتحاف الاحبه فی بیان حدیث المجدد مینویسد که درین زمانه که مائه حادی عشر است نوری
جدید از مشرق ولایت و هدایت می تابد بیشک درینجا سری از اسرار الهی مضمر است که توقف و
انکار را درینجا مجال تنگ است و دلائل حقانیت ظهور نورانیت لائح و بارع است و جمعی از
طالبان که در ظل تربیت و حوزهٔ تصرف و عنایت این مظهر حق مشغول اند و کشف حقیقت حال
و استغراق و استتار ایشان در ذکر الهی و ظهور انوار و اسرار شگرف از حیطهٔ تعبیر و تقریر بیرون است
امروز مثل این حلقه و اجتماع اهل ذکر در زیر طاس فلک نباشد و اگر باشد کمتر باشد انتهی بالجمله عادت
باری تعالی بدین نمط جاری است که چون یک دوره از ولایت باختتام میرسد و ابتدای
دورهٔ دیگر رو مینماید شخصی که اکمل و افضل انسان و الیق لفیض رحمان در آن خبر وی از زمان
متحقق باشد بوجود برکت آمود او هدایت دوره سابقه را به نهایت میرساند و او را ترجمان
خود قرار داده تشئید و تائید امر دین و تجدید و ترویج سنت سید المرسلین و افاضت و اشاعت
انوار و فیوضات حضرت رب العالمین و ارشاد و هدایت ناس اجمعین که بحقیقت نتیجه صفحهٔ روزگار
که باعث قبول و سفید روئی مرد در بارگاه عزت و درگاه نبوت باشد و ثمر سعادت ابدی و دولت
سرمدی گردد بالاتر از آن نتوان یافت از زبان فیض بنیان او میفرماید و او را حسب اعنیه(؟)
حکمت و اقتضای مصلحت گاهی مفضول میگرداند و گاهی فاضل و بهتر از سابق و فائق از
لاحق کما یقول ۵ بکلامه القدیم فوق کل ذی علم علیم هر که محرم این اسرار است و واقف ازین کار
ناچار بقدر استعداد و معرفت خود حضرت مجدد رضی الله عنه را که نسبت حضرت جنید بغدادی

سطه چنانکه حق تعالی [illegible] صاحب علم [illegible]

وبایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہما فرموده اند از جادهٔ شریعت و احاطهٔ طریقت بیرون نخواهد یافت
وتنقیص وتضعیف نخواهد پنداشت اما بیرونیان که باین وادی حرکت ارادی نداشته اند
وبسکون جمادی ساکن اند لا محاله در حیرت وتعجب خواهند افتاد که این چیست واز کجا است
فلا بأس به فان القول ما قالت حذام اگر منشا اعتراض شیخ مکتوب دہم از جلد ثانی است این ہم
قابل تسلیم نیست چه دران تنقیص این بزرگان درج نیست خصوصا باین نہج که این بیچاره ہا
حقیقت کار در نیافته وبه اصل نرسیده گرفتار ظل مانده اند دریں شک نیست که لفظ بیچاره
کلمهٔ تنقیص است که در کلام حضرت مجدد رح یافته نمیشود بحث ہمین است که حضرت مجدد رح ظہور فوق
عرشی را اصلی میفرماید ودیگر ظہور را ظلی وسلطان العارفین وسید الطائفه قلب را قدیم گویند
ولمعاتش را اصلی وحضرت مجدد رح دعوی خود را بدلیل واضح بیان فرموده فانظر الی ما قال
ولا تنظر الی من قال اگر دعوی حضرت مجدد رح بمیزان عقل نمی سنجد بخلاف آن دلیلی پیش
کردنی بود یا برو منع یا نقض وارد میفرمود در مقامی که محل استدلال باشد این قدر تحریر
کافی نیست عبارت مکتوب دہم از جلد ثانی این است در بیان آنکه ہر ظہوریکه باشد بی شائبہ
ظلیت نیست بخلاف ظہور فوق عرشی وچون قلب به نہایت خود رسد لمعه از انوار عرشی
اقتباس مینماید شیخ ابو یزید بسطامی گوید اگر چه عرش وانچه در عرش است درزاویه قلب عارف
بنہند عارف را از فراخی قلب ہیچ احساس بآن نشود وشیخ جنید تائید این سخن مینماید وبدلیلی
اثبات آن میکند ومیگوید که حادث چون بالقدیم مقرون گردد آنرا اثر نماند یعنی عرش ومافیه
حادث است قلب عارف که محل ظہور انوار قدم است چون آن حادث را بآن قلب اقتران
واقع شود مضمحل ومتلاشی گردد فکیف که محسوس شود وعجب ہزار عجب روسا صوفیه که
سلطان العارفین وسید الطائفه باشند ہرگاه چنین گویند وعرش مجید را درجنب قلب عارف

هیچ اعتبار نه نهند و عرش را خالی از ظهورات انوار قدم دانسته حادث میگویند و قلب را بواسطه
ظهور انوار قدیم نامند از دیگران چه گوید و چه نویسد نزد این فقیر که مربای جذبات الٰهی است
آنست که قلب عارف چون بمقتضای استعداد خاص خود بنهایة النهایة رسد و کمال حاصل
کند که فوق آن متصور نباشد قابلیة آن پیدا کند که لمعه از لمعات بی نهایت ظهور انوار عرشی بروی
فائض گردد و این لمعه نسبت بآن لمعات قطره باشد نسبت بدریای محیط بل اقل عرش
آنست که حضرت سبحانه تعالی آنرا عظیم میگویید و سر استوی آنجا اثبات میفرماید و قلب عارف را
بواسطه جامعیت بر سبیل تشبیه و تمثیل عرش الله میگویند یعنی چنانچه عرش مجید برزخ است
درمیان عالم خلق و عالم امر و عالم کبیر جامع است هر دو طرف خلق و امر را قلب نیز برزخ است
میان عالم خلق و عالم صغیر و جامع است هر دو طرف خلق و امر آن عالم را لیس قلب را نیز بر سبیل
تشبیه عرش میتوان گفت بشنو بشنو قابلیت ظهور انوار قدم که از شائبه ظلیت منزه و مبرا است
مخصوص بعرش مجید است هیچکس نه از عالم خلق و نه از عالم امر و نه از عالم کبیر و نه از عالم صغیر این
قابلیت دارد در غیر از عرش مجید قلب عارف کامل بواسطه علاقه جامعیت و برزخیت از ان
انوار اقتباس بنماید و غرفی از بحر بدست می آرد و بعد عرش و قلب عارف بتمام المعرفت هر جا ظهور
است بداغ ظلیت متسم است و بوی از اصل نیافته بایزید اگر از سکر این چنین گوید میرسد اما از
جنید بغدادی که مدعی صحو است این سخن زیبا نیست چه کنند که از حقیقت معامله آگاهی نیافتند
و از گرداب دریای ظلیت بساحل نشتافتند این سخن هر چند امروز در نظر اکثر خلق مستبعد می نماید
اما امروز را فردا نزدیک است استعجال نه نمایند اَتٰی اَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوْهُ سُبْحٰنَهٗ وَتَعٰلٰی عَمَّا یُشْرِکُوْنَ ۝
انتهی باقیماند ادعا این معنی که حضرت مجدد رح دعوی کرده اند که آنچه ایشان را داده اند هیچکس را
نداده اند این امر هم تصحیح طلب است که این چنین هیچ تحریر یا تقریر حضرت رح از نظر نه گذشته

له آمد حکم خداوند کما
پس در آن عجلت مکنید
پاک است و برتر است
خداوند از آنکه او را شریک میگردانند ۱۲

بر تقدیر تسلیم میگویم که این قول نسبت به معاصرین است نه بلحاظ تمامی متقدمین و متاخرین تا موجب وحشت گردد و درینباب هیچ شبه نیست که انچه از کمالات وحالات حضرت مجدد رح را حاصل بود هیچ کس از معاصرین وی نصیبے ازان نداشت برای ثبوت این دعوی تحریرات و تقریرات حضرت باقی بالله قدس سره شاهد عدل است که کتب و دفاتر ازان مالامال است از انجمله آنست که میفرمودند که شیخ احمد آفتابی است که مثل ما هزاران ستارگان در سایهٔ او گم اند و امروز مثل ایشان زیر فلک نیست و درین امت مثل ایشان چند کس گذشته اند و ایشان از کمل محبوبان و مرادان اند از انجمله آنست که میفرمودند که درین دو سال شیخی نکرده ایم دوکانداری کردیم و بازی کردیم الحمد لله که چنین گوهر بے قیمتی بدست آمد از آن جمله آنست که میفرمودند که تخم پاک این نسبت عزیز الوجود از زمین سمرقند و بخارا آورده در خاک هند کشتیم الحمد لله که بعنایت الهی شجرهٔ[له] طیبهٔ اصلها ثابت و فرعها فی السماء ظاهر شده و البسط فی المبسوطات

بالجمله هرگاه حضرت مجدد رضی الله عنه حسب بشارت فیض اشارت حضرت مرشد بر امثال و اقران خود سرفراز و ممتاز بودند بلکه در امت محمدیه علی صاحبها الصلوة والتحیة مثل حضرت ایشان رح چند کس گذشته اند تا آنکه حضرت مرشد رح خود را ستاره و حضرت ایشان را آفتاب فرمودند پس اگر بطور تحدیث بنعمة الله ایما فرمودند که انچه بایشان داده اند از معاصرین هیچکس را نداده اند جاے وحشت نیست ه

در پس آئینه طوطی صفتم داشته اند	انچه استاد ازل گفت همان مے گویم

قال و بیشتر غوغاء مردم بر سر آن بود که از ایشان نسبت بحضرت خواجه که پیر و مربی ایشان بودند تقصیرها در رعایت آداب مریدی و حق نعمت شناسی سر بر زد و اگرچه باصطلاح این قوم ممکن است که مرید در کمال از پیر درگذرد لیکن رعایت ادب و بندگی و نیازمندی و فروتنی

[له] درخت پاکیزه است اصل آن ثابت است و شاخ آن در آسمان ۱۲

وحق نعمت شناسی باقی است شیخ علاء الدولہ سمنانی رحمۃ اللہ علیہ کہ در کشف وتحقیق معاملات
ووقائع آیتی بود ومعلوم میشود کہ دریںباب از پیران خود در گزرانیدہ است میگوید اگر سر من
بر آسمان ساید ہنوز خاک آستانہ شیخ عبد الرحمن اسفرائینی وشیخ ابو علی لالا باشد ؎

بلند مرتبہ ترین خاک آستان شدہ ام	غبار کوی توام گر بر آسمان شدہ ام

اقول غوغای عوام کالانعام قابلیت این معنی ندارد کہ بر آن گوش داشتہ شود ومفتریات
ایشان نسبت باکابر دین باور پنداشتہ شود ؎

بدل فگار دارم گلہ بے نہایت از تو	بکدام امید داری نہ کنم شکایت از تو

بسا است کہ مرجمان جاہل نابلد از کوی معارف غوغای بر دارند وامری خلاف واقع کہ

سلہ حق اینست کہ اگر مریدی کامل کہ امی امر واقعی نسبت پیر بزرگوار خود بمعرض بیان در آرد آنرا بر منقصت محمول کردن سخت ناداتی
حماد دباس رح کہ در طریقت پیر روشن ضمیر حضرت پیران پیر علیہ الرحمہ بودہ اند کما یظہر من بہجۃ الاسرار وغیرہا نسبت ایشان حکایتی مشہور نقل میکنم
ملاحظہ فرمودہ شود منقول است از شیخ ابی الحسن علی بن محمد بن احمد بن حسین بغدادی صوفی معروف بہ سقا رحمۃ اللہ علیہم کہ شیخ ما شیخ
محی الدین عبد القادر جیلانی رضی اللہ عنہ زیارت مقبرہ شونیزی روز چہارشنبہ بیست دہفتم شہر ذیحجہ سنہ پانصد وبست ونہ کرد وبا وی
رضی اللہ عنہ گروہی از فقہا وفقرا بودند ونزد قبر شیخ حماد دباس قدس سرہ زمانی دراز ایستاد تا کہ گرمی آفتاب سخت شدہ مردم پس وی
رضی اللہ عنہ ایستادہ بودند چون از انجا باز گشت سرور در چہرہ وی معلوم میشد یاران از سبب طول قیام پرسیدند فرمود برآمدہ بودم
از بغداد روز جمعہ منتصف ماہ شعبان سنہ چارصد ونود ونہ با جماعۂ از یاران شیخ حماد برای ادای نماز جمعہ در جامع رصافہ وشیخ حماد نیز
دران جماعۃ بود چون بقنطرہ نہر رسیدیم شیخ حماد مرا از دست خود دفع کردہ در نہر فرو انداخت وایام شدت سرما بودند پس بسم اللہ گفتہ نیت
غسل جمعہ نمودم وبر بدن من جبہ صوف ودر آستین اجزای کتاب بودند دست بلند کردم تا اجزای کتاب تر نشوند وآنہا مرا گذاشتہ رفتند
پس از آب برآمدم وجبہ را چلیدم وازپس ایشان روان شدم واز سرما سخت اذیت یافتم ویاران شیخ حماد حقارت من کردند آنہا را زجر کرد و
گفت کہ اذیت ندادم اورا مگر برای امتحان او پس دیدم اورا کوہی استوار کہ جنبش نمیکند امروز شیخ حماد را در قبر او دیدم کہ حلہ جواہر در بر وتاج
یاقوت بر سر ودر ہر دو دست سوار زر ودر ہر دو پای او نعلین زر ہست ودست راست او در اختیار او نیست گفتم این چیست گفت این
ہمان دست است کہ بهان ترا در نہر انداختہ بودم آیا عفو میکنی گفتم آری گفت سوال کن از خدا تعالی تا دست من بمن باز دہد پس ایستادم
برای سوال از باریتعالی وپنج ہزار ولی در قبور خود ہا ایستادند واز باریتعالی اجابت سوالت من خواستند ونزد من شفاعت میکردند برای
اتمام سوالت پس قائم ماندم در مقام سوال تا کہ عطا فرمود وی تعالی دست او باو دبا من از آن دست مصافحہ نمود وکامل (بقیہ در صفحہ ۱۱۷)

عقل و دور بین زینهار یاورش نه کنند بمعرض بیان آرند مکاتیب شریف از مدائح و شکر گزاری
حضرت مرشد رہ مالامال است پس این چنین غوغای بے سر و پای غوغائیان روسیاه زنهار
قابل اعتبار نباشد عرضداشت های حضرت مجدد که به پیر بزرگوار خود تحریر فرموده نگریستنی است
که چها از آداب مملو است در مکتوب پنجم از جلد اول به پیر و مرشد عرض میکنند امیدوار توجه و
عنایت است از خرابی خود چه عرض نماید و هرچه خودی یابد از عنایات توجه عالی است

والامن همان احمد پارینه که هستم هستم

در مکتوب چهل و دوم از جلد ثانی موسوم خواجه جمال الدین تحریر است انچه مرا از علم و معرفت
حاصل شده است همه برکت تربیت پیران است در علم باطن از الف با تا بملکه مولویت
بمحض توجهات علیه ایشان آن یافته ام که اهل مجاهده را در سنین حاصل نیست

هر که به تبریز یافت یک نظر شمس دین	طعنه زند بر دو هم خنده کند بر چله

همچنین انچه الفاظ فروتنی و کسر نفسی و شکر گزاری بخدمت هر دو پیرزادهای خود عنی حضرت خواجه
عبید الله و خواجه عبد الله رحمهما الله تحریر فرموده اند نگریستنی است در مکتوب دو صد و شصت و
ششم از جلد اول موسوم به خواجه عبد الله رح تحریر یافت بعد الحمد و الصلوة و تبلیغ الدعوات

شد سر ولا و ره دات مذکورین میگویند که چون این سخن مشهور شد در بغداد جمع شدند مشائخ صوفیه بغداد از اصحاب شیخ حماد تا مطالبه کنند از شیخ
محی الدین عبد القادر رضی الله عنه تحقیق انچه گفته است در حق شیخ حماد و بسیاری از فقرا تابع ایشان گشتند و بمدرسه وی رضی الله عنه آمدند لیکن
هیچ یکی بنابر اجلال وی رضی الله عنه سخن نکرد پس وی رضی الله عنه خود بیان مقصود ایشان نمود و فرمود که اختیار کنید دو کس را از مشائخ
تا ظاهر شود شمارا انچه گفته ام بر زبان آنها همه اتفاق کردند بر شیخ ابی یعقوب یوسف بن ایوب بن یوسف همدانی که آن زمان به بغداد آمده بود
و بر شیخ ابی محمد عبد الرحمن بن شعیب بن مسعود کردی که مقیم بغداد بود و هر دو صاحب کشف خارق و حال فاخر بودند و همه گفتند که برای بیان
آن بر زبان هر دو شیخ مهلت یک جمعه دادیم وی رضی الله عنه فرمود که از مقام خود ها نخواهید برخاست که این سخن مر شمارا تحقیق خواهد شد
پس سر فرو کرد و همه سرها فرو کردند پس فقرا از خارج مدرسه بانگ برآوردند ناگاه شیخ یوسف پا برهنه سخت دوان آمد بمدرسه در آمد و گفت که شهود
گردانید برمن خدا تعالی درین ساعت شیخ حماد را وی بمن گفت که ای یوسف زود برو بمدرسه شیخ عبد القادر رض و مشائخ را که در آن جمع شده اند بگو شیخ

عبد القادر رض راست گفت انچه در حق من گفت و هنوز سخن شیخ یوسف تمام نشده بود که شیخ عبد الرحمن آمد و همان قسم گفت پس همه مشائخ برخاستند و از وی رضی الله عنه استغفار نمودند ۱۲

بجناب مخدوم زاده های کرام مینماید که این فقیر از سر تا قدم غرق احسانهای والد بزرگوار شما است درین طریق سبق از الف و ب را از ایشان گرفته است و تهجی حروف این راه از ایشان آموخته و دولت اندراج النهایة فی البدایة را ببرکت صحبت ایشان حاصل کرده و سعادت سفر در وطن را بصدقه خدمت ایشان یافته توجه شریف در دو نیم ماه این ناقابل را به نسبت نقشبندیه رسانیده و حضور خاص این اکابر را عطا فرموده و درین مدت قلیل آنچه از تجلیات و ظهورات و انوار و الوان و بی رنگیها و بی کیفیها که به طفیل ایشان روی داده چه شرح دهد و چسان تفصیل آن نماید بیمن توجه شریف کم دقیقه مانده باشد که در معارف توحید و اتحاد و قرب و معیت و احاطه و سریان که برین نکشاوند و از حقیقت آن اطلاع ندادند شهود وحدت در کثرت و مشاهده کثرت در وحدت از مقدمات و مبادی این معارف است بالجمله آنجا که نسبت نقشبندیه است و حضور خاص این اکابر نام این معارف بزبان آوردن و نشان این شهود و مشاهده را بیان نمودن از کوته نظری است کارخانه این اکابر بلند است بهر زر است و رقاصی نسبت ندارد و هر گاه این طور دولت رفیع القدر از حضرت ایشان باین رسیده باشد اگر در مدت عمر سر خود را پای مال اقدام خدمه عتبه علیه شما کرده باشد هیچ نه کرده باشد از تقصیرات خود چه عرض نماید و از شرمندگی ها خود چه اظهار کند اما معارف آگاه خواجه حسام الدین احمد را حق سبحانه تعالی از ما خیر دهاد که مؤنت ما مقصران را بر خود التزام نموده کمر همت را در خدمت عتبه علیه بسته اند و ما دور افتادگان را فارغ ساخته

گر بر تن من زبان شود هر موی	یک شکر وی از هزار نتوانم کرد

انتهی رعایت آداب و شکر گزاری ازین تقریر آموختنی است که بسبب فیوضاتی که از پیر و مرشد حاصل شده خود را میخواهند تا پائمال اقدام خدمه علیه پیرزادگان خود کنند شیخ حسام الدین

دعای خیر و شکر ها می کنند که وی متکفل خبرگیری اند در مکتوب چهل و دویم از جلد ثانی میفرمایند
پیران من و بخدا رهنمایان من بتوسل ایشان درین راه چشم واکرده ام و بتوسط شان ازین
مقوله لب کشاده ام در طریقه سبق الف و با از ایشان گرفته ام و ملکه مولویت بتوجه شان حاصل
کرده اگر علم دارم بطفیل ایشان است اگر معرفت است هم اثر التفات شان طریق اندراج
النهایة فی البدایة را ازین بزرگان آموخته ام و نسبت انجذاب بجهت قیومیت از ایشان
اخذ نموده بیک نظر ایشان آن دیده ام که مردم در اربعین نه بینند و بیک کلام شان آن
یافته ام که دیگران در سنین نیابند ؎

آنکه بتبریز یافت یک نظر شمس دین	؎	طعنه زند بر دهنه سخره کنند بر چله
نقشبندیه عجب قافله سالار انند		که برند از ره پنهان بحرم قافله را

انتهی این است کیفیت مکتوبات شریف که بطور انموذج گذارش رفته معهذا در دیگر رسائل حضرت
مجدد رح آنچنان محامد حضرت پیر و مرشد زیب اندراج یافته که کمتر کسے مرشد خود را باین مناقب
عظمی ستوده باشد ملاحظه فرموده شود حضرت مجدد رح در رساله مبدء و معاد میفرماید ما چهار کس بودیم
در ملازمت خواجه خود که پیش مردم در میان سائر یاران امتیاز داشتیم و هر کدام ما را نسبت بحضرت
خواجه اعتقاد علیحده بود و معامله جدا این فقیر به یقین میدانست که مثل این صحبت و اجتماع و مانند
این تربیت و ارشاد بعد زمان آن سرور علیه و علی آله الصلوات والتسلیمات هرگز بوجود نیامده است
و شکر این نعمت بجای آورد که اگرچه بشرف صحبت خیر البشر علیه وعلی آله الصلوة والسلام مشرف
نشد باری از سعادت این صحبت محروم نمانده و حضرت خواجه ما از احوال آن سه دیگر چنین میفرمودند
که فلانی مرا صاحب تکمیل میداند اما صاحب ارشاد نمی پندارد و نزد او مرتبه ارشاد زیاده از مرتبه
تکمیل بوده و فلانے بهاکاری ندارد و آن دیگر را میفرمودند که نسبت بما انکار دارد و هر کدام

ما را باندازه اعتقاد بهره رسید باید دانست که اعتقاد مرید بافضیلت پیر و اکملیت او از ثمرات
محبت است و از نتائج مناسبت که سبب افاده و استفاده است اما باید که پیر را بر جماعه که فضل
آنها در شرع مقرر شده است فضل ندهد که موجب افراط است در محبت آن مذموم است شیعه را
خرابی از فرط محبت اهل بیت آمده و نصاری از افراط محبت حضرت عیسی را علی نبینا و علیه الصلوة
والسلام ابن الله خواندند و در خسارت ابدی ماندند لیکن اگر بر ماسوای اینها فضل بدهد مجوز است
بلکه در طریقت واجب و این فضل دادن نه باختیار مرید است بلکه اگر مرید مستعد است بی اختیار
وردی این اعتقاد پیدا میگردد و بوسیله ان کمالات پیر را اکتساب میفرماید اگر این فضل دادن
او باختیار باشد و به تکلف پیدا کند مجوز نباشد و نتیجه نبخشد حضرت مجدد رح در رساله مکاشفات غیبیه
میفرماید امروز قائم مقام این حضرات علیه و نائب مناب اکابر نقشبندیه الواصل الی نهایة النهایة
البالغ الی اقصی درجات الولایة قطب دائرة مدار الخلائق کاشف اسرار اهل
الحقائق الفرد الکامل فی المحبة الذاتیة المحقق الجامع لکمالات الولایة
المحمدیة مسند اهل الرشاد والهدایة مرشد طریق درج النهایة
فی البدایة زبدة العارفین قدوة المحققین مثنوی

شرح او حیف است با اهل جهان	همچو راز عشق باید در نهان
لیک گفتم وصف او تا ره برند	پیش ازان کز فوت آن حسرت خورند

شیخنا و مولانا و ملاذنا الشیخ الاجل والعارف الاکمل محمد الباقی والبقاء الله سبحانه قدس سره
در اوائل حال بی تعلیم شیخ ظاهر بحضور خواجها مشرف گشتند و بمقام جذبه ایشان رسیدند و
در انجا استهلاک و اضمحلال حاصل کردند و ازان مقام بنحوی از بقا و شهود وحدت و کثرت پیدا
کردند و سر ایشان بنور نهایت النهایه که مقام قطبیه ارشاد بآن منوط است مملو و معمور گشت

چنانچه بعد از اجازت شیخ ظاهر بآن نور منوط علیه ارشاد یا شهود وحدت در کثرت تربیت
طالبان فرمودند و در مقام ارشاد و تکمیل شان عظیم پیدا کردند در یک صحبت ایشان آنقدر
طالبان را فوائد حاصل می گشت که به ریاضات مجاهدات شاقه حاصل نمیشد با وجود این از
مقام اقطاب اثنی عشر نصیبے کامل حاصل کرده بودند و ایضاً بمسلک خاص حضرت فاروق
متوجه فوق گشته بودند و سلوک آفاقی را نیز تا عین ثابته خود طی کرده بودند درین اثنا عنایت خداوندی
جل شانه در رسید و راه سلوک آفاقی را بر ایشان واکردند و بآن راه متوجه اسمی که رب ایشان است گشتند
و بآن اسم رسیده در درجات ولایت و شهادت و صدیقیه ترقی نموده از همین راه به غیبت ذات رفتند
و در نقطه نهایت النهایة مستهلک گشتند و بسیادت عظمی که حضرت امیر در شان حضرت امام حسن رضی الله تعالی
عنهما فرموده اند که ابنی هذا سید است مشرف گشتند و حضرت امام در آن نقطه همین نسبت استهلاک دارند
و در همان نقطه یک قسم بقا که مناسب بقاے قطب مدار است و حضرت خواجه نقشبند همین قسم بقا در آنجا
دارند پیدا خواهند کرد و ازین که ایشان به غیب ذات رسیدند از اولیاء الله کم کسے رسیده است در اصل
به رسیدن بآن مطلب عالی مخصوص بعض اکابر الاکابر است خصوصاً تا محبوب نباشد ازین راه به غیب
نمی تواند رفت یا بتصرف محبوب کامل مکمل بی این دو طریق رفتن صورت ندارد و از راه افراد باین مطلب
میرسند یا از راه معینه اما از راه سلوک ترقیات نموده بآن نهایت رسند بسیار دشوار بلکه محال می نماید الا ما شاء الله
المراد که بجذبات قویه او را بکشند و بمقصد رسانند قُطُوفُ لِأَرْبَابِ النَّعِيمِ نَعِيمُهَا **قال** و کی آن
مواضع که بسے خطرناک و از رعایت مقام ادب دور است آنست که در باب حضرت غوث الثقلین
رضی الله عنه گفته اند که کثرت ظهور کرامات از ایشان از جهت آن بود که نزول ایشان ناقص بود
اقول این انتساب صحیح نمی نماید هرگز حضرت مجدد رضی الله عنه نزول حضرت غوث الثقلین رضی الله
عنه را ناقص نفرموده اند حضرت مجدد رحمة الله علیه در مکتوب دو صد و شانزدهم از جلد اول می
فرماید مدار کثرت خوارق بر دو چیز است در وقت عروج بلند تر رفتن و در وقت نزول کمتر فرود
آمدن بلکه اصل عظیم در ظهور کثرت خوارق قلت نزول است جانب عروج بهر کیفیت که باشد زیرا که

صاحب نزول بعالم اسباب فرود می آید و وجود اشیا را مربوط باسباب می یابد و فعل مسبب الاسباب
را در پس پردہ اسباب می بیند و آنکہ نزول نکردہ ہست یا نزول کردہ و باسباب نرسیدہ نظر او بر
فعل مسبب الاسباب است و بس زیرا کہ اسباب تمام از نظر او مرتفع گشتہ است لاجرم حضرت
حق سبحانہ تعالی بمقتضای ظن ہر کدام با ہر کدام علحدہ معاملہ میفرماید و کار اسباب بین را
باسباب می اندازد و آنکہ اسباب نمی بیند کار او را بے توسط اسباب مہیا می سازد و حدیث
قدسی[1] اَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِیْ بِیْ شاہد این معنی است تا مدتہا بہ خاطر می خلید
کہ وجہ چیست کہ اولیای کمل این امت بسیار گذشتہ اند اما این قدر خوارق کہ از حضرت
سید محی الدین عبد القادر جیلانی قدس سرہ ظاہر گشتہ است از ہیچ کدام آنہا ظہور نیافتہ آخر الامر
حضرت حق سبحانہ وتعالی سر این معما ظاہر ساخت و معلوم فرمودہ کہ عروج ایشان
از اکثر اولیا بلند تر واقع شدہ است و در جانب نزول تا بمقام روح فرود آمدہ اند
کہ از عالم اسباب بلند تر ست مناسب این مقام حکایت خواجہ حسن بصری و حبیب[2]
عجمی ست منقول ست کہ روزی حسن بر لب دریا ایستادہ بود و انتظار کشتی میبرد

[1] من نزد ظن عبد خودہستم کہ با دارد [2] حبیب عجمی رح کرامات و ریاضات شامل داشت در ابتداء مال دار بود و ربا دادی
بہ بصرہ و ہر روزہ بہ تقاضائی معاملت خود رفتی و گر ندادی زر فتی و الا پای مزد خود طلب کردی و نفقہ خود از ان ساختی روزی بہ طلب مال رفتہ بود آن
مدیون در خانہ نبود زنش گفت شوہر غائب است و مرا چیزی نیست گوسفندی کشتہ بودم جز گردن چیزی از ان نماندہ است اگر
خواہی بتو دہم گفت شاید آن گردن گوسپند بگرفت و بخانہ رفت و زن را گفت این از سود است زن گفت نان و ہیزم نیست
گفت بروم بہ سود نان و ہیزم بیارم برفت ہم برین طریق نان و ہیزم آورد زن دیگ بر نہاد چون پختہ شد خواست کہ در
کاسہ کند سائلی بر در آواز داد و چیزی خواست حبیب گفت برو کہ چیزی بتو نخواہد رسید کہ بدین قدر کہ بتو دہم تو توانگر نہ شوی و
ما درویش نشویم سائل نومید باز گشت زن حبیب چون کفچہ در دیگ کرد ہمہ خون شدہ بود و شوہر را آواز داد کہ بیا و ببین
کہ بہ شومی تو چہ پیدا شد حبیب چون آن بدید آتشی در دلش افتاد کہ ہرگز آن آتش فرو ننشست گفت ای زن از ہر چہ بد بود توبہ
کردم و روز دیگر بیرون آمد تا بطلب غریمان رود و سیمہا باز گیرد دیگر بہ سود نہ دہد روز آدینہ بود و کودکان بازی میکردند

که از آب بگذرد درین اثنا حبیب عجمی رسید پرسید که چرا ایستاده اید گفت انتظار
کشتی می برم حبیب گفت چه احتیاج کشتی است شما یقین ندارید خواجه حسن گفت
تو علم نداری حبیب بی اعانت کشتی از آب گزشته رفت و خواجه در انتظار کشتی
ایستاده ماند حسن بصری چون بعالم اسباب فرود آمده بود با او بتوسط اسباب معامله
فرمودند و حبیب عجمی چون اسباب را درست از نظر انداخته بود بی توسط اسباب با او
زندگانی میکردند اما افضل حسن را ست که صاحب علم است و عین الیقین را بعلم الیقین
جمع کرده و اشیا را چنانکه هست دانسته چه نفس الامر قدرت در پس حکمت مستور ساخته اند

چون حبیب را دیدند گفتند حبیب ربا خور آمد دور شوید تا گرد پای او بما نرسد که همچو او بدبخت شویم حبیب این را بشنید و بهم برآمد و بمجلس حسن بصری رفت
بر زبان حسن چیزی رفت که یکبارگی دل حبیب را غارت کرد پس توبه کرد بدست حسن از مجلس باز گشت که بخانه آید در راه بهمان کودکان رسید با یکدیگر
گفتند دور شوید که حبیب تائب آمد تا گرد ما بر وی نرسد که در حق ما عاصی شویم حبیب گفت الهی این یک روز که با تو آشتی کردم اثر این بهای
دوستان ساختی و نام من به نیکوئی بر زبان انداختی پس منادی کرد که هر که را از حبیب چیزی می باید داد بیاید و خط خود را باز ستاند جمله جمع شدند
مالها که گرد کرده بود بمردمان داد تا چنان شد که هیچ نماند یکی بیامد و چنین دعوی کرد پیراهن خود بوی داد دیگری بیامد دعوی کرد چادر زن بوی داد و خود
برهنه ماند بر لب فرات صومعه ساخت و در آنجا بعبادت حق مشغول شد روز از حسن بصری علم می آموخت و شب بعبادت میگذرانید و او را عجمی از آن
می گفتند که قرآن درست نتوانست خواند چون روزگاری برآمد زن او بی نوا شد گفت نفقه می باید حبیب گفت بکار میروم هر روز بصومعه می رفت
و به عبادت مشغول شد شب بخانه رفت زن گفت چیزی نیاوردی حبیب گفت آن کس که من از برای او کار کردم کریم است از کرم او شرم داشتم
که چیزی خواهم او خود چون وقت آید دهد می گوید که هر ده روز مزد می دهم پس هر روز بصومعه می رفت و عبادت می کرد تا ده روز تمام شد روز دهم
اندیشه کرد که من امشب چه بخانه برم در آن تفکر فرو رفت حق تعالی حمالی فرستاد بدر خانه او و با یکی خروار آرد و حمالی با یکی سلوخ گوشت و حمالی دیگر با روغن و عسل و جوانی ماه روی
با ایشان با صره سیصد درهم بدر خانه حبیب آمد و در بکوفت و آن چیزها را بزن حبیب بداد و گفت این خداوندکار فرستاده است و می گوید که با حبیب
بگوئی که در کار افزاید تا من در مزد افزایم این بگفت و برفت چون شب شد حبیب شرم زده بدر خانه آمد بوی طعام از خانه وی می آمد زنش پیش
آمد و تواضع نمود و گفت این کار از برای که میکنی کار آن کس نیکو تر است با اکرام و شفقت و چنین و چنان فرستاد و چنین و چنین گفت و پیغام چنین و چنین داد حبیب گفت عجب ده روز کار
کردم با من این نیکی کرد که اگر بیشتر ازین کنم دانی چه کند پس بکلیت روی از دنیا بگردانید و عبادت حق میکرد تا از بزرگان مستجاب الدعوة

و حبیب عجمی صاحب سکر ست نفسیه فاعل حقیقی دار دبی آنکه اسباب را دخلی بود و این دید مطابق نفس الامر نیست زیرا که
توسط اسباب بحسب واقعه کاین ست تا معامله تکمیل و ارشاد بر عکس ظهور خوارق است زیرا که در مقام ارشاد هر چند نازل تر
کامل تر که در ارشاد حصول مناسبت با مسترشد در کار است که منوط بنزول است و بدانید که اغلب
آنست که هر چند بالاتر فرود آید لهذا حضرت رسالت از همه بالاتر رفت و در وقت نزول
از همه فرود آمده انتهی پس ازین کلام بوی نقصان نسبت بحضرت غوث انام بمشام
عوام نمی رسد چه جای خواص زیرا که محصل کلام حضرت مجدد رضی الله عنه اینست
که چون عروج حضرت غوث الثقلین از اکثر اولیا بلندتر واقع ست و نزول ایشان
تا بمقام روح فرود آمده ست که از عالم اسباب بلندتر ست و از خواص این مقام
ست که درینجا نظر بر اسباب نمی باشد بلکه توجه بطرف مسبب می ماند لهذا از حضرت
ایشان خوارق عادات کثیره بظهور پیوسته و این نزول امریست کامل فی حد
ذاته که سبب ظهور خوارق ست حضرت مجدد رضی الله عنه در هیچ جا این نزول را
ناقص نه فرموده اند معلوم نیست که حضرت معترض منقصت از کجا استنباط نموده
حضرت مجدد رح در رساله مبدء و معاد می فرماید و اصلان نهایة النهایه را در وقت
رجوع قهقری نزول باسفل عنایات است و مصداق وصول نهایة النهایه همین
نزول غایة الغایه ست و چون نزول باین خصوصیت واقع می شود صاحب
رجوع بکلیت خود متوجه عالم اسباب می گردد نه آنکه بعض او متوجه جناب حق است
سبحانه و بعضی دیگر متوجه خلق که این علامت عدم وصول ست به نهایة النهایه و عدم
نزول ست بغایة الغایه انتهی درین مقام شبه بطور دیگر باین طور ناشی می شود که نزد
صوفیه قدس الله اسرارهم نزول تا بمقام قلب غایت نزول ست که بعد ازان نزولی
نیست و این هم در مقررات ایشان ست قدس الله اسرارهم که هر که نازل تر ست
کامل تر ست پس هر گاه حضرت مجدد رضی الله عنه نزول حضرت غوث الثقلین

رضی اللہ عنہ را تا بمقام روح فرمودہ پس گویا درجہ واحدہ از درجات نزول ہنوز
باقی است واین مستلزم نقصان است ازاحۂ این شبہ باین طریق اسان است
کہ سخن درین نمیرود کہ نزول تا بمقام قلب اکمل نیست صرف درین است کہ ایا
اکملیت او برائے تکمیل وارشاد است یا برای ظہور خوارق عادات وکثرت کرامات
الحق نزول تا بمقام قلب اکمل است از نزول تا بمقام روح لیکن اکملیت او برائے ارشاد
وفیضان حق است تعالی شانہ نہ برائے ظہور کثرت خوارق کہ او منوط بہبوط است
تا بمقام روح فقط پس نزولے کہ علت ظہور خوارق است اکمل است بذات خود برابر
است کہ دران وقت مخصوص نزول تا بمقام قلب کہ علت ارشاد است یافتہ می شود
یا نہ اکملیت علت ظہور کثرت کرامت موقوف بر اکملیت علت ارشاد نیست ویکی
بدیگرے متعلق نے ارشاد چیزے دیگر است وکرامت شئ آخر وحضرت مجدد رضی
اللہ عنہ بصدد بیان وجہ ظہور کثرت کرامت اند نہ درپے بیان کیفیت وکملیت ارشاد
توضیح جواب این است کہ معاملہ ارشاد خلاف معاملہ خوارق است زیراکہ در مقام
ارشاد ہر کہ نازل تر است کامل تر است چہ در ارشاد حصول مناسبت درمیان
مرشد ومرشد از اہم مہمات است وآن منوط بر غایت ہبوط است ازینجا است کہ از
اکثر متوسطان این راہ آن قدر افادہ وافاضہ بہ ظہور آمدہ کہ از منتہیان عشر
عشیر آن بوقوع نرسیدہ زیراکہ متوسطان بہ نسبت منتہیان بیشتر مناسبت
بمبتدیان دارند پس مدار قلت وکثرت افادہ بر رجوع وہبوط قرار یافتہ نہ بر انتہا
وعدم انتہا درین صورت قلب کہ از عالم امر است حق سبحانہ تعالی او را بعالم خلق
تعلق وتعشق دادہ بعالم خلق فرود آوردہ بمضغہ گوشت کہ زیر پستان چپ مایل
بہ پہلو دبفاصلہ دو انگشت است تعلق خاص بخشیدہ وعلاقہ مخصوص عطا فرمودہ
پس ہرگاہ مقربان درگاہ حضرت صمدیت ومقبولان بارگاہ حضرت خاتمیت

نزول باین مقام فرمایند آنگاه بالکلیه متوجه بعالم اسباب می شوند و فعل مسبب
را در پس پرده اسباب می بینند و این مقامیست که افضل است از نزول تا بمقام
روح زیرا که ارشاد و هدایت باو مربوط است یعنی اینکه اغلب همین است که وقتی
که نزول پایان تر بود ارشاد بالا تر بود چنانکه حضرت سرور صلی الله علیه وسلم
از همه انبیا علیهم السلام پایان تر فرود آمده و در دعوت و ارشاد از همه بالا تر رفته
که بر سائر موجودات و کافه مخلوقات مرسل گشته چه بواسطه نزول تام مناسبت
بهمه پیدا کرده و راه افاده تمام تر گردیده ؎

پیش از همه شاهان غیور آمده	هر چند که آخر بظهور آمده
ای ختم رسل قرب تو معلوم شد	دیر آمده ز راه دور آمده

حضرت آدم علی نبینا و علیه السّلام پایان تر نیست بلکه فوق تر است اما ارشاد
از و مقصود نیست که عین مقصود است کما لا ستره فیه از ینجا هویدا گردیده که نفس
ارشاد منوط بر غایت هبوط نیست البته کامل تر بودن آن مربوط بر آنست و
فرقیکه در میان اکمل و کامل است مخفی نیست از ینجا است که جمله انبیا علیهم السلام
کامل بودند و پیغمبر ما صلے الله علیه وسلم اکمل قَالَ[1] سُبْحَانَهٗ تَعَالٰی تِلْكَ الرُّسُلُ
(فرمود الله تعالیٰ — این پیغمبران اند که فضیلت دادیم)
فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰی بَعْضٍ پس حاملان اول اول اند و حاملان ثانی ثانی یعنی آنانکه
(بعض ایشان را بر بعض ۱۲)
تا بمقام قلب نزول نموده اند اکمل اند و آنانکه تا بمقام روح نزول آورده اند
کامل نه اینکه ایشان ناقص اند نَعُوْذُ بِاللّٰهِ مِنْ ذٰلِكَ بالجمله هنگام نزول تا
(پناه می خواهیم از خدا ازین ۱۲)
بمقام روح توهم نقصان صرف بیجا است و حضرت مجدد رضی الله عنه هرگز نزول حضرت
غوث الثقلین رضی الله عنه را ناقص نه فرموده اند و رجوع الی البدایت فی نفسه
کمال است نه نقص حضرت مجدد رحمته الله علیه در معارف لدنیه مے فرماید —
اِنَّ[2] الْعِنَایَةَ الْاِلٰهِیَّةَ جَلَّ سُلْطَانُهٗ جَذَبَتْنِیْ جَذْبَ الْمُرَادِیْنَ اَوَّلًا ثُمَّ یَسَّرَتْ لِیْ

طیِّ منازلِ السلوکِ ثانیاً فوجدتُ اللہ سبحانہ اوّلاً عینَ الاشیاءِ
کما قالہ اربابُ التوحیدِ الوجودیِّ من متأخری الصوفیۃِ ثم وجدتُ
اللہ تعالی فی الاشیاءِ من غیرِ حلولٍ وسریانٍ ثم رأیتہ تعالی بعدَ
الاشیاءِ ثم قبلَ الاشیاءِ ثم رأیتُ اللہ سبحانہ وما رأیتُ شیئاً من الاشیاءِ وھو
المعنیُّ بالتوحیدِ الشھودیِّ وھو المعبَّرُ بالفناءِ وھو قدمٌ
اوّلُ یوضعُ فی اطوارِ الولایۃِ وکمالٌ اُسبقُ فی البدایۃِ وھذہ
الرؤیۃُ فی ایِّ مرتبۃٍ کانت من المراتبِ المذکورۃِ تحصلُ
اوّلاً فی الآفاقِ وثانیاً فی الانفسِ ثم ترقّیتُ الی البقاءِ الذی
ھو قدمٌ ثانٍ فی الولایۃِ فرأیتُ الاشیاءَ ثانیاً ووجدتُ اللہ
تعالی عینَھا بل عینَ نفسی ثم وجدتُہ تعالی قبلَ الاشیاءِ
بل قبلَ نفسی ثم رأیتُہ تعالی بعدَ الاشیاءِ بل بعدَ نفسی
ثم رأیتُ الاشیاءَ وما رأیتُ اللہ تعالی اصلاً وھی النھایۃُ
ھی الرجوعُ الی البدایۃِ والعودُ الی مرتبۃِ العوامِ وھذا المقامُ
ھو اتمُّ مقاماتِ دعوۃِ الخلقِ الی الحقِّ سبحانہ واکملُ منازلِ
التکمیلِ والارشادِ لاتمّیّۃِ المناسبۃِ الی الخلقِ المقتضیۃِ لکمالِ الافادۃِ
ذلک فضلُ اللہ یؤتیہ من یشاءُ واللہ ذو الفضلِ العظیمِ وکلٌّ من الاحوالِ
المذکورۃِ والکمالاتِ المسطورۃِ حصلَ لی بل لکلِّ من وصلَ
بطفیلِ افضلِ الانبیاءِ واکملِ البشرِ علیہ وعلیھم من الصلواتِ افضلُھا
حضرت غلام علی شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ در رسالہ کہ بجواب حضرت شیخ تالیف
فرمودہ می فرمایند قولہ شما نزول حضرت غوث الثقلین رضی اللہ تعالی عنہم نوشتہ
اید الیشان وجہ ظہور کثرت خوارق عادات از جناب غوث الاعظم نوشتہ اند کہ

عروج ایشان از اکثر اولیاء بلند تر واقع شده وجهت کثرت ظهور خوارق گردیده و
هیچ جا نسبت نقصان نزول بآن حضرت نه کرده اند معاذ الله آنچه مقربان مے
خواهند میگویند معلوم نیست که حضرت شیخ عبد الحق نقصان از کجا نوشته اند چنانکه
در کلام ایشان تجسس کرده شد هیچ جا نسبت نقصان بآنجناب نکرده اند در صورت
نقصان نزول افاضه کم می شود و افادت جناب مبارک حضرت غوث الثقلین
واسطه فیض ولایت اند در عداد اصحاب کبار و اهلبیت عظام داخل اند رضی الله
تعالیٰ عنهم و خود را نایب و آنجناب را منیب نوشته اند که خلیفه قائم مقام پیر مے شود
و در رساله دیگر می فرمایند قوله شما در باب حضرت غوث الثقلین قدس سره آنچه
از مقام ادب نوشتید که نزول ایشان ناقص بود نیز خلاف واقع است هیچ جا
این سخن نفرموده اند بلکه درباره غوث اعظم در مکتوب آخر جلد ثالث مکتوبات
خود نوشته اند که وصول فیوض و برکات در راه ولایت بهر که باشد از اقطاب
و نجباء به توسط شریف ایشان مفهوم می شود معامله اولین بوجود حضرت
شیخ تعلق دارد ایشان واسطه رشد و هدایت اند و در همان مکتوب خود را
نایب و ایشان را منیب خود نوشته اند که استفاده از طریقه علیا قادریه نیز دارند
و در رساله مکاشفات غیبیه میفرمایند که واصلان ذات که با فراد ملقب اند
اقل قلیل اند اکابر صحابه و ائمه اثنا عشر از اهل بیت رضی الله تعالیٰ عنهم باین
دولت فائز اند و از اکابر اولیا غوث الثقلین شیخ عبد القادر جیلانی رضی الله عنه باین دولت
ممتاز اند و درین مقام شان خاص دارند و اولیاء دیگر ازین خصوصیت
قلیل النصیب اند و قرب شان بآن خصوصیت از همه زیاده درین باب متشارک
اند ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ و در
رساله مبدء و معاد میفرمایند که این درویش را درین عروج اخیر که عروج در

مقامات اصلیت بلند از روحانیت حضرت غوث الثقلین محی الدین شیخ عبد القادر
جیلانی بوده بقوت تصرف ازان مقامات گزرانیده باصل الاصل واصل گردانیده
انتهی ازین هر سه عبارات که حضرت ایشان نوشته اند علو کمالات حضرت غوث
الثقلین وحسن عقیده وادب آن قطب معظم رضی الله تعالی عنهما در باب اما تحریر
این معنی که نزول ایشان تا مقام روح واقع شده هیچ دور از ادب نیست ظهور
کثرت خوارق که از حضرت غوث اعظم ظاهر گشت از هیچ کدام اولیاء آن
قدر ظهور نیافته بیان نموده اند که عروج حضرت غوث اعظم از اکثر اولیاء الله
بلند واقع شده و در جانب نزول تا مقام روح فرود آمده اند که از عالم اسباب
بلند تر است ازین تحریر هیچ منقصتے بحضرت شیخ قدس سره عائد نمی شود کما لا یخفی
همچنین آن متادب به اداب رسول خدا صلے الله علیه وسلم رعایت آداب جمیع
اولیاء باقصی مرتبه می نمودند در مکتوب چهل و دوم جلد ثانی میفرمایند من کمینه
خوشه چین خرمن هائے ایشانم در ذیل ذله برداران خوانهائے نعم ایشان
ایشان اند که مرا بانواع تربیت مربی ساخته اند و باصناف کرم و احسان منتفع گردانیده
این بزرگواران در محبت حق عز وجل خود را وغیر خود را باخته اند واز خود وغیر
خود نام ونشان نه گزاشته باطل از سایه ایشان گریزان است اینجا همه حق
است وبرای حق علماء ظاهرین از حقیقت اینها چه دریابند وغیر از مخالفت
صوری چه فهمند واز کمالات ایشان چه دریابند واز کمالات ایشان چه فرا
گیرند انتهی ودر بارهٔ حضرت شیخ محی الدین ابن عربی نوشته اند که شیخ از مقبولان
نظر مے آید منکر او در خطر است ما پس ماندگان از برکات آن بزرگوار استفاده

نمودہ ایم واز علوم ومعارف حظہا گرفتہ جَزَاهُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ عَنَّا خَيْرَ الْجَزَاءِ

جزا دہد او را اللہ تعالیٰ از ما بہترین جزا ۱۲ بہترین جزا

ودر رسالہ مبدء ومعاد نوشتہ اند کہ از روحانیت حضرت قطب الدین قدس سرہ مرا درین کار مدد ہا رسیدہ پس ہند فع شد آنچہ میگویند کہ ایشان تنقیص اولیاء نمودہ اند این ہمہ از عدم تتبع کلام ایشان است انتہی درین شکی نیست کہ افادات حضرت مجدد رحمہ از مدایح بزرگان دین وتوناو محامد حضرت غوث الاعظم رحمۃ اللہ علیہ خصوصا مالا مال است حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ در رسالہ اثبات اشتغال غیبیہ می فرماید کہ حضرت خواجہ نقشبند قدس اللہ سرہ الاقدس بعد از تحصیل جذبہ خواجہا قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم بسلوک فوقانی رجوع نمودند وسلوک را تا بنہایت رسانیدند وبفنا فی اللہ والبقا مشرف گشتند واین مرتبہ ولایت است بعد ازان بمقام شہادت کہ فوق ولایت است رفتند ونسبت آن بمقام ولایت نسبت تجلی صوری است بہ تجلی ذاتی بعد ازان بمقام صدیقیہ کہ فوق شہادت است بہ نسبت مذکورہ عروج فرمودند وتا نہایت بمقام صدیقیت رسیدند با وجود تحصیل این درجات کمال وتکمیل از راہ معیت ذاتی کہ حضرت امیر کرم اللہ تعالیٰ وجہہ ازان راہ بہ غیب ہویت رفتہ بودند رفتند. ودر رنگ حضرت امیر دران نقطہ نہایت مستہلک گشتند حضرت غوث الثقلین نیز ازین راہ بہ نہایت النہایت رسیدہ اند ودران نقطہ مستہلک گشتہ اند. وازین استہلاک دران نقطہ نہایت مراتب ولایت خاصہ محمدی است علیہ الصلوٰۃ والسلام وآلہ الکرام اگر بقاے درین نہایت پیدا کنند از مرتبہ رسالت آنحضرت علیہ من الصلوات اتمہا ومن التحیات اکملہا نیز بہرہ یابند این اکابر را نیز ازان مقام قسمی از بقا ہست

که افاده طالبان ازان راه است انتهی این مجاهد را به عین انصاف نگریستنی
است و بهتانات بی سروپا را پس پشت انداختنی سه

جز این چه شکوه توانم ازان ستم‌گر کرد | که هرکه در حق من هرچه گفت باور کرد

قال ... و آنکه در بعض مکتوبات نوشته اند که انگارم که حکمت در پیدا کردن
من آن است که تا کمال ابراهیمی و محمدی در یک جا جمع شود و اشد و اعظم
است از همه اقول این عبارت بعینه[۱۸] در مکتوبات شریف از نظر فقیر نه
گزشته لیکن باید دانست که مراد از کمال ابراهیمی خلت است و از کمال محمدی
محبوبیت و این بحث به کمال توضیح در رساله انوار احمدیه[۴۳] نگاشته ام مَن
شَاءَ فَلْیَرْجِعْ اِلَیْهَا (هر که خواهد بان رجوع نماید ۱۲) قال و آن سخن که ترکیب وجود من از بقیه جوهریست
یا خمیر مایه ایست که وجود حضرت رسول الله صلی الله علیه و اله وسلم ازان
ترکیب یافته است چنانکه ایجاد نخل از بقیه طینت ادم است اقول برین کلام
هیچ نقض وارد کرده نه شد تا ازآن جواب داده شود اگر گفته شود که این مستلزم
مساوات است جوابش بچند وجوه است اول آنکه در کلام حضرت مجدد رضی
الله عنه لفظ ترکیب درج است و نه عبارت ایجاد و نه لفظ متکلم مذکور است
عبارت مکتوب صدم از جلد ثالث که به شیخ نور الحق صادر شده این است
بشنو بشنو هرچند درین دولت خاصه محمدی دیگری را شرکت نیست اما این
قدر می باید که ازان دولت خاصه او علیه الصلوة والسلام بعد از تخلیق و
تکمیل او علیه الصلوة والسلام بقیه مانده بود که در خوان دولت ضیافت
اُرمیان زیادت‌ها لازم است که اُولش گویان نصیب خادمان بود آن بقیه را

عه این رساله ایست در رد موضوعات صاحب گجراتی ۱۲

بر یکے از دولتمندان او علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام اولش گویان عطا فرمودہ اند
وآن را خمیر ساختہ تخمیر طینت او نمودند وتبعیت ووراثت او شریک دولت خاص
او گردانیدہ اند علیہ الصلوۃ والسلام ؎ بر کریمان کارہا دشوار نیست
این بقیہ در رنگ آن بقیہ طینت حضرت آدم است علی نبینا وعلیہ الصلوۃ
والسلام کہ نصیب خلقت درخت خرما آمدہ است[۱] کما قال علیہ الصلوۃ
والسلام اکرموا عمتکم النخلۃ فانہا خلقت من بقیۃ طینۃ
آدم علیہ ؎ وللارض من کاس الکرام نصیب انتہی از این عبارت
ظاہر است کہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ بطور عموم ہی فرمایند نہ آنکہ نفس نفیس خود را
مراد داشتہ دوم آنکہ مراد از طینت درین مقام اخلاق حمیدہ اصلیہ حقیقیہ است
برای سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم اگر از آن خاک مراد باشد پس ضرور بود کہ قبر وے
نزد قبر سرور عالم صلعم می بود چنانکہ قبر شیخین است رضی اللہ عنہما سوم آنکہ اگر
تسلیم کردہ شود کہ مراد از طینت خاک است پس شیخ اکبر در فتوحات نوشتہ کہ وجود
مبارک سیدنا علی مرتضی از بقیہ طینت آن حضرت است صلی اللہ علیہ وسلم فما
تخصیص الاعتراض بلکہ خود حضرت شیخ محدث در رسالہ بشران بالخبتہ
در حدیثے در شان اہل بیت رضی اللہ تعالی عنہم از رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم روایت
کردہ انہم خلقوا من طینتی[۲] وخطیب از ابن مسعود رضی اللہ عنہ روایت کردہ
کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمود انی[۳] وابابکر وعمر خلقنا
من تربۃ واحدۃ مرزا محمد بدخشانی رحمۃ اللہ علیہ گفتہ کہ این حدیث اشواہد از عمر و
ابن عباس وابو سعید وابو ہریرہ بعضے را بعض قوت دہد ودر کشف[۴] الغطا مذکور است

[۱] چنانکہ فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اکرام کنید عمہ خود را کہ درخت خرما است زیرا کہ او پیدا کردہ شدہ است از بقیہ خاک آدم آری برای زمین است از جام شراب حصہ ۱۲

[۲] ایشان پیدا کردہ شدہ اند از خاک من ۱۲

[۳] من وابوبکر وعمر پیدا کردہ شدہ ایم از یک خاک ۱۲

[۴] کشف الغطا عن وجوہ الاعتبار رسالہ ایست اسپاہی از رسائل البیت ... شیخ ...

کہ عینی در شرح صحیح بخاری از ابن سیرین این حدیث آوردہ و از ابن عساکر مروی
است عَنْ عَبْدِ اللّٰہِ بْنِ جَعْفَرٍ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ قَالَ یَا عَبْدَ اللّٰہِ
ھَنِیْئًا لَّکَ مَرِیْئًا خُلِقْتَ مِنْ طِیْنَتِیْ وَاَبُوْکَ یَطِیْرُ مَعَ الْمَلٰٓئِکَۃِ فِی السَّمَآءِ
اشتباہ - این معنی معقول نمی شود چرا کہ ہر کس از نطفہ والدین خود پیدا می شود
انتباہ - اکثر چیزہا ہستند کہ بہ عقل انسان ثابت نمی تواند شد از شرع ثابت می شود
یا کشف و الہام چنانچہ نفس ولایت کہ عبارت از قرب بیچون است امام محی السنہ بغوی
رحمۃ اللہ علیہ در تفسیر معالم التنزیل در تفسیر آیہ کریمہ مِنْھَا خَلَقْنٰکُمْ وَفِیْھَا نُعِیْدُکُمْ
وَمِنْھَا نُخْرِجُکُمْ تَارَۃً اُخْرٰی قول عطای خراسانی ذکر کردہ کہ گفتہ نطفہ
کہ در رحم قرار می گیرد فرشتہ پارۂ خاک می آرد از مکانے کہ دران دفن کردہ خواہد شد
پس در نطفہ می اندازد پس از خاک و نطفہ آدمی پیدا می شود و خطیب از ابن مسعود
رضی اللہ عنہ روایت کردہ کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود مَا مِنْ مَّوْلُوْدٍ
اِلَّا فِیْ سُرَّتِہٖ مِنْ تُرْبَتِہِ الَّتِیْ یُوْلَدُ مِنْھَا فَاِذَا اُرَدَّ اِلٰی اَرْذَلِ عُمُرِہٖ
رُدَّ اِلٰی تُرْبَتِہِ الَّتِیْ خُلِقَ مِنْھَا یُدْفَنُ فِیْھَا وَاِنِّیْ وَاَبَا بَکْرٍ
وَّعُمَرَ خُلِقْنَا مِنْ تُرْبَۃٍ وَّاحِدَۃٍ وَّفِیْھَا نُدْفَنُ یعنی نیست ہیچ مولود
مگر آنکہ در ناف او خاکی است کہ از آن پیدا شدہ بود پس چون بہ ارذل عمر یعنی بوقت
مرگ رسد باز گردانیدہ شود بہمان خاک کہ ازان پیدا شدہ بود و دفن کردہ شود دران
بدرستی کہ من و ابوبکر و عمر از یک خاک پیدا شدہ ایم و یک جا مدفون خواہیم شد و
جائز است کہ خاکے کہ حق تعالے برای پیغمبرے مہیا کردہ باشد و از بدو خلقت زمین آنرا
بانوار برکات و نزول رحمت پرورش کردہ باشد از جملہ آن چیزے بقیہ ماندہ باشد کہ خمیر

۵۳ از زمین پیدا کردیم شما را و باز باو عود خواہیم کرد شما را و ازو خواہیم برآورد ۱۲

باید شخصی از اولیا شود این امر عقلاً محال نیست و از شرع مستفاد و از کشف ثابت می
شود و این را در اصطلاح اصالت گویند و صاحب اصالت در نظر کشفی چنان بنظر می در
آید که گویا جسد او مرصع است از جواهر و اجساد دیگران از آب و گل چهارم آنکه آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فرمود وطِينَةُ الْمُعْتَقِ طِينَةُ الْمُعْتِقِ رَوَاهُ ابْنُ النَّجَّارِ قَالَ الدَّيْلَمِيُّ
فِي الْفِرْدَوْسِ و از سیر و تواریخ معلوم می‌شود که آزاد کرده آنحضرت صلی الله علیه وسلم
قریب چهل کس بودند پس طینت همه آنها بمقتضی این حدیث طینت آنحضرت باشد
پنجم آنکه درخت خرما که از نباتات است بدین دولت سرفراز است در شان آن وارد
اَكْرِمُوا عَمَّتَكُمُ النَّخْلَةَ فَاِنَّهَا خُلِقَتْ مِنْ فَضْلَةِ طِينَةِ اَبِيكُمْ آدَمَ الحديث اخرجه
الْبُخَارِيُّ فِي التَّارِيخِ وَابْنُ اَبِي حَاتِمٍ وَالْعُقَيْلِيُّ وَابْنُ عَدِيٍّ وَابْنُ السُّنِّيِّ وَاَبُو نُعَيْمٍ
كِلَاهُمَا فِي الطِّبِّ وَابْنُ مَرْدَوَيْهِ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ
اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُلِقَتِ النَّخْلَةُ وَالرُّمَّانَةُ وَالْعِنَبُ
مِنْ فَضْلَةِ طِينَةِ آدَمَ پس از افراد اکرم موالید که انسان است که به تخمیر طینت بنی خود
شرف اندوزند چه عجب و کدام مساوات است خدام لباسهای مخدومان را بے تکلف
استعمال می نمایند و از سوائد نعم استیفاء تلذذاتی که مخصوص به مخدومان است می نمایند
هیچ کس گمان نمی برد که خادم مساوات شرکت با مخدوم بهم رساند درین نوع اهبت و
رفعت قدر مخدوم می افزاید ششم آنکه این کلام نه امری است مبتدع الیشان
بلکه بسیاری از اولیاء بدین قسم کلمات تکلم شده اند غایت امر آنکه الیشان هم از
مکشوف خود خبر داده اند شیخ شعرانی در لواقح الانوار از یکی ازین قوم حکایت می کنند
که میگفت خُلِقْتُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و هم شیخ شعرانی

له تعظیم کنید عمه خود را که درخت خرما است و او از بقیه خاک آدم علیه السلام پیدا شده ۱۲

له درخت خرما و انار و انگور از بقیه خاک آدم پیدا کرده شد

له یعنی پیدا کرده شدم از رسول الله صلی الله علیه وسلم

در لواقح الانوار نقل از شیخ ابو الحسن شاذلی که قطب زمان خود بود می آرد الاولیاء علی
ضربین صالحون وصدیقون فالصالحون ابدال الانبیاء والصدیقون ابدال
الرسل فبینهم الصالحون والصدیقون بالتفضیل کما بین الانبیاء والرسل
منهم طائفة انفردوا فی المادیة مادة من رسول الله صلی الله
علیه وسلم یشهدونها وهم قلیلون وفی التحقیق کثیرون ومادة
کل نبی وولی بالاصالة من رسول الله لکن من الاولیاء من
یشهد عنه ومنهم ایضا طائفة قد مدوا بالنور الالهی فنظروا
حتی عرفوا آبائهم علی التحقیق وذلک کرامة لهم بینهما الا
من ینکر کرامة الاولیاء نعوذ بالله من النکران بعد العرفان

انتهی ای برادر نیک درین عبارت تامل نمائے تا بدانی که شیخ بچه ترانه ترنم می نماید در تمام
عالم مشهور شده است حدیث خلقت من نوری این حدیث ناطق است بدانکه
هر که سوای سرور کائنات است علیه الصلوة والسلام از مومنین از نور او آفریده شده
است شیخ درین مقام می فرماید که جماعه باشند که ماده خلقت انها کلا و بعضا بے
واسطه نور محمدی نور الهی بود و به جهت تاکید این مقدمه می گوید و ذلک کرامة لهم
پس چسان باید گفت که این نیز دعوے شرکت است با فخر البشر صلی الله علیه وسلم ٥

از تو امین نیستم اے بخت ورنه پیش یار — می توانم حال خود گفتن زبانم لال نیست

قال وجای دیگر گفته اند که متابعت را پنج مرتبه است و همه مراتب یار را حاصل است
اقول ندانم که این چه اعتراض است آیا معترض می خواهد که مراتب متابعت
یکے حاصل نه شود ٥

نمی دانم ز منع گریہ مطلب چیست ناصح را	دل از من دیدہ از من آستین از من کنار از من

معہذا در ہیچ مقام این تقریر از نظر عاجز نہ گزشتہ البتہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ
در مکتوب پنجاہ و چہارم از جلد ثانی کہ بہ سید شاہ محمد صدور یافتہ تحریر می فرمایند
کہ متابعت آن سرور علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام کہ سرمایۂ سعادت دینیہ و دنیویہ است
درجات و مراتب دارد درجہ اول مر عوام اہل اسلام راست از اتیان احکام شرعیہ
و متابعت سنت سنیہ بعد از تصدیق قلبی پیش از اطمینان نفس کہ بدرجہ ولایت مربوط
است و علماء ظواہر و عباد و زہاد کہ معاملہ شان باطمینان نفس نہ پیوستہ است ہمہ
درین درجہ متابعت شریک اند و در حصول اتباع برابر اند درجۂ دوم از متابعت
اتباع اقوال و اعمال اوست کہ بہ باطن تعلق دارد و از تہذیب اخلاق و دفع رذایل
صفات و ازالہ امراض باطنیہ و غیرہ این درجہ مخصوص است بارباب سلوک درجہ
سوم از متابعت اتباع احوال و اذواق و مواجید آن سرور است علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ
والسلام کہ بمقام ولایت خاصہ تعلق دارد و این درجہ مخصوص بارباب ولایت است کہ
مجذوب سالک باشند یا سالک مجذوب چون مرتبہ ولایت بانجام رسید نفس مطمئنہ گشت
درجہ چہارم مخصوص بہ علماے راسخین است کہ بعد از اطمینان بدولت متابعت
متحقق اند درجہ پنجم از متابعت اتباع کمالات آن سرور است علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ
والسلام کہ علم و عمل را در وصول آن کمالات مدخلے نیست بلکہ حصول آنہا مربوط بہ محض
فضل و احسان خداوندی است جل سلطانہ و این درجہ بس عالی است درجات سابق
را بآن مساسے نیست این کمالات بالاصالت مخصوص بانبیاء اولی العزم است علیہم الصلوٰۃ
والتسلیمات و بہ تبعیت و وراثت تاکرا این دولت مشرف سازند درجہ ششم

از متابعت اتباع آن سرور است علیه وعلی آله الصلوة والسلام در کمال که مخصوص لمقام محبوبیت آن سرور است علیه وعلی آله الصلوة والسلام درین درجه افاضهٔ کمالات بمجرد محبت است وفوق لتفضل واحسان است ازین درجه متابعت نیز اقل قلیل را نصیب است درجه هفتم از متابعت است که تعلق به نزول و هبوط دارد واین درجه جامع جمیع درجات سابق است درین مقام تابع بمتبوع به نهجے مشابهت پیدا می کند که گویا اسم تبعیت از میان می خیزد وامتیاز تابع ومتبوع زایل می گردد بالجمله هر دولتے که آمده است از برای انبیا آمده است علیهم الصلوة والتحیات سعادت امتان است که بطفیل انبیا علیهم الصلوة والتسلیمات ازآن دولت بهره یابند وازاولش ایشان تناول نمایند ؎

در قافله که اوست دانم نرسم		این بس که رسد ز دور بانگ جرسم

تابع کامل کسے است که بایں هفت درجه متابعت متحلی شود انتهی مختصراً از ادنی تامل واضح شود که این کلام از نفس پاک وصاف است حضرت غلام علی شاه رحمة الله علیه فرماید شما درجات متابعت رسول خدا صلی الله علیه وسلم پنج مرتبه نوشتید و دعوے حصول بخود کردید وآن بغائت بعید می نماید بلکه ایشان درجات متابعت را هفت درجه ثابت کرده اند درجه اول اتیان احکام شرعیه است بعد تصدیق قلبی پیش از اطمینان نفس درجه دوم تهذیب اخلاق است و رفع رذایل صفات و ازالهٔ امراض باطنیه درجه سوم اتباع احوال واذواق ومواجید است درجه چهارم حصول اطمینان قلب است که اتباع هو لما جاء بِهِ الْمُصْطَفٰی صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمْ گردد وبحصول مقام رضا چون وچرا بیجا بی تقدیر نماند درجه پنجم اتباع کمالات آن سرور است صلی الله علیه وسلم که حصول آن مربوط محض لتفضل واحسان خداوندیست وعلم وعمل را دران مدخلے نیست درجه ششم اتباع کمالاتے که مخصوص بمقام محبوبیت آن سرور است صلی الله علیه وسلم درجه هفتم متابعت آن است که تعلق به نزول وهبوط

ودعوت خلق فاروحضرت شیخ متابعت را محمول بر اعمال ظاهره والسنة استبعاد واستعجاب
حصول این دولت می نمایند الحق اتباع جمیع اعمال ظاهری حبیب خدا صلی اللہ علیہ وسلم
نہایت متعسر است بلکه توان گفت که طاقت بشر آن را برنتابد ما بعد ادائے شکل وظائف
طاعات بقدر میسور موافق حدیث شریف خُذُوا مِنَ الْاَعْمَالِ مَا يُطِيقُونَ
وآیه کریمه وَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ اگر بموہبت الٰہی بجذبات محبت بتبعیت
ووراثت درجات قربت حاصل شود نزد عقل سلیم وشرع قویم مستبعد نیست المرء مع من
احب بنا صلفے صحیح درین باب کمل اولیا را آن درجات حاصل است وبتجلیات صفات و
تجلیات ذاتیه ترقی بمحبت الٰہی سرفراز انند اگر حضرت مجدد باین درجات برسند وبفضل الٰہی
مستفیدان خود را برسانند جائے تعجب چرا باشد آری المعاصرة اصل المنافرة انتہی

یار را از گله جور پشیمان کردم	من بے درد لقبوا سے وفا کشتنیم

قال وگفته اند که همه کمالات محمدیه بے تفاوت در ذات من حاصل است لیکن بتبع
وطفیل است مردی ثقه صادق از ایشان شنیدان شخص گفت ازینجا فرقیت شما بر انبیا
لازم می آید جواب دادند که انجا باصالت است واینجا بالطفیل اقول حضرت غلام علی
شاه صاحب فرمایند که این خلاف واقع است این دعوی نه کرده اند این سخن گاہے
نه گفته مگر اینکه از هر چه کمالات مرا عنایت شده بمتابعت وطفیل آن حضرت است صلی اللہ
علیه وسلم در کلام ایشان بسیار است انتہی فقیر گوید انصاف فرموده شود بطلان کلام
شیخ ازین رد ظاهر است که هرگاه وجود کمالات بالتبع تسلیم کرده شده پس بے تفاوت
چگونه خواهد بود در ما بالذات وما بالتبع فرق آسمان وزمین است

در خاندان کسری این عدل وداد باشد	دیدی چه بر سر آمد فرہاد را ز خسرو

حضرت خواجه محمد پارسا علیه الرحمة در فصل الخطاب از عمدة العقائد عبد اللہ نسفی نقل
مے فرمایند المماثلة عندنا تثبت بالاشتراك في جميع الاوصاف حتى

أَوْ اخْتَلَفَا فِي وَصْفٍ لَا تَثْبُتُ الْمُمَاثَلَةُ لِأَنَّ الْمِثْلَيْنِ مَا يَسُدُّ أَحَدُهُمَا
مَسَدَّ الْآخَرِ و در وجود نفس کمالات بالتبع مخدوری نیست چه هرگاه مخدومان اولش
سجادہ مان عظامی فرمایند الیشان میگویند که بتبع و طفیل مخدومان از اطعمۂ متنوعه حظ وافر
داریم و جمیع آلاء سفرہ مخدومان مارا حاصل است ازان کسی نمی نهد که اینها ادعاے
همسری و برابری آنهامی کنند زیرا که اصل اصل است و فرع فرع مخدوم مخدوم و خادم خادم
خادمان که به بارگاه رفیع سلاطین باری یابند و اولش از خوان نعمت می خورند و عزت
و حرمت دارند همه اش به برکت متابعت مخدومان است ورنه مشهور است که ای ایاز
قدر خود بشناس پس هرگاه حضرت مجدد رضی الله عنه بدولت تبعیت و اطاعت حضرت خیر البریه
علیه الصلوة والتحیه که آن اطاعت عین حضرت رب العزت است از کمالات نبویه و ولایات
محمدیه علی صاحبها الصلوة والتحیة به طفیل سرور عالم صلے الله علیه وسلم اولش یافتند آنگاه اگر
برای اظهار تحدیث پروردگار لب اعلان کشودند و از زبان فرمودند که همه کمالات محمدیه در
ذات من بتبع و طفیل حاصل است دران باکے نمی بینیم یعنی کمالاتیکه حصول آن براے
است مرحوم ممکن بود حصول آن محذورے شرعی نیست و نبوت و رسالت من جمله
کمالاتے است که با حدے متوقع الحصول نیست پس باستثنای عقلی و بداهت عقل خارج
باشد لفظ تبع و طفیل از الفاظ سهو لیغ انگاشته شود این امرے است که بنای طریقۂ
نقشبندیه بران نهاده اند حضرت مجدد رحمه الله در معارف لدنیه می فرماید سلسلۂ علیه
نقشبندیه از سائر سلاسل بوجوه فضیلت پیدا است و مرتبه این طریق بر سائر طرق ظاهر
هویدا است این سلسلۂ علیه منتهی بحضرت صدیق است رضی الله تعالی عنه که افضل بنی
آدم است بعد الانبیاء به خلاف سلاسل دیگر و درین طریق اندراج نهایت است در بدایت
بخلاف سائر طرق و شهودے که معتبر نزد این بزرگواران شهود دائمی است و تعبیر از آن به
یادداشت کرده اند و شهود که دوام نه پذیرد نزد الیشان از حیز اعتبار ساقط است خلاف

سایر سلاسل طے منازل این طریق بے متابعت تمام صاحب شریعت را علیه وعلی اله الصلوة
والتسلیمات بیشتر نسبت بخلاف طرق سلاسل دیگر که به متابعت فی الجمله باامداد و ریاضت و
مجاهدات بانقطاع می رسند این معنی برهان می طلبید برهان آنست که این بزرگواران به مدد
جذبه راه را طی می کنند و در طریق دیگر به ریاضات شاقه و مجاهدات شدید قطع منازل نمایند و جذبه
معنی محبوبیة می طلبد تا محبوب نباشد جذب نمی کنند و معنی محبوبیة وابسته بمتابعت
محبوب رب العالمین است علیه وعلی آله الصلوة والسلام والتحیة آیه کریمه فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللهُ
شاهد این معنی است پس هرچند متابعت تامتر جذبه بیشتر و هرچند جذبه بیشتر قطع
منازل آسان تر و زود تر پس متابعت تام شرط این بزرگواران آمد لهذا هما امکن عمل به عزیمت
اختیار نمودند حتے که از ذکر جهر که عمده این راه است منع کردند و از سماع و رقص که زبده
ارباب احوال است اجتناب فرمودند و پر ظاهر است که کمالے که بر متابعت مترتب شود فوق
جمیع کمالات خواهد بود لاجرم این عزیزان فرموده اند که نسبت ما فوق همه نسبتها است
ذٰلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ
پس طالبان حق را اختیار این طریق اولی و انسب باشد که راه به غایت نزدیک است و
مطلوب در نهایت رفعت انتهی درین مقام شبه ناشی می شود که چون بعضے از انبیا علیهم
السلام نیز در حصول بعضے از کمالات مخصوصه محمدیه طفیلی اند که بطفیل حضرت خاتمیت
علیه الصلوة والتحیه بان رتبه رسیده اند تا چه رسد مساوات در میان حضرت مجدد و حضرات
انبیا ما سواے حضرت مصطفی هنوز باقی است که درینجا همگنان طفیلی اند جوابش اینست که
درحقیقت درینجا دیگر انبیا هم طفیلی اند اما هر طفیلی یکسان نمی باشد یکی طفیلی هم جلیس
اصیل می باشد و ولی طفیلی خادم اند بلحاظ رتبه در صورت اول جلیس و هم لقمه می
گویند و در صورت ثانی تابع و آورش خور فستان بهما شیخ الشیوخ[1] در عوارف می
می فرماید اقرب[2] الاحوال الی النبوة الصدیقیة وقال ابو یزید آخر نهایات

[1] شیخ شهاب الدین سهروردی المتوفی سنه ۶۳۲ه‍ بر عوارف المعارف از سید شریف جرجانی تعلیقات بوده است عبدالرحمن بن علی شیرازی و عز الدین کاشی در فارسی تراجم نگاشته اند بعض تراجم معارف چنان ملاحظه شده اند که اطلاق ترجمه بران بطور مجاز باید
[2] [illegible]

الصِّدِّیقِیْنَ اَوَّلُ دَرَجَاتِ الْاَنْبِیَاۗءِ قال ویکے از یاران ایشان گفت کہ من مقام خود را فوق مقام انبیا می یابم و این را توجیہے کہ موجب اثبات و تصحیح آن است کردہ اند اقول این اتہام است ہرگز در کلام حضرت مجدد رضی اللہ عنہ اثبات و تصحیح مقولۂ مستفسر موجود نیست ؎

تا بہ ستمت جز دل آوارہ کہ داند	این صبر بہ سجر عاشق بیچارہ کہ داند

چہ بعض اقوال کہ بجواب این سوال در کلام حضرت ایشان رضی اللہ عنہ اندراج یافتہ است دلالت صریحہ می کند کہ نزد حضرت ایشان رضی اللہ عنہ این معنی از قوت متوہمہ است و محض خلاف واقع سالک این مقام را لازم است کہ ہنگام طریان چنین حالات باطلہ و خیالات عاطلہ ربقہ تقلید از دست نگذارد و ہرچہ در شریعت غرا وارد است کہ فضل کلی مر انبیا را است بدان متمسک باشد چنانچہ خود حضرت ایشان درین موقع سالک این مقام را بدین عبارت موعظت فرمودہ اند درین وقت التجا و تضرع و عجز و نیاز بہ حضرت حق سبحانہ تعالی در کار است تا آنچہ حقیقت کار است ظاہر گردد این مقام از مزلت اقدام سالکان است الخ و ہم در مکتوب دو لیست و ہشتم از جلد اول این توہم را از جملہ اغلاط صوفیہ شمردہ از حق سبحانہ تعالی تعوذ خواستہ اند درین صورت صاف پیدا است کہ الفاظیکہ موجب اثبات تصحیح باشد در کلام حضرت مجدد رضی اللہ عنہ یافتہ نمی شود ؎

بہ صبر دل تہم اما نمی روا دارد	کہ این چنین ستمے بر دلم روا داری

اکنون عبارت مکتوب شریف نقل می کنم تا واضح شود کہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ چہا چہا تغلیط این فرمودہ اند عبارت مکتوب دو صد و ہشتم از جلد اول اینست فرزندی پرسیدہ بود کہ سالک این طریق در مقامات عروج گاہ اینست کہ خود را در مقامات انبیا علیہم الصلوات و التسلیمات اتحاد کملہا می یابد بلکہ در بعضے اوقات میسیدہ اند کہ از ان مقامات

نیز لفوق رفته است سر این معنی چیست و حالانکه مقرر است و مجمع علیه است که فضل مر انبیا را است علیهم الصلوة والتسلیمات اولیا هر چه می یابند بطفیل ایشان می یابند و به کمالات ولایت بمتابعت ایشان میرسند جوابش آنست که آنمقامات انبیا علیهم الصلوة والبرکات نهایات مقامات عروج ایشان نیست بلکه عروج این بزرگواران بمراتب از آن مقامات بالا رفته است چه آن مقامات عبارت از اسماء الهی است جل سلطانه که مبادی تعینات ایشان است و وسایل فیوض از حضرت ذات تعالی و تقدس چه حضرت ذات را بی توسط اسماء بالعالم هیچ مناسبتی نیست و غیر از غنا هیچ نسبتی حاصل نه کریمه ان الله لغنی عن العالمین شاهد این معنی است و چون این بزرگواران از مراتب عروج نزول می فرمایند و انوار بالا را با خود گرفته فرود می آیند درین اسماء علی تفاوت مراتبها که مشابهت باختیار طبیعت ایشان دارند اقامت می فرمایند و توطن می نمایند لهذا اگر کسی ایشان را بعد از استقرار جدید درینهان اسما یابد پس یابند استعداد که متوجه حضرت است تعالی و تقدس ناچار در وقت عروج بآن اسماء خواهد رسید و از انجا بالفوق خواهد گذشت الا ماشاء الله تعالی اما آن سالک چون از بالا فرود آید و باسمی که مبدء تعین وجودی اوست نزول نماید آن اسم البته پایان تر از آن اسامی که مقامات انبیا است علیهم الصلوة والتسلیمات خواهد بود و تفاوت مقامات انجا لطاهر شد که مناط افضلیت است هر که مقام او بلند است افضل است و تا سالک بانزباسم خود نگردد و اسم خود را پایان تر از آن اسامی نیابد افضلیت آن بزرگواران را بطریق ذوق و حال نتواند دریافت به تقلید ایشان را افضل میگوید و به یقین سابق حکم با ولویت الهامی کند اما وجدان او تکذیب حکم اوست درینوقت التجا و تضرع و عجز و نیاز به حضرت حق سبحانه و تعالی درکار است تا آنچه حقیقت کار است ظاهر گردد و این مقام مزلت اقدام سالکان است و این جواب امثالی واضح گردانیم ارباب معقول گفته اند که دخان مرکب از اجزای ارضی و اجزای ناریست وقتی که دخان

۵۸ بلا ریب که اسم تعالے ... [illegible] ... است ۱۲

صعود نماید اجزاے ارضی بہ مصاحبت اجزای ناری بالا خواهند رفت وتحصول قسر
قاسر عروج خواهند نمود گفته اند اگر دخان قوی باشد عروج او تا کره نار متحقق شود درین
صعود اجزاے ارضی بمقامات اجزای آبی واجزائی هوائی که بالطبع تفوق دارند خواهند
رسید وازانجا عروج نموده بالا خواهند رفت درین صورت نمیتوان گفت
که رتبه اجزاے ارضی بلند تر است از مرتبهٔ اجزاے آبی واجزاے هوائی چه آن تفوق
باعتبار قاسر بوده است نه باعتبار ذات وبعد از وصول بکره نار چون آن اجزاے
ارضی هبوط نمایند وبمرکز طبعی خود برسند هر آئینه مقام اینها
فروتر از مقام آب وهوا خواهد بود پس درما نحن فیه عروج آن سالک ازان مقامات
باعتبار قاسر است که آن قاسر افراط حرارت محبت است وقوت جذب شوق وباعتبار
ذات مقام او تحت آن مقامات است این جواب که گفته شد مناسب حال منتهی است اما در ابتدا
اگر این توهم پیدا شود وخود را در فوق مقامات اکابر یابد وجهش آنست که هر مقام را در
ابتدا وتوسط ظل ومثال است مبتدی ومتوسط چون بظلال انها میرسند خیال می
کنند که بحقیقت آن مقامات رسیدند فرق درمیان ظلال وحقایق نمی توانند کرد وهمچنین
شبه ومثال اکابر را چون در ظلال مقامات ایشان می بینند خیال می کنند که شرکتے باکابر
در مقامات پیدا کرده اند نه چنین است بلکه اینجا اشتباه ظل شی است بنفس شی انتهی
امثال این اقوال که دال برتبیین منشاء تغلیط وقت عروض این احوال باشد در مکاتیب
حضرت ایشان رضی الله عنه جابجا اندراج یافته من شاء فلیرجع الیها به پیشگاه حضرت
غوث اعظم محی الدین عبدالقادر جیلانی رضی الله عنه نیز این چنین سوال پیش شده بود
وحضرت ممدوح رض بعد تفتیش واقعه ازان منع فرمودند در بهجة الاسرار مذکور است
هٰكَذَا قِيلَ لِلشَّيْخِ مُحْيِي الدِّينِ عَبْدِ الْقَادِرِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّ فُلَانًا وَسَمَّوْا
اَحَدَ مُرِيدِيهِ يَقُولُ اِنَّهُ يَرَى اللهَ عَزَّ وَجَلَّ بِعَيْنِ رَأْسِهِ فَاسْتَدْعَوْا وَسَأَلَهُ

حق است ... باطل حضرت شیخ از ارشاد
فرمودند که بر سر حق است ولکن
التباس واقع شده اصل این
است که او به بصیرت خود نور
جمال را مشاهده کرده پس از
بصیرت وی نوز منفذ بسوی
بصر وی کشاده مرید از بصر بصیرت
را دید وچون شعاع بصیرت به نور
جمال می رسید پس گمان کرد
بصر او نور جمال را مشاهده کرده
باآنکه نه چنان بوده است
۱۲

عَنْ ذٰلِكَ فَقَالَ نَعَمْ فَانْتَهَرَهُ وَنَهَاهُ عَنْ هٰذَا الْقَوْلِ وَاَخَذَ عَلَيْهِ اَنْ لَا يَعُوْدَ اِلَيْهِ
فَقِيْلَ لَهُ اَمُحِقٌّ هٰذَا اَمْ مُبْطِلٌ قَالَ هُوَ مُحِقٌّ وَتَلَبَّسَ عَلَيْهِ وَذٰلِكَ
اَنَّهُ اَشْهَدَ بِبَصِيْرَتِهِ نُوْرَ الْجَمَالِ ثُمَّ خَرَقَ مِنْ بَصِيْرَتِهِ
اِلٰى بَصَرِهِ مَنْفَذًا فَرَاٰى بِبَصَرِهِ بِبَصِيْرَتِهِ وَبَصِيْرَتُهُ يَتَّصِلُ شُعَاعُهَا بِنُفُوْذِ
شُهُوْدِهِ فَظَنَّ اَنَّ بَصَرَهُ رَاٰى مَا شَهِدَتْهُ بَصِيْرَتُهُ

قسب بر نفس لفظی پوشیده نیست که چنانکه تفوق مقام احدی بر
مقام انبیا اصلا از محالات است همچنان رویت باری تعالی در دار دنیا بسر دو رویت قابل
تاویل می باشند **قال** و در جای تجلی محمدی و احمدی گفته اند **اقول** جای در تصانیف
حضرت مجدد رضی الله عنه تجلی محمدی و احمدی مذکور نیست اگر این کلام تسلیم نموده شود
پس می گوییم که در صحت کلام محل تردد نیست تجلی بمعنی روشن و آشکارا شدن و جلوه کردن
است پس اگر باین معنی تجلی محمدی و احمدی گفته شود گنجایش دارد چنانکه ترد صوفیه
قدس الله اسرارهم تجلی الهی تعالی و تقدس بهمان معنی مستعمل است در کتاب اخبار الاخیار
مذکور است که حضرت حبیب رب العالمین صلی الله علیه وسلم واله اجمعین نیز براے
ترتیب و تایید تجلی می فرمودند انتهی از شیخ ابو العباس قریشی منقول است که می گفت
وے رضی الله عنه والله اگر پوشیده شود از من دیدار انوار حضرت رسالت خاتمیت
علیه الصلوة والسلام ساعتی نمی شمارم خود را از جمله مسلمانان و اگر مقصود اعتراض
این است که تجلی احمدی منسوب است بحضرت مجدد رحمة الله علیه که احمد نام دارد پس
کسے این را باور ندارد و این چنین اعتراض از شان معترض بعید تر باشد **قال** و دوره
الف یا مجدد الف گفته اند **اقول** درین تعبیر اشاره است باین تقریر که چون حضرت
ایشان در سر الف مجدد شده اند فیضان ایشان در سالم الف ثانی ساری باشد
و در کدامی حدیث شریف نفی آن وارد نه شده الحق هزار سال باید که این چنین مربیے پیدا

ذکر دوره الف یا مجدد الف

در دنیا بوجود آید و فیض خدا اشاعت فرماید باقی مانده این امر که مجدد را از تجدیدت
خود خبر دادن و اعلان نمودن درست است یا نه جواز ش از تقریرے که بالا بیان کرده
شد ظاهر است چه مجددیت الف ثانی نعمت است از نعمت ہای الٰہی و تحدیث نعمت
جائز بلکه واجب است از ہمین جا است که دیگر اکابر دین اظہار مجددیت خود نموده اند چنانچه
علامه سیوطی در رسالة التنبئه فی من یبعثه علی راس کل مأته بر مجددیت خود خبر داده است
حیث قال اِنِّیْ الْمَبْعُوْثُ عَلٰی رَاسِ الْمِائَةِ التَّاسِعَةِ لِانْفِرَادِیْ بِالتَّبَحُّرِ
فِیْ اَنْوَاعِ الْعُلُوْمِ مِنَ التَّفْسِیْرِ وَاُصُوْلِهٖ وَالْحَدِیْثِ وَعُلُوْمِهٖ وَالْفِقْهِ
وَاُصُوْلِهٖ وَاللُّغَةِ وَاُصُوْلِهَا وَالنَّحْوِ وَالصَّرْفِ وَاُصُوْلِهِمَا وَالْجَدَلِ
وَالْمَعَانِیْ وَالْبَیَانِ وَالْبَدِیْعِ وَالتَّارِیْخِ وَتَصْنِیْفِیْ فِیْ جَمِیْعِ ذٰلِكَ الْمُصَنَّفَاتِ
الْبَارِعَةَ الْفَائِقَةَ الَّتِیْ لَمْ اُسْبَقْ اِلٰی نَظِیْرِهَا وَعِدَّتُهَا اِلَی الْاٰنِ
نَحْوُ خَمْسِ مِائَةِ مُؤَلَّفٍ وَقَدِ اخْتَرَعْتُ عِلْمَ اُصُوْلِ اللُّغَةِ وَدَوَّنْتُهٗ
وَلَمْ اُسْبَقْ عَلَیْهِ وَهُوَ عَلٰی نَمَطِ عِلْمِ اُصُوْلِ الْحَدِیْثِ وَعِلْمِ
اُصُوْلِ الْفِقْهِ وَسَارَتْ مُصَنَّفَاتِیْ وَعُلُوْمِیْ
سَائِرَ الْاَقْطَارِ

و این خطبه خوانی و خوش بیانی را کسے مکروه و محمول بر ترفع نفسانی نه نموده است بلکه ملا
علی قاری گفته است که او در دعوی خود مقبول و مشکور است و امام غزالی هم ادعای مجددیت
خود نموده است ازین تقریر ظاهر و باهر شد که اگر حضرت مجدد رحمة الله علیه خود را به مجدد یا مجدد
الف ثانی ملقب فرمودند یا کدامی از علما حضرت ایشان را بخطاب مجدد یاد کرد محل انکار یا استبعاد
نخواهد بود قال و امثال این کلمات در مکتوبات ایشان مذکور است و این همه راهی
گزرانیدیم تا نوبت باین مکتوب رسید که باعث این همه نفرت و وحشت گردید اقول
اصل این است که علم تصوف دریای است ناپیداکنار عبور بر آن کار هر کس نیست لیباشت

که مردم باصل مراد متکلم نمی رسند و بر اصطلاح صوفیه اطلاعے حاصل نمی نمایند و بر اقوال
مشایخ طریقت عرض نمی کنند و بر ظاهر الفاظ به نکته چینی و حرف گیری پیش می آیند
ازین رو ایشان را از کلام صوفیه نفرت و وحشت حاصل می گردد تا آنکه قائل به تکفیر
این طائفه یا احدے از اکابر می شوند حضرت شیخ در رساله مرج البحرین می فرمایند الہ
وجوه اعتراض و انکار برین طائفه علیه دقت علوم و لطافت اشارت ایشان است که به
فهم هر کس نرود و نه در آید انتهی و در همان کتاب بجای دیگر بدین الفاظ نوشته است که گاه
باشد که در نفس الامر دلیلے باشد ولیکن ناظر را قوت دریافت آن نبود انتهی قال گفته اند
که من هم مرید الله ام و هم مراد الله عز شانه سلسله ارادت من بے توسط با الله تعالی متصل
است تعالی و ید من نایب ید الله است سبحانه ارادت من به محمد رسول الله صلے الله علیه وسلم
بوسائط کثیره است و در طریقه نقشبندیه بست و یک واسطه در میان است و در طریقه
قادریه بست و پنج واسطه و در طریقه چشتیه بست و هفت و ارادت من به الله قبول تعالی
نمی نماید پس من هم مرید محمد رسول الله ام و هم هم پیر او صلے الله تعالی علیه وسلم و بر خوان
این دولت هر چند طفیلی ام اما ناخوانده نیامده ام و هر چند تابع ام اما از اصالت بی بهره نیم
و هر چند امتم اما شریک دولتم نه شرکتے که از آن دعوی همسری خیزد که آن کفر است بلکه
شرکت خادم است با مخدوم تا نطلبیده اند بر سفره این دولت حاضر نشده ام و تا نخواسته
اند دست باین دولت دراز نکرده هر چند اویسی ام اما مربی حاضر و ناظر دارم و هر چند
در طریقه نقشبندیه پیر من عبد الباقی است رضی الله تعالی عنه اما متکفل تربیت من الباقی
است جل جلاله و عم نواله من بفضل تربیت یافته ام و براه اجتبا رفته سلسله من سلسله
رحمانی است که عبد الرحمن ام چه رب من رحمن است جل شانه و عم احسانه و مربی من
ارحم الراحمین و طریقه من طریقه سبحانی است که از راه تنزیه رفته ام و از اسم و صفت
جز ذات اقدس نخواسته این سبحانی نه آن سبحانی است که بسطامی بآن قائل گشته است

که آن را باین مساسے نیست آن از دائرهٔ انفس بر آمده است و این ماوراى انفس و آفاق است و آن تشبیه است که لباس تنزیه پوشیده است و این تنزیه است که گردے از تشبیه بوی نرسیده و آن از سرچشمه سکر جوش زده و این از عین صحو بر آمده است۔ ارحم الرحمین در حق من اسباب تربیت از غیر از معدات نداشته است علت فاعلی در تربیت من غیر از فضل خود را نساخته از کمال کرم و اهتمام و غیرتے که وی تعالی و تقدس در حق من دارد تجویز نفرماید که فضل دیگرے را در تربیت من دخلے باشد و یا من بدیگرے در این سعنی متوجه گردم من مربای الهی ام جل شانه و مجتبائے فضل و کرم نامتناهی او تعالی

بر کریمان کارها دشوار نیست ⁂

اقول این عبارت مکتوب هشتاد و هفتم است که بمولانا محمد صالح کولابی در اسرار مراد و مریدی صدور یافته پس اول شرح این مکتوب مے نگارم سپس بدفع شبهات متوجه میگردم قوله رضی الله عنه من هم مرید الله ام جل و علا و هم مراد الله عز و جل شانه بدانکه لفظ مرید و مراد از مصطلحات صوفیه کرام است در فصل الخطاب بحواله ترجمه عوارف مذکور است مرید و مراد را بر دو معنی اطلاق کنند یکے بر معنی مقتدی و متقدی دیگر بر معنی محب و محبوب اما مرید بمعنی مقتدی آنست که دیده بصیرتش بنور هدایت بینا گردد و به نقصان خود نگرد و آتش طلب کمال در نهاد او بر افروزد و آرام نگیرد الا بحصول مراد و وجود قرب حق سبحانه و هر که بصفت اهل ارادت موسوم بود بخبر حق سبحانه در دو کون آن مراد دیگر دارد تا بحظه از طلب مراد بیارامد اسم ارادت بروی عاریت است و اما مراد بمعنی مقتدی آن است که قوت ولایت او در تصرف بمرتبه تکمیل ناقصان رسیده است و اختلاف انواع استعدادات و طرق ارشاد و تربیت بنظر عیان دیده انتهی اندرین صورت میان مرید و مراد لزوم است یکی از دیگری منفک نشود پس هر که مرید است مراد است

و هر که مراد است مرید است

سقیمان تو از ذکر غیب خاموش اند		بخاطر کسیکه توئی دیگران فراموش اند

در بهجة الاسرار به کمال بسط تحقیق این الفاظ نموده شد درین مقام بطور اختصار مذکور می شود ارادت ترک چیزی است که عادت آن داشته باشد هرگاه شخص حظوظ دنیوی و اخروی را گذارد و اراده اش کامل گردد لا یرید پس حقیقت اراده ذات خدا است عز و جل که دران بعث زینت دنیا و آخرت نباشد پس مرید عامل کتاب و سنت باشد و بما سوای آن گوش نه نهد و بنور خداوند تعالی می نگرد و سوائے وی کسی را فاعل حقیقی نه بیند بلکه آله و سبب ها اند پس هر گاه او مانوس به خلوت به الله گردد و از معاصی مجتنب باشد و راضی بقضا باشد و امر باری تعالی به پسندد و از و عبرت کند و بذل جهد در محبت وی نماید و سببی که موصل الی الله باشد بآن کوشد و کار خود را مخفی و مستور دارد و ثنائے مردمان نه پسندد و نوافل عبادات خالصاً لوجه الله ادا کند تا آنکه بحظیرهٔ قدس رسد و از خاصان گردد او را مراد گویند ؎

	یک بار مراد در کنارت ناید		تا ترک مراد خود نگیری

پس از وی بار سالکین الی الله گم گردد و معرفت ذاتش و سکون و طمانیت وی را حاصل شود پس بحکمت و اسرار وی تعالی بعد اذن متکلم گردد و از و خبر دهد و این وقت وی به لقب خاص که از اقران متمائز باشد ملقب گردد و باسرار خاصه آگاه گردد ؎

	قومیکه مریدند و گروهی که مرادند		در هیچ زمان غیر بدل راه ندادند

در لطائف اشرفی مذکور است حضرت قدوة الکرامی فرمودند هرکه مرید است حقیقة مراد است
کتابیست مشهور ۱۲
چه اگر مراد حق نبودے او را خلعت ارادت نپوشانیدی فرق میان مرید و مراد آنست که مرید مبتدی است و مراد منتهی مرید در تجلیست مراد محمول چنانچه موسیٰ گفت رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي و محمد را صلی الله علیه وسلم گفت اَلَمْ نَشْرَحْ لَکَ صَدْرَکَ مهتر موسیٰ گفت علیه السلام رَبِّ اَرِنِیْ اَنْظُرْ اِلَیْکَ قَالَ لَنْ تَرَانِیْ حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم را فرمان شد اَلَمْ تَرَ اِلٰی رَبِّکَ و مرید رونده است مراد برده شده هرکه رونده در پی برده

طه الٰهی بکشا سینه من
الم نشرح آیا نکشادیم سینه ترا
اعراف الٰهی بنما مرا گفت نبینی مرا
فرقان آیا ندیدی بسوی پروردگار خود

شدہ است

یکے از جان رود در راہ دا دار	دگر را مے برند از جان با سرار
مرید اول بود آخر مراد است	میان این وآن فرق فتاد است

حضرت قدوۃ الکرامی فرمودند در مرید حقیقی چہار چیز باید تا مرید حقیقی شود اول آنکہ مرض وصحت او برابر باشد و ہمہ حال برضای حق تعالےٰ رود دوم حالت فقر وغناوی را مستوی باشد سوم مدحت ومذمت خلق وی را یکسان نماید چہارم بہشت ودوزخ او را برابر باشد کما قال المرید لا یرید من الکونین شیئاً غیرہ کہ مرید را ارادت خود نباشد و مرید قائم بخود باشد و مراد قایم بحق و حضرت معترض آنچہ معنی مرید و مراد برنگاشتہ بیاید انشاء اللہ تعالیٰ در معنی مراد برنگاشتہ کہ نخست ایشان را جذب نماید پس معنی عبارت مکتوب شریف چنین باشد کہ من مجذوبم واویسی ام ومجذوب اویسی ہمان طائفہ را می گویند کہ بیواسطہ ظاہر وبے تلقین ذکر واصل بمقصود شود مثل شجرہ حضرت کلیم اللہ صلوٰۃ علیہ السلام ومثل سیدنا اویس کہ احال این طائفہ جذبہ بایشان منسوب است واین خود علم لدنی است کہ خدای تعالیٰ گفتہ است وعلمناہ من لدنا علما وسلطان العارفین در جواب دانشمندان گفتند کہ انتم اخذتم علومکم میتا عن میت ونحن اخذنا علومنا عن حی الذی لا یموت پس معلوم شد کہ مجذوبان کہ اویسیان می گویند مریدان حق شدند بیواسطہ وہم مرادان حق شدند چرا کہ بمحض فضل الٰہی طریقہ وصول بیواسطہ را خود او تعالیٰ در قرآن مجید بیان کردہ است فاینما تولوا فثم وجہ اللہ ما من دابۃ الا ہو اخذ بناصیتہا الا انہ بکل شیء محیط ونحن اقرب الیہ من حبل الورید واللہ معکم اینما کنتم واین را بزرگان وجہ خاص گفتہ اند حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ در رسالہ معارف لدنیہ می فرماید اعلم ان الولایۃ الخاصۃ المحمدیۃ علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ

والسلام والتحية مخصوصة بالمجذوبين السالكين الذين سموا بالمرادين
وليس للمريدين بحسب استعداداتهم الذاتية منها نصيب ونعني
بالمريدين الذين تقدم سلوكهم على جذبتهم الا ان يرى المراد
المحبوب المريد المحب ويتصرف فيه ويجذبه بكمال تصرفه
جذبه كما هو امير المؤمنين علي بن ابي طالب كرم الله تعالى
وجهه فانه سالك مجذوب وصل الى الولاية الخاصة تربيته عليه
وعلى اله الصلوة والتسليمات لما تصرفه فيه وجذبه اياه بخلاف
الخلفاء الثلاث المتقدمة عليه فان جذبهم مقدم على سلوكهم
كما هو حال حضرة الرسالة المصطفوية عليه وعلى اله الصلوة والتسليمات
فان جذبه عليه الصلوة والسلام مقدم على سلوكه صلى الله تعالى عليه
وعلى اله وسلم ولا يتوهم ان كل مجذوب سالك يصل الى تلك
الولاية كلا بل لو وجد واحد من الوف منهم كذلك بعد قرون
متطاولة لاغتنم وجوده ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء والله ذو
الفضل العظيم وصلى الله تعالى على سيدنا محمد واله وسلم السالك المجذوب
له زيادة في المعرفة على المجذوب السالك والمحبة على عكس ذلك لان
المجذوب السالك رباه الله سبحانه من اول الامر الى اخره لمحبته الخاصة
وجذبه الى جناب قدسه بعنايته الكاملة ونفى بالمعرفة المتعلقة بالتجليات
الافعالية من معرفة الاشياء الكونية والصفات الامكانية الالهية اما المعرفة

بدانکه ولایت خاصه محمدیه صلعم مخصوص است بمجذوبین سالکین که مرادین باشند و نیست برای مریدین نصیبی حسب استعدادات ذاتیه مرادین
و مراد از مریدین زمرهٔ اولیاء است که سلوک ایشان بر جذبه مقدم باشد مگر آنکه ببیند مراد محبوب مرید محب را و در وی تصرف کند و بکمال
خود جذب نماید بسوی جذب خود مثل امیر المومنین علی بن ابی طالب رض که او سالک مجذوب است و بولایت خاصه رسید بسبب جذب و تصرف رسول الله
صلعم بخلاف خلفاء ثلثه که جذب این حضرات مقدم بر سلوک ایشان است همین است کیفیت رسول الله صلی الله علیه وسلم که جذبه مقدم

المتعلقة بالذات تعالى وهو عبارة عن الجهل والمتعلقة بالصفات السلبية
التنزيهية وهي مشتملة على الحيرة والمعرفة والمتعلقة بالصفات الذاتية
الموجودة والمتعلقة بالشيون الذاتية الاعتبارية فالمجذوب السالك
احقّ بها واولى بتفاصيلها اما المعارف المتعلقة بالمقامات العشرة
من الزهد والتوكل والصبر والرضاء وغيرها فالسالك المجذوب احرى بها
وبتفاصيلها لانه قطع تلك المقامات مفصلا وعبر عليها مرتبا يعرف دقائق
كل مقام خلاف ما لا يحصل للسالك المجذوب فالسالك المجذوب اتم في
المقامات باعتبار الظاهر والصورة والمجذوب السالك اكمل فيها باعتبار
الزبدة والخلاصة ولهذا ظن العوام الناظرون الى الصورة ان الاول
اتم من الثاني في مقام الزهد والتوكل والصبر والرضاء وغيرها
ولا يعلمون ان وجود الرغبة في الثاني لا ينافي تمامية الزهد وكذا
التعلق بالاسباب لا ينافي كمال التوكل ووجود الكراهة فيه لا
ينافي الرضاء لان رغبته بالله تعالى وتعلقه بالاسباب ايضا بالله سبحانه
وكذا الكره حاصل بالله عز وجل مع ان وجوده هؤلاء الاوصاف فيه
خالصة لله سبحانه فلا يرغب في الدنيا الا لله سبحانه لا لغيره ولو كانت
رغبته لنفسه فنفسه لربه فيكون تلك الرغبة في الحقيقة
لاجل ربه عز وجل انتهى

ان عبارت از جهل است وانچه متعلق بصفات سلبیه تنزیهیه ست باشد آن مشتمل بر حیرت می باشد و معرفتی که متعلق بصفات ذاتیه
موجوده و متعلق بشیون ذاتیه اعتباریه ست باشد پس مجذوب سالک احق باشد بآن و اولی باشد به تفاصیل آن لیکن معارف
متعلقه بمقامات عشره از زهد و توکل و صبر و رضا وغیره پس سالک مجذوب بآن و به تفاصیل آن لائق باشد زیرا که او آن مقامات
را مفصلا قطع کرده و به ترتیب آنها عبور کرده سالک مجذوب دقایق هر مقام را می داند باستثنای مقاماتیکه سالک مجذوب را حاصل

خوش گفت انچہ گفت ؎

دو عالم را بیکبار از دل تنگ ۔ برون کردیم تا جان تو باشد

قولہ رضی اللہ عنہ سلسلہ ارادت من بے توسط باللہ متصل است این عبارت محتمل معانیہا است **اولا** سلسلہ ارادت من بے توسط باللہ تعالیٰ متصل است دیدہ لعبیتم بشود بہتابش بینا است و بہ نقصان خود می نگرد آتش طلب کمال در نہادم بر فروختہ و آرام نمیگیرد الا بحصول مراد و وجود قرب حق سبحانہ تعالیٰ ؎

مست توام از بادہ و جام آزادم ۔ صید توام از دانہ و دام آزادم
مقصود من از کعبہ و بتخانہ توئے ۔ ورنہ من ازین ہر دو مقام آزادم

فیض بر دو قسم است فیض وہبی و فیض کسبی در فیض وہبی ضرورت وساطت و حاجت توسل نیست آنچہ حق تعالیٰ جل شانہ بلا واسطہ عنایت فرماید وہبی خوانندش و الا کسبی شیخ محی الدین عربی در فصوص الحکم در فص داودی فرماید وَ فِیْنَا مَنْ یَّاْخُذُ عَنِ اللّٰهِ فَیَکُوْنُ خَلِیْفَةً عَنِ اللّٰهِ بِعَیْنِ ذٰلِكَ الْحُکْمِ فَیَکُوْنُ الْمَادَّةُ لَهٗ مِنْ حَیْثُ کَانَتِ الْمَادَّةُ لِرَسُوْلِهٖ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ

شیخ محی الدین بن عربی رحمۃ اللہ علیہ در باب دو صد و پنجاہ و پنجم از فتوحات مکیہ می نگارد وَ مِنْ خَصَائِصِ الْقُطْبِ اَنْ یَّتَجَلّٰی بِاللّٰهِ تَعَالٰی وَحْدَهٗ وَ لَا یَکُوْنُ هٰذِهِ الْمَرْتَبَةُ لِغَیْرِهٖ مِنَ الْاَوْلِیَاءِ اَبَدًا

در بحر المعانی می طراز د قطب عالم را فیض از حق تعالیٰ بے واسطہ باشد و قطب عالم را قطب مدار نیز گویند انتہی بلکہ خود حضرت شیخ رحمۃ اللہ علیہ در رسالہ تحصیل الکمال الابدی باختیار الفقر المحمدی از حضرت شیخ علی متقی قدس سرہ کہ از شیخ عطا ناقل است نقل میکند قَدْ یُجْذَبُ الْعَبْدُ اِلَیْهِ فَلَا یُجْعَلُ عَلَیْهِ مِنَّةُ الْاُسْتَاذِ شیخ عبد الوہاب شعرانی نیز ہمین تقریر را از شیخ تاج الدین عطاء اللہ نقل کنند مولانا روم مے فرماید

۵۱ یعنی بعضی از ... اتصال سلسلہ ارادت ... ازانجاست ۵۲ و از خصائص قطب آن است کہ تجلی او از ذات باری باشد ... این مرتبہ بجز قطب دیگری را حاصل نشود

۵۳ عبارت ... شیخ علی متقی قدس سرہ ... قال ابن عطاء اللہ الاسکندری رحمۃ اللہ علیہ ... ابا العباس المرسی ... علی بن ابی طالب ...

شغلها را باوجودش رابطه است	پس فقیر آنست کو بیواسطه است

مولانا عبد العلی در شرحش می طرازد یعنی بلاواسطه از حق میگیرد و انوار حق را بوجود او رابطه خاص است که انوار حق به او بلاواسطه می رسد و ازینجا ظاهر شد که از اولیاء آن کسان هم هستند که از حق سبحانه فیض بلاواسطه می گیرند و واسطه از میان برمی خیزد اگرچه آن سرور صلی الله علیه وسلم واسطه موصله بودند امابعد اتصال پس در اخذ حاجت بواسطه نمی ماند و آن کس فقیر است از اولیاء الله و همین را مراد خوانند ثانیاً سلسله محبت من بے توسط بالله تعالی متصل است ۵

سوختن و سوختن و سوختن	حاصل عشق از سه سخن بیش نیست

این مرتبه الیست که قبول وسائط نخواهد ۵

ور در بر من پیرهنی هست توئی	ای من به منت اگر منی هست توئی
ور زانکه مرا جان و تنی هست توئی	در راه غمت مرا نه تن ماند نه جان

در انوار الرحمان تنویر الجنان ملفوظات مولانا عبد الرحمن صوفی لکهنوی که جامعش مولوی محمد نور الله بوده است تحریر است که ارشاد شد که شیخ رضی الله عنه بکمال تقوی و اتباع سنت فانی فی الرسول آن چنان گشته بود که ذات خود را غیر ذات آنحضرت (یعنی حضرت مجدد الف ثانی) نه پنداشت پس هرچه از خواص آنحضرت صلی الله علیه وسلم بود لامحاله در ذات فانی ظاهر گردد و از جمله صفات نبوی رسیدن بخدا است بیواسطه و همین حال هر ولی است که فانی فی الشیخ شود یعنی میان خدا و طالب مرشد او واسطه است مادامیکه هستی طالب باقی است هرگاه که هستی خود را در هستی شیخ خود فنا کرد و هستی شیخ در خدا فنا گشته واصل خدا شد وصل او عین وصل فانی اوست ثالثاً سلسله ارادت بی توسط بالله متصل است توسط دو معنی دارد حیلولت و تبعیت مراد از توسط درین مقام حیلولت است نه تبعیت چنانچه حضرت مجدد رحمه الله این معنی را به عبارت اصح می فرماید که توسط آن سرور کائنات علیه وعلی اله

حضرت غوث الثقلین رضی الله تعالی فرماید ۵ و ناد یمنی من غیر واسطه و قد تبدا لی جمیع الاحجاب و حاجب

الصلوٰة والسلام بدو معنی تواند بود یکی آنکه او صلی الله علیه وسلم حائل و حاجب
بود درمیان سالک و درمیان مطلوب و معنی دوم آنست که سالک بطفیل او و بتوسط بتعیت
ومتابعت او علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام بمطلوب واصل گردد در طریقه جذبه و سلوک پیش
از رسیدن بحقیقت محمدی توسط بهر دو معنی کاین است بلکه می انگاریم که درین طریق
از شیوخ هر که درمیان آمده است متوسط و حاجب شهود سالک است ای اگر در او آخر حال
جذبه تدارک آن نه نماید و معامله از پرده به بے پردگی نه کشد زیرا که در طریق جذبه و بعد
از رسیدن به حقیقت الحقایق توسط بمعنی ثانی است که طفیل و تبعیت است نه حیلولت و
حجاب که پرده شهود و مشاهده و مانند انهابود انتهی واین را بمثالی واضح گردانم معلوم است که
تحصیل علم ظاهری و تکمیل کتب درس یعنی از میزان تا بیضاوی محتاج باستادے کامل باشد
که او سبقا سبقا روزانه درس دهد تا آنکه مدتے خاص و معین بذریعه استاد اتفاق تعلیم و تدریس
درسیه افتد و بدون تعلیم استاد فهم مطالب دشوار تر باشد و بعد از آنکه مرحله درس طے شده و
ملکه راسخ حاصل گردید هر کتابے را که مطالعه کند بر فهم آن قادر باشد و ضرورت استفسار از
استاد نیفتد پس میتوان گفت که بحصول ملکه در فهم کتاب ضرورت حیلولت استفسار و توسط
استاد نماند اگرچه این ملکه بذریعه و توسط تعلیم استاد است ازین قول ناشکری استاد لازم نمی آید
رابعًا سلسله ارادت من بلا واسطه یعنی بلا واسطه غیر النبی بالله متصل است

شرط اول در طریق عاشقی دانی که چیست	ترک کردن هر دو عالم را و پشت پا زدن

قوله رضی الله عنه ید من نائب مناب ید الله است سبحانه یعنی هرگاه سلسله ارادت من
بوجهے که مذکور شد بے توسط بالله متصل است پس من نائب مناب ید الله باشد که مقتضای
جذب یا اقتدا یا محبت چنین باشد قوله رضی الله عنه ارادت من به محمد رسول الله بوسائط
کثیره است یعنی در فیض کسبی و سلوک نظیرش زینه کاخ است که رسیدن به کاخ بوسائط
می باشد قوله رضی الله عنه در طریقه نقشبندیه بیست و یک واسطه درمیان است

در سلسله نقشبندیه بیست و یک واسطه در طریقه در میان است

زیرا کہ حضرت مجدد رحمہ اللہ ارادت و انابت از حضرت خواجہ محمد باقی قدس سرہ دارند والیشان از حضرت مولانا خواجگی امکنگی رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت مولانا درویش محمد رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت مولانا محمد زاہد رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت مولانا خواجہ عبید اللہ احرار رضی اللہ عنہ

ذکر حضرت ایشان در حاشیہ سابق رفتہ ۱۲

سنہ ۹۱ از فرزندان خواجہ محمد درویش بودہ اند تربیت ظاہری و باطنی از پدر بزرگوار یافتند در قصبہ امکنگ کہ از مضافات سمرقند است سکونت داشتند عابد و زاہد و بزرگ صاحب ذکر و شغل و کرامت و خوارق عادت بودند و ہمیشہ خود را از چشم خلایق می پوشیدند و لستر حالات خود می کوشیدند و انتقال فرمودند مزار در امکنگ است عمر نود سال بود ۱۲ سنہ ۹۲ جامع علوم ظاہری و باطنی و واقف رموز صوری و معنوی و با وصاف جذبہ و استغراق موصوف و بشغل و عبادت مشغول بودند او لا پانزدہ سال بزہد و ریاضت گذرانیدہ بحالت تجرید در ویرانہ بسر کردہ اند و بہدایت خضر پیش محمد زاہد آمدند و بتکمیل رسیدند در سنہ ۹۷۰ھ وفات یافتند مزار در اسفرار ہست سنہ ۹۳ در فقر و تجرید و تفرید و ورع و تقوی و زہد و اتباع سنت مقامات عالی داشتند و قبل از حضوری خواجہ احرار تا چند سال بریاضت چشم انجواب آشنا نساختند و باشارہ غیبی بخدمت خواجہ حاضر شدہ بشرف بیعت مشرف شدند خواجہ بنور باطن دریافتہ باستقبال برآمدند و در راہ اتفاق ملاقات شد لشکل پیر شدہ در سایہ درختے نشستہ بہ بیعت خود سرفراز کردند ہمان وقت خرقہ خلافت پوشانیدہ مرخص فرمودند بجز یک صحبت اتفاق صحبت دیگر نیفتاد سنہ ۹۴ خواجہ ناصر الدین عبید اللہ احرار بعد تحصیل علوم ظاہر از تاشکند سفر کردہ در سمرقند و بخارا و غیرہ جا بجا سیر نمودند و بسیاری حضرات را از خانوادہ عالیہ دریافتند خواجہ بہاؤ الدین شاہ نقشبند دریافتہ صحبت ہا داشتند و بفیض باطن مستفیض گشتند آخر ببرکت خدمت سید قاسم انوار کہ یکے از اولیائے کبار بودہ رسیدند و ملازمت مولانا شرف الدین خاموش صحبت ہا حاصل کردند و نیز خواجہ سراج الدین پرسنی مولانا حسام الدین و مولانا حمید شاشی و خواجہ علاؤ الدین غجدوانی و غیرہا را دیدند بعد ازان بخدمت خواجہ یعقوب چرخی حاضر شدہ دست ارادت و بیعت بدامان وے زدند و در چند سال بخدمت باعظمت وی حاضر ماندہ تکمیل یافتند ـــ

حضرت خواجہ بہترین و کامل ترین مریدان مولانا یعقوب چرخی اند و در سلسلہ خواجہ احراری اند و مقتدای طریقت و رہنمای حقیقت بودہ اند و اہل ماوراء النہر و خراسان ایشان را بجای بزرگ میدانستند و کرامات و خوارق عادات بے نہایت از ایشان بظہور رسیدہ ـــ

ولادت در ماہ رمضان سنہ ۸۰۶ھ در قریہ باغستان کہ از نواحی تاشکند است بودہ و وفات ایشان شب شنبہ بیست و نہم ربیع الاول سنہ ۸۹۵ھ واقع شدہ مدت عمر شریف نود سال است چند ماہ کم و قبر ایشان در سمرقند است

والیشان از حضرت مولانا یعقوب چرخی[۵۵] رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه خواجگان امام الطریقه خواجه بهاء الدین نقشبند[۵۶] رضی الله عنه

۵۵ مولانا یعقوب چرخی عالم بودند بعلوم ظاهری و باطنی و جامع رموز صوری و معنوی اصل وی از موضع چرخ از مضافات غزنی است
در مبادی احوال چندگاه در جامع هرات و چندگاه در دیار مصر به تحصیل علوم پرداختند و بعد آن تحصیل علوم بجذبهٔ محبت الهی باراده
ارادت بخدمت حضرت شاه نقشبند روانه شدند در راه با فقیری مجذوب ملاقی شدند فقیر گفت ای یعقوب زود زود قدم بردار
که وقت آن رسیده است که تو از مقبولان حق باشی و بر زمین چند خطوط کشید خواجه یعقوب در دل اندیشیدند که آن خطوط
را شمار کنم اگر طاق باشد کار من مبارک خواهد بود پس شمار کردند طاق برآمد بعد ازان در بخارا رسیدند و فال مصحف بکشادند
به سطر اول نوشته برآمد اولئک الذین هدی الله فبهداهم اقتده ازین اشارت غیبی خورسند شدند و بملازمت خواجه آمده دست
ارادت بدامن آنحضرت زدند و اول بار که بخدمت شریف ایشان رسیدند فرمودند که ما از خود کاری نمیکنیم امشب ببینیم اگر ترا قبول
کنند ما نیز قبول کنیم مولانا یعقوب چرخی فرمودند که هرگز شبی سخت تر ازان بر من نگذشته است که آیا چه شود چون بامداد
بخدمت ایشان رفتم فرمودند قبول کردند و ایشان را بخواجه علاء الدین عطار سپردند بعد انتقال خواجه بزرگ در
صحبت علاء الدین عطار بمرتبه کمال رسیدند و جامع گشتند در علوم ظاهری و باطنی ولادت ایشان در [illegible] است و قبر
ایشان در موضع ملفتو که یکی از مواضع حصار شادمان است ۵۶ حضرت خواجه بهاء الدین نقشبند امام طریقت پیر حقیقت
حنفی مشرب بودند بلکه اکثر مشائخین طریق حنفی مذهب بودند حضرت خواجه شرافت سیادت صوری داشت نسب آبای حضرت
ایشان بچند واسطه بحضرت امام جعفر صادق میرسد حضرت خواجه میفرمودند که من و پدر و مادر من بصنعت کمخاب بافی و نقش و نگار آن مشغول بودیم
ازین سبب نقشبند مشهور شدیم حضرت خواجه سوای آنکه سلسلهٔ ارادت بمیر سید کلال داشت از روحانیت خواجه عبد الخالق غجدوانی
اویسی بود چنانچه از آنجناب منقولست که شبی در مبادی احوال در حال جذب و استغراق پس مزارات متبرکه از مزارهای بخارا رسیدم و بر
هر مزار چراغی افروخته دیدم که باوجود موجودگی روغن و فتیله روشنی کم داشتند و فتیله ها محتاج بودند که اندک حرکت بایشان داده
آید از دهان چراغ بیرون آیند و بخوبی افروخته شوند چراغها بهمان حال گذاشتم و در ورودی مزار آخرین رسیده متوجه بقبله نشستم و از خود
غائب شدم و مشاهده کردم که دیوار قبله گورستان شق شد و تختی بزرگ پیدا آمد پرده های سبز فروهشته و گرداگرد آن تخت جماعتی
بزرگ ایستاده در میان ایشان خواجه بابا محمد سماسی را شناختم و دانستم که از گذشتگان اند پس از آن جماعت شخصی مرا گفت که بر این تخت خواجه
عبد الخالق غجدوانی رونق افروز و این جماعت خلفای ایشان است و هر یک اشارت کرد که این خواجه احمد صدیق و این اولیاء کبیر و این
خواجه عارف ریوگری و این محمود انجیر فغنوی و این خواجه علی رامیتنی اند خواجه محمد سماسی خود می شناسی پس خواجه غجدوانی عنایت بحال
من کردند و کلاهی عطا فرمودند و گفت که کرامت این کلاه اینست که بلای نازل شده از برکت پوشنده این کلاه دفع شود بعد ازان سخنانی
که مبدء سلوک و وسط و نهایت آن تعلق دارد بامن در میان آوردند و فرمودند که چراغها که باین کیفیت بتو بازنموده اند اشارت است ترا باستعداد
و قابلیت این راه که فتیله استعداد او را در حرکت می باید آورد تا روشن شوند ولادت حضرت ایشان در محرم ۷۱۸ه در قصر عارفان بوده و وفات در
شب دوشنبه سوم ماه ربیع اول ۷۹۱ه روی داده و مدت عمر شریف حضرت ایشان هفتاد و سه سال بوده و قبر ایشان متصل شهر بخارا است در قصر عارفان
خواجه بزرگوار علیه الرحمه وصیت کرده بودند که پیش جنازهٔ ما این بیت بخوانند ؎ مفلسانیم آمده در کوی تو [illegible] شیئاً لله از جمال روی تو

والیشان از حضرت سید[۵۷] امیر کلال رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت خواجہ[۵۸] محمد بابا سماسی رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت[۵۹] خواجہ عزیزان علی رامیتنی رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت خواجہ[۶۰] محمود انجیر فغنوی رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت خواجہ[۶۱] محمد عارف ریوگری رضی اللہ عنہ

۵۷ خواجہ میر سید کلال در علم شریعت و طریقت و حقیقت و معرفت از اولیای عہد خود گوی سبقت بردہ و شرف سیادت نیز داشت مولد وے قریہ سوخار ست و بہ پیشہ کلالے مشغول مے بود و در ابتدائے حال بکشتی میل تمام داشت روزے ہنگامہ کشتی حضرت میر قایم گرم بود و ہزارہا مخلوق حاضر بودند اتفاقاً محمد بابا سماسی با مریدان طرف گذر افتاد و بنظارہ آن ایستادہ خیلے توقف کردند بعضے اصحاب در دل گذرانیدند کہ باعث چیست کہ خواجہ سماسی بنظارہ این بدعتیان ناکارہ ایستادہ اند محمد بابا برین خطرہ ایشان بنور باطن واقف شدہ فرمودند کہ درین معرکہ مردے ست کہ بسے مردان بصحبت و برکت وے بکمال خواہند رسید پس میخواہم کہ او را صید دام خود کنم درہمین سخن بودند کہ میر کلال را نظر بجانب خواجہ افتاد و از اعانت جذب و کشش خواجہ لشتافت و خود را بر پائے خواجہ انداخت و چون خواجہ از انجا روانہ شدند بارکاب وی بودند تا بخانقاہ آمدند و مرید شدند و بکمالات ظاہری و باطنی رسیدند و باز روی کشتی ندیدند و حضرت بابا وی را بفرزندی قبول فرمودند و بخرقہ خلافت نواختہ جانشین خود کردند ولادت ایشان در موضع سوخار است وفات ایشان در وقت نماز بامداد روز پنجشنبہ ہشتم جمادی الاول ۷۷۲ھ بودہ و قبر ایشان در موضع سوخار است ۱۲

۵۸ بابا سماسی سماس از توابع قصبہ رامیتنی است و از بخارا بفاصلہ ۳ کروہ واقع است ولادت ایشان در قریہ سماسی بودہ است کہ از جملہ دیہائی رامیتنی است و قبر ایشان نیز در انجا است ۱۲

۵۹ خواجہ علی رامیتنی از کبراے مشائخ خاندان نقشبندیہ اند لقب وی در سلسلہ این خاندان خواجہ عزیزان علے است مقامات رفیعہ و کرامت عجیبہ داشت و برائے حصول قوت حلال بکسب بافندگی مشغول میماند مولد شریف وے موضع رامیتن است کہ قصبہ بزرگ از مضافات بخارا بدو فرسنگ واقع است وفات در ۷۲۱ھ بودہ و مدت عمر یکصد و سی سال و قبر در خوارزم است

۶۰ خواجہ محمود ولادت ایشان در موضع انجیر فغنون است و آن دہی است از مضافات بخارا وفات ایشان در ۷۱۵ھ بودہ و قبر ایشان نیز در بخارا است

۶۱ حضرت خواجہ ریوگری از عظماے اولیاے ترک اند در علم و حلم و ریاضت و متابعت سنت شان عالی داشت مولد و مدفن در موضع ریوگر است و آن دہ است از توابع بخارا وفات ایشان در ۷۱۵ھ بودہ است ۱۲

والیشان از حضرت خواجه جهان خواجه عبد الخالق غجدوانی[۵۷۵] رضی اللہ عنه والیشان از حضرت خواجه یوسف همدانی[۵۳۵] رضی اللہ عنه والیشان از حضرت ابو علی فارمدی[۴۷۷] رضی اللہ عنه

۵۷۵ خواجه عبد الخالق غجدوانی نام والد الیشان امام عبد الجمیل است و والده الیشان از اولاد ملوک روم بوده و سر حلقهٔ سلسلهٔ خواجهای بزرگان و بزرگوار الیشان اند و انتساب خواجه بهاء الدین نقشبند قدس سره بالیشان است عالم بوده اند بعلوم ظاهری و باطنی و طریقه الیشان تمام متابعت شرع شریف و سنت آن سرور صلعم بوده خضر الیشان را در جوانی بفرزندی قبول نموده فرمود تا بحوض آب در آیے و غوطه خورده بدل بگو لا اله الا الله محمد رسول الله و ذکر دل را بالیشان آموختند و چون خواجه یوسف همدانی به بخارا آمد تا صحبت الیشان را در یافتند و خرقه از خواجه یوسف پوشیدند و مرتبه ولایت الیشان چنان شد که یک وقت هر روز برائے نماز بکعبه سیر رفتند و میخواندند و مے آمدند ولادت الیشان در غجدوان است و آن قصبه ایست در شش فرسنگی از بخارا و نشو و نماے حضرت الیشان نیز بدانجا هست و این کلمات از الیشان است هوش در دم و نظر بر قدم سفر در وطن خلوت در انجمن وفات الیشان در ۵۷۵ه واقع شد و قبر الیشان در غجدوان است ۱۲

۵۳۵ حضرت خواجه یوسف کنیت الیشان ابو یعقوب و اصل الیشان از همدان است و مرید شیخ ابو علی فارمدی اند و از شیخ ابو اسحاق شیرازی نیز استفاده نموده اند و بشیخ عبد الله جوینی و شیخ حسن سمنانی صحبت داشته اند و چون ببغداد رفتند حضرت غوث الثقلین رح باهم در یافتند و در مجلس حضرت غوث اعظم اکثر حاضر می شدند حنفی مذهب و سر سلسلهٔ خواجهاے بزرگوار بوده اند ولادت الیشان در ۴۴۰ه هجری بوده و وفات در راه مرو ۵۳۵ه هجری روے داده و قبر الیشان در مرو است ۱۲

۴۷۷ شیخ ابو علی فارمدی نام الیشان فضیل بن محمد است و فارمد قریه است از مضافات طوس شیخ الشیوخ خراسان بوده اند و شاگرد استاد امام قشیری و انتساب وی در طریقت بدو طریق است یکے بشیخ بزرگوار ابو القاسم گرگانی طوسی و دوم بشیخ المشایخ ابو الحسن خرقانی قدس الله اسرارهم و با شیخ ابو سعید ابو الخیر ملاقات نموده اند وفات الیشان در ۴۷۷ه هجری بوده و قبر در طوس است ۔

والیشان از حضرت خواجه ابوالحسن ۵۱۵ خرقانی رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه بایزید ۵۱۶ بسطامی رضی الله عنه والیشان از حضرت امام جعفر ۵۱۷ صادق رضی الله عنه -

۵۱۵ شیخ ابوالحسن خرقانی نام نامی وے علی بن جعفر است وخرقان موضعی است نزدیک به قزوین که شیخ در انجا سکونت داشت غوث وقطب روزگار خود بود وسلطان المشایخ وقطب اوتاد وانتساب وے در طریقت بروحانیت شیخ بایزید بسطامی است -

نقل است که شیخ در ابتدا تا دوازده سال نماز خفتن بجماعت در خرقان بگذاردی ورو بزیارت مزار شیخ بایزید بنهادے چون آنجا رسیدے بایستادی وگفتے بار خدایا ازان خلعتے که نصیب بایزید عطا فرمودے بابوالحسن هم نصیبه عطا کن واز انجا برگشتے ورو بخرقان نهادی ونماز فجر بوضوء عشا در خرقان گذاردے وبوقت باز آمدن پشت بخاک بایزید نکردے بعد از دوازده سال از تربت بایزید آوازے برآمد که ای ابوالحسن گاه آن آمد که بنشینی وخلق را بحق رهنمائی کنی گفت من امی ام از قرآن وعلم رموز شریعت چیزے ندانم آواز آمد که ای ابوالحسن یافتی انچه از حق خواستی وفاتحه آغاز کن پس ابوالحسن فاتحه آغاز کردند چون بخرقان رسیدند قرآن تمام کردند وباب علوم ظاهری وباطنی برخود مفتوح یافتند وفات ایشان شب سه شنبه عاشورا ۴۲۵ هجری بوده ۱۲

۵۱۶ بایزید بسطامی لقب ایشان سلطان العارفین ونام طیفور بن عیسیٰ بن آدم بن سروشان است وجد ایشان گبر بود وبسعادت اسلام مشرف شده واصل ایشان از بسطام است صاحب نفحات نوشته که ایشان اویسی حضرت امام جعفر صادق رضی الله عنه وصاحب تذکرة الاولیا گوید که صد وسیزده پیر را خدمت کرده بودند سید الطائفه جنید فرموده که بایزید درمیان ما چون جبرئیل است در ملائکه واز سخنان بلندی که از ایشان نقل میکنند شیخ السلام دران باب میفرماید که بر بایزید فراوان دروغها بسته اند ۱۲

۵۱۷ امام جعفر صادق رضی الله عنه کنیت ایشان ابو عبدالله است یا ابو اسمعیل ولقب صادق جعفر نام وهو ابن محمد علی بن حسین بن علی مرتضی رضی الله عنهم ایشان امام ششم ونام مادر ایشان فروه بنت القاسم بن محمد بن ابی بکر الصدیق رضی الله عنهم ومادر ام فروه اسما بنت عبدالرحمن بن ابی بکر الصدیق است رضی الله عنه ونسبت خرقه حضرت امام جعفر صادق رضی الله عنه از دو جانب است یکی از جانب حضرت امام محمد باقر بحضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه میرسد ودیگر از پدر والده خود قاسم بن محمد بن ابی بکر است وے ایشان را از سلمان فارسی رضی ایشان را از صدیق اکبر رضی الله عنه ولادت ایشان بمدینه در ۸۰ھ از هجرت وبقولی ۸۳ھ در روز دوشنبه هفدهم ربیع الاول بوده است ومدت عمر شریف ایشان شصت وهشت سال وبقولے شصت وپنج سال بوده ووفات ایشان نیز در مدینه

والیشان از حضرت امام قاسم[۵۱۸] بن محمد بن ابی بکر صدیق رضی الله عنهم والیشان از حضرت صاحب رسول الله سلمان فارسی[۵۱۹] رضی الله عنه والیشان از حضرت امیر المومنین ابوبکر صدیق[۵۲۰] رضی الله عنه والیشان از حضرت خیر البریه خاتم النبوة محمد[۵۲۱] رسول الله صلی الله علیه وسلم۔

۵۱۸ قاسم بن محمد از کبار تابعین اند ویکے از فقہاے سبعہ مدینہ و در خانہ عمہ خویش حضرت عائشہ صدیقہ رضی الله عنہا تربیت یافتہ اند یحیی بن معاذ فرمودہ اند کہ در مدینہ یکی را افضل تر از قاسم ندیدم و از زیاد هر ولیست کہ هیچ یکے را عالم تر از وے ندیدم و از عمر بن عبد العزیز رحمہ الله منقولست کہ اگر معاملہ خلافت باختیار من مے بود بقاسم میگذاشتم وفات الیشان در سنہ ۱۰۱ بودہ و بقولے سنہ ۱۰۸ ہجری و بقولے سنہ ۱۱۲ ہجری و سنہ ۱۰۶ ہجری نیز گفتہ اند

۵۱۹ حضرت سلمان فارسی کنیت الیشان ابو عبد الله است از کبار صحابہ بودہ اند احادیث در مناقب الیشان وارد است در علم باطن مرید حضرت صدیق اکبر رضی الله عنہ بودہ اند وفات الیشان بمدائن بودہ است در سنہ ۳۳ ہجری عمر طویل داشتند والله اعلم بالصواب ۱۲

۵۲۰ حضرت ابوبکر صدیق رضی لقب الیشان صدیق اکبر اول کسے کہ بے طلب معجزہ بہ پیغمبر صلی الله علیہ وسلم ایمان آورد الیشان بودند از مناقب جلیلہ حضرت الیشان آنست کہ در غار رفیق آنحضرت بودند خلافت الیشان دو سال و سہ ماہ بود وفات در سنہ ۱۳ ہجری آخر روز دوشنبہ و بروایت صحیح شب سہ شنبہ مدت عمر شریف حضرت الیشان شصت و سہ سال بودہ و قبر الیشان متصل قبر حضرت رسالت پناہ صلی الله علیہ وسلم است ۱۲

۵۲۱ حضرت رسول مقبول صلی الله علیہ وعلی آلہ واصحابہ وسلم بہترین ماسوای الله از اعیان و اشراف قبیلہ قریش اند ہم از جانب پدر و ہم از جانب مادر ولادت باسعادت باتفاق علما و اہل سیر بعد از طلوع صبح صادق و پیش از طلوع آفتاب روز دوشنبہ بودہ لیکن در تعیین سال و ماہ و تاریخ اختلاف فیہا واقع است مشہور آنست کہ بدوازدہم ماہ ربیع الاول واقع شدہ نزول وحی بران سرور علیہ الصلوٰة والسلام اولاً بروز دوشنبہ سیوم یا ہشتم ماہ ربیع اول سال چہل و یکم از ولادت آنسرور صلعم بود سہ ہزار معجزات از آن حضرت صلی الله علیہ وسلم ظاہر شدند بشب معراج بمقام دنی فتدلی رسیدند بعمر شصت و سہ سالگی رحلت فرمودند نزد جمہور ارباب سیر بہنگام چاشت روز دوشنبہ دوازدہم ربیع الاول سال یازدہم از ہجرت ۱۲

نقشبندیهٔ عجب طائفهٔ پرکار اند ‌ ‌ ‌ که چو پرکار درین دائره سر بر کار اند

همه گرد آمده بر مرکز یک دائره اند ‌ ‌ ‌ همه واقف شده از گردش یک پرکار اند

نقشبند ند و لے بند بیک نقش نیند ‌ ‌ ‌ هر دم از بوالعجبی نقش دگر پیش آرند

در سیه خانهٔ صحراے فنا کرده نزول ‌ ‌ ‌ خیمه بر تر زده زین نه تتق زنگار ند

پاس انفاس بود خصلت این شاه وشان ‌ ‌ ‌ پاسبان ند و لے بادشه اخیار ند

خامشان ند ولی وقت سخن طوطی وار ‌ ‌ ‌ همه شیرین حرکات و شکرین گفتار ند

هر یکے سد ماند به میدان جهاد ‌ ‌ ‌ کوه از لومة لائم بکیے لنشمار ند

شاهد و شاه وجود ند درین دار و لے ‌ ‌ ‌ نه چو منصور سر عربده جوئی دار ند

صورتے اند ولی دشمن صورتها اند ‌ ‌ ‌ در جهان ند و لے از دو جهان بیزار ند

سر دهان ند که تا سر ندهی سر ند هند ‌ ‌ ‌ ساقیان ند که انگور نے افشار ند

سرمهٔ کوری چشمان ارادت میلان ‌ ‌ ‌ هر دم دیدهٔ بینای اولوا الابصار ند

کرهٔ خاک تجلی کند از پرتو شان ‌ ‌ ‌ همه ذرات جهان مقتبس انوار ند

قوله رضی الله عنه دو در طریقه قادریه نسبت و پنج زیرا که حضرت ایشان ارادت و انابت از حضرت شیخ اسکندر رحمة الله علیه دارند و ایشان از حضرت شیخ کمال رحمة الله علیه و ایشان از حضرت شاه فضیل رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید گدا رحمان رحمة الله علیه ایشان از حضرت سید شمس الدین العارف رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید شمس الدین الصحرائی رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید عقیل رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید بهاء الدین رحمة الله علیه و ایشان از حضرت عبد الوهاب رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید شرف الدین رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید عبد الرزاق رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید محی الدین عبد القادر جیلانی رضی الله عنه و ایشان از حضرت شاه ابو صالح رضی الله عنه و ایشان از حضرت شاه موسی جنگی دوست رضی الله عنه و ایشان از حضرت شاه سید عبد الله رضی الله

در سلسلهٔ قادریه نسبت پنج واسطه

عنہ والیشان از حضرت شاہ سید یحیی زاہد رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت سید محمد موّرث رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت سید شاہ داود رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت شاہ سید موسی رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت شاہ سید عبد اللہ الموّرث رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت شاہ موسی الجون رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت شاہ سید عبد اللہ المحض رضی اللہ عنہ و الیشان از حضرت سید حسن المثنی رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت امام حسن رضی اللہ عنہ و الیشان از حضرت امیر المومنین علی مرتضی کرم اللہ وجہہ والیشان از حضرت خاتم النبیین سید المرسلین محمد مصطفے صلی اللہ علیہ وسلم دارند **قولہ رضی اللہ عنہ** و در طریقہ چشتیہ بست و ہفت زیراکہ حضرت ایشان ارادت و انابت از حضرت عبد الاحد رحمۃ اللہ علیہ دارند والیشان از حضرت رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ والیشان از حضرت عبد القدوس والیشان از حضرت شیخ محمد عارف رحمۃ اللہ علیہ والیشان از حضرت شیخ احمد عارف رحمۃ اللہ علیہ والیشان از حضرت شیخ عبد الحق ردولوی رحمۃ اللہ علیہ والیشان از حضرت شیخ جلال پانی پتی رحمۃ اللہ علیہ والیشان از حضرت شمس الدین ترک پانی پتی رحمۃ اللہ علیہ والیشان از حضرت شیخ علاء الدین مخدوم علی احمد صابر رحمۃ اللہ علیہ

---

۵۱ شیخ عبد القدوس گنگوہی صاحب ظاہر و باطن و وجد و سماع بودند واز روحانیت شیخ احمد عبد الحق نیز تربیت یافتہ اند در ۹۴۵ھ ہجری انتقال فرمودند قبر در گنگوہ است کہ از توابع دہلی است ۱۲

۵۲ شیخ محمد عارف شیخے عظیم الشان بودند در طریقت و معرفت ثانی خود نداشت در ۸۹۸ھ ہجری وفات یافتند ۱۲

۵۳ شیخ احمد عبد الحق ردولوی قدوۂ اہل طریقت بودند واز عمر خردسالی ولولہ محبت و شور عشق در سر داشتند بتاریخ پانزدہم جمادی الثانی ۸۳۶ھ ہجری انتقال فرمودند ۱۲

۵۴ - جلال الدین پانی پتی گازرونی صاحب کشف و کرامت و عشق و محبت بودند در ۷۶۵ھ ہجری انتقال نمودند ۱۲

۵۵ - شمس الدین ترک پانی پتی مقامات عالیہ داشتند واز شیخ فرید ہم خرقہ خلافت پوشیدند در ۷۱۵ھ انتقال فرمودند ۵۶

حضرت علی صابر رحمۃ اللہ علیہ پیر طریقت و واقف حقیقت بتبہ رفیع و منزلت بلند داشتند بتاریخ سیزدہم ربیع الاول ۶۹۰ھ ہجری انتقال فرمودند و این فقیر بشرف زیارت مزار حضرت مشرف شدہ است ۱۲

والیشان از حضرت شیخ فرید الدین گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ والیشان از حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ والیشان از حضرت امام الطریقہ خواجہ معین الدین حسن سنجری چشتی رضی اللہ عنہ

٩٤ حضرت فرید گنج شکر از اعیان اولیا و ارکان اتقیا بودند ولادت شیخ در سنہ ٥٨٤ شدہ خطاب قطب الموحدین و قطب الیمین و گنج شکر بودہ است گنج شکر ازان گویند کہ سوداگری شکر از ملتان بار کردہ بسمت دہلی میرفت چون براجودہن رسید شیخ ازوی پرسیدند کہ بر شتران چہ بار کردہ گفت نمک است فرمودند کہ بہتر است نمک خواہد بود چون بدہلی رسید و بارہا را بکشاد ہمہ بارہا پر از نمک بر آمدند حیران بماند دانست کہ وقوع این حال از شامت دروغ گوئی من است ہمان وقت روانہ خدمت شیخ گشت و حاضر آمدہ عذر ہا خواست و نیاز مندی نمود فرمودند کہ اگر شکر بود شکر خواہد شد و ہمچنان بوقوع آمد چنانچہ خان خانان محمد بیرم خان این قصہ را نظم کردہ است شعر

کان نمک جہان شکر شیخ بحر و بر ۞ آن کز شکر نمک کند و از نمک شکر ۞ وفات حضرت ایشان روز سہ شنبہ پنجم ماہ محرم سنہ ٦٦٨ ہجری رخ دادہ مدت عمر نود و پنج سال قبر در پٹن است مابین ملتان و لاہور ٩٥ حضرت قطب الدین کاکی مولد و اصل حضرت ایشان از اوش فرغانہ است و آن قصبہ ایست از توابع اندجان کاکی ازانجہت گویند کہ چون در دہلی متوطن شدہ اند و فتوح از کس قبول نمیفرمودند و خود ہمیشہ مستغرق میبودند و بر فرزندان ایشان بعسرت میگذشت کہ از زن بقالی کہ در ہمسایہ ایشان بود بعد از فاقہا سے جزوی قرض نمودہ اوقات گذاری خود می نمودند روزی آن زن بقال گفت اگر من در ہمسایگی شما نمی بودم کار شما بہلاکت مے رسید این سخن بطبیعت ایشان گران آمد عہد کردند کہ از وے قرض نگیرند روزے این قضیہ را بعرض خواجہ رسانیدند فرمودند کہ ہرگز من از کسے قرض نمیگیرم و در وقت حاجت بطاقیکہ در حجرۂ ماست دست انداختہ بقدر حاجت نان کاکچہ بردارند و صرف خود کنند و ہر کہ خواہند بدہند بعد ازان ہرگاہ کہ میخواستند از ان طاق نان میگرفتند و این نان را کاک میگویند در مجلس سماع برین بیت احمد جام مشہور کشتہ شدند شعر کشتگان خنجر تسلیم را ۞ ہر زمان از غیب جانے دیگر است ۞ بروز دوشنبہ چاردہم ربیع الاول سنہ ٦٣٣ ہجری انتقال فرمودند ٩٦ حضرت خواجہ معین الدین چشتی رحمۃ اللہ علیہ قطب وقت و صاحب تصرف و نیر انوار معرفت و مشرف القلوب و زبدۂ مشایخ اجل و قدوۂ اولیای اکمل بودہ اند اہل ہندوستان را وہی ارادت بخدمت حضرت ایشان بودہ و در جمیع علوم ظاہری و باطنی یگانہ زمان بودہ اند کرامات و خوارق عادات عجیب و غریب از حضرت ایشان بظہور آمدہ زیادہ از حد بیان است گویند کہ چون حق تعالی حضرت ایشان را توفیق توبہ کرامت فرمود املاک و اسباب خود را صرف درویشان نمودہ متوجہ سمرقند و بخارا شدند و در آنجا حفظ قرآن مجید و کسب علوم نمودہ اند و از آنجا بطرف عراق و عرب غربت کردند چون بقصبہ ہارون کہ از نواحی نیشاپور است رسیدند حضرت شیخ عثمان ہارونی را ملازمت نمودہ اند و بیست سال در خدمت شیخ بودند و حضرت خواجہ در سیاحی اکثری از مشایخ کبار دریافتہ اند چنانچہ بصحبت حضرت غوث الثقلین رضی اللہ عنہ در جیلان رسیدہ پنج ماہ و ہفت روز با ایشان بودہ انواع فوائد ربودہ اند و شیخ نجم الدین کبری را در بخارا و خواجہ یوسف ہمدانی را در ہمدان و شیخ ابو سعید تبریزی را در تبریز و شیخ حسین زنجانی را در لاہور دیدہ اند و از بلخ بلاہور آمدند و ازانجا بدہلی و از دہلی باجمیر رفتہ متوطن شدہ اند ولادت حضرت خواجہ در سنہ ٥٣٧ ہجری وفات حضرت ایشان روز دوشنبہ ششم ماہ رجب سنہ ٦٣٣ ہجری بودہ مزار پر انوار ایشان زیارتگاہ و متبرک است و فقیر چند بار بزیارت مشرف شدہ ١٢٥

والیشان از حضرت خواجه عثمان هارونی[۹۱] رضی الله عنه والیشان از حضرت حاجی شریف زندنی[۹۲] رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه قطب الدین مودود چشتی[۹۳] رضی الله عنه

۹۱ حضرت شیخ عثمان هارونی قطب وقت و یگانه عصر خود بوده اند و بموضع هارون که دیهی از مضافات نیشاپور است سکونت داشتند و هفتاد سال از عمر خود در ریاضت گذرانیدند و درین مدت آب و طعام سیر نخوردند و شبها خواب نکردند و دعای حضرت ایشان گاهی از حضرت رب العزت رد نگردید و حافظ کلام ربانی بودند هر روز یکختم قرآن کردندے و در سماع ذوق و شوق تمام داشتندی وفات حضرت ایشان در شانزدهم ماه شوال است در سنه ۶۱۷ هجری قبر در مکه معظمه است نود و یک سال عمر داشتند ۱۲

۹۲ خواجه حاجی شریف زندنی صاحب احوال عجیبه و مقامات غریبه بودند از عمر چهارده سالگی وضوی خود هرگز نشکست و همیشه جامه های کهنه پوشیدندے و فقر و فاقه را دوست داشتندے و روزه حضرت ایشان روزه طے بود بعد سه روز بسبزی بے نمک افطار کردندے و ازان سبزی بے نمک دیگر هر کسے که خوردے مجذوب گشتے و اکثر سماع شنیدندے و در حین سماع چندان گریستندے که بیهوش گشتندے و اگر دنیادار در مجلس سماع ایشان حاضر شدی تارک الدنیا گردیدی بتاریخ دهم ماه رجب سنه ۶۱۲ هجری وفات یافتند عمر شریف حضرت ایشان یکصد و بیست سال بود

۹۳ خواجه مودود چشتی ولی مادرزاد بودند و قطب الاقطاب و قطب الدین لقب داشتند و بخطاب شمع صوفیان و چراغ چشتیان و یگانه روزگار و محبوب پروردگار و صاحب الاسرار و مخزن الانوار مخاطب بودند و خرقه فقر و ارادت از پدر بزرگوار خود داشتند و در هوا طیران می نمودندے و در عمر هفت سالگی قرآن حفظ کردند و در عمر شانزده سالگی بکمال تحصیل علوم رسیدند منهاج العارفین و خلاصة الشریعة تصنیف فرمودند چون بعمر بیست و نه سالگی رسیدند پدر حضرت ایشان برحمت حق پیوستند و حضرت ایشان بر سجاده شیخیت نشستند و بهدایت خلق مشغول گشتند چنانچه از بیت المقدس تا نواحی چشت و بلخ و بخارا وغیره سیر نمودند و دو هزار خلفاے نامدار داشتند و مریدان حضرت را حدے و نهایتے نبود و بشیخ الاسلام احمد جام ملاقات داشتند و چون خواجه مودود التماس تربیت و اخلاص خویش بخدمت ایشان نمودند حضرت شیخ احمد جام دست حضرت ایشان را گرفتند و برکنار چار بالش خود بنشاندند و سه بار فرمودند الشیر العلم الشیر العلم و سه روز بخدمت حضرت شیخ جام بودند و فائده با حاصل نمودند و سلسله چشتیه از خواجه مودود بحضرت شیخ جام نیز میرسد وفات ایشان در غره رجب سنه ۵۲۷ بوده و قبر حضرت ایشان نیز در مزار متبرکه چشت است ۱۲

والیشان از حضرت خواجه ناصر الدین ابی یوسف[۵۱] چشتی والیشان از حضرت خواجه ابو محمد[۵۲] چشتی رضی الله عنه والیشان از حضرت ابو احمد[۵۳] چشتی رضی الله عنه

۵۱ حضرت خواجه یوسف رحمة الله لقب ناصر الدین داشتندی و خواهرزاده و مرید و تربیت یافته خواجه محمد بن خواجه ابو احمد چشتی اند گویند که خواجه محمد همشیره داشتند که سن او به چهل رسیده بود و بجهت خدمت برادر اراده تزوج نداشتند و بطاعت و عبادت خدا تعالی مشغول بودند شبی خواجه محمد بزرگوار خود خواجه ابو احمد را در خواب دیدند که فرمودند در ولایت شام فلان مردیست محمد سمعان نام تحصیل علوم کرده و صالح است خواهر خود را باو عقد کن خواجه او را طلب داشته همشیره را باو عقد کردند و خواجه یوسف در چشت از ایشان متولد شدند و بر ایشان در آخر عمر سکر و حیرت چنان غلبه کرده بود که گاه بودی که خادم آب وضو بیخته در اثنای وضو از خود غائب می شدند و ساعتی در ان غیبت می ماندند و باز حاضر می شدند و وضو را با تمام می رسانیدند وفات ایشان در چهارم ربیع الآخر در ۴۵۹ هجری روی داده و مدت عمر هشتاد و چهار سال بوده ۱۲

۵۲ خواجه ابو محمد چشتی از اولیای کبار و مشائخ نامدار و مقتدای روزگار بودند لقب حضرت ایشان ناصح الدین ولی مادرزاد بود شانی عظیم و رتبهٔ بلند داشتند خرقهٔ فقر و خلافت از پدر بزرگوار خود پوشیدند گویند در غزوه سومنات همراه محمود سبکتگین در سن هفتاد سالگی بمددگاری محمود باشارت و بشارت رفته بودند و ببرکت اقدام ایشان فتح سومنات شده وفات ایشان در غره رجب ۴۱۱ هجری بوده و قبر ایشان در چشت است ۵۳ حضرت خواجه احمد ابدال چشتی سر حلقه سلسله چشتیانند و مرید شیخ ابو اسحاق شامی اند گویند چون شیخ ابو اسحاق بقصبه چشت رسیده اند خواجه دست ارادت بدامان شیخ زدند نقل است که روزی خواجه ابو احمد در سن بیست سالگی همراه پدر خود سلطان فرسنافه بقصد شکار جانب کوه رفتند و در اثنای شکار از پدر و اتباع جدا افتاده بکوهی رسیدند که چهل از رجال الله در سنگی استاده بودند و شیخ ابو اسحاق شامی نیز در میان آن جماعه بودند حال بر ایشان گشت از اسپ فرود آمده در پای شیخ ابو اسحاق افتادند و سلاح هر چه داشتند بگذاشتند و پشمینه پوشیده با ایشان روان شدند هر چند پدر و مردم طلب کردند ایشان را نیافتند بعد از چند روز خبر آوردند که با شیخ ابو اسحاق اند در فلان موضع پدر ایشان جمعی را فرستاد تا بیاورند هر چند پند دادند و بند نهادند باز نگشتند آورده نمی شود متن... ولادت ایشان در ۲۶۰ هجری بوده وفات در دهم جمادی الآخر ۳۵۵ هو روی داده و قبر ایشان در چشت است ۱۲

والیشان از حضرت خواجه ابو اسحاق شامی رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه ابو اسحاق علو دینوری رضی الله عنه والیشان از حضرت امین الدین خواجه هبیره بصری رضی الله عنه

۵۱ ابو اسحاق شامی جامع میان علوم ظاهری و باطنی بودند و بزهد و ریاضت از خلق بے نیاز و با خالق دمساز و بدرویشان همراز و در اولیا ممتاز و در فقر سرافراز بودند بعد هفت روز روزه افطار کردندی و فرمودندی که معراج الفقر الجوع و در اوائل چون خواستند که مرید کسی از اولیاء الله شوند چهل روز پے در پے استخاره کردند آخر هاتف غیب آواز داد که ای ابو اسحاق برو دوست ارادت بدامان ممشاد دینوری زن که بمراد خواهی رسید پس بخدمت خواجه دینوری حاضر شدند تا هفت سال بخدمت حاضر ماندند تکمیل رسیدند و خرقه خلافت یافتند و سید فرقه مشائخ اهل چشت نیک سرشت گردیدند چون در بغداد بخدمت پیر روشن ضمیر خود حاضر شدند حضرت خواجه فرمودند که از کجائی و چه نام داری گفتند که بنام ابو اسحاق چشتی موسوم فرمودند که شما خواجه اهل چشت هستید چون خلافت یافتند باز حسب رخصت پیر خود بمقام چشت تشریف بردند و بخواجه چشت اشتهار یافتند وفات ایشان بتاریخ چهاردهم ماه ربیع الثانی ۳۲۹ هجری است و مزار پر انوار در شهر عکه از بلاد شام واقع شده

۵۲ خواجه علو دینوری هم از مشائخ عراق صاحب ولایت و کشف و کرامت و از اقران شیخ جنید و رویم و نوری بودند و بصحبت خلفای شیخ معروف کرخی نیز مشرف شده اند و از ایشان نیز خرقه خلافت داشتند و در سلسله معروف کرخی نیز صاحب اجازت بوده اند بعضے گویند که خواجه علو دینوری و خواجه علو ممشاد دینوری یکی بوده اند بعضے گویند که هر دو دو بزرگوار اند انتقال ایشان در ۲۹۸ هجری بود ۱۲

۵۳ خواجه هبیره بصری در فقر مقام رفیع داشتند در عمر هفده سالگی بتکمیل علم رسیدند و قرآن حفظ نمودند چنانچه هر روز دو ختم قرآن کردندی و مجاهده و ریاضت شاقه نمودندی روزی از غایت محبت حق بحق نالیدند ندا رسید که ای هبیره ما ترا بخشیدیم باید که برای حصول مقامات فقر نزد حذیفه مرعشی بروی پس وی بارشاد ربانی بخدمت شیخ حذیفه مرعشی رسیدند و مرید شدند چون قبل از ارادت تا سی سال ریاضت سخت و محنت شاقه بجا آورده بودند در یک هفته بمقام قرب رسیدند و بعد یک سال خرقه خلافت یافتند و از روزیکه خرقه فقر پوشیدند نمک و شکر نچشیدند و لذائذ دنیا را ترک کردند و چندان گریستندی که حاضرین را خوف هلاک حضرت ایشان گشتی و تمام عمر بیک صومعه بسر بردند و گاهی در خانه دنیادار نرفتند و روی دنیادار ندیدند و طعام ایشان نخوردند و تمام عمر در فقر و تجرید گذرانیدند وفات خواجه در ۲۸۶ هجری بتاریخ هفتم ماه شوال است ۱۲

الیشان از[۲۲] حضرت خواجہ[۵۱] حذیفہ مرعشی رضی اللہ عنہ والیشان از[۲۳] حضرت سلطان[۵۲] ابراہیم ادہم رضی اللہ عنہ والیشان[۲۴] از حضرت خواجہ فضیل بن عیاض رضی اللہ عنہ والیشان[۲۵] از حضرت خواجہ عبد الواحد بن زید رضی اللہ عنہ

سنہ ۵۱ خواجہ حذیفہ مرعشی فقیہ و عالم و عامل بودند و تصانیفہا داشتند و تا سی سال وضوی او جز متوضا نشکست و افطار بعد شش روز کردندے و فرمودندے کہ غذای اہل دلان و قوت روح ایشان کلمہ لا الہ الا اللہ است چون از علوم ظاہری فراغت یافتند برہنمای خضر علیہ السلام بخدمت حضرت سلطان ابراہیم آمدند و بمدت شش ماہ بتکمیل رسیدند وفات خواجہ در ۲۷۶ھ ہجری شد ۱۲ سنہ ۵۲ سلطان ابراہیم ادہم از مشائخ عظام بودہ اند نسب کرام حضرت ایشان بہ پنج واسطہ بامیر المومنین عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ میرسد باین طریق کہ سلطان ابراہیم بن ادہم بن سلیمان بن ناصر بن عبد اللہ بن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ سلطان بر تخت بادشاہی سالہا سال اجلاس فرمودہ حکمرانی بعدل و داد میکردند و شب و روز مشغول الطاعت و عبادت می بودند کہ شبے حضرت سلطان در خوابگاہ شاہی بخواب استراحت بودند کہ سقف خانہ بجنبید سلطان از خواب بیدار گشتند و آواز دادند کہ بالای سقف کیست جواب آمد کہ من شخصے مسافرم و شتر خود گم کردہ ام و در اینجا میجویم سلطان فرمود کہ ای نادان شتر را بر بام خانہ میجوئی جواب آمد کہ از من تو نادان تری کہ ارادہ آن داری کہ خدا را بیابی و دم از یاد شاہی میزنی و بر بستر اطلس و دیبا خواب میکنی سلطان علی الصباح فرزند خود را بر تخت سلطنت نشاندند و بکلی ترک سلطنت کردہ رو بصحرا نہادند در اثنای راہ جامہ ہای شاہی بشبانی بخشیدند و جامہ ہای شبانی زیب تن کردہ بہ نیشاپور آمدند و در غار کوہ بعبادت حق مشغول شدند روز پنجشنبہ بالای غار برآمدندی و پشتارہ ہیزم جمع کردہ و بر سر برداشتہ بشہر بردندی و ہرچہ کہ از فروخت آن حاصل شدے نیمۂ آن براہ خدا دادندے و نیمہ آن بصرف احتیاج خود آوردندے چون کار ریاضت و مجاہدہ تمام کردند باشارۂ غیبی در مکہ معظمہ رفتند و بخدمت خواجہ فضیل بن عیاض مرید گشتند و بکمالات ظاہری و باطنی رسیدند و سوای آن از خواجہ عمران بن موسی بن زید راعی و از شیخ منصور سلمی و نیز از خواجہ اویس قرنی خرقہ خلافت و تبرک بعالم باطن داشتند و بعد پنج فاقہ افطار کردندی و بوقت افطار گاہ سبزہ بے نمک پختہ ے و تناول کردندی و خواب کم کردندی و جامہ پیوندی پوشیدندے و پا برہنہ گشتندے و با امام اعظم کوفی و جنید بغدادی صحبت داشتندے وفات ایشان شانزدہم جمادی الاولی سنہ ۱۶۲ ہجری بودہ مدفن حضرت ایشان در اقلیم شام است عمر حضرت ایشان یکصد و دو سال بود ۱۲

والیشان از حضرت خواجہ حسن بصری رضی والیشان از حضرت امیر المومنین علی مرتضی رضی اللہ عنہ

۹۱ خواجہ حسن بصری سرخیل پیران چشت نیکو سرشت خرقہ ارادت از امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ پوشیدند خواجہ حسن بصری را کرامات و مقامات بسیار اند و فضائل بے شمار ولادت با سعادت ایشان بمدینہ واقع شدہ و از غایت حسن و جمال ظاہری مخاطب بخطاب حسن لولوی گردیدند و بعضے بر آنند کہ خواجہ حسن بازرگانی و تجارت مروارید میکردند و ازین سبب بخواجہ حسن لولوی موسوم گشتند و از کار بازرگانی دولتے بپایان بہم رسانیدند چون جاذب حقیقی او را بطرف خود جذب کرد دولت دنیا بمساکین و فقرا تقسیم نمودند بحدیکہ برای خود قوت یکروزہ ہم نگذاشتند و بخدمت حضرت امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ حاضر شدہ دست ارادت بدامان آنحضرت زدند و از کاملان وقت شدند و کار ریاضت و زہد بدین غایت رسانیدند کہ بعد ہفت روز طعام خوردندے و تا ہفتاد سال وضوی ایشان سوای متوضا نشکست نقل است چون خواجہ حسن بصری متولد شدند والدۂ ایشان بخدمت امیر المومنین عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ بردند حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمودند کہ سموہ حسنا فانہ احسن الوجہ یعنی نام او حسن کنید بدرستی کہ او نیکو روست نقل است کہ در حالت شیر خوارگی چون مادر خواجہ حسن بکاری مشغول بودندے والیشان گریستندی حضرت ام سلمہ پستان مبارک خود در دہان ایشان نہادندے و از غیب قطرۂ چند شیر پدید آمدندے و در حلق مبارک ایشان رسیدندی و حضرت ام سلمہ ہمیشہ در حق ایشان دعای خیر کردندے و فرمودندے کہ الہی این پسر را مقتدای خلق گردان ہمچنان بوقوع آمد و حضرت حسن یکصد و سی تن را از اصحاب کبار نبوی کہ منجملہ ایشان ہفتاد تن از اصحاب بدر بودند دریافتند در لبس خرقہ علما اختلاف دارند فیمابین مولانا فخر الدین چشتی و مولانا شاہ ولی اللہ نقشبندی درین باب تحریر شدہ من شاء فلیرجع الی تحریرہما علامہ سیوطی در رسالہ اتحاف الفرقہ بوصل الخرقہ ملاقات حسن بصری با جناب امیر علیہ السلام و روایت بدلایل ثابت کردہ علامہ درین رسالہ تحریر می فرماید کہ جماعتے از حفاظ محدثین سماع حسن بصری را از امیر المومنین علی بن ابی طالب انکار کردہ اند و بعض متاخرین باین تمسک کردہ اند و بطریق لبس خرقہ و تلقین اعتراض کردہ و جماعتے آنرا ثابت کردہ اند ہمین است راجح نزد من بوجوہ و این را ترجیح دادہ اند حافظ ضیاء الدین مقدسی ولادت ایشان در سنہ ۲۱ھ بودہ و مدت عمر شریف ایشان ہشتاد و نہ سال وفات در پنجم رجب سنہ ۱۱۰ھ و قبر ایشان در بصرہ است ۱۲ ۹۲ حضرت امیر المومنین علی مرتضی ولادت حضرت ایشان در مکہ معظمہ بودہ است اول کسیکہ از صبیان ایمان آوردہ حضرت ایشان بودند در سال سی و پنجم یا سی و ششم از ہجرت بر خلافت نشستند و مدت خلافت ایشان پنج سال سہ ماہ بود وفات حضرت ایشان شب جمعہ بست و یکم ماہ رمضان سنہ ۴۰ھ است قبر ایشان در نجف است چنانکہ مشہور است ابن کثیر را درین باب اختلاف است چنانکہ در تاریخ الاسلام ابن کثیر بکمال شرح و بسط یافتہ ۱۲

والشان از حضرت خاتم الرسالت محمد رسول الله صلی الله علیه وعلی آله واصحابه وازواجه وذریاته
اجمعین الی یوم الدین دارند **قوله رضی الله عنه** ارادت من با الله تعالی قبول وسائطی
کند چه در جذب و مراد واسطه نباشد بشنو بشنو که مراد از توسط و عدم توسط حیلولت و عدم
حیلولت است نه تبعیت و عدم تبعیت آنچه از حضرت غوث الاعظم قدس سره در فتوح الغیب
و حضرت معترض در شرح آن و شیخ محی الدین عربی در فتوحات مکیه و دیگر اکابر انکار توسط مذکور
است مراد از آن همان معنی اول است زیرا که هیچ دقیقه از دقایق این راه و هیچ معرفتے
از معارف این درگاه بے متابعت حضرت خاتم الرسالت علیه الصلوة والتحیة میسر نیست ۵

محال است سعدی که راه صفا	توان رفت جز در پے مصطفے

در همچو مقامات از توسط تبعیت مراد گرفتن خطا است پس معنی این است که قبول وسائط در
طریقه جذبه نیست **قوله رضی الله عنه** پس من هم مرید محمد رسول الله ام صلی الله علیه وسلم
و هم هم پیره پس بود یعنی هرگاه ارادت من به محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم بوسائط کثیره
متحقق است چنانکه مفصلا مذکور شد پس من مرید رسول الله ام صلی الله علیه وسلم در سلوک و
مقتدی و محبوب وی و هم صف لشکر و پس رو وے پیره بالفتح و تشدید ثانی صف لشکر را گویند
و اصحاب ارادت البته تشبیهی به صف لشکر دارند و پس رو باشند یعنی در طریق جذب و حق سبحانه
تعالی طریقه جذب را به طفیل پیغمبران بامتان ایشان کرامت کرده است یفعل الله ما یشاء و اگر گویند که
این بے ادبی است آری اگر قبول داریم و لاکن از مجذوبان خود قبول کرده است بلکه خوش آمده
است مثل قصه حضرت کلیم الله[1] و چوپان و مثل آن مجذوبے که در حرم رسول الله گفت که طعام
مے دهی و یا قندیل هاے شما بر شکنم

[1] در مثنوی مولانای روم این قصه بکمال بسط مذکور است چند شعر درین مقام مذکور میشود ۵ دید موسی یک شبانی را براه ؛ کو همی گفت ای کریم و ای اله ؛ گر بدانم خانه تو من مدام ؛ شیر و روغن آرمت هر صبح و شام ؛ هم پنیر و نانهاے روغنین ؛ خمرهاے جو عزات نازنین ؛ سازم و آرم بپیشت صبح و شام ؛ از من آوردن ز تو خوردن طعام ؛ گفت موسی هاے خیره سر شدی ؛ خود مسلمان ناشده کافر شدی ؛ وحی آمد سوی موسی از خدا ؛ بنده ما را ز ما کردی جدا ؛ تو براے وصل کردن آمدی ؛ نے براے فصل کردن آمدی

وقصہ[۹۸] برخ قولہ رضی اللہ عنہ برخوان آن دولت ہرچند طفیلی ام اما ناخوانده نیامده
ام الخ در رسالہ کشف الغطا مذکور است چہ مطلوب بالذات دعوت محبوبست دیگران را بطفیل او خوانند
وبہ تبعیت او طلبند اما جلیس یک سفره اند و در یک مجلس علی تفاوت درجات استفادہ تلذذات و
تنعمات می فرمایند امتانند کہ زلہ بردار ایشانند و اُولش خوار شان مگر فردے را از افراد امت
ایشان کہ بکرم خداوندی جل شانہ مخصوص بود جلیس مجلس اکابر گردد این عبارت را غیر محل فرود
می آرند و استثناء راجع بطفیل و تبعیت می دارند و خیال می نمایند کہ درین کلام نفی تبعیت ہم نموده
و این استثناء راجع بہ زلہ بردار و لش خوار است یعنی این فرد بصدقہ متابعت پیغمبر خود صلے
اللہ علیہ وسلم بدین دولت سرفراز است کہ در رنگ انبیاء دیگر علیہم الصلوۃ والسلام ہمنشین
سفره است و از اکثر افراد است بدین تشریف ممتاز ۔ ص

	بیاید تو اے خواجہ سبلت مزن		اگر بادشہ بر در پیر زن	

غایت الامر مساوات این با انبیاء دیگر ازین بیان متوہم می شود لیکن این را در مکتوب
دیگر بہ بیان شافی حل نموده اند کہ توہم مساوات مطلقاً برمی خیزد حاصل آن تحقیق آنست
کہ مقصود از دعوت ہرچند محبوبست اما انبیاء دیگر را بطفیل او خوانده اند و شریک سفره ساختند
پس اینہا طفیلے اند بدین معنی کہ مقصود اصلی نیستند اما مقصود بدعوت اند بخلاف امتان کہ آنہا
دعوت جداگانہ نیست بلکہ در ضمن متبوع و تبعیت او در آن مجلس حاضر شده اند و از خوان نعمت
شان بہره برداشتند و استبعاد آنہا باین دولت بواسطہ عمل شریعت مطہره اوست

[۹۸] قصہ برخ این است کہ در بنی اسرائیل دو سال قحط گردید موسی برای دعای استسقا با ہفتاد ہزار تن بصحرا آمدند وحی رسید کہ
ایشان کہ ساکن بوده اند کہ گناہان قلوب ایشان را تاریک ساختہ دعای ایشان بدون یقین است ایشان از مکر من ایمن بوده اند بسوی
برخ رجوع کن کہ از بندگان من است از و برای دعا بگو حضرت بجستجوی برخ بر آمد روزی موسی در راه می رفت شخصے حبشی را دید کہ بر پیشانی
وے از سجده خاک و گلیم پوشیده کہ گره آن بر گردن است موسی بنور عرفان شناخت و نام پرسید معلوم شد کہ ہمین برخ بوده اند موسی التماس دعا کرد
نزول باران نموده نشود برخ استسقا باین طور کرد کہ این چہ کار است این چہ حلم است ہمچنین سخنان گفت باران را بر بدیہ برخ گفت [illegible] چگونہ
او تعالی الضافت کرد موسی از ین کلام مغموم شد حکم رسید کہ برخ با چنین سخنان روزانہ سہ بار مرا خوش می کند ۱۲

که اگر درین کارخانه خللے راه یابد ازان دولت سرا محروم ماند و در حق انبیاء علیهم السلام
این تبعیت مفقود است در رنگ آنست که مهمانے به خانه کریمی وارد شود و میزبان بواسطه احیاء
واصدقاء خود را نیز استدعا نماید و شریک سفره سازد درین صورت این جماعه طفیلی محض اند بے
تبعیت و خادمان مهمان تابع محض اند که اگر از خدمت او یکسو می بودند از ین مائده بهره ور نمی شدند
وانکه گفتیم که این استثنا نه از معنی تبعیت است بنابر آنست که خود دران مکتوب تصریح کرده اند
کما اینجا نیز حیلولت نبی مفقود است و تبعیت موجود و دیگر بشنو که نهایت ازین کلام آنچه لازم آمد
آنست که فرد است همنشین سفره حضرت خاتمیت افضل الصلوٰة والتحیه شده و حال آنکه شیخ شعرانیؒ
در مناقب شیخ ابراهیم التبولی در لواقح الانوار بلند تر ازین می نویسد قَالَ سَمِعْتُ سَيِّدِي
عَبْدَ الْقَادِرِ الدَّسْطُوْطِيَّ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ يَقُوْلُ لَيْسَ اَحَدٌ مِّنَ الْاَوْلِيَاءِ
لَهٗ سِمَاطٌ يُمَدُّ كُلَّ سَنَةٍ فَوْقَ سَدِّ الْاِسْكَنْدَرِ ذِي الْقَرْنَيْنِ غَيْرَ سَيِّدِيْ
اِبْرَاهِيْمَ لَا يَتَخَلَّفُ عَنْهُ اَحَدٌ مِّنَ الْاَنْبِيَاءِ وَالْاَوْلِيَاءِ عَنْ
حُضُوْرِهٖ فَيَجْلِسُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدْرَ
السِّمَاطِ وَالْاَنْبِيَاءُ يَمِيْنًا وَّشِمَالًا عَلٰى قَدْرِ تَفَاوُتِ دَرَجَاتِهِمْ
وَكَذٰلِكَ الْاَوْلِيَاءُ وَنُقَبَاءُ ذٰلِكَ السِّمَاطِ الْمِقْدَادُ ابْنُ
اَسْوَدَ وَاَبُوْ هُرَيْرَةَ وَجَمَاعَةٌ كَذَا فِيْ مَنْبَعِ الْكَمَالَاتِ
لِلْمُرَادِ السَّرْهِنْدِيِّ اصل این است که جذب الٰهی را تاثیریست عظیم چنانکه گفت

۱۵ یعنی از عبد القادر دسطوری شنیدم که می فرمود که برای کدامی ولی دستر خوان نیست که بر سد سکندر ذی القرنین هر
سال گستر د سوای ابراهیم که ایشان را چنین دستر خوان گسترده می شود هیچ یکے از نبی و ولی نیست که برین حاضر نه شود رسول الله صلے
علیه وسلم صدر نشین این دستر خوان می شود دیگر انبیاء به یمین و یسار آن حضرت می نشینند حسب درجات خود و همچنین حال اولیاء است
که نشست ایشان حسب درجات شان می شود و نقباء این دستر خوان مقداد بن اسود و ابو هریره و جماعت بوده اند همچنین
در منبع الکمالات مراد رومے بوده است ۱

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۔ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۵

اگر خدائے نباشد ز بندہ خوشنود	شفاعت ہمہ پیغمبران ندارد سود

نہ فہمیدہ اند کہ در عرف طفیلی کہ عزت دارد از برائے خوشنود ضیف می خوانند۔
قولہ رضی اللہ عنہ ہر چند تابعم اما از اصالت بی بہرہ نیم چرا کہ ولایت انبیاء اصل است و ولایت اولیا ظل او و از کمال تبعیت از اصل بہرہ مند میشوند لقدر تبعیت در ینجا گفتہ اند بے بہرہ نیم و نگفتہ اند کما ہو ہو قولہ رضی اللہ عنہ ہر چند امتم اما شریک دولتم نہ شریکے کہ از ان دعوی ہمسری خیزد کہ آن کفر است بلکہ شرکت خادم است با مخدوم و این معنی خود منطوق آیات قرآنی و احادیث نبوی است و پروردگار از برائے خوشنودی بندگان مومن ضعیف خود در حق بندگان خاص خود در دولت ایمان شریک گردانیدہ۔
گفتہ است إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحٰقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ و بر افضل مخلوقات تکرار امر کردہ است کہ گوید وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَبِذٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ و کلیم اللہ گفتند وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ میفرماید وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَأُولٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولٰئِكَ رَفِيقًا ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ
قولہ رضی اللہ عنہ ہر چند اویسی ام اما مربی حاضر و ناظر دارم و ہر چند در طریقہ نقشبندیہ پیر من عبد الباقی رضی اللہ عنہ است اما متکفل تربیت من الباقی است جل جلالہ و عم نوالہ در عرف اویسی

ملاحظه حائل و مانع میان دو چیز دوام ساختن بهم بستن

کسے را میگویند که مربی ظاهر و حاضر داشته باشد و حضرت بلطافت می گویند که من اویسی ام و مربی حاضر و ناظر دارم یعنی الله و با مرشد طریقت یعنی در مجاز پیر من یعنی مربی من عبدالباقی است اما متکفل تربیت من در حقیقت الله باقیست با همین مناسبت حضرت گفته اند که هم مرید رسول الله ام و هم هم بیره او و ذکر پیر باین طور بے ادبی نیست زیرا که بمقابله نام باری تعالی است چنانکه می گویند الله و محمد صلی الله علیه وسلم گوید قوله رضی الله عنه من بفضل تربیت یافته ام و براه اجتبا رفته ام سلسله من رحمانی است که من عبدالرحمن ام چه رب من رحمن است مربی من ارحم الرحمین و معلوم است که اویسی ام و فضلی و مجتبا بودن را مرجع یکی است یعنی بے ریاضت این کمالات برمن حاصل است و حکمت درین که بی ریاضت این کمالات حاصل است این که مربی من اسم رحمن است و مقتضای ارحم الراحمین چنین است در باب پانصد و هفتاد از فتوحات مکیه مذکور است که اقطاب و صالحین را اگرچه در دنیا اسماء می باشند که بدان ندا کرده می شوند مگر پیش حضرت ربوبیت باسم عبودیت مسمی می باشند حق تعالی جل شانه فرماید لما قام عبد الله این اسم جامع است هر اقطاب او بلحاظ مقامات اقطاب اسما باشند کزان ندا کرده شوند پس نام موسی عبدالشکور است و نام عیسی علیه السلام عبدالملک و اسم مبارک سرور عالم صلی الله علیه وسلم عبدالله پس برای هر قطب سوائے نام مشهور دنیا و نام جامع که عبدالله است نامی باشد و نام حضرت مجدد علیه الرحمة عبدالرحمن است بمقتضای مقام حضرت مجدد رحمه الله همین است قوله رضی الله عنه طریقه من طریقه سبحانی است الخ یعنی منسوب بذات باری تعالی بدون لحاظ اسمی و صفتی و این سبحانی را با سبحانی که حضرت بایزید فرموده مساسے نیست آن از سکر برآمده و این از صحو است بدون مزج سکر و معنیش صحیح است و ظاهر یای سبحانی یای نسبت است نه یای متکلم چرا که لفظ طریقه و بعد او از راه تنزیه رفته ام نمی گذارد که یای متکلم باشد معلوم است که مرشدان طریقت لطالبان خود تلقین اسمی کرده بذات بحت متوجه میگردانند و میگویند بخاطرت هیچ صفتی نرسد که بتاثیرات صفات درمانده از مقصود اصلی باز مانے و بهمین معنی اشارات کرده گفته اند

از اسم و صفت جز ذات اقدس نخواسته ام و در سبحانی تصریح کرده میگویند که سبحانی من نیز سبحانی —
بسطامی است سبحانی مرا از سبحانی او مساسی نیست چرا که سبحانی بسطامی از دائره انفس بر آمده
است و سبحانی من از ورای آفاق و انفس است و یای او یای متکلم است و در سبحانی من یای
نسبت است باید دانست که در اصطلاح این طائفه علیه سیر آفاق و انفس است که درین آیه کریمه اشارت
است سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ
و بعضے نهایت را سیر انفس می گویند و سیر آفاقی را سیر مستطیل می گویند بمعنی بعید که مقصود را از
ورای خود جستن است و سیر انفس را سیر مستدیر میگویند که بمعنی اقرب است یعنی مقصود را در
اطراف قلب خود جستن است و جمعی مقصود را در ورای آفاق و انفس می دانند و دلیل طائفه
اول که اَلَا اِنَّهٗ بِکُلِّ شَیْءٍ مُّحِیْطٌ باحاطه ذاتی بیکیفی قائلند و صفات را زائد بر ذات نمی گویند و لا هو و لا
غیره میدانند و طائفه که سبحانی گفته هر چند تنزیه اراده نمایند البته شائبه از تشبیه هست
و طائفه ثانی میگویند که از بس که ذات او اعلی و اجل است ممکن را امکان نیست که کسب فیوض بواسطه
نماید و حق سبحانه در خارج ذات خود صفات ایجاد نمود که قدیم اند تا کسب فیوض از شیون کرده
بممکن رسانند و الا بشیونات ذاتی خود مستغنی از صفات است و ازین جهت سبحانی این طائفه
از ورای انفس و آفاق است و منزه از تشبیه بلا اشتباه است و از عین صحو بر آمده است و
سبحانی طائفه اول از سر چشمه سکر جوش زده **قوله** رضی الله عنه ارحم الراحمین
در حق بنده اسباب تربیت را غیر از معدات نداشته است الخ از اول این مکتوب تا آخر صریحا و
ضمنا همین مفهوم شد که من مجذوب و اویسی ام در اصل وصول که در ظاهر از غیرے احتیاج
نشده به فضل و کرم خود اجتبا کرد و این همه از مقتضیات اسم رحمن ارحم الراحمین است و کشف
الغطاء مذکور است مراد آنست که به پیر ظاهر احتیاج نمانده است بزرگان فرموده اند که پیر بمنزله
دایه است و بچه هنگام فطام که تمامی مدت رضاعت باشد حاجت بمرضعه ندارد و کذلک سالک چون
بهمت و استعداد بعد مرشد بفنا فی الله و بقا بالله مشرف شود و بمقام شیخ خود برسد بحالت فطام میرسد که احتیاج او از پیر

میشود و بعد ازان آنچه در کمین استعداد او ودیعت نهاده اند بظهور می آید لهذا مریدی به پیر خود گفته است اگر در وقت خاص
من که با حق سبحانه باشد تو در میان در آئی سرت از تن جدا کنم پیر از وی این سخن پسندید و در کنار
گرفت منقول است که حضرت خواجه بزرگ در خدمت پیر خود امیر کلال چون سلوک تمام کردند حضرت
امیر فرمود که آنچه درین راه حاصل کرده بودم نثار شما کردم اما استعداد شما بس بلند افتاده از بهر
کجا بوی مطلب بمشام شما برسد از ترک و تاجیک طلب نمایند حضرت غوث الثقلین در فتوح
الغیب باین معنی اشارت می نماید آنجا که می فرماید فَاِذَا بَلَغَ الْمُرِیْدُ حَالَةَ شَیْبَتِهٖ اُفْرِدَ
عَنِ الشَّیْخِ وَ قُطِعَ عَنْهُ فَتَوَلَّاهُ الْحَقُّ فَیَقْطَعُهُ عَنِ الْخَلْقِ جُمْلَةً فَیَکُوْنُ الشَّیْخُ
کَالظِّئْرِ وَالدَّایَةِ لَا رِضَاعَ بَعْدَ الْحَوْلَیْنِ بشرح مکتوب که بفضل الله تعالی موفق شدم اگر
دران ادنی تامل بکار رود واضح میتوان شد که اساس تمامی اعتراضات که وارد کرده میشود
منهدم شده بخاک آمیخت اکنون ضرورت ان نبود که بهر قول نقل نموده بجوابش پرداخته شود
مگر احتیاطاً بان متوجه میگردم البته جا بجا شیخ رحمة الله علیه اعتراض بر رفع توسط نموده و این از
اعظم اعتراض شمرده چون شیخ خود در تعریف مجذوب سالک برفع توسط قایل است چنانکه مذکور
شود پس هر اعتراض وی بر معترض عاید میگردد فما هو جوابه فهو جوابنا لهذا در بعض مقام از جواب اثر
طی کشح نموده شد اگر حضرت معترض کلام خود را بغور ملاحظه میفرمود لب اعتراض بر حضرت مجدد
رحمة الله علیه نمی کشود **قال** سبحان الله وله العظمة والکبریاء این چه سخنان و این چه کلمات
است و این چه سلطنت و سطوت است و این چه خطبه خوانی و ثنا گستری نفس است **اقول**
اظهار نعماء ربانی را بر خطبه خوانی و ثنا گستری نفس محمول نه باید فرمود والا از سب بزرگان
دین صورت بسوء ظن خواهد بود حاشا که ازین سخنان جز تحدیث بنعمة الله ترفع و افتخار بر ابناء
روزگار مطمح نظر بوده باشد و در کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه کلمات انکسار که مذکورند زاید
بران چه توان بود در مکتوب یازدهم از جلد اول میفرماید هر که در عالم است حتی که کافر فرنگ
و ملحد زندیق از خود بوجود بهتر می دارند و بدترین همه این ناخود را انگارند انتهی فکیف انکار برین

باوصف چنین تصریح انتساب این اقوال بر خطبہ خوانی و ثنا خوانی و ثنا گستری زیبد حضرت شیخ در رسالہ ایراد العبارات الفصیحۃ فی قولہ الدین النصیحۃ میفرماید ہرچہ دران شبہ بود توقف دران لازم اگر قائل و فاعل آن مردی است کہ امام است در علم و عمل مستقیم است در تقوی و ورع تاویل و توجیہ قول و فعل وے باید نمود انتہی پس ہرگاہ در کلام ہیچ محل شبہ نبود خواہ مخواہ بران ایراد پیش کردن کے جائز خواہد بود و ہمین است مسلک ابن حجر و دیگر اکابر کہ حسب فہمات بتاویل توجیہ مقولہ بزرگان پرداختہ اند بلکہ در بعضے مواضع تصحیح شطحیات ہم نمودہ اند قال اللہ اکبر درویشی شکستگی و خاکساری و ادب و تواضع و کم زدنی نفس است حضرت خواجہ محمد پارسا رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ واسعۃ در آخر رسالہ قدسیہ باین رباعی وصیت کردہ اند رباعی

اندر رہ حق جملہ ادب باید بود — تا جان باقی است در طلب باید بود
در ہر دم اگر ہزار دریا بہ کشی — کم باید کرد و خشک لب باید بود

اقول الحق درویشی شکستگی و خاکساری است ؎

چند پرسی کہ بندگی چہ بود — بندگی جز فگندگی چہ بود

کیست کہ مثل حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ تواضع نمودہ باشد کیست کہ مثل حضرت ایشان راہ انکساری و شکستگی طے نمودہ باشد در مکتوب دو صد و بست و دوم از جلد اول فرماید بزرگے فرمودہ کہ مرید صادق آنست کہ مدت بست سال کاتب شمال او چیزے نیابد کہ بروی نویسد و این فقیر بتقصیر بذوق و وجدان حدحق خود می یابد کہ کاتب یمین معلوم نیست کہ در مدت بست سال حسنہ بیابد کہ در صحیفۂ اعمال او درج نماید خدا دانا است جل شانہ کہ این سخن را بتصنع و تکلف نمی گوید و ایضاً بذوق می یابد کہ کافر فرنگ از وی بمراتب بہتر

؎ مگر تحدیث بہ نعمۃ اللہ منافی شکستگی و خاکساری نیست حضرت غوث انام رضی اللہ عنہ فرماید ؎
انا کنت قبل القبل قطباً مبجلا ✤ تطوف بی الاکوان والرب ہمانی ✤ در قصیدہ می فرماید ؎ وقفت علی الانجیل جمعاً شبیہہ
اخی و رفیقی کان موسی بن عمران ✤ و طلعت رمزاً کان عیسی سجلہ ✤ بہ کان یحیی الموتی والرمز سریانی

است واکرم آنرا پرسند از جواب عاجز آید والیضا بطریق ذوق خود را محاط خطیات
سید اند و شمول سیات می انگارد و حسناتے که بوجود مے آید کاتب شمال خود را
بکتابت آن حق مے بیند و می یابد که کاتب شمال وے ہمیشه در کار است و
کاتب یمین او معطل و بے کار و صحف یمین را خالی و سفید می داند و صحف شمال را مملو و
سیاه اسیدی بجز برحمت ندارد و دست آویزی بجز بمغفرت نه اَللّٰهُمَّ مَغْفِرَتُكَ اَوْسَعُ مِنْ
ذُنُوْبِيْ وَرَحْمَتُكَ اَرْجٰى عِنْدِيْ مِنْ عَمَلِيْ [۱] موافق حال اوست عجائب
کار و بار است فیوض و ارادت الٰہی جل سلطانه که علی الدوام در مدارج کمال و تکمیل فایض
و وارد است تائید این دید قصور می نماید و تقویت این عیب بینی میفرماید بجائے عجب منقصت
می افزاید و در محل ترفع راه بتواضع و فروتنی می کشاید و در آن واحد ہم بکمالات ولایت متصف
است و ہم بدید قصور متصف ہر چند بالاتر میرود پایان تر خود را می بیند بلکه ہمان بالاتر
رفتن بسبب پایان تر دیده شده است ظرفا آنرا باور دارند یا نه و اگر سر آنرا معلوم کنند
باور دارند انتہی ؎

ره این است سعدی که مردان راه		به عزت نه کردند در خود نگاه ؎

نه شکستگی و تواضع منافی تحدیث بنعمة الله نیست حاشا و کلا [۲] والعجب کل العجب که
برین انکسار ہم مدعی التفات نه نماید و زبان لعنت کشوده گوید که خود را از کافر بدتر دانستن
سبحان الله و بحمده در بحر المعانی مذکور است چون عاشق را وصال در آید ہزار لقب و نام از آن
حضرت آید یعنی معشوق حقیقی اسمہای آن محبوب را مختلف گرداند تا آنکه کافر گویند چون
آنرا بدین نامہا و لقب ہا خوانند در خاطر عاطر فتورے و نفورے نیارد بلکه به عیش ابد در

[۱] خداوندا مغفرت تو وسیع تر است از گناہان من و رحمت تو بسیار امید دارنده تر مرا از عمل من [۲] قصائد حضرت
غوث صمدانی رحمة الله علیه از تحدیث بنعمة الله مالا مال است چند شعر درین مقام مذکور میشود ؎ انا الواحد الفرد الکبیر بذاته
انا الواصف الموصوف علم الطریقة ؛ ملکت بلاد الله شرقا و مغربا ؛ و ان شئت افنیت الانام بلحظتی ؛ ۱۲

رقص ورائے وذوق گیری کہ لَیْسَ[۹۱] بِصَادِقٍ فِی حُبِّہٖ مَنْ لَّمْ یَتَلَذَّذْ عَلٰی ضَرْبِہٖ
یعنی نیست در حب او کسے صادق کہ در زخم ہائے او لذت نہ گیرد انتہی نقل است
کہ مریدی از مریدان شقیق[۹۲] بلخی قدس اللہ روحہ اتفاق سفر حج افتاد واز شقیق رخصت
طلبید شقیق گفت برو بخدا سپردم اما چون در بسطام برسی باید کہ بپای بوس سلطان العارفین بایزید
مشرف گردی از من او را دعا برسانی چون مرید بہ بسطام رسید بپای بوس ابویزید مشرف
شد پرسید تو کیستی واز کجا آمدی او گفت من مریدی ام از مریدان شقیق بلخی بہ نیت حج میروم
پرسید کہ پیر تو چہ کار می کند او گفت پیر من مقام توکل درست می کند و پای توکل بجائے
رسانیدہ است کہ می گوید کہ اگر آسمان ہمہ آہنین گردد وروی زمین ہمہ سنگستان شود
نہ از آسمان چیزے بارد ونہ از زمین چیزے روید وجملہ خلایق عیال واطفال من باشند
من از توکل خود نگردم سلطان العارفین گفت این سخت کافری واین سخت مشرکی
اگر ابویزید کلاغی باشد در مقام آن مشرک نپرد او را از من بگوی کہ از بہر دو نان خداوند تعالی
را چرا می آزمائی اگر ترا ابنائے حاجت افتد از ہمجنس خود بخواہ وبخور تا از شومی تو آن شہر
وآن ولایت خراب نہ گردد اینجا صاحب سبع سنابل[۹۳] گویا پایۂ توکل شقیق قدس سرہ کہ در وہم
وفہم خلایق نمی گنجد عارفے ہمچو ابویزید باید کہ بران توکل جرح کند وگرنہ کرا حد وکرا مجال

---

۹۱ نیست صادق در محبت وے ہر کہ لذت نگرفت بر ضرب وے ۹۲ قلا ذر اہد طریق ابوعلی شقیق یگانہ وقت بود
وشیخ زمان ودر زہد وعبادت قدمی راسخ داشت وہمہ عمر در توکل رفت در انواع علوم کامل بود وتصانیف بسیار داشت
استاد حاتم اصم بود وطریقت از ابراہیم گرفت وبا بسیار مشایخ صحبت داشت ویکہزار وہفت صد استاد را شاگردی کرد
شہادت ایشان در سنہ ۱۹۳ ہجری بودہ قبر ایشان در ختلان بودہ است ۱۲ ۹۳ از تصانیف مشہورہ میر عبدالواحد بلگرامی
است مثنوی حکایات ومسائل تصوف میر عبدالواحد مرید شاہ صفی الدین بود وبخدمت شیخ حسین سکندرہ تعلیم یافت
اکبر بادشاہ وی را بسیار احترام مے کرد شرح نزہۃ الارواح حقایق ہندی شرح قصہ چار برادر حل شبہات شرح مصطلحات دیوان
حافظ ورسائل در تصوف ام داز بواد تصانیف وی شرح کافیہ است کہ بطور حقایق تا بحث غیر منصرف نگاشتہ درین مقام

اقول این کلام فی حد ذاته صحیح است مگر از ان الزامے عائد نمی شود فلا یصح التقریب زیرا که محصل مرام همین است که طالب را لازم است که بدام در عجز و افتقار و تضرع و انکسار بوده باشد و همیشه استدعا رتبه اعلی و درجه ارفع نموده باشد و خود را واصل نه پندارد و ظاهر است که این معنی منافی تحدیث نعمت نیست که او واجب[1] است قال نعم از بعضے اقطاب فخر و مباهات بر اهل زمان خود بوقوع آمده است و از مقام و از مرتبه خود خبر داده اند گویند که آن بامر پروردگار است نه بطریق تکبر و نفسانیت شاید که در ینجا نیز ازین قبیل خواهد بود والله اعلم اقول فی الواقع همچو بعض اقطاب حضرت مجدد رحمة الله علیه نیز فخر و مباهات نموده از مقام خود خبر داده اند نه بطریق کبر و نفسانیت چنانچه جابجا در مکاتیب شریف فرموده اند که بافشاء این همه امر کردند و نیز فرموده اند ؎

هرچه استاد ازل گفت همان مے گویم	در پس آئینه طوطی صفتم داشته اند

و نیز گفته مقصود ازین گفتگو اظهار نعمت حق است سبحانه و ترغیب طالبان این طریقت نه تفضیل خود بر دیگران الخ قال اما ان نسبت با قران و شرکا گفته اند نه نسبت بحضرت سید کائنات علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات اقول این کلام از پایه اعتبار ساقط است اما اولا پس نقض تفصیلی آن است که من این را تسلیم نمی کنم چه این حضرات رضی الله عنهم چنانکه نسبت با قران و اخوان خود گفته اند همچنان نسبت با نبیاء عموما و نسبت بسید[2] انبیاء خصوصا علی اجمعهم افضل الصلوة و اکمل التحیات شیخ محی الدین بن عربی در جزء ثانی از فتوحات مکیه ناقل است لَقَدْ حَدَّثَنِیْ اَبُوالْبَدْرِ التَّمَاشِکِیْ اَلْبَغْدَادِیْ رَحِمَهُ اللّٰهُ عَنِ الشَّیْخِ بَشِیْرٍ مِنْ سَادَاتِنَا بِبَابِ الْاَزْجِ عَنْ اِمَامِ الْعَصْرِ عَبْدِ الْقَادِرِ اَنَّهٗ قَالَ مَعَاشِرَ الْاَنْبِیَاءِ اُوْتِیْتُمُ اللَّقَبَ وَاُوْتِیْنَا مَا لَمْ تُؤْتَوْا فَاَمَّا

[1] حضرت غوث الانام فرماید ؎ شربت بکاسات الغرام سلافة ٭ بها انتعشت روحی و حسبی و مهجتی ٭ و صرت انا الساقی لمن کان حاضرا ٭ ادیر علیهم کرة بعد کرة ۱۲ [2] حضرت غوث الانام فرماید ؎ علی الدرة البیضاء کان اجتماعنا ٭ و فی قاب قوسین اجتماع الاحبة ۱۲

بقیه بر صفحه (۸۱)

قَوْلُهٗ أُوْتِيْتُمُ اللَّقَبَ أَيْ حُجِرَ عَلَيْنَا إِطْلَاقُ لَقَبِ النَّبِيِّ وَإِنْ كَانَتِ النُّبُوَّةُ الْعَامَّةُ سَارِيَةً فِيْ أَكَابِرِ الرِّجَالِ وَأَمَّا قَوْلُهٗ وَأُوْتِيْنَا مَا لَمْ تُؤْتَوْا هُوَ مَعْنٰى قَوْلِ الْخَضِرِ الَّذِيْ شَهِدَ اللّٰهُ لَهٗ بِعَدَالَتِهٖ وَتَقَدُّمِهٖ فِي الْعِلْمِ وَاتَّبَعَ الْكَلِيْمَ الْمُصْطَفَى الْمُقَرَّبَ مُوْسٰى عَلَيْهِ السَّلَامُ فِيْ طَلَبِهٖ مَعَ الْعِلْمِ بِأَنَّ الْعُلَمَاءَ يَرَوْنَ أَنَّ مُوْسٰى أَفْضَلُ مِنَ الْخَضِرِ فَقَالَ لَهٗ يَا مُوْسٰى أَنَا عَلٰى عِلْمٍ عَلَّمَنِيْهِ اللّٰهُ لَا تَعْلَمُهٗ أَنْتَ فَهٰذَا عَيْنُ مَعْنٰى قَوْلِهٖ أُوْتِيْنَا مَا لَمْ تُؤْتَوْا فِيْ حَالِهٖ ونیز در فتوحات می طرازد وَكَانَ عَبْدُ الْقَادِرِ الْجِيْلِيُّ مِمَّنْ شَطَحَ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْلِيَاءِ بِصُوْرَةِ حَقٍّ درین عبارت لفظ انبیاء که شامل است هر نبی و رسول را ملاحظه نمودنی است ونیز در فتوحات مذکور است وَمِنْهُمْ مَنْ يَغْلِبُ عَلَيْهِ الشَّطَحَاتُ بِالْحَقِّ كَعَبْدِ الْقَادِرِ فَيُظْهِرُ الْعُلُوَّ عَلٰى أَمْثَالِهٖ وَأَشْكَالِهٖ وَعَلٰى مَنْ هُوَ أَعْلٰى مِنْهُ فِيْ مَقَامِهٖ صحابه وانبیاء الله عموماً فائز مقام علی بوده اند حضرت غوث انام آنچه به نسبت حضرت سید کائنات فرموده اند استقصار آن دشوار است درین مقام چند اشعار قصیده التقامیه و دیگر بعضے فضلاء دعوی کرده اندکه

بقایا صفحہ ۱۸۰ یعنی مارا لقب نبی عطا نشده اگرچه نبوت عامه در اکابر اولیاء اللہ ساری است فاما عدالت و تقدم علمی خضر علیہ السلام از شہادت عالم شہادت پیدا است موسی علیہ السلام را حکم شد تا ملاقات حضرت خضر علیہ السلام کنند باآنکه نزد علماے حضرت موسی علیہ السلام افضل بود از حضرت خضر علیہ السلام خضر با حضرت موسی علیہ السلام خطاب کرده گفت که مرا علمی است که از آں اللہ تعالے بمن تعلیم فرموده و این علم شمارا حاصل نیست ۱۲ ۵۲ شیخ عبدالقادر جیلانی رضی اللہ عنہ بر انبیاء و اولیاء شطح می کرد بصورت حق ۱۲ ۵۳ بر بعضے ارباب ولایت شطح غالب آید چنانکه عبدالقادر رضی اللہ تعالے عنہ که علو مے فرمود بر امثال خود و کسانیکه در درجه و مقام از و بالاتر بوده اند ۱۲

کہ آن بروایات متواترہ صحیحہ ثابت شدہ است ؎

انا اول المکنون فی علم خالقی	انا آخر المبعوث فی سر مدتیہ ؛
انا کنت فی العلیاء و نور محمدی	مکنون سر اللہ قبل النبوۃ ؛
نعم لنشاتی فی الحب من قبل آدم	وسری فی الاکوان من قبل نشاتی
وما قلت ہذا القول فخرا و انما	اتی الاذن حتے تعرفون حقیقتے

ازین ظاہر است کہ حضرت غوث انام باذن باری تعالی افشار این سری فرمایند کہ حضرت ایشان در علم خالق اول مکنون بودند و آخر مبعوث و ہنوز نور محمدی در سر بود کہ حضرت ایشان در علیا بودند و در حب نشار حضرت ایشان قبل آدم بود و قبل نشاۃ دیگر سرش و اکوان بود پس ای برادر این را بچشم انصاف بنگر کہ از کجا بہ کجا می رسد و باوصف این قسم اولال انکار چگونہ روا بود و کسے ہمچنین تبری لایق تصدیق باشد ؎

چند بر جبین کنی ابرو ستم آغاز کنی	خندہ زن کہ گرہ از دل ما باز کنی

امام شعرانی در لواقح الانوار فی طبقات الاخیار از حضرت بایزید بسطامی علیہ الرحمۃ نقل می کند اَنَّہٗ قَالَ خُضْتُ بَحْرًا وَقَفَ الْاَنْبِیَاءُ بِسَاحِلِہٖ درین عبارت نیز لفظ انبیا مذکور است کہ جمع نبی است واز حضرت بایزید بسطامی لِوَائِیْ اَرْفَعُ مِنْ لِوَاءِ مُحَمَّدٍ اشتہار تام دارد و این ترفع خاص نسبت بحضرت رسالت پناہی است صلوۃ اللہ علیہ باعلان اسم مبارکش صلے اللہ علیہ وسلم وکلمات حضرت غوث انام رحمۃ اللہ علیہ نسبت بہ انبیا و اولی العزم وغیر اولی العزم مشہور اند و بعض فضلا آنرا مروی بروایات متواترہ صحیحہ مدعی بودہ اند چند اشعار بہ طور انموذج تحریر مے شود تا بر ہمین قیاس فرمایند ؎

انا کنت مع یعقوب فی حزن یوسف	وما اجتمع الاثنان الا بہ کیتی
انا کنت مع نوح بما شہد الوری	بحارا و طوفانا علے کف قدرتی
انا کنت مع ادریس لما ارتقی العلے	واسکنہ الفردوس [illegible]

انا کنت فی رویا الذبیح فداؤه ... وما انزل الکبش الا بفتوی
انا کنت مع ایوب فی زمن البلا ... وما شفیت بلواه الا بدعوتی
انا کنت مع عیسی فی المهد ناطقا ... واعطی داؤد حلاوة نغمتی

ازین کلام حضرت غوث انام رضی الله عنه ترجیح و تفضیل وے بر حضرت یعقوب و یوسف و نوح و ادریس و ابراهیم و ایوب و عیسیٰ و داؤد علی نبینا و علیهم الصلوٰة والسلام لازم می آید پس انچه معترض انکار تام فرموده مبنی است بر عدم تتبع کلام حضرات صوفیه اما ثانیا پس بر تقدیر تسلیم می گوییم که حضرت مجدد رحمة الله علیه بجز اظهار تواضع و تحدیث بنعمة الله جاے به نسبت امثال و اقران خود ترفع نه نموده با کابر انبیاء الله صلوات علیهم و اولیاء الله رضی الله عنهم چه رسد بلکه هرگاه حضرت مجدد رحمة الله علیه مدار مدارج علیا و سنا مراتب کبری را بر متابعت حضرت خیر الورے علیه صلوٰة الملک العلی جابجا اظهار فرموده تا انکه اگر نیک نگریسته شود در مکتوب شریف تائیدی که در حکم متابعت مذکور است هم پایان ذکری دیگر نیست پس انتساب ترفع خانه الضاف راسو خلق است اگر این مبشر که بعبارات مختلفه در مقامات عدیده اندراج یافته بطور استقصا انتخاب نموده درین مقام برنگارم موجب اطناب خواهد بود مع هذا چند مقام بالنشان مید هم در مکتوب چهل و چهارم از جلد اول می فرماید چون ان سرور محبوب رب العالمین است متابعان او بواسطه متابعت بمرتبهٔ محبوبیت می رسند چه محب هر که از شمائل و اخلاق محبوب خود می بیند آنکس را محبوب خود میدارد و مخالفان را ازینجا قیاس باید کرد

محمد عربی کابروی هر دو سراست ... کسیکه خاک درش نیست خاک بر سر او

در مکتوب صد و دوازدهم از جلد اول می فرماید احوال و مواجید که بی تحقیق بحقیقت معتقدات این فرقه ناجیه میسر شود جز استدراج هیچ نمیدانیم و خبر خرابی هیچ نمی انگاریم با این دولت اتباع فرقه ناجیه هرچه بدهند منت می داریم و شکر بجاے آریم و اگر همین را ندهند و هیچ از

احوال ومواجید ندهند باک نداریم در راضی ایم انتهی در مکتوب صد وچهاردهم از جلد اول میفرماید ذره این متابعت مرضیه از جمیع تلذذات دنیاوی وتنعمات اخروی بمراتب بهتر است انتهی ودر مکتوب صد وپانزدهم از جلد اول که بملا عبدالحق دهلوی صدور یافته در باب قطع هفت گام می فرماید کُلُّ ذٰلِکَ مَنُوطٌ بِمُتَابَعَةِ سَیِّدِ الْاَوَّلِیْنَ وَالْآخِرِیْنَ عَلَیْهِ مِنَ الصَّلَوٰةِ اَکْمَلُهَا وَمِنَ التَّحِیَّاتِ اَفْضَلُهَا ۵ ودر مکتوب شصت وپنجم از جلد اول درین باب بسطی فرموده همچنان در مکتوب صد وهشتاد وششم ومکتوب صد ونود ویکم وصد ونود ودوم وغیره از جلد اول ودیگر جلدها از حکم متابعت مالامال است در مکتوب هفتاد وهشتم از جلد اول میفرماید که وصول باین نعمت عظمی وابسته باتباع سید اولین وآخرین است علیه وعلی آله من الصلوات افضلها ومن التسلیمات اکملها تا تمام خود را در شریعت گم نه سازد وبه امتثال اوامر وانتهاء از نواهی متحلی نه گردد بوی ازین دولت مشام جان او نرسد باوجود مخالفت شریعت اگرچه برابر سر موی باشد اگر بالفرض احوال ومواجید دست دهد داخل استدراج است آخر در رسوا خواهند ساخت خلاصی بی اتباع محبوب رب العالمین علیه وعلی آله من الصلوات افضلها ومن التسلیمات اکملها ممکن نیست درویشانی که قدم راسخ در شریعت دارند واز عالم حقیقت نیک شناسا اند از ایشان همتی باید طلب نمود ومددی باید جست تا عنایت حق سبحانه از دریچهٔ ایشان ظاهر شده مشام بجانب قدس خود تعالی جذب نماید ومخالفت را در روی گنجایش نماند تا سر موی راه مخالفت شریعت کشاده است محل خطر است تمام سبیل مخالفت را باید مسدود ساخت ۵

محال است سعدی که راه صفا   توان رفت جز در پی مصطفی

صلوة الله وسلامه علیه وعلی آله انتهی مختصرا ودر کتاب مبدء ومعاد بدین الفاظ نگاشته اند ولی هر کمال که می یابد وهر درجه که میرسد بطفیل متابعت نبی خود است علیه الصلوة والسلام حصول آن کمال بواسطهٔ متابعت آن نبی است ونتیجه ایست از نتائج اتباع سنت او

ے؎ این موقوف است بر اتباع رسول الله صلی الله علیه وسلم ۱۲

انتہی و نیز در ہمان کتاب فرمودہ اند حظ وافر از طریق صوفیہ بلکہ از ملت
اسلام کسے راست کہ فطرت تقلید و جبلت متابعت درو بیشتر است مدار
کار اینجا بر تقلید است و مناط امر درین موطن بر متابعت تقلید انبیا
علیہم الصلوٰۃ والسلام بدرجات علیا میرساند و متابعت اصفیا بمعارج عظمی میبرد
الخ و در رسالہ معارف لدنیہ بدین نمط ارشاد فرمودہ و عجب است از بعضے درویشان
خام ناتمام کہ کشف خیال خود را اعتبار نمودہ بانکار و مخالفت این شریعت باہرہ اقدام می
نمایند الخ پس با وصف چنین تحریرات و تصریحات چگونہ از حضرت ایشان فخر و مباہات
خصوص نسبت بحضرت سید کائنات علیہ الصلوٰت والتسلیمات باور پذیرفتہ شود قال
و بعضے از کبرائے مشائخ گفتہ اند اَنَا مَا رَبَّانِیْ اِلَّا رَسُوْلُ اللّٰہِ
و حضرت غوث الثقلین رضی اللہ عنہ فرمودہ اند لَیْسَ عَلَیَّ مِنَّۃٌ اِلَّا لِلّٰہِ وَلِرَسُوْلِہٖ
این درست است **اقول** حسب مذاق حضرت معترض رحمۃ اللہ علیہ چگونہ درست باشد انکار
منت پیران طریقت و ائمہ و صحابہ کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین لازم میتین این کلام است و جابجا
در مکاتیب و رسائل حضرت مجدد رضی اللہ عنہ انکار نعمت آن حضرات اندراج یافتہ فمن آن
بینہا حضرت مجدد رضی اللہ عنہ در رسالہ مبدء و معاد می فرماید مرید ہر کمالے را کہ می یابد از
تقلید پیر خود می یابد خطاء پیر بہتر از صواب مرید است انتہی و نیز در ہمان کتاب مذکور است کہ
اعتقاد مرید بافضلیت پیر و اکملیت او از ثمرات محبت است و از نتائج مناسبت کہ سبب
افادہ و استفادہ است الخ قال اما آنکہ گویند در قرب و وصول تا بمقامے رسیدہ ام کہ ہیچکس
واسطہ نیست و ہیچ یکی را دخلے نہ رسول نہ غیر وے را اگر واسطہ بودند در وقت سلوک بودند
حالانکہ سلوک تمام شد و قرب درگاہ حاصل گشت و وصول بحصول پیوست ہیچکس واسطہ نیست

سلہ مراد از رسول اللہ پیر بودہ ۱۲ سلہ مراد صرف منت اللہ و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بودہ است
حضرت غوث صمدانی فرماید سہ فمن فی رجال اللہ نال مکانتی ۞ وجدی رسول اللہ فی الاصل ربانی ۞

ومنقطع شدند اقول حضرت غلام علی شاه صاحب[۹۱] رحمة الله علیه فرماید العیاذ بالله این همه خلاف نویسی است واین همه بے تحقیق گوئی است در هیچ مکتوب ایشان این چنین عبارت نیست یا شیخ رضی الله عنک از کلام ایشان چنین معلوم می شود که دو راه قرب الهی است یکے طریق ولایت که بکسب وسلوک از توبه وانابت بمقام رضا رسند واز تجلی صفاتی به تجلی ذاتی ترقی نمایند دوم طریق کمالات نبوت واجتبا که موصل اصل الاصل است و به تجلیات ذاتیه دائمی استمراری میرسد وحصول هر دو طریق بے تبعیت ومتابعت حبیب خدا صلے الله علیه وسلم ممکن نیست در طریق ولایت در شهود سالک ذات پاک رسول خدا حائل است ودر طریق کمالات نبوت در شهود سالک ذات مقدس مطهر آن حضرت صلی الله علیه وسلم حائل نیست انتهی تحریر

---

[۹۱] از اعاظم خلفای حضرت مرزا جانجانان است ولنسب شریف وی بحضرت اسد الله غالب کرم الله وجهه می رسد والد بزرگوار وی سید عبد اللطیف رحمه الله مرتاض واهل مجاهده بود که بجای طعام بالکل بقوت لا یموت اکتفا کردی ودر صحرا ذکر جهر می نمود ودر سلسله قادریه اعظمیه مرید ناصر الدین قادری بود نشای او قصبه بٹاله پنجاب است وتا سن بلوغ در آنجا سکونت داشت بعمر بیست سالگی والد بزرگوار وے را از بٹاله در دهلی طلبید باراده آنکه او را هم بخدمت پیر خود حاضر کرده مرید کنند چون غلام علی شاه در دهلی رسید شاه ناصر الدین فوت کرده بود نوبت به بیعت نرسید پس والد بزرگوارش فرمود که ما شما را برای بیعت شاه ناصر الدین طلبیده بودیم اما تقدیر نبود حالا هر جاکه بوی مقصود بمشام جان شما برسد بیعت کنید پس حضرت شاه اول بخدمت شاه ضیاء الله وشاه عبد العدل خلفای خواجه محمد زبیر حاضر شد بعد از ان بخدمت میر درد فرزند خواجه ناصر الدین ومولانا فخر الدین چشتی دهلوی وشاه تانو وشاه غلام سادات چشتی ودیگر اعزه ومشایخ دهلی حاضر شده خط بهتها بر داشت آخر در عمر بیست ودو سالگی بخدمت حضرت مرزا مظهر جانجانان در سنه ۱۱۷۸ هجری حاضر شده دست ارادت بدامان آن حضرت زد واول بیعت بخاندان عالیه قادریه نموده به تکمیل رسید خرقه خلافت سلاسل اربعه یافت وبعد از وفات پیر روشن ضمیر جانشین وصاحب سجاده ایشان شد وهزارها کس طالبان حق را بحق رسانید وخوارق وکرامات حضرت بیرون از حد وحساب نیست در علوم ظاهری تلمذ مولانا شاه عبد العزیز داشتند رسائل تصوف حضرت ایشان مشهور ومعروف اند رسائل که بجواب ایرادات شیخ عبد الحق رحمة الله علیه نگاشته اند محتوی تحقیقات بدیعه بوده اند ولادت باسعادت وی در قصبه بٹاله علاقه ملک پنجاب بوقوع آمد در سنه ۱۱۵۶ هجری ووفات در سنه ۱۲۴۰ هجری سه چون جناب شاه عبد الله قیوم زمان ز زین جهان فرمود رحلت سوے جنات الکرم

رفع توسط و وسائط بسبب حصول طرایق این کمالات نبوت و اصطفا است که بفضل و موہبت الہی از کمال متابعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بآن امتیاز یافتند در مکتوب صد و بست و یکم از جلد ثالث می فرماید که ساده لوحی ازین عدم توسط که در طریقہ جذبیہ و غیرہا گفته شده استغنا از بعثت خیر البشر صلی اللہ علیہ وسلم اگرچه بنسبت بعض بود توہم نکند و عدم مبعوث احتیاج بمتابعت و تبعیت او گمان نبرد که آن کفر و الحاد و زندقه و انکار است از شریعت حقه او صلی اللہ علیہ وسلم که ہمه پس رو او یند و بے توسط او کمال اخذ نمی نمایند چه ہرگاه وجود شان بے توسط وجود او صورت نه بندد و کمالات دیگر خود تابع وجود اند بے توسط او چه صورت دارند مطلب محبوب رب العالمین چنین می باید صلی اللہ علیہ وسلم بکشف صحیح و الہام صریح به یقین پیوسته که ہیچ از دقایق راه و ہیچ معرفت از معارف این قوم بے توسط او و بے متابعت او صلی اللہ علیہ وسلم میسر نیست و منتہی را در رنگ مبتدی و متوسط فیوض و برکات این راه بے تبعیت و طفیل حاصل نیست

محال است سعدی که راه صفا		توان رفت جز در پے مصطفی

انتہی پس معلوم شد که از کمال متابعت به مرتبه قرب رسیدند که آنجا در شہود ذات پاک آن سرور حائل نیست و عدم توسط در متابعت موجب نقصان نیست چنانچه عدم توسط ازین آیه شریفه که مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ مفہوم می شود و این آیه در شان مخلصان و صعالیک مہاجرین صحابه وارد است رضی اللہ عنہم و رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم ازین علو شان طلب نصرت از جناب الہی بواسطه آنہا می نمودند چنانچه بروایت محی السنة در حدیث آمده کَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَفْتِحُ بِصَعَالِيْكِ الْمُهَاجِرِيْنَ و آن جماعت این مرتبه از متابعت حبیب خدا صلی اللہ علیہ وسلم یافته اند و در حدیث است که چون بنده نماز می خواند حجابے که درمیان بنده و خدا بود رفع می شود و گفت حضرت عایشه رضی اللہ تعالی عنہا در وقت نزول آیه براءة و افک نَحْمَدُ اللّٰهَ وَلَا نَحْمَدُ اَحَدًا انتہی درین مقام شیخ محی الدین بن عربی آنچه

در باب ہفتاد و سوم از فتوحات مکیہ افادہ فرمودہ حاسم مادہ اشکال ست سے فرماید وہم علی
قسمین طایفۃ منہم قد ربطت ہمتہا علے ان الرسول اتا جاء مبینا ومعلما بالطریق الموصل الی جناب
الحق تعالی فاذا اعطی العلم بذلک زال من الطریق وخلی بینہم وبین اللہ فہولاء اذا سارعوا وسابقوا
الی الخیرات لم یروا امامہم قدم احد من المخلوقین لانہم قد ازالوہ من نفوسہم فانفردوا الی الحق کرابعۃ
العدویۃ رحمہا اللہ فہولاء اذا حصلوا فی المجالس والحدیث خاطبہم الحق بالکلام الالہی من غیر واسطۃ
کلام معین ۔ اما الطائفۃ الاخری فہم قوم جعلوا فی نفوسہم انہ لا سبیل لہم الیہ تعالی الا والرسول ہو الحجاب
فلا یشہدون منہ امرا الا ویرون فی سیرہم قدم الرسول بین ایدیہم ولا یخاطبہم الحق الا بلسانہ
ولغتہ این عبارت بدیدۂ بینا نگریستنی است مفادش این ہست کہ در طائفہ علیہ خدا رسیدگان
دو طایفہ بودہ اند گروہے بمقامی رسند کہ واسطہ برخیزد و اخری را واسطہ درکار باشد فارتفع
الاشکال بحذافیرہ فالحمد للہ علے ذلک در کشف[۱] الغطاء مذکور است و خیال نکنی کہ نفی
تربیت سرور کائنات علیہ افضل الصلوات والتسلیمات کردہ باشند حاشا و کلا زیراکہ در مکتوبے
دیگر می نویسند کہ ولایت من برپاے ولایت محمدی و موسوی است یعنی من از ہر دو
ولایت تربیت یافتہ ام و بولایت رسیدہ چہ تربیت یافتن ولایت کہ عبارت از طوق

[۱] کشف الغطاء عن وجوہ الاغنیاء تصنیف شیخ محمد فرخ رحمۃ اللہ ہست کہ از ابنای شیخ احمد مجدد بودہ اند باوصف زہد و ورع
و تقوی موصوف و بعلوم صوری و معنوی معروف بخوارق و کرامت مشہور بودند نقلست کہ چون شیخ محمد فرخ بحرمین شریفین تشریف بردند اول بمکہ معظمہ
سید محمد برزنجی کہ در انکار شیخ احمد مجدد تشدد داشت در مدینہ منورہ بود و خواست کہ از مدینہ بمکہ آمدہ در مقابلہ و [illegible] مضامین مکاتیب امام ربانی بحث
بشیخ فرخ کردہ الزام دہد چون خبر آمدن سید برزنجی بشیخ فرخ رسید قدس سرہ دعا بجناب حق برآورد و گفت کہ الٰہی عجمی ام و دعوی نمی
در مجادلہ و مباحثہ در حرم کعبہ مناسبت نیست پس تو شر او را از من کفایت کن تیر دعا بہدف اجابت آمد و سید بیمار شد تا آنکہ شیخ فرخ بعد طواف کعبہ
رفتہ و بزیارت روضہ نبوی صلی اللہ علیہ وسلم مشرف شدہ باز بمکہ آمد و برجوع بہندوستان کردہ در کشتی سوار شد درین اثنا سید محمد برزنجی
شفا یافتہ بتعاقب شیخ شتافت و در زورقی نشستہ خواست کہ در جہازیکہ شیخ در ان سوار بود در آید و مجادلہ کند شیخ باطلاع این معنی باز برای کفایت
شر او بجناب الٰہی نالید زورق فی الحال بدریا غرق شد و آن منکر اولیا بسزا رسید وفات حضرت ایشان در سنہ ۱۱۲۲ [illegible] است انجنین از
خزینۃ الاصفیا گر تحقیق این است کہ واقعہ برزنجی با حضرت سید آدم بنوری اتفاق افتادہ ۱۲

واتحاد است باسمی از اسماء الٰہی معنی ندارد بلکہ بیشتر اطلاق ولایت در اصطلاح ایشان
بر حقیقت عارف است کہ عبارت است از مبداء تعین او و ہیچ ایشان آنرا گمان نکنند زیرا کہ
خود در مکتوبات و رسائل سعادت او البستہ باتباع شریعت داشتہ اند مراد از ان نفی تبعیت
تا نگاری بلکہ مراد نفی حیلولت حقیقت اوست در میان ذات تعالی و تقدس میان ایشان
چنانچہ خود در مکتوب صد و بست و یکم از جلد ثالث تصریح بدان کردہ اند باین عبارت مخدوما
وصول فیوض بسالک توسط و حیلولت خیر البشر علیہ و علی آلہ الصلوة والسلام تا زمانے
است کہ حقیقت آن سالک کہ محمدی المشرب است بحقیقت محمدی منطبق نگشتہ است و
بآن متحد نشدہ است و چون بکمال اتباع بلکہ بمحض تفضل در مقامات عروج این حقیقت را بآن
حقیقت اتحادی حاصل شد توسط برخاست[۱] چہ توسط و حیلولت در مغایرت است و
اشارت بدین معنی نمودہ است عارف جامی قدس سرہ در شرح فصوص در بیان قول شیخ
تَجَلِّی الذَّاتِ لَا یَکُوْنُ اِلَّا بِصُوْرَةِ الْمُتَجَلّٰی لَہٗ مے نویسد وَھٰذَا اَعْلٰی
دَرَجَاتِ التَّجَلِّیَاتِ اِلَّا اَنْ یَکُوْنَ عَیْنُکَ عَیْنَ الْاَعْیَانِ الثَّابِتَةِ
کُلِّھَا اِلٰی اَنْ قَالَ فَتَعَیَّنَ الْحَقُّ لَکَ کَنَفْسِہٖ فِیْ نَفْسِہٖ چہ این عبارت صریح
دلالت بران دارد کہ از تجلی ذات بی پردہ و خصوصیات سالک بہرہ ور گردد و واسطہ
در میان ذات او تعالی نماند و کذلک عبارتیکہ بعد ازین تحقیق آوردہ است قَالَ فَاَعْلٰی
دَرَجَاتِکَ شُھُوْدُکَ لِلْحَقِّ ھُوَ مَا یَکُوْنُ بَعْدَ تَحَقُّقِکَ بِعَیْنِکَ الثَّابِتَةِ
فَاِذَا اتَّحَدْتَ اَنْتَ بِعَیْنِکَ الثَّابِتَةِ فَاَنْتَ اَنْتَ عَیْنُکَ الثَّابِتَةُ

---

[۱] در کشف المحجوب از ابوسعید فضل اللہ بن محمد منقول است التصوف قیام القلب مع اللہ بلا واسطة
تصوف قیام دل بود با حق بے واسطہ ۱۲ منہ پس اعلی درجات تو شہود است حق را و آن است کہ بعد تحقق تو بعین
ثابتہ تو گردد چون بعین ثابتہ خود متحد گشتی در تو و عین ثابتہ تو امتیازی نماند و [illegible] قدس را در خود [illegible]
تو راسی [illegible] نقش خود را مے بینی و نفس خود را بصورت حق بینی ۱۲

مِنْ غَيْرِ امْتِيَازٍ وَرَأَيْتَ الْحَقَّ كَمَا تَرَىٰ نَفْسَهُ فِيكَ وَرَأَيْتَ نَفْسَكَ
صُورَةً فِي الْحَقِّ وصریح تر ازان است آنچه هم عارف جامی در خطبه شرح فصوص می نویسد
اِعْلَمْ اَنَّ الْحِكْمَةَ الْفَائِضَةَ مِنَ الْحَقِّ سُبْحَانَهُ عَلَىٰ قُلُوبِ مُكَمَّلِ عِبَادِهِ وَمُخْلَصِ عَبِيدِهِ
اَنْوَاعٌ مِنْهَا مَا يَفِيضُ عَلَيْهِمْ بِوَاسِطَةِ الْمَلَائِكَةِ الْمُقَرَّبِيْنَ بِالْفَاظٍ وَعِبَارَاتٍ
مَحْفُوظَةٍ عَنِ التَّغْيِيْرِ وَالتَّبْدِيْلِ وَهُوَ الْقُرْاٰنُ وَمِنْهَا مَا يَفِيضُ عَلَيْهِمْ
بِوَاسِطَةٍ اَوْ بِغَيْرِ وَاسِطَةٍ وَمِنْ هٰذَا الْقَبِيْلِ الْحَدِيْثُ الْقُدْسِيُّ
وَهٰذَا النَّوْعُ لَيْسَ مَخْصُوْصًا بِالْاَنْبِيَاءِ بَلْ يَعُمُّ الْاَوْلِيَاءَ وَصَالِحِي
الْمُؤْمِنِيْنَ وَفِي مَنْبَعِ الْكَمَالَاتِ حَكَى الْاِمَامُ الشَّعْرَانِيُّ عَنْ بَعْضِ
الْعَارِفِيْنَ اَنَّهُ كَانَ يَقُوْلُ اَنَّ الرَّجُلَ لَا يَكْمُلُ عِنْدِيْ فِي مَقَامِ الْعِلْمِ
حَتّٰى يَكُوْنَ عِلْمُهُ عَنِ اللّٰهِ تَعَالٰى عَزَّ وَجَلَّ بِلَا وَاسِطَةٍ اِلٰى اَنْ
قَالَ كَمَا اَخَذَهُ الْخِضْرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَفِيْهِ اَيْضًا عَنْ بَعْضِهِمْ
اَنَّهُ كَانَ يَقُوْلُ اِذَا كَمُلَ الْعَارِفُ فِيْ مَقَامِ الْعِرْفَانِ اَوْرَثَهُ اللّٰهُ
تَعَالٰى عِلْمًا بِلَا وَاسِطَةٍ وَقَالَ الشَّيْخُ فِي الْفُتُوْحَاتِ الْمَكِّيَّةِ
فِيْ بَيَانِ اَحْوَالِ الْاَقْطَابِ اثْنَيْ عَشَرَ وَاَمَّا الْقُطْبُ الثَّانِيْ عَشَرَ

ف ١ بدانکه حکمت از حق تعالے بر قلوب کاملین باقسام مختلفه فایض می شود بعضے بواسطه فرشته مقربین
نازل می شود بعبارات که محفوظ از تغیر و تبدیل می باشد آن قرآن است و بعضے بواسطه و بغیر واسطه ازین قبیل است
حدیث قدسی و این قسم مخصوص با نبیا نیست بلکه اولیا و صالحین را عام باشد در منبع الکمالات مذکور است که شعرانی
از بعض عارفین حکایت کرده که مے گفت که مرد در مقام علم نزد ما هرگز کامل نشود تا آنکه علم وے از الله تعالے بلا
واسطه نباشد و دران است که بعضے از عرفا گویند که هرگاه عارف در مقام عرفان کامل شود الله تعالے
او را علم بلا واسطه عطا سازد و شیخ در فتوحات در بیان احوال اقطاب نگاشته که قطب دوازدهم بر قدم شعیب
می باشد و تمامی علوم وے علوم الهیه است که حاصل نکرده آنرا مگر از الله تعالے ١٢

عشر فهو علی قدم شعیب ع الی ان قال و کل اصناف هذا العلوم عنده علومٌ الهیة ما اخذها الا عن الله سُبحانهُ

و در مرصاد العباد می نویسد اما تجلی علمی هنگام ظهور حقائق علوم است بی واسطه وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاۗءَ كُلَّهَا و آتَیْنَاهُ مِنْ لَّدُنَّا عِلْمًا و آنچه بالا نقل کردیم از بعض کبرا که حضر مقام آنست انسان باین تحقیق ناظر می تواند شد یعنی حضر مقام است که سالکان چون بان مقام رسند از اصل بی واسطه فیض میگیرند چنانچه حضر علیه السلام میگرفت وان را وراثت خضری خوانند و شک نیست که وراثت مقام است و نزدیک باین توجیه شیخ شعرانی از شیخ ابی المواهب شاذلی نقل کرده است ازین عبارات منقوله صریحًا و دلالةً اخذ فیوض بلا واسطه از اصل مفهوم میشود باید دانست که در کلام محققان صوفیه وصول بذات دایمی واقع شده است و اتصال عریانی نامند سالکی که سیر او در تفصیل اسما و صفات افتاد چون کلمات الهی تعالت تقادیست این سیر او را هم پایانی نباشد ؎

نه حسنش غایتی دارد نه سعدی را سخن پایان
بمیرد تشنه مستسقی و دریا همچنان باقی

اما سالک رشیدی محمدی المشرب بواسطه حب ذاتی و تعطشی که از ان ناشیست قُلِ اللّٰهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ گویان و پویان و جویان آستان قدس میگردد و زبان حالش بدین ترانه مترنم

ذات من نیست حجب صفاتت
ذات برمن زده است او صفات

صفات واجبی تعالت هر چند از ذات جدائی متصور نیست لیکن واله ذات تعالی همان در ستی آویزد و از صفات جز ذات نمی خواهد پس درین حالت بدیهی است که حائل و حاجب میان این عارف و ذات تعالی نمی ماند هرگاه صفات واجبی تعالت و تقدست که نزد علما اهل حق شکر الله تعالی سعیهم و همچنین نزد حضرت ایشان موجود اند بوجود زاید بر ذات تعالی حائل نباشند حقائق ممکنات که از صفات اعتباریه اند اگر حائل نباشند چه محل استبعاد بود از بحر المعانی نقل است که فردا از تجلی ذات دایمی بهره مند بسازند حضرت خواجه احرار در فقرات می نویسند چون دل از مزاحمت غیر حق سبحانه آزاد شد الوهیت دیگری از پیش بصیرت او برخاست

ودرین مقام شهود تجلیات صفات حق سبحانه از شهود اوصاف خود و غیر خود نجات یافته از تجلی ذات
از پس پردهٔ تجلی صفات بهره‌مند شود رسیدن باین دولت که شهود انکشاف ذات از تفصیل
اسماء و صفات فاهل شده غیر ذات مشهود او نشود بسیار متعذر است مگر کسی که از ذات و صفات
خود نیست شده باشد و تجلیات خاص که تعبیر از آن بوجود موهوب صفاتست کرده اند مشرب
شده باشد انتهی در رشحات می آرد که حضرت خواجه احرار فرموده اند که معنی لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ
پیش بعضی که اله اسم ذات است من حیث هی آن تواند بود که نیست اله که عبارت است از مرتبه
الوهیت یعنی ذات مع الصفات الا الله یعنی ذات بحت معرا عن الکل شیخ عبدالکریم جیلی قدس سره
در کتاب مناظره الهیه می نویسد اَلسَّیَّارُوْنَ فِی اللّٰهِ هُمُ الْاَفْرَادُ الْوَاصِلُوْنَ
اِلَی اللّٰهِ تَعَالٰی یَجِدُوْنَ فِیْهِ لَذَّةً ذَاتِیَّةً تَاْخُذُهُمْ بِحُکْمِ الضَّرُوْرَةِ اِلٰی
قَطْعِ اَفْلَاکِ کُلِّ صِفَةٍ ذَاتِیَّةٍ اَوْ اِسْمِیَّةٍ اَوْ فِعْلِیَّةٍ فَیَسْتَوْفُوْنَ مَنَازِلَ
کُلِّ بُرْجٍ مِنْ اَبْرَاجِ مُقْتَضِیَاتِ فَلَکِ الصِّفَةِ بِالذَّوْقِ الْعَالِیْ
آنچه گفته شد از صوفیه وجودیه منقول است این است که عارف را عبور تا از مرتبه صفات
ممکن نیست وَیُحَذِّرُکُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗ بران حجت آرند و نیز ذات من حیث هی اگر متعلق علم
گردد باید که در احاطه در آید و آن ممکن نیست شیخ محی الدین عربی قدس سره آنچه در بیان تجلی ذات
می نویسد که اَلتَّجَلِّیْ مِنَ الذَّاتِ لَا یَکُوْنُ اِلَّا بِصُوْرَةِ الْمُتَجَلّٰی لَهٗ فَالْمُتَجَلّٰی
لَهٗ مَا رَاٰی سِوٰی صُوْرَتِهٖ فِیْ مِرْاٰةِ الْحَقِّ وَمَا رَاَی الْحَقَّ وَلَا یُمْکِنُ اَنْ یَّرَاهُ
اِلٰی اَنْ قَالَ فَلَا تَطْمَعْ وَلَا تُتْعِبْ نَفْسَکَ فِیْ اَنْ تَرْقٰی فِیْ اَعْلٰی مِنْ
هٰذِهِ الدَّرَجِ دلالت بر منع ترقی تا ذات بحت می کند و همچنین کلام خواجه احرار قدس
سره که در شرح قول حضرت امیر کرم الله وجهه لَوْ کُشِفَ الْغِطَاءُ مَا ازْدَدْتُ یَقِیْنًا
فرموده اند مصرح است بمنع صاحب رشحات نقل می کند که فرموده اند کشف غطا هرگز ظاهر نمی
شود لیکن نسبتی از آن پیش ارباب تحقیق مقرر شده است که ذات هرگز ظاهر نمی شود الا در پرده

صفات گوییم آنچه از حضرت خواجه بتشبیر افتاد و مختار ایشانست و آنچه در شرح قول حضرت ایشان
فرموده اند مبنی است بر قول صوفیه وجودیه و منع صوفیه سیر و سلوک اما ذات بحت مبنی بر
اصل ایشان است که فوق تعین اول مرتبه لاتعین است نزد ایشان که جمیع نسب و اعتبارات
آنجا ساقط است چه هرگاه صفات و اضافات ازان مرتبه مسلوب باشد پس اگر علم عارف بدان
مرتبه مقدس متعلق شود ذات تعالی می باید که معلوم گردد و اعتبار معلومیت پدید آید مع سقوط
جمیع الاعتبارات عنها و بر مشرب حضرت ایشان ذات تعالی چون موجود جزئی حقیقی است
و صفات واجبی تعالت نیز موجوده اند بوجودات زایده پس آنمرتبه مقدسه را حقیقت لاتعین
نمی توان گفت و اگر اطلاق لاتعین بران مرتبه واقع شده باشد بتسامح و تجوز خواهد بود
همچنین هر که ازین محققان تجویز تجلی ذات کرده است ناظر بهمین تحقیق است دیگر مقرر
محققان صوفیه است که تجلی ذات درمیان سائر انبیا مخصوص بسرور انبیا است علیه و علیهم
الصلوة والسلام و اگر مرتبه لاتعین بدان معنی باشد که اهل توحید وجودی قرار داده اند باید
که آنسرور هم بدان تحقیق بنا شده هو باطل یکی می گوید ؎

تو عین ذات می نگری در تبسمے	هوشی ز هوش رفت بیک پر تو صفات

معلوم تو باد که این امور کشفیه اند و ذوق یکی بر دیگرے حجت نیست ؎

فکر هر کس به قدر همت اوست	تو و طوبے و ما و قامت یار

جمیع کمالات بازبسته بمتابعت سید الاولین و الآخرین است و متابعت فرع محبت است
هر که در محبت و متابعت آنسرور پیش قدم است در ترتب ثمرات و نتایج آن پیش قدم
پس اگر تجلی ذات در خوان نعمت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کردند اولش گویان نیز امیدوار
شدند مَا صَبَّ اللّٰهُ شَيْئًا فِي صَدْرِي إِلَّا وَقَدْ صَبَبْتُهُ فِي صَدْرِ أَبِي بَكْرٍ
آن را شاهد عدل بالجمله اقوال مشایخ در حیلولت و عدم حیلولت و حصول تجلی ذات و عدم حصول

؎ نه انداخت اللہ تعالے در سینه من چیزے مگر آنکه آنرا در سینه ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ انداختم ۱۲

آن مختلف بنظر می درآید شیخ در فص شیثی می نویسد فخاتم الرسل من حیث ولایته
نسبته مع ختم الولایة نسبة الولایة نسبة الانبیاء والرسل معه یاخذ
خاتم الرسل من مشکوة خاتم الولایة وخاتم الاولیاء
الولی الوارث الآخذ من الاصل بلا واسطة
وحضرت ایشان ما واصل بقرب نبوت صحابہ کرام را می دانند کہ حیلولت در آنجا مفقود است
و در تابعین ہم این دولت را عموماً و خصوصاً مقرر می دارند پس اے عزیز تو خود درین مقام
انصاف بدہ و بنظر صائب تامل فرما امرے کہ مختلف فیہ این طائفہ باشد و جماعہ عظیم از صحابہ
و تابعین رضوان اللہ تعالی علیہم اجمعین و غیرہم بدان سرفراز باشند اگر فردے از افراد است
در ازمنہ متاخرہ اظہار نماید کہ مرا بطفیل سرور بشر صلی اللہ علیہ وسلم بعضے معاملاتے کہ
بسابقان مرحمت فرمودہ اند نواخت چرا شغب نماید امر بدیع را دعوی نکردہ است قل ما
کنت بدعا من الرسل آنرا می پوید بلکہ اگر امرے کہ دیگرے باظہار آن مبادرت
نیستم نو پیدا از پیغمبران
نہ نمودہ است در معرض بیان آرد تا صریح مخالفت اقوال اینہا است پیدا نداشتہ باشد نباید ش
رد کرد قال بلکہ من مریدے الہی ام و مجتبائی ادیم فعل دیگرے را در حق من دخلی نیست و
من بدیگرے درین معنی متوجہ نیم آن دیگر کدام است رسول خدا حاشا اقول این اعتراض ہیچ
است بے مراد معترض با آنکہ در مکتوبات شریف این لفظ ہیچ است و نہ منشا ہم عرف حضرت غلام علی
شاہ صاحب فرماید بر ارباب فکر ظاہر است کہ از کلام قائلان رفع توسط مریدی خدا و پیغمبری
رسول خدا لازم می آید اللہ تعالی در آیہ شریفہ یریدون وجہہ و ما من حسابک
علیہم من شیء و ما علیک من حسابہم من شیء جماعہ صحابہ کرام رضی اللہ عنہم مریدان خدا
فرمودہ و ارادت بیعت کہ بدست رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم می نمودند درین آیہ منسوب
بذات خود نمودہ ان الذین یبایعونک انما یبایعون اللہ ید اللہ فوق ایدیہم فمن نکث
فانما ینکث علی نفسہ کسے کہ در اتحاد این دو ارادت فرق دارد آیہ کریمہ ان الذین یبایعونک

بَیْنَ اللہِ وَرَسُوْلِہٖ تلاوت نکردہ است پس ارادت خدا استلزام ہمسری رسول خدا گردید
آنچہ از کلام الٰہی و کلام بزرگان مستفاد گردید اگر در کلام کسے یافتہ شود چرا جائے اعتراض و آن
ہمہ غوغا باشد خدا دیدۂ انصاف بے پردہ اعتسافت کرامت فرماید مردم بعد پانصد سال خود
را مرید غوث الثقلین قدس سرہ می گیرند و از ہمسری مشائخ کہ درین مدت تا بہ آنجناب واسطہ
کشیدہ اند ہیچ محابا ندارند کہ در حقیقت سلسلہ ارادت بمرشد حقیقی آخر مے شود و مریدی پیران
پیر است ۵ مرد آخر بین مبارک بندہ الیست ؎ انتہی معہذا این معنی مسلم حضرت
معترض است کہ مرادان را نخست کشش می شود پس استبعاد راجع بہ قول وے می شود ۵

کم طالعے نگر کہ من و یار چون دو چشم	ہم سایہ ایم و خانہ ہم را ندیدہ ایم ؎

فما ہو جوابکم فہو جوابہ قال سبحان اللہ ہیچ کس یا رسول خدا این چنین در پئے افتد و گستاخی
می کند و میگوید کہ من ہم رسول اللہ ام اقول در مکتوبات شریف لفظ ہم پیرہ نیست این
لفظ معنی ندارد و من ادعی فعلیہ البیان من اللغۃ و شان حضرت مجدد رحمۃ اللہ ارفع از انست
کہ کدامی لفظ بے معنی استعمال فرماید البتہ لفظ پرہ واقع است بالفتح و تشدید ثانی کہ بمعنی صف
لشکر و برگ گاہ است اگر از پرہ صف لشکر یا برگ گاہ مراد گیرند ہیچ گستاخی نیست بلکہ محمول بر
عجز و انکساری است قال در وقتے مرید وے بودم الان بے خدا ام بے وساطت و دور
قربیکہ با خدا دارم وے صلی اللہ علیہ وسلم واسطہ نیست ؎ از خلوتیکہ من با خدا دارم وی بیرون
در است اقول این قول بوجوہ مخدوش است خدشہ اول این ہمہ ناشی است
از خیال حضرت معترض اثرے ازان در کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ یافتہ نمی شود خدشہ
دوم ہر گاہ در معنی مرید وساطت معتبر است چنانکہ عرض داشتہ ام و آن را حضرت معترض
خود بیان فرمودہ چنانکہ مذکور شد پس مرید خدا بے واسطہ گفتن نہ صرف اجتماع متنافیین است
بلکہ ذہول است از معنی مرید ۵

ای بخت من بدست من ماند و دامنش	وین سر ببین کہ در قدم او چہ میکند

قال باید دریافت کہ مضمون این سخن چیست و ازینجا چہ لازم می آید ہیچ عارفے باین طرز سخن نگفتہ و دعوے کردہ است ہمانکہ بہ اولیاء خدا درافتادہ بودند بس نبود تا نوبت بپیغمبر خدا رسید بعدازان نمی دانم بکجا خواہد کشید **اقول** حاشا کہ از کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ حسب مرام حضرت معترض اسائتی لازم آید بلکہ آن مبنی است بر مضمونیکہ حضرت معترض بیان فرمودہ حضرت مجدد ازان بری است وَنَحْمَدُ اللّٰہَ عَلٰی ذٰلِكَ **قال** معہذا این مطالب عالیہ را کسے نہ داند و نہ شناسد تا آنکہ محنت ہا نہ کشد و این می راند چند کملین اولیاء اللہ کار بخدا می رسانند می داند ہر کہ می داند حضرت سلطان المشایخ مے فرماید اگر دل سالک از غیر پاک گردد در زمرۂ سالکان داخل شود چنانچہ نماز و روزہ و حج و زکوۃ و ظہور کشف و کرامات شرک و نفاق است نماز گزاردن کار بیوہ زنان است و روزہ داشتن کار مریضان است و حج رفتن کار قاصدان است و زکوۃ دادن کار تاجران است و بہ ہوا پریدن کار مگسان است و بر آب رفتن کار ملاحان است و علم خواندن کار بادفروشان است و مرید بسیار کردن کار جوگیان است و بنای مسجد و خانقاہ و باغ و چاہ کار بیاعتباران است و جبہ و دستار و ریش دراز این ہمہ اسباب شیطان است و زہد و تقوی و چلہ و گوشہ کار جاہ ماندگان است و نفی و اثبات کردن کار آہنگران است و از عورت باز ماندن کار عنینان و خواجہ سرایان است و ظہور کشف و کرامات کار بازیگران است و حکایت کم کردن و بعلم مشہور بودن و فتوح گرفتن و خلق را پابوسی کنانیدن کار ساحران است و مشایخ شدہ پیر و مرشد گویانیدن و سجدہ گرفتن و خدا نمائیدن کار خودنمایان است و از خود رفتن و بیخود بودن و تسلیم شدن کار مردان است سالک تواند کہ خدا شدہ ماند بندہ شدن نہ تواند این کار شیخ و مقتدایان است این کہ گفتہ شد کار فاسقان است و خود را گم کردن کار عاشقان است العلم نکتۃ کثرہا الجہال انتہی این عبارت را بدیدہ امعان نگریستہ شود کہ حل بیشتری اشکال نماید و عقدہ اکثری از اشتباہ ہا کشاید در خانہ اگر کس است حرفے بس است **قال** و گفتہ اید اگرچہ امتم اما شریکے دولتم یعنی اگرچہ امت محمد رسول اللہ ام اما شریکے دولت اویم در منقبت و کمالات و فضیلت و اگر بتعمق نظر نمایند این معنی مفہوم می گردد کہ

که در فتح است او و تابع او بودم که در سلوک طریق قرب متابعت ولیس روی وے می کردم و چون مقرب درگاہ حق شدم و مرید وے تعالیٰ گشتم شریک او شدم **اقول** این کلام از سر تا سر مخدوش است **خدشه اول** تفسیر شریک دولت من تلقاء نفس معترض است از کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ یافتہ نمی شود بیادی النظر نگریستہ شود یا بامعان نظر **خدشه دوم** حضرت غلام علی شاہ صاحب فرمایند مسلم داشتیم کہ مشائخ طریقہ در توسط آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم اختلاف دارند اما آن گروه کہ قائل اند بعدم توسط دعوی ہمسری و شرکت نمی کنند از کلام ایشان مساوات و ہمسری فہمیدن از راہ تعنت است ایشان مساوات و ہمسری را کفر صریح می فرمایند چنانچہ در مکتوب ہشتاد و ہشتم از جلد ثالث مکتوبات گفتہ اند شریک دولتم نہ شریکے کہ انسان دعوی ہمسری خیزد کہ آن کفر است بلکہ شرکت خادم است با مخدوم مراد از دولت فیض است کہ بطریق اصطفا و اجتبا فائض شود مخفی نیست کہ عامہ امت شریک دولت فیوض رسول خدا است صلی اللہ علیہ وسلم کما ورد اللہ ولی الذین آمنوا وکان حقا علینا نصر المومنین واولئک لھم اجر غیر ممنون پس در ولایت و قرب الہی و نصرت و اجر غیر ممنون ہمہ مومنان و انبیا علیہم السلام بر حسب مراتب خود شریک اند و در شریک دولت گفتن در شرع قباحتے نیست ہیچ بے ادبی نہ انتہی طفیلے و خادم بجمیع مراتب مخدوم سیر بکنند و برابری او با مخدوم ہم لازم نمی آید و این مثل این است بادشاہے بوستانے بنا کردہ است و انواع اشجار و قصور ہا عجائب در انجا ترتیب دادہ است و امرا عظام دارد کہ ندیدہ اند بادشاہ بر سر لطف و اکرام آمدہ گفتہ است شما یان با اصحاب و خدمہ خود ہا رفتہ تفرج بکنید چرا کہ مردم کلان بے اصحاب و خادمہ در سیر حظ ندارند و ہر کدام با اصحاب و خدام خود سیر می کنند ہمراہ یک جمعے از خدام ہستند کہ پیش رفتہ راہ می نمایند و موانع راہ دور کردہ فتح ابواب و غیرہ می نمایند و جمعے اصحاب برابر مخدوم و یا پیش و یا عقب مشی می نمایند و شک نیست کہ این اصحاب و خدام ہمہ طفیلی اند بمراتب کہ مخدوم رفتہ است ہمہ رفتہ اند لعقل عاقلے خطور نمی کند برابری و یا تفوق

۹ چنانچہ وارد شدہ اللہ تعالیٰ و دولت دارند سلیمانان است و بہ برابری ایل ایمان است و بہ برابری ایشان انحصار است

خادم و یا اصحاب را با محمد و هم و در دار آخرة حوران و غلمان که در خدمت سرور کائنات در مقام وسیله باشند لازم می آید که ایشان را افضل مخلوقات باشند و یا تفوق بر سائر انبیا داشته باشند خدشه سوم هر که کتب قوم را دیده و معنی فنا و بقا فهمیده است نیک می داند که بعد وصول بمرتبهٔ فنا تحیر بیت یک سر زائل می شود و مولانا روم[له] قدس سره می فرماید ـه

زین نمط بسیار آمد در خبر — کان بنسبت باشد ای جان معتبر

گفت قائل در جهان درویش نیست — ور بود درویش آن درویش نیست

هست از روی بقای ذات او — نیست گشته وصف او در وصف هو

چون زبانهٔ شمع پیش آفتاب — نیست باشد هست باشد در حساب

هست باشد ذات او تا تو اگر — بر نهی پنبه بسوزد زان شرر

نیست باشد روشنی ندهد ترا — کرده باشد آفتاب او را فنا

در دو صد من شهد یک اوقیه خل — چون در افگندی و در وی گشت حل

نیست باشد طعم خل چون می چشی — هست اوقیه فزون گر بر کشی

پیش شیری آهوی بیهوش شد — هستیش در هست او روپوش شد

این قیاس ناقصان بر کار رب — جوشش عشق است نی از ترک ادب

نبض عاشق بی ادب بر می جهد — خویش را در کفهٔ شه می نهد

بی ادب تر نیست کس زو در جهان — با ادب تر نیست کس زو در نهان

هم بنسبت دان وفاق ای منتجب — این دو ضد با ادب با بی ادب

بی ادب باشد چو ظاهر بنگری — که بود دعوی عشقش همسری

چون بباطن بنگری دعوی کجاست — او و دعوی پیش آن سلطان فناست

له ملا جلال الدین محمد بن محمد البلخی ثم القونوی در سنه ۶۷۲ قضا کرد مثنوی مستغنی از توصیف است در کشف الظنون مفصل کیفیت مثنوی مذکور است علامه بحر العلوم لکهنوی رحمة الله علیه شرحی حاوی و جامع بر آن نگاشته ۱۲

ذات فرید ما اگر فاعل بود	لیک فاعل نیست کو عاطل بود
او ز روے لفظ نحوی فاعل است	ور نہ او مفعول و مولش قائل است
فاعلے چہ کو چنان مقہور شد	فاعلی با جملہ از وے دور شد

درین مقام حضرت معترض بر معنی مراد کہ ذکرش نمودہ نظر انداختنی است کہ بنائی شبہ متزلزل مے سازد ٥

آنکہ مس مخمور ز صہباے کرد	اینچنین تر اکاش تماشاے کرد

خدشہ چہارم لفظ مرید درین مقام غلط است و مبنی بر ذہول از معنی مرید درین جا
مراد گفتنی است اقول سبحان اللہ در ارادت خدا امت با پیغمبر شریک می باشد خصوصاً
با محمد کہ مہتر و بہتر پیغمبران است صلی اللہ علیہ وسلم اقول این معنی ہیچگونہ محل استبعاد نیست
زیراکہ شرکت در ارادت نسبت بخواص مثل شرکت در ایمان است نسبت بعوام کہ بمذہب منصور
حضرت ابو حنیفہ نعمان علیہ الرحمۃ والرضوان در ایمان زیادتی و نقصان را بار نیست چنانکہ
شرکت ایمانیہ با حضرت خیر البریہ علیہ الصلوۃ والتحیۃ باعث منقصت نیست ہمچنان از شرکت
ارادیہ شناعتی فی حصل این است کہ نفس شرکت در امری محل استبعاد نیست حق تعالی
جل شانہ فرماید قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ البتہ شرکت ممنوع است کہ از آن دعوی ہمسری
خیزد فَمَا هُوَ مَمْنُوعٌ لَيْسَ بِثَابِتٍ حضرت مجدد رحمہ اللہ در رسالہ مبدء و معاد
می فرماید ولے ہر کمالے کہ می یابد و ہر درجہ کہ می رسد بطفیل متابعت نبی خود است
علیہ الصلوۃ والسلام اگر متابعت نبی نمی بود نفس ایمان او کی بود راہ بدرجات از کجا
می کشود پس اگر ولی را فضلے از فضائل جزئیہ حاصل شود کہ نبی را حاصل نبودہ و درجہ
خاص از درجات علیا میسر شود کہ نبی نداشتہ نبی را نیز از آن فضل جزئی و از آن درجہ خاص
نصیب کامل است چہ حصول آن کمال بواسطہ متابعت آن نبی است و نتیجہ متابعت از نتایج
اتباع سنت او پس ناچار نبی را از آن کمال بہرہ تام باشد کما قال علیہ الصلوۃ والسلام

ہر کہ پیدا کند امر نیک را پس برای او اجر آن است و اجر شخصی کہ بران عمل کند ۱۲

مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ اَجْرُهُ وَاَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا

لیکن ولی در حصول این کمال سابق است و در وصول باین درجه مقدم و این قسم فضل ولی بر نبی جائز داشته اند که جزئی است که مجال معارضه بکلی ندارد و آنچه صاحب فصوص می فرماید که خاتم الانبیاء علوم و معارف را از خاتم الولایة اخذ می کند راجع باین معرفت است که این فقیر را بآن ممتاز ساخته اند و سراسر موافق شریعت است و شراح فصوص در تصحیح آن تکلف نموده اند و گفته اند که خاتم الولایة خزینه دار خاتم النبوة است اگر بادشاه از خزینه خود چیزی گیرد هیچ نقص لازم نیاید وَحَقِيقَةُ الْاَمْرِ مَا حَقَّقْتُهُ وَمَنْشَاءُ التَّكَلُّفِ عَدَمُ الْوُصُولِ بِحَقِيقَةِ الْمُعَامَلَةِ وَاللّٰهُ سُبْحَانَهُ اَعْلَمُ بِحَقَائِقِ الْاُمُوْرِ كُلِّهَا وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى سَيِّدِ الْبَشَرِ وَآلِهِ الْاَطْهَرِ ولایت ولی جزئے است از اجزائے ولایت نبی او علیہ الصلوة والسلام ولی را هر چند درجات علیا میسر شود آن درجات جزئے از اجزاے درجات آن نبی خواهد بود و جزء هر چند عظمت پیدا کند کمتر از کل خواهد بود اَلْكُلُّ اَعْظَمُ مِنَ الْجُزْءِ (کل از جزو کلی بیشتر باشد از جزء) قضیه بدیهیه است احمقی باشد که کلانی جزء را تخیل نموده از کل افزون داند که کل عبارت از آن جزء و اجزاء دیگر است قال و عجب که با وجود اثبات شرکت گفته اند نه شرکتے که از آن دعوی همسری خیزد کمان کنم که آن کدام است دیگر شرکت کدام است که از آن دعوی همسری نخیزد معنی شرکت و همسری یکے است نزدیک تبرادف یا متلازمان و متساویان اند اقول اطلاق ترادف خواه تلازم و تساوی بر شرکت و همسری صحیح نیست زیرا که میان شرکت و همسری نه توحد در مفهوم است نه تلازم در تصادق ترادف عبارت است از اتحاد فی المفهوم و تساوی آنست که در اطلاق یکے بر دیگرے تلازم داشته باشد توضیح این مقال و تفصیل این اجمال آنست که شرکت عبارت است از انباز شدن یعنی از یافتن چیزے که محدود و محاط می باشد در دو چیز و همسری عبارت است از برابر شدن یعنی بسبب شرکتے که در ذاتیات و تمام صفات یا در ذاتیات و اکثر صفات یا در تمام صفات فقط یا در اکثر صفات فقط یافته شود

تحقیق معنی همسری و شرکت

پس شرکت عام مطلق باشد و همسری خاص مطلق زیراکه در مفهوم همسری[۵۱] شرکت معتبر است
و تمام مفهوم همسری در شرکت معتبر نیست امّا دلیل بر عموم شرکت آن است که شرکت گاهی
بجای همسری مستعمل می شود و گاهی بجای غیر آن بوجهی که معنی همسری در آنجا هرگز راست
نمی شود امّا استعمال اول پس شاعری گوید ؎

دونون زدوابروشد نافی دو باطل	شرکت بخدا قول بجا دو سے محمد ﷺ

چنانکه ظاهر است که تا آنکه در نفس ذات و تمام صفات یا در نفس ذات و اکثر صفات یا در
تمام صفات یا اکثر صفات فقط قائل شرکت نشوند هرگز هرگز اطلاق شرکت بدین معنی
برو روا ندارند و کافرش نه پندارند و چون کفّار غیر خدا را در امور مذکوره شریک او
تعالی جل شانه می کنند و معنی همسریت عیان بزبان قال یا حال مثل سجده وغیره
آن سو وی می نمایند اطلاق کفر بر ایشان روا شد امّا استعمال ثانی پس محقق دوانی
در اخلاق جلالی در بیان حکمت عملی می نویسد و آن عبارت است از علم باحوال نفس ناطقه
انسانی ازین روکه افعال محموده و مذمومه بارادت ازو صادر تواند شد تا بسبب آن علم
از رذائل متخلی و بفضائل متحلی شود و بکمالی که متوجه آن است برسد و افعال مذکوره منقسم
بر دو قسم است یکی آنکه راجع شود با هر نفسی بانفراد و آنرا علم اخلاق و فرهنگ خوانند و دیگر
آنکه راجع باشد بمشارکت با فراد و این نیز دو قسم است یکی آنکه راجع شود بمشارکت منزل
یعنی آنچه سبب انتظام احوال اهل منزل واحد باشد و آن را علم کتخدائی و تدبیر منزل گویند

[۵۱] بدانکه اگرچه همسری بمعنی برابر است مگر لفظ برابرهم مقتضی مماثلت کلیه نیست در سبع سنابل مولوی عبد الواحد
بلگرامی مذکور است شیخ ابو احمد بعد دوازده سال شیخ محمد را خرقه خلافت پوشانید و دست شیخ محمد گرفته سمت قبله ستاده
شد و گفت الهی محمد چشتی را خرقه درویشی پوشانیدم او را درکار دین استقامت بخشی و فردای قیامت بروی محمد مصطفے
صلے الله علیه وسلم و جمیع پیران ما سرخرو گردانی آوازی شنید که خاطر جمع دار ما دعای تو قبول کردیم فردای قیامت محمد چشتی
را برابر محمد مصطفے صلے الله علیه وسلم در بهشت آریم چون محمد چشتی یکی از دوستان ما ست هرکه محمد چشتی را دوست دارد او را نیز در بهشت آریم
چون شیخ ابو احمد این بشارت یافت خوشحال گشت با شیخ محمد گفت درویشی کار انبیا و اولیای خدا ست درین مقام جز مرد صدیق نتواند نشست ۱۲

دیگر انکہ راجع بمشارکت در بلد و ولایت یا اقلیم مملکت و آنرا علم مملکت داری و سیاست ملکی خوانند انتہی و ازین عبارت صاف مستفاد است کہ کسانیکہ مشارکت در منزل یا بلد دارند در ایشان شرکت در منزل یا در بلد یافتہ می شود زیراکہ مشارکت مصدر است از مفاعلۃ مع ہذا ہمسریت بمعنی مذکور یافتہ نمی شود زیراکہ در خانہ مولے و عبید مسکن می پذیرند در بلد غنی و فقیر و بادشاہ و رعیت می باشند و درینہا اصلا رائحہ ہمسریت بمشام خواص و عام درنمی آید اما دلیل برخصوص ہمسری آن ست کہ معنی ہمسری سوائے مفہوم مذکور جائی مذکور نشدہ و برالسنہ احدی از خواص و عوام نمی رود و معنی الفاظ یا بتصریح ائمہ لغت مدرک می شود یا بتفاہم عرف فاذا انتفی انتفی ازین تمہید مقدمات چند امور واضح شد امر اول انکہ نفی شرکت از شرکتے کہ از دعوی ہمسری خیزد بے تاویل درست است زیراکہ عام بدین حیثیت کہ در ضمن خاص یافتہ می شود از خاص دیگر مسلوب می شود امر دوم انکہ در بعض شرکت دعوی ہمسری نمی خیزد چنانکہ در شرکت منزل مولے با عبید یا شرکت در بلد غنی و فقیر و سلطان و رعیت امر سوم انکہ شرکت عام مطلق است و ہمسری خاص مطلق نہ انکہ نزدیک بترادف و یا تساوی و اتحاد فی المفہوم را ترادف گویند و نزدیک بترادف امرے است مستحدث ؎

گردش لیل و نہار است چہ می باید کرد	فتنہ از چشم نگار است چہ می باید کرد
دوش ازان شوخ جفا پیشہ خود نالیدم	دل کشید آہ کہ یار است چہ می باید کرد

حضرت غلام علی شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمایند آنحق در فیض کسبی واسطہ را دخل نیست نہ در فیض وہبی اگر منصبداری کہ بواسطہ وزیر معروضات خود بہ بادشاہ میرساند پس نسبت کمال الفضل بادشاہی بواسطہ بحضور معروض نمایدا این از کمالات تقرب و جاہ و نسبت است در حضرت بادشاہ کہ بندہ او باین مرتبہ رسیدہ است حضرت شیخ رحمۃ اللہ علیہ ازین رفع توسط ہمسری فہمیدہ متعرض شدند حضرت مجدد رحمۃ اللہ نفی ہمسری نمودہ اند میفرمایند ہمسری کفر است پس ہمسری با خاتم الرسل صلی اللہ علیہ وسلم بر ایشان ستبعد و از انصاف است قول حضرت عائشہ صدیقہ وقت نزول آیہ برائتہ

ایشان از افک جواب ما در خود گفته بحمد الله عزّ و تعالی و آیه شریفه ما من حسابک[۱]
علیهم من شیء رفع توسط می نماید توسط پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم در اتباع
عقائد و اعمال و اخلاق همیشه ثابت است ثبوت رفع توسط در کلام بزرگان از احوال بزرگان
از غلبه احوال است که حیلولت ذات پاک واسطه کائنات علیه افضل الصلوة در آخر مشهود
نمی شود نه که در واقع نیست معاذ الله علم و عمل و اخلاق و محبت و قرب همه بواسطه آنجناب
مقدس است صلی الله علیه و آله وسلم ایشان خود در مکتوبات نفی مساوات می نمایند شریک
دولتم نه شرکتے که از ان همسری خیزد که آن کفر است بلکه شرکت خادم با مخدوم بدانکه در
دولت توحید و ایمان و انوار ولایت که پیغمبر ما صلی الله علیه وسلم خازن و قاسم آن است
هر که شریک نیست مسلمان نیست پس شریک شدن مرضی حق سبحانه است اما در نبوت که ختم
است بر خاتم المرسلین صلی الله علیه و آله وسلم هیچ مسلمان نمی گویند و نمی اندیشند انتهی
قال و آنکه گفته اند بلکه شرکت خادم با مخدوم است یعنی اگرچه این خادم چیزے از خانه خود
نیاورده و هرچه دارد از مخدوم دارد و لیکن هرچه مخدوم داشت بوے داد و شریک خود و همچو خود
گردانید این هرگز بوجود نمی آید مخدوم بخادم چیزے می دهد که مناسب حال وے باشد و مخدوم
خادمان بسیار دارد بهر کدام بخشش وے می دهد چنانکه ذکر اولش در کلام ایشان در بیان این
معنی بسیار واقع شده است از اولش دادن لازم نمی آید که هرچه در خانه داشت داد بلکه
آنچه در خور او است می دهد و خود درین مطالب عالیه چه گنجائش این تمثیلات و تقریرات ارد
اقول تفسیر شرکت بمعنی برهان معنی غلط است که بطلانش بتوضیح بیان کرده شد و الا برائے
شرکت خادم با مخدوم ضرور نیست که آنچه مخدوم پیش خود داشته باشد بخادم سپارد و
همچو خود گرداند فی الواقع معمول برین جاریست که مخدوم بخادم چیزے می دهد که مناسب
حال خادم می باشد لیکن این قدر اعطاء برائے ثبوت معنی شرکت بسند است و من هم میگویم

---

[۱] سلہ ستا لیس مسکنهم الله تعالی را ۱۲ ۔ ۵۳ نیست از حساب تو بر ایشان چیزے ۱۲

کہ از اعطاء اولش لازم نمی آید کہ ہرچہ در خانہ داشت داد بلکہ آنچہ درخور او ست می دہند گر
در ہمچو مطالب عالیہ ذکر تمثیلات بکے نیست بلکہ از تمثیلات انکشاف مدعا بطرز دلخواہ مے
گردد می نگرند کہ کلام رب العزت از تمثیلات[۱] و تشبیہات مالامال است قال تعالے و تقدس
مَثَلُ نُوْرِہٖ کَمِشْکٰوۃٍ فِیْھَا مِصْبَاحٌ[۲] علاوہ برین اینجا تمثیل و تشبیہ نیست کہ ما خادمیم و سلسلہ
مخدوم ما **قال** و مقرر است کہ دعوی مساوات با انبیا خصوصا با سید انبیا صلوۃ اللہ
و سلامہ علیہم باطل است **اقول** بلکہ کفر است چنانکہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ بآن تصریح
کردہ و خود حضرت شیخ آن را نقل کردہ حاشا کہ در کلام حضرت مجدد رضی اللہ عنہ دعوی مساوات[۳]
و برابری با انبیا علیہم الصلوۃ والسلام واقع شدہ باشد حضرت غلام علی شاہ صاحب فرماید
بدانکہ آیہ شریفہ یُرِیْدُوْنَ وَجْھَہٗ جماعت اصحاب امر بہ حضرت حق سبحانہ می فرماید و آیہ
شریفہ یَدُ اللّٰہِ فَوْقَ اَیْدِیْھِمْ نیز اصحاب کرام را مرید حق تعالے می فرماید پس آنچہ از آیات
ثابت شود جاے اعتراض چرا گردد انتہی **قال** و تفرقہ و تفصیل باعتبار خادمی و مخدومی
و اصالت و فرعیت نیز باطل و عاطل **اقول** این تفرقہ باعتبار مخدومی و خادمی و اصالت
و فرعیت ضروری است کہ انکارش از انکار بدیہیات است ہر کہ پیر است و فیض از حق گرفتہ
بر خلق پاشیدہ مخدوم است و در ایصال فیض اصل است و مرید خادم و در اکتساب فیض
فرع مولانا شاہ عبد العزیز دہلوی رحمۃ اللہ علیہ درین باب جاے کہ تحریر ساختہ قایل وحدت
می فرماید کہ رسول اکرم صلے اللہ علیہ وسلم را مخدوم و اصل ندانند و خود را خادم و فرع نپندارد
اگر این تفرقہ باطل است پس لازم می آید کہ فیض انبیا عقیم باشد و بدیگرے نرسد وَھُوَ بَاطِلٌ عِنْدَہٗ[۴]

---

[۱] حق تعالی جل شانہ فرماید وَ تِلْکَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُھَا لِلنَّاسِ لَعَلَّھُمْ یَتَفَکَّرُوْنَ ۱۲ [۲] مثال نور او در ریچہ است کہ
در وے چراغ باشد [۳] و آنچہ در کلام اقطاب کلامی واقع شود ان را بر مساوات یا ترقی محمول نباید فرمود حضرت غوث
انام فرماید [۱] انا کنت مع نوح با علی سفینۃ * بحار او طوفانا علے کف قدرتی * و کنت و ابراہیم ملقی بنارہ
* و ما بردوا النیران الا بدعوتی الی آخر القصیدۃ ۱۲ [۴] این باطل است نزد تمامی اہل اللہ ۱۲

جمیع اہل اللہ انتہی **قال** واز زبان بعض مہدویہ شنیدہ شدہ است کہ ہر کمالے کہ محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم داشت در سید محمد مہدی نیز بود فرق ہمین است کہ آنجا باصالت بود و اینجا بتبعیت رسول بجائے رسیدہ کہ ہمچو او شدہ واین بعینہ مقولہ ایشان است **اقول** این بنا بر فاسد بر فاسد است از تحریرات سابقہ ظاہر است کہ نسبتے کہ خادم را با مخدوم باشد ہرگز مقتضی مساوات نیست وخود از مہدی این چنین اقوال منقول نیست علامہ معین الدین عبید اللہ الملقب بخلیفۃ آخوند شکی چشتی در کتاب معارج الولایت فی مدارج الہدایۃ می نگارد سید محمد مہدی نام پدر او یوسف است[1] اصل او از جیون پور است مرید وخلیفہ شیخ دانیال است واز اولیاء مسلوب الحال وصاحب سکر بودہ در حالت سکر چنانکہ بعضے اکابر أَنَا اللّٰہُ وَأَنَا الْحَقُّ وَسُبْحَانِی وَقَدَمِی عَلٰی رَقَبَۃِ کُلِّ وَلِیٍّ وامثال آن گفتہ وے درین حال أَنَا مَہْدِیٌّ فرمودہ و در حالت افاقہ چنانکہ اکابر از دعوی الوہیت استغفار کردہ وگفتہ وَإِنْ قُلْتُ سُبْحَانِی فَأَنَا مَجُوسِیٌّ فَاقْطَعُ زُنَّارِی وَأَقُولُ لَا إِلٰہَ إِلَّا اللّٰہُ[2] او نیز از دعوے مہدیت تائب شدہ وبمہدی موعود اقرار نمودہ چنانکہ نزد اکثر از اکابر این مقدمہ بدیہی است فاما جمعی از جہلا کہ در زمان سکر حاضر بودہ وزمان صحو را در اک نہ نمودہ معاودت او را اعتبار نکردہ وبر سخن اول اصرار نمودہ او را مہدی موعود دانند و طایفہ از جہال کہ معنی سکر وصحو اولیاء اللہ ندانند گفتہ کہ سخن سکر را اعتبارے نیست بلکہ وی در زمان صحو مدعی این معنی شدہ ودعوی خود را باثبات رسانیدہ است واین محض افترا وبہتان است کہ بر آن سید بیچارہ بستہ اند انتہی اگر عقیدت مہدویہ حسب تصریح حضرت شیخ تسلیم کردہ شود پس می گوئیم کہ حاشا از کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ این چنین دعوے یافتہ شود ومعلوم نمی شود کہ از کجا مقولہ مہدویان بعینہ مقولہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ فہمیدہ شد **قال** وچنین شنیدہ می شود کہ شیعہ نیز در شان ائمہ اثنا عشر رضوان

---

[1] من مہدی ام ۱۲ [2] اگر سبحانی گفتم پس آتش پرستم ؛ پس زنار خود می شکنم و مے گوئیم لا الہ الا اللہ ۱۲

اللہ تعالے علیہم اجمعین می گویند کہ ایشان شاگرد پیغمبر اند صلے اللہ علیہ وسلم بمرتبہ اُستادی
رسیدہ **اقول** شاید مقولہ شیعان ہمچنان باشد مگر حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ نہ نفس
نفیس خود را ہم پلہ پیغمبر علیہ الصلوۃ والسلام می داند و نہ کرامی از ارادتمندان چنین عقیدہ
نسبت وی دارد **قال** بر ہر تقدیر این خادم را باید حق نعمت شناخت و نزد مخدوم جز بہ
بندگی و نیاز دم نزند و دعوی مساوات نگیرد ع اے ایاز آن پوستین را یاد دار
اقول ہرگاہ بخیال حضرت شیخ در مطالب عالیہ گنجایش تمثیلات و تقریرات نبود پس از خادم
و مخدوم چرا حرف زد و چرا حکایت ایاز را بیاد آورد فاما در نفس صحت این کلام شبہ نیست **قال** و مثال این
خادم با این مخدوم کہ دم از برابری میزند و گستاخی میکند حال آن غلام است کہ ہمراہ خواجہ کہ مقرب درگاہ
سلطان بود در مجلس سلطان رفت پس خواجہ بمجلس قرب نشست و غلام نیز آنجا بایستاد و چون خود را در مجلس
پادشاہ با خواجہ یکجا دید بنازید و مغرور گشت و از بیخردی و بیتابی کہ رسم غلامان است خود را گم کرد با خواجہ شریک
و برابر گرفت و گفت من ہم بندہ پادشاہ و مقرب درگاہ اویم و ندانست کہ ہمچنان کہ نخست
نزدیک سلوک طریق کہ قرب و وصول بوساطت و طفیل خواجہ بمجلس پادشاہ رسید و وی را ہم
بود الآن کہ قرب و وصول حاصل شدہ است نیز بواسطہ است ولیکن از غایت غرور و بیخردی
و کم فکری وجود وساطت از نظر وے ساقط شدہ و در حیطہ کفران نعمت افتاد **اقول** جواب
این تقریر را برین کلام قل و دل حضرت مولانا شاہ عبد العزیز دہلوی رحمۃ اللہ علیہ ختم کنم کہ
ہمہ و ہم خود است ہیچ خادم باین صفت موجود نیست انتہی **قال** — و اینجا ہم ہمین جواب
سجادہ مخدومی ادہ اند این سخن ہیچ فائدہ نمی کند جز فرق بہ تبعیت و اصالت اما دعوی ہمسری
و برابری لازم بلیت این کلام است بلکہ دعوی ہمسری و برابری از خادم و تابع نامقبول
و نامسموع تر است **اقول** الحق دعوی ہمسری و برابری از خادم و تابع نامقبول و نامناسب
تر است خصوص با سرور انبیاء محمد مصطفے صلی اللہ علیہ وسلم کہ الحاد و زندقہ و کفر اکبر است
لیکن از ہیچ تحریر و تقریر حضرت ایشان دعوی ہمسری و برابری مستفاد نشدہ کما ظہر غیر مرۃ ازو بینا

چہ خوب گفتہ

اینجا کہ احدے از عقلا از مقولہ بالا برابری و ہمسری نمی فہمد و دعوی لازم بین عام ازین کہ بالمعنی الاعم باشد یا بالمعنی الاخص نظری است محتاج بدلیل و پیش ازین بطلان لزوم کردہ شد پس این امر محمول است بر عدم فہم معنی لازم بین کما لا یخفی علی ارباب المعقول ۵

تو مہربان نہ شدی ورنہ آنچہ در دل بود	ہزار بار فزون نالہ از زبانم رفت ٭٭

قال - عجب آنکہ فرمودہ اند کہ بر خوان این دولت ہر چند طفیلی ام اما ناخواندہ نیامدہ ام ہر چند تابعم اما از اصالت بے بہرہ نیم اینچہ معنی دارد طفیلی خود ہمان کس را می گویند کہ ناخواندہ بیاید و تبعیت ضد اصالت است و اجتماع ضدین محال اقول در ہر دو فرق بالذات و بالتبع است یعنی طفیلی بالذات بودہ ام و مدعو بالعرض و تابع بالذات ام و اصیل بالعرض و میان ہر دو تبعیت فرق ہا است و تقریر رفع اجتماع ضدین این است کہ در عرف طفیلی کہ عزت دارد از برائے خوشنودی ضیف می خوانند قال و اگر گویند بوجہے تابعم و بوجہے اصیل این سخن معنی محصلی ندارد و یا نخست در وقت سلوک تابع پیر و مرید بودم اکنون بعد از وصول بمرتبہ اصالت رسیدہ ام و بسر خود دم و ہمہ وسائل و وسائط کہ بودند ساقط شدند و از میان بدر رفتند چنانکہ اسباب بترتیب خود را بمبادات تشبیہ دادہ اند و پیش ازین مرید محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم یا مرید یکے از خاصگان درگاہ وے بودم اکنون مرید خدا ام بے واسطہ و ارادت من با اللہ تعالی قبول وسائط نمی کند و ارادت من بے واسطہ با اللہ تعالی است من ہم مرید محمد رسول اللہ ام باعتبار سابق و ہم ہم پیر او یم بحکم حال تعالی اللہ از تصور این معنی و تکلم باین کلام موی بر بدن اعتقاد و اخلاص مسلمانے می خیزد و بخدا سوگند بس عظیم است این کلام و بغایت شنیع است این مرام اقول این تحاشی از عدم فہم کلام متکلم است پیش ازین معنی کلام بتوضیح تمام بر نگاشتہ ام درین تقریر غلطی صریح این است کہ حضرت معترض می نگارند اکنون مرید خدا ام بے واسطہ حالانکہ این معنی مرید نیست بلکہ معنی مراد است حضرت معترض در معنی مرید و مراد خلط ملط می کنند حالانکہ او معنی مرید و مراد بر نگاشتہ اند و مراد را بے واسطہ انگاشتہ

کاش اگر در معنی مرید و مراد با معان نظر ملاحظه می فرمود از ین چنین غلطی فاش مضمون می
ماند منشا آن نقل بالمعنی است معهذا در هیچ جا در کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه مرید بے
واسطه تحریر نشده نه از کلامش مستفاد است و آنچه تحریر فرموده من هم مرید رسول الله صلی الله
علیه وسلم ام باعتبار سابق و هم هم پره او بحکم حال تقیید سابق و حال از اختراعات حضرت معترض
است البته این معنی از حضرت معترض باعث صدگونه اعجاب است تعالی الله از تصور این
معنی و تکلم باین کلام موے بر بدن عتقاد و اخلاص می خیزد بخدا سوگند بس عظیم است این
کلام بغایت شنیع است این مرام سه

درد دل گفتم تغافل کرد خواری را به بین	گریه کردم خنده زد بے اعتباری را به بین
صبر کردم سر کشید و شور سر کردم رمید	شکوه کردم رنجه شد ناسازگاری را به بین

مولانا شاه عبد العزیز دهلوی رحمة الله علیه فرماید بدیهی است که دخل پیغمبر و مرشد در فیض کسبی
است نه در فیض وهبی یَدُلُّ عَلٰی ذٰلِكَ مَا قَالَهٗ عَائِشَةُ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهَا نَحْمَدُ اللّٰهَ وَلَا نَحْمَدُ اَحَدًا
انتهی **قال** راه راست آنست که اعتقاد کنند و بگویند که همه مریدان حضرت رسول الله
اند صلے الله علیه وسلم و رسول مرید خدا است جل جلاله از حق فیض می گیرد و بخلق میرساند معنی
نبوت و رسالت این است **اقول** ظاهر درین کلام تحاشی است از اطلاق مرید الله و مراد الله و این معنی
مبنی است بر اصطلاح صوفیه هر که از اصطلاح صوفیه واقف است نیک میداند که این از مراتب کملین اولیاء الله است
رضی الله عنهم بس چنانکه مرید رسول الله گفتن جائز است همچنان مرید الله و مراد الله و آنچه حضرت معترض
گفته هرگز راه راست نیست بلکه راه راست این است که چنانکه حضرت رسول الله صلے الله علیه
وسلم را مرید الله گوئیم همچنان مراد الله نسبت وی صلی الله علیه وسلم انتقاص هرگز زیبا نیست
اعتقاد باید داشت که سرور عالم صلے الله علیه وسلم جامع جمیع صفات انسانی و ملکوتی بوده
اند **قال** هیچ کس را بے وساطت وی صلی الله علیه وسلم راه نیست بسوی خدا و در درگاه
وے جای نه خواه در وقت سلوک یا بعد از وصول **اقول** این کلام فی الجملة منافاتے دارد

از تقریرے کہ حضرت شیخ در رسالہ تبیین الطریق لاہل الارادۃ بالتزام وظائف الخیر والعبادۃ۔
بدین عبارت نگاشتہ اما احتیاج مردم بمرشد واستاد پس از برای تسہیل طریق وسرعت وصول
است وسلوک طریق بے مرشد واستاد اگر توفیق رفیق گردد فی الجملہ ممکن است بموجب
قولہ تعالے وَالَّذِیْنَ جَاهَدُوْا فِیْنَا لَنَهْدِیَنَّهُمْ سُبُلَنَا لکن بہ تعب شدید و
مدت طویل وہو نادر جدا واللہ اعلم انتہی وتحقیق مقام این است کہ اگر از وساطت تبعیت مراد
باشد در صحت این کلام شبہ نیست اگر حیلولت مقصود باشد پس در فیض الٰہی حیلولت نمی باشد
والا فیض الٰہی نخواہد بود قال دیگر اطلاق سلسلہ در ارادت اللہ تعالیٰ کہ بے واسطہ غیری
است عجب واقع شدہ است اطلاق سلسلہ در جای مناسب است کہ بوسائط باشد ظاہرا
سہو قلم است یا الطریق مشاکلت است این سخن طالب علمی است وَالْاَمْرُ فِیْ ذٰلِكَ سَهْلٌ
اقول جواب اشکال بدو وجہ گزارش می رود اول آنکہ از تقریرات سابقہ اطلاع کافی دادہ
شدہ است کہ درین محل از عدم توسط عدم حیلولت مقصود است این عدم توسط التوسط بمعنی تبعیت
لازم الوجود است توسط بمعنی تبعیت از وسائط چارہ نیست پس لفظ سلسلہ از نسبتے ظاہر باشد دوم آنکہ اینجا
استعارہ تخییلیہ است ارادت را بیاسے تشبیہ دادند وسلسلہ را باو اثبات کردند درین صورت
ضرورت وسائط نیست این چنین استعارات شائع است آیات قرآنی ازین مالامال است
حق تعالےٰ جل شانہ فرماید فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوْعِ وَیَبْغُوْنَهَا عِوَجًا فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِیْمٍ
وغیر ذٰلك من الآیات الکثیرۃ یا ای حال اعتراض طالب علمی کار طالب علم است سخن از تصوف
راندانی بود این ہوس در دل باقی است

نہ خفت خسرو مسکین درین ہوس شب ہا	کہ دیدہ در کف پایت نہد بخواب رود

قال وگفتہ اند کہ ید من نائب ید اللہ است این فرع ونتیجہ ارادت اللہ است چہ ید مرید
نائب ید پیر می باشد اما تلوح می افتد بقول حق سبحانہ اِنَّ الَّذِیْنَ یُبَایِعُوْنَكَ اِنَّمَا یُبَایِعُوْنَ
اللّٰهَ الآیۃ واین بحقیقت وقتے راست آید کہ بروے اِنَّمَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْتَ

لیکن اللہ ذکری مترتب گردد کہ بیک مشت خاک لشکری را منہدم گرداند و بے آن حکایت باقی
بیش نیست **اقول** آنچہ گفتہ شد چہ ید مرید نایب پیری باشد بدو وجہ صحیح نیست اول
آنکہ حضرت شیخ از مرید معنی متعارف مراد داشتہ نہ مصطلح متصوفین حالانکہ در کلام حضرت
مجدد رحمہ اللہ مصطلح صوفیہ مراد است لہذا درین مقام مراد باید گفت نہ مرید دوم آنکہ وجہ
انابت حسب مذاق اہل فن فنا و بقا است در فصل الخطاب از ترجمہ عوارف منقول است فنا
عبارت است از نہایت سیر الی اللہ عز و جل و بقا عبارت است از بدایت سیر فی اللہ سبحانہ و سیر
الی اللہ سبحانہ وقتے منتہی گردد کہ بادیہ وجود را بقدم صدق یکبارگی قطع کند و سیر فی اللہ عز و جل
آنگاہ محقق شود کہ بندہ بعد از فناے مطلق در عالم اتصاف باوصاف الٰہی و تخلق باخلاق
ربانی ترقی نماید انتہے پس ہرگاہ مرتبہ فنا و بقا حاصل گردد دست وی نایب مناب ید اللہ باشد[۹۱]

آنرا کہ فنا شیوہ و فقر آئین است	نہ کشف و یقین نہ معرفت نہ دین است
رفت او ز میان ہمین خدا ماند خدا	اَلْفَقْرُ اِذَا تَمَّ هُوَ اللّٰه[۹۲] این است

در حالت فنا و بقا سروده

زینسان کہ بقائے خویشتن میخواہی	از خرمن ہستیت جوے کے کاہی
تا یک سر موز خویشتن آگاہی	گر دم زنی از راہ فنا گمراہی

در رسالہ مشاہدۃ الانوار بین التجلی والاستتار خود حضرت شیخ در میان عابد و معبود و قاصد
و مقصود و طالب و مطلوب و محب و محبوب فرق را دور نمودہ حیث قال آرے عنوانات دیگر کہ
طالب و مطلوب و محب و محبوب است ہمچنین حکم نتوان کرد کہ طالب کیست و مطلوب کہ و محب
کیست و محبوب کدام ہر دو ہم طالب اند و ہم مطلوب و ہم محب اند و ہم محبوب بوجہے او طالب

---

[۹۱] فقر ہرگاہ تمام شد آن اللہ ست ۱۲ [۹۲] در کشف المحجوب از شبلی رحمہ اللہ منقول ست صوفی آن
بود کہ اندر دو جہان ہیچ چیز نہ بیند بجز خدای عز و جل و از علی بن بندار صیرفی نیشاپوری منقول است تصوف
آن بود کہ ظاہر و باطن خود را نہ بیند و جملہ بر حق را بیند ۱۲

واین مطلوب و در مرتبہ دیگرا و مطلوب باین طالب وی بگذار کہ حقیقت یکی است [51] مَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰہَ وَیَدُ اللّٰہِ فَوْقَ اَیْدِیْہِمْ زیادہ برین چہ گویم کفرہائے حقیقی در سینہ درین باب مضمر است کہ اگر آن را بیرون افگنم صد ایمان مجازی ازان بر شک آید اسرار در پردہ بہتر و ناگفتہ بہ انتہیٰ انچہ ذکر تلویح نمودہ شد صریح خطا است کہ نزول آیت در باب دیگر است یعنی ہرگاہ غزوہ حدیبیہ پیش بود آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از صحابہ رضی اللہ عنہم کہ یک ہزار چہار صد بودند بیعت گرفت بعضے صحابہ رضی اللہ عنہم برین امر بیعت کردند کہ ما جنگ خواہیم کرد تا آنکہ قتل شویم و برخے برین امر کہ از جنگ فرار نخواہیم کرد قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رض [52] یَدُ اللّٰہِ بِالْوَفَاءِ لِمَا وَعَدَہُمْ مِنَ الْخَیْرِ فَوْقَ اَیْدِیْہِمْ در تفسیر ابی سعود رومی مذکور است [53] اِنَّ الَّذِیْنَ یُبَایِعُوْنَکَ اَیْ عَلٰی قِتَالِ قُرَیْشٍ اِنَّمَا یُبَایِعُوْنَ اللّٰہَ یَعْنِیْ اَنَّ مُتَابَعَتَکَ ہِیَ مُتَابَعَۃُ اللّٰہِ عَزَّوَجَلَّ لِاَنَّ الْمَقْصُوْدَ تَوْثِیْقُ الْعَہْدِ بِمُرَاعَاۃِ اَوَامِرِہٖ وَنَوَاہِیْہِ یَدُ اللّٰہِ فَوْقَ اَیْدِیْہِمْ یَعْنِیْ اَنَّ عَقْدَ الْمِیْثَاقِ مَعَ الرَّسُوْلِ کَعَقْدِہٖ مَعَ اللّٰہِ تَعَالٰی مِنْ غَیْرِ تَفَاوُتٍ بَیْنَہُمَا کَقَوْلِہٖ تَعَالٰی مَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰہَ انتہیٰ مختصرا در تفسیر کبیر مذکور است [54] یَدُ اللّٰہِ بِمَعْنٰی نِعْمَۃِ اللّٰہِ عَلَیْہِمْ فَوْقَ اِحْسَانِہِمْ اِلَی اللّٰہِ یَدُ اللّٰہِ فَوْقَ اَیْدِیْہِمْ اَیْ نُصْرَتُہٗ اِیَّاہُمْ اَقْوٰی وَاَعْلٰی مِنْ نُصْرَتِہِمْ اِیَّاہُ

---

[51] ہر کہ اطاعت کرد رسول را پس اطاعت کرد اللہ تعالے را ۱۲ [52] ابن عباس رضی اللہ عنہما گوید کہ آنچہ اللہ تعالی با ایشان وعدہ خیر کردہ دست او برای وفا بر دست ایشان است [53] کسانیکہ بیعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بر قتال قریش می کنند ایشان بیعت اللہ تعالے مے کنند یعنے متابعت رسول متابعت اللہ تعالے است زیرا کہ مقصود استحکام عہد است بمراعات اوامر و نواہی وے تعالے ید اللہ فوق ایدیہم یعنی عقد پیمان از رسول اللہ صلعم چنان است کہ با اللہ تعالے شدہ درین ہر دو ہیچ فرق نیست اللہ تعالی فرماید ہر کہ اطاعت کرد رسول را پس اطاعت کرد اللہ تعالے را ۱۲ [54] معنی ید اللہ این است کہ نعمت اللہ تعالی بر ایشان زیادہ از احسانی است کہ انہا ایشان ظاہر شدہ و نصرت مدد اللہ تعالی بر ایشان زیادہ تر است از نصرت ایشان کہ می کنند ۱۲

انتهى مختصراً ازین تقریر ظاهر است که سوق آیت در امر دیگر است و کلامے که در آن میرود چیزے آخر فشتان بینهما و آیه وَمَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْتَ بے محل ذکر کرده شده زیرا که بیعت کنندگان صحابه اند رضی الله عنهم و رامی مشت خاک سرور عالم بوده اند صلی الله علیه وسلم آنچه ذکر اضمار کفرها بیان فرموده شد از حضرت شیخ رحمه الله این چنین تحریر در ورطهٔ حیرت ما افگند[۱]

گله در پیش صیادان گل رعنا کردم ؛ اگر بے داشت دلم غنچه صفت وا کردم

قال اکنون بمعارف و حقایق که در تحقیق این دعاوے نوشته اند دست زده دفع این خلجانات و شبهات کنیم و من الله الاستعانة والتوفیق اقول آنچه پیشتر ازین نگاشته ام اگر دران تامل کافی رود دفع تمامی خلجانات و شبهات را مستکفل خواهد بود دیگر چون حضرت شیخ رحمه الله دست بدامان مکتوب صد و بست و یکم از جلد ثالث زده ایرادات کرده است پس چنان مناسب می دانم که عبارت مکتوب اولا نقل کنیم سپس بر هر ایراد ذکر کرده بدفع آن کوشیم

به بینیم که تا کردگار جهان ؛ درین آشکارا چه دارد نهان

عبارت مکتوب این است اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی[۱] صحیفهٔ گرامی که از روے شفقت و مهربانی نامزد این فقیر ساخته بودند بمطالعهٔ آن مشرف گشت اندراج یافته بود که عزیزے بر عبارت مکتوبے که در اجمیر نوشته بودے اعتراضها دارد و در حل آن باید نوشت و بعضے از یاران چون تعیین مواضع اشتباه نوشته بودند باندازهٔ آن چند مقدمه در حل آن اشتباه نوشته آمد وَاللّٰهُ سُبْحَانَهُ[۲] اَلْهَادِیْ اِلٰی سَبِیْلِ الرَّشَادِ مخدوما مکرما سیر مرادی و سیر مریدی امرے است که بوجدان صاحب آن سیر تعلق دارد و الزام امرے نیست که بغیر تعلق داشته باشد پس حجت و برهان بر اثبات آن طلبیدن گنجایش ندارد و مع ذلک کسے را که حضرت حق سبحانه قوت قدسیه داده است اگر در احوال و اوضاع صاحب آن سیر نیکو ملاحظه نماید و شنود همه برکات و علوم و معارف

---

[۱] ستایش مر خدای را است و سلام بر بندگان او که برگزیده اند ۱۲ [۲] الله تعالی نماینده است بسوی راه راست ۱۲

الهی جل شانه که او بان ممتاز است مشاهده کند تواند بود که حکم بسیر مرادی او نماید و هیچ محتاج بدلیل نبود در رنگ آنکه بعد از ملاحظه قرب و بعد و مقابله و اجتماع که قمر را با شمس است حکم کند که نور قمر مستفاد از نور شمس است اگرچه این معنی بر غیر ارباب حدس حجت نبود و نیز حضرت خواجهٔ ما قدس سره در اوایل حال سیر این فقیر را سیر مرادی مقرر فرموده بودند شاید یاران هم این معنی را از ایشان شنوده باشند و این ابیات مثنوی مطابق حال فقیر دانسته می خواندند

عشق معشوقان نهان است و ستیر	عشق عاشق با دو صد طبل و نفیر
لیک عشق عاشقان تن زه کند	عشق معشوقان خوش و فربه کند
وز مرادان هر که واصل گشته است	او براه اجتبا سے رفته است

راه اجتبا مخصوص بانبیا نیست علیهم الصلوة والتسلیمات صاحب عوارف قدس سره در بیان مجذوب سالک و سالک مجذوب بتصریح باین معنی فرموده است و راه مریدان را راه انابت و راه مرادان را راه اجتبا گفته قال الله تعالی اَللّٰهُ يَجْتَبِيْٓ اِلَيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَيَهْدِيْٓ اِلَيْهِ مَنْ يُّنِيْبُ آری راه اجتبا بالاصالت مخصوص بانبیا است علیهم الصلوة والتسلیمات و امتان را در رنگ سائر کمالات بتبعیت ایشان است نه آنکه اجتبا مطلقا مخصوص بانبیا است علیهم الصلوة والتسلیمات و امتان را از آن اصلا نصیب نیست که آن غیر واقع است مخدوما وصول فیوض هر سالک را بتوسط و حیلولت خیر البشر علیه و علی آله الصلوة والسلام تا زمانی است که حقیقت آن سالک که محمدی المشرب است بحقیقت محمدیه منطبق نگشته است و بان متحد نشده و چون بکمال متابعت بلکه بمحض فضل در مقامات عروج این حقیقت را بآن حقیقت اتحادی حاصل شد توسط برخاست چه توسط و حیلولت در مغایرت است نه در اتحاد متوسط و متوسط و حاجب و محجوب نبود آنجا که اتحاد است معامله بشرکت است اما چون سالک تابع و ملحق و طفیلی است از قبیل شرکت خادم بود با مخدوم و آنکه گفتیم که حقیقت

اورا با حقیقت آن سرور علیه وعلے آله الصلوٰة والسلام انطباقے واتحادی پیدا می شود
بیانش آنست که حقیقت محمدی علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام جامع جمیع حقایق است و
آن را حقیقة الحقایق گویند وحقایق دیگران در رنگ اجزا اند مراو را یا جزئیات زیرا که اگر محمدی
المشرب است حقیقت سالک در رنگ جزی است مرآن کلی را ومحمول است بروی وحقیقت
غیر محمدی المشرب در رنگ جزاست مرآن کل را وغیر محمول است بروی واین حقیقت
محمدی المشرب اگر اتحادے در عروج پیدا شود با حقیقت پیغمبری خواهد بود که این بر قدم
اوست ومحمول برآن حقیقت خواهد شد وشرکتے در کمالات مناسبت اورا پیدا خواهد کرد
لیکن از قسم شرکت خادم بود با مخدوم چنانچه گزشت وچون این جزئی را بعلاقه کمال متابعت
بلکه بمحض فضل محبت خاص بکلی خود پیدا مے شود وشوق وصول آن دامنگیر او میگردد
وآن قید یکه کلی را به جزئی آورده بود بفضل خداوندی جل شانه رو بزوال می آرد وبتدریج
بعد از زوال این جزئی را با آن کلی انطباقے والحاقے حاصل می شود وآنکه گفتیم محبت خاص
پیدا می شود در رنگ آنکه بمحض فضل این فقیر را پیدا شده ودر غلبات ان محبت می گفت که محبت
من بحضرت حق سبحانه ازان جهت است که او تعالے رب محمد است صلے الله تعالی علیه وآله
وسلم ومیان شیخ تاج ویاران دیگر ازین مقوله تعجب میکردند انگارم که از خاطر شما هم نرفته باشد
وتا این قسم محبت پیدا نه شود الحاق واتحاد چگونه متصور بود ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ
وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ وحقیقت توسط وعدم توسط را بیان می نماید نیک استماع فرمایند طریق
جذبه را چونکه کشش از جانب مطلوب است وعنایت الٰهی جل شانه متکفل حال طالب است ناچار
قبول وساطت نمی کند ودر طریق سلوک چونکه انابت طالب است از وجود وسائط چاره نبود
ودر نفس جذبه هر چند وسائط در کار نیست اما تمامی جذبه منوط بسلوک است که اگر سلوک که
عبارت از اتیان شریعت است از توبه وزهد وغیرها با جذبه منضم گردد جذبه ناتمام وابتر
است بسیارے از هنود وملاحده را دیده ایم که جذب دارند اما چونکه بمتابعت صاحب

شریعت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام متحلی نگشتہ اند خراب وابتر اند وغیر از صورت جذب
نصیبے ندارند سوال حصول جذب بنحوی از محبوبیت می طلبد پس کفار را کہ اعداء اللہ اند نصیبے
از جذب چگونہ تجویز نمودہ اید جواب تواند بود کہ بعضے از کفار بنحوی از معنی محبوبیت داشتہ
باشند کہ باعث حصول جذب شان شدہ باشد وچون آنرا بمتابعت صاحب شریعت علیہ و
علی آلہ الصلوۃ والسلام متحلی لنساختند خاسر ومخذول ماندند وآن جذبہ غیر از حجت بر ایشان
درست نکردہ کہ اعلام استعداد شان نمودہ کہ بجہل وعناد آنرا از قوہ بفعل نہ آوردہ اند وما
ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُوْٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُوْنَ و در طریق جذبہ اگر بتوسط متابعت صاحب شریعت
علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام کہ عبارت از سلوک است وصول مطلوب میسر شود بیواسطہ و
بے حیلولت امری خواہد بود گفتہ اند لَوْ دُلِّيْتُمْ بِحَبْلٍ لَوَقَعْتُمْ عَلَى اللّٰهِ یعنی اگر کشیدہ
شوید بحضرت حق سبحانہ ورسانیدہ شوید بالبطن لبطون ہر آئینہ درمیان شما ودرمیان
حق جل وعلا حیلولت وحجاب امرے نخواہد بود وشاید کہ بخاطر شریف شما ہم ماندہ باشد کہ حضرت
خواجہ ما قدس سرہ می فرمودند کہ وصول از راہ معیت کہ حق را جل سلطانہ با بندہ است اگر میسر
شود ناچار بے توسط امرے خواہد بود کہ مناسب معیت است واگر واسطہ است در سلسلہ تربیت
است کہ عبارت از سلوک است وراہ معیت یکی از طرق جذبہ است وحدیث اَلْمَرْءُ
مَعَ مَنْ اَحَبَّ علی صاحبہ الصلوۃ والسلام نیز تائید این معنی می فرماید زیرا کہ ہر در را با محبوب
خود چون معیت بہ ثبوت پیوست واسطہ مرتفع گشت استماع فرمایند ہر ظل را با اصل خود شاہراہ
است ہیچ چیز درمیان شان حائل نیست اگر بعنایت خداوندی جل شانہ ظلے را با اصل
خود میلے پیدا شود وکششے باو ہویدا گردد بدولت متابعت صاحب شریعت علیہ وعلی
آلہ الصلوۃ والسلام آن ظل را بآن اصل وصولے والحاقے حاصل آید ہر آئینہ بے حیلولت
امرے خواہد بود وچون آن اصل اسمی است از اسمائے الٰہی جل شانہ ناچار درمیان اسم
ومسمائے او حائلے نخواہد بود ووصول ظل ازین راہ باصل کہ مسمائے آن اسم است بے

توسط امرے خواہد بود وایضاً ہر کہ واصل حضرت ذات است تعالیٰ بوصول بیچونی توسط و
حیلولت امرے در حق او مفقود است ہرگاہ در صورت وصول بحضرت ذات سبحانہ حیلولت
وحجابیت صفات واجبی جل سلطانہ مرتفع گردد وحیلولت وحجابیت غیر صفات چگنجایش دارد
سوال صفات واجبی را جل شانہ ہرگاہ انفکاکے از حضرت ذات او تعالیٰ جائز نباشد ارتفاع
حیلولت صفات از میان واصل وموصول البتہ بچہ معنی بود جواب سالک را چون وصول
وتحقق باصل خود کہ اسمی است از اسمای الٰہی جل شانہ وآن سالک ظل اوست حاصل گردد
ہر آئینہ درمیان حضرت ذات تعالیٰ ہیچ توسطے وحیلولتے نخواہد بود چنانچہ درمیان اسم
ومسماے او حیلولت امری کائن نیست پس نہ ارتفاع لازم آمد ونہ انفکاک مثل این تحقیق
گذشتہ است درمیان اتحاد حقیقت سالک وحقیقت محمدی علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام
ونیز شمہ ازین بیان درمیان وصول ظل باصل ہم گذشتہ تنبیہ سادہ لوحے ازین عدم
توسط کہ در طریق جذبہ وغیرہا گفتہ شدہ است استغنای از تبعیت خیر البشر علیہ وعلیٰ
آلہ الصلوٰۃ والسلام گمان نبرد کہ آن کفر والحاد وزندقہ است وانکار است از شریعت حقہ
او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام چنانکہ گذشتہ است کہ جذبہ بے توسط سلوک کہ عبارت از
اتیان شریعت است علیٰ صاحبہا الصلوٰۃ والتحیہ ابتر وناتمام است وقتست کہ بصورت نعمت
برآمدہ وصحبت را بر صاحب جذبہ ناتمام تمام کردہ بالجملہ کشف صحیح والہام صریح نیز بیقین پیوستہ
است ہیچ دقیقہ از دقایق این راہ وہیچ معرفتے از معارف این قوم بے واسطہ او و
بے توسط متابعت او علیہ وعلیٰ آلہ الصلوٰۃ والسلام میسر نیست ومنتہی را در رنگ مبتدی و
متوسط فیوض وبرکات این راہ بے تبعیت بے طفیل او حاصل نہ

	توان رفت جز در پے مصطفیٰ		محال است سعدی کہ راہ صفا	

افلاطون از بے خردی صفاے کہ در نفس خود از ریاضت ومجاہدات یافت خود را از
بعثت انبیا علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات مستغنی دانست گفت نحن قوم مهذبون لا حاجة بنا الی

مزید تقدیم بنا دانست که این صفا که بریاضات بے توسط متابعت انبیا حاصل شده است علیهم الصلوة والتسلیمات حکم آن دارد که مس سیاه را زر زنند و سازند یا زهر را به شکر غلاف کنند متابعت انبیا است علیهم الصلوة والتسلیمات که حقیقت مس منقلب گردانیده زر خالص سازد و نفس را از امارگی به اطمینان آرد حکیم مطلق جل وعلا بعثت انبیاء و وضع شرائع اینها را علیهم الصلوة والتسلیمات از برای تعجیز و تخریب اماره مقرر ساخته است و خرابی او را بلکه اصلاح او را در غیر متابعت این بزرگواران نداشته علیهم الصلوة والتسلیمات اگر هزاران ریاضات و مجاهدات بے متابعت این بزرگواران علیهم الصلوة والتسلیمات کرده شود سر موے از امارگی او کم نگردد بلکه ازدیاد سرکشی او نماید مصرعه

هر چه گیرد علتی علت شود

ازاله مرض ذاتی او منوط بشرائع انبیا است علیهم الصلوة والتحیات و بدونها خرط القتاد باید دانست که جذبه را هر چند از سلوک چاره نیست مقدم باشد جذبه بر سلوک یا موخر اما فضل در تقدیم جذبه راست که سلوک خادم اوست و در تاخیر جذبه سلوک مخدوم اوست که بدولت سلوک او را جذبه میسر شده است و در تقدیم جذبه نه این چنین است که او بالذات مطلوب و مدعوست لهذا این مراد آمد و آن مرید و راس مرادان و رئیس محبوبان محمد رسول الله صلی الله تعالی علیه وعلی اله وسلم که مقصود ذاتی و مدعو اولی ازین دعوت اوست علیه وعلی اله الصلوة والسلام و دیگران را طفیلی او طلبیده اند مرادان باشند یا مریدان لولاه لما خلق الله الخلق ولما اظهر الربوبیة کما ورد چون دیگران همه طفیلی او باشند و او مقصود اصلی ازین دعوت بود علیه وعلی اله الصلوة والسلام ناچار همه محتاج او باشند و بتوسط او فیوض و برکات اخذ نمایند علیه وعلی اله الصلوة والسلام و باین معنی اگر همه را آل او گویند گنجایش دارد علیه وعلی اله الصلوة والسلام که همه پس رو او بند و بے توسط او کمال اخذ نمی نمایند چه هرگاه وجود شان بے توسط وجود او صورت نه بندد کمالات دیگر خود که تابع وجود

لولاک اگر تخلیق سرور عالم صلی الله علیه وسلم منظور نظر باری تعالی نمی بود الله تعالی خلق را پیدا نمی کرد و بربوبیت خود ظاهر نمی کرد ۱۲

اند بے توسط او چه صورت دارند علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام بلے محبوب رب العالمین
چنین بابید استماع فرمایند مکشوف گشته است که محبوبیت او علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام
بآن محبت واجبی جل شانه کائن است که بذات بحت او تعالیٰ بے ملاحظه شیون واعتبارات
تعلق گرفته است وحضرت ذات تعالیٰ بآن محبت محبوب گشته بخلاف محبوبیت دیگران که
بآن محبت کاین است که تعلق بشیون واعتبارات دارد متلبس باسماء وصفات است یا
بظلال اسماء صفات علی تفاوت الدرجات

۵۱ بخشش رسول الله صلی الله علیه وسلم را حدیث کرده شده زبان خود دلبر آید ۱۲

۵۱	فَاِنَّ فَضْلَ رَسُوْلِ اللّٰهِ لَیْسَ لَهٗ		حَدٌّ فَیُعْرِبَ عَنْهُ نَاطِقٌ بِفَمِ	

علیه وعلی جمیع اخوانه من الانبیاء والمرسلین والملائکة المقربین الصلوٰة والتسلیمات والتحیات
والبرکات تحقیق این مقام آن است که توسط آن سرور کائنات علیه وعلی اله الصلوٰة والسلام
بدو معنی تواند بود یکے او صلی الله تعالیٰ علیه واله وسلم حائل وحاجب بود درمیان سالک و
درمیان مطلوب ومعنی دوم آنست که سالک بطفیل او بتوسط تبعیت ومتابعت او علیه و
علی اله الصلوٰة والسلام بمطلوب واصل گردد در طریق سلوک پیش از رسیدن بحقیقت محمدی توسط
بهر دو معنی کائن است بلکه می انگارم که طریق از شیوخ هر که درمیان آمده است متوسط و
حاجب شهود سالک است واے اگر در اواخر جذبه تدارک آن نه نماید ومعامله از پرده بی
پردگی نکشد زیرا که در طریق جذبه بعد از رسیدن بحقیقت الحقائق توسط بمعنی ثانی است
که طفیل وتبعیت است نه حیلولت وحجاب که پرده شهود ومشاهده ومانند آنها بود گفته
نشود که این عدم توسط اگرچه بیک معنی بود قصورے بجناب حضرت خاتمیت علیه وعلی آله
الصلوٰة والسلام والتحیه لازم می آید گوییم که این عدم توسط مستلزم کمال انجذاب است علی
صاحبها الصلوٰة والسلام نه مستلزم قصور در وجود توسط است زیرا که کمال متبوع آنست
که تابع او بطفیل وتبعیت او به جمیع درجات کمال برسد وهیچ دقیقه فرونگزارد واین معنی در
عدم توسط کائن است نه در وجود توسط که آنجا شهود بے پرده است که اقصاے

درجات کمال است واینجا در پردہ پس کمال در عدم توسط بود و قصور در توسط از شوکت و عظمت مخدوم است کہ خادم او در ہیچ مقامے از وے تخلف نکند و تبعیت او شریک دولت ہمگنان او گردد و از اینجا است کہ ان سرور فرمودہ است علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام عُلَمَاءُ اُمَّتِیْ کَاَنْبِیَاءِ بَنِیْ اِسْرَائِیْل علیہ وعلیہم الصلوۃ والتسلیمات رویت اخروی بے توسط و بے حیلولت امرے خواہد بود در حدیث صحیح آمدہ است علی صاحبہ الصلوۃ والسلام کہ بندہ چون بہ نماز داخل می شود حجابیکہ درمیان بندہ و خدا است مرتفع می گردد و لہذا صلوۃ معراج مومن آمد و حظ وافر ازان بضیت منتہی واصل گشت چہ رفع حجاب مخصوص بواصل منتہی است پس ارتفاع توسط و حیلولت ثابت گشت این معرفت از خواص معارف لدنیہ این فقیر است کہ بمحض فضل و کرم آنرا عطا فرمودہ اند و بحقیقت آن متحقق ساختہ ؎

من آنخاکم کہ ابر نوبہاری	کند از لطف بر من قطرہ باری

خوش گفت ؎

اگر بادشہ بر در پیرزن	بیاید تو ای خواجہ سبلت مکن

مشائخ طریقت قدس اللہ اسرارہم در توسط و عدم توسط آن سرور اختلافہا دارند علیہ و علی آلہ الصلوۃ والتسلیمات جمعے بتوسط رفتہ اند و گروہے بعدم توسط و ہیچ کدام شان تحقیق توسط و عدم توسط نہ نمودہ است و از کمال و قصور شان سخن نگفتہ ارباب ظواہر نزدیک است کہ عدم توسط را کہ کمال ایمان است کفر دانند و قایل آنرا نادانستہ تضلیل کنند و توسط را از کمال ایمان تصور نمایند و قایل آن را از کمل تابعان شمرند و حال آنکہ عدم توسط مبنی از کمال متابعت است و توسط مشعر از قصور متابعت کما مر کُلُّ ذٰلِکَ مِنْہُمْ بِعَدَمِ الْاِدْرَاکِ عَنْ حَقِیْقَۃِ الْحَالِ قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی بَلْ کَذَّبُوْا بِمَا لَمْ یُحِیْطُوْا بِعِلْمِہٖ وَلَمَّا یَاْتِہِمْ تَاْوِیْلُہٗ کَذٰلِکَ کَذَّبَ الَّذِیْنَ مِنْ قَبْلِہِمْ

مدو ما اویسی گفتن انکارے از پیر ظاہر نیست زیرا کہ اویسی کسے است کہ روحانیان را در

تربیت او مدخلے باشد حضرت خواجه احرار را قدس سره با وجود پیر ظاهر چونکه امدادے از روحانیت
حضرت خواجه نقشبند قدس سره یافته بودند اویسی می گفتند همچنین حضرت خواجه نقشبند با وجود
پیر ظاهر چون مددها از روحانیت حضرت خواجه عبد الخالق قدس سرهما یافته بودند اویسی بودند
علی الخصوص شخصے که با وجود اویسیت اقرار به پیر ظاهر دارد و بزور انکار بر پیر مراد بستن
عجب الضاف است مخدوما مراد از ترکیب لفظ عبد الباقی معنی اضافی است نه معنی علمی
هر چند بابلغ وجوه اشعاری بمعنی علمی هم دارد یعنی پیر من هر چند بنده باقی است اما متکفل
تربیت من الله باقی است اینجا کدام تحریف است و چه سوء ادب الله تعالی الضافی بدهد مخدوما
قصورے که در معنی سبحانی که از بسطامی قدس سره در غلبات سکر صادر شده است گفته
باشد لازم نمی آید از انکه آن قصور در قائل آن مستقر و مستمر باشد تا دیگرے از وی افضل بود چه
بسا معارف است که در وقتے بمقتضای حال آلوقت صادر شده است و در وقت دیگر بعنایات
خداوندی جل شانه چونکه قصور آن معرفت را دریافته است ازان درگذشته و بمقام فوق
رسیده در مکتوب شریف اندراج یافته بود که ارباب سکر اگر این قسم سخنان شطح آمیز نویسند
گنجایش دارد اما از ارباب صحو اظهار این سخنان بسیار مستبعد است مخدوما هر که این سخنان نوشته
است منشای آن سکر است و بی مخرج سکر درین باب دست بقلم نه برده غایت ما فی الباب
در سکر مراتب کثیره است هر چند سکر بیشتر شطح غالب تر سکر بسطامی باید که بے تحاشی قول
لِوَائِیْ اَرْفَعُ مِنْ لِوَاءِ مُحَمَّدٍ ازان بوجود آید پس هر که صحو دارد گمان نکنند که سکر همراه او
نیست که آن عین قصور است صحو خالص نصیب عام است هر که صحو را ترجیح داده است مرادش غلبه
صحو است نه صحو صرف و همچنین هر که سکر را ترجیح می دهد مرادش غلبه سکر است نه سکر خالص که آن
آفت است جنید قدس سره که رئیس ارباب صحو است و صحو را بر سکر ترجیح می دهد چندان عبارت
سکر آمیز دارد که چه تعداد آن نماید فرموده هُوَ الْعَارِفُ وَالْمَعْرُوْفُ و گفته وَلَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ اِنَاءِهٖ
و فرموده اَلْمُحْدَثُ اِذَا قُوْرِنَ بِالْقَدِيْمِ لَمْ يَبْقَ لَهٗ اَثَرٌ و صاحب عوارف که از

اکمل ارباب صحو است در کتاب او چندان معارف سکریه است که چه شرح آن دهد این فقیر در
ورقے بعضے معارف سکریه او را قدس سره جمع کرده است از بقایاے سکر است که تجویز افشاد
اسرار نموده می آید و از سکر است که مباهات و افتخار کرده میشود و از سکر است که مزیت خود بر دیگری
اظهار کرده می آید اگر صحو خالص باشد افشای اسرار انجا کفر بود و خود را از دیگرے بهتر دانستن شرک باشد
بقیه سکر در صحو در رنگ نمک است که مصلح طعام است اگر نمک نه باشد طعام معطل و بیکار بود ؎

اگر عشق نبودے و غم عشق نبودے ❊ چندین سخن نغز که گفتی و شنودی

صاحب عوارف قدس سره که قول قَدَمِي هٰذِهٖ عَلٰى رَقَبَةِ كُلِّ وَلِيٍّ را که از حضرت شیخ
عبد القادر قدس سره صادر شده است بر هیئت سکر محمول داشته است مرادش قصور این قول
نیست کما توهم که آن عین محدثیت اوست بلکه بیان واقع نموده است یعنی صدور این قسم سخن که
مبنی از مباهات و افتخار است بے بقیه سکر کائن نیست که در صحو خالص به امثال این سخنان تکلم نمودن
دشوار است این فقیر که این همه دفاتر در بیان علوم و اسرار این طائفه علیه نوشته است ظاهر
بخاطر شریف شما قرار یافته است که از روی صحو خالص نوشته است بے مزج سکر حاشا که آن حرام
و منکر است و گزاف و سخن باقی است سخن با فان که بصحو خالص متصف اند بسیار اند چرا این قسم
سخنان نیافتند و دل هاے مردم را نه جانب برند ؎

فریاد حافظ این همه آخر بهرزه نیست ❊ هم قصهٔ غریب و حدیث عجیب هست

مخدوما این قسم سخنان که مبنی از افشاے اسرار باشد و از ظاهر مصروف در هر وقتے
از مشایخ طریقت قدس الله تعالیٰ اسرارهم بظهور آمده است و عادت مستمره این بزرگواران
گشته امری نیست که این فقیر آن را ابتدا کرده باشد و اختراع نموده لَيْسَ هٰذَا اَوَّلُ قَارُوْرَةٍ
كُسِرَتْ فِي الْاِسْلَامِ پس این همه شور و غوغا چیست اگر لفظے صادر شده است که ظاهرش
مطابقت بعلوم شرعیه ندارد آن را به اندک توجه از ظاهر صرف نموده مطابق باید ساخت
و مسلمانی را متهم نباید کرد اشاعت فاحشه و تفضیح فاسق هرگاه در شریعت حرام و منکر باشد تفضیح

مسلمانی به مجرد اشتباه چه مناسب بود و شهر بشهر آن منادی کردن کدام تدین باشد طریق
مسلمانی و مهربانی آنست که کلمهٔ که ظاهرش مخالف علوم شرعیه است اگر از شخصے صادر شود باید
دید که قائل آن کیست اگر ملحد و زندیق بود رد آن باید کرد و در راه اصلاح آن نباید کوشید و
اگر قائل آن کلمه از مسلمانان بود و ایمانے بخدا و رسول داشته باشد در اصلاح سخن او باید
کوشید و محمل صحیح از برای آن پیدا باید نمود یا از ان قائل حل آن باید طلبید و اگر در حل آن
عاجز آید نصیحتش باید کرد امر معروف و نهی منکر برفق اولی است که باجابت نزدیک است و
اگر مقصود اجابت نباشد و تفضیح مطلوب بود امر دیگر است الله تعالی توفیق دهاد عجب تر آنکه
از مکتوب شریف مفهوم می شود که بعد از استماع کتابت فقیر از ان عزیز اشتباهی و انحرافے
در ملازمان شما نیز طاری شده بود ما تا که انعکاسے باشد بایستی که مظان اشتباه را ایشان خود
حل می کردند و برین فقیر می انداختند و تسکین فتنه می فرمودند از یاران دیگر چه گله نماید که
بعضے از ایشان باوجود قدرت دفع اشتباه خود را معاف داشته و سکوت نمیدند ع

ما ز یاران چشم یاری داشتیم

قال نوشته اند که سیر مرادی و مریدی امری است که بوجدان صاحب آن سیر تعلق دارد
پس حجت و برهان بر اثبات آن طلبیدن گنجایش ندارد و هیچکس چه سخن کند که راه سخن بربسته
لاکن هر چیز را حجت و برهان باید هیچ چیزے بے حجت و برهان معقول و مقبول نمی افتد مرادان و
محبوبان خود در اصطلاح قوم همان کسانند که نخست ایشان را جذب می نمایند و برگاه می کشند
بعد از ان توفیق سیر و سلوک داده واصل می سازند که معنی مجذوب سالک است و مریدان
آنانکه ایشان را بعد از سلوک می کشند و ایشان را سالک مجذوب می گویند آیا این هم میباشد
که صاحب سیر مرادی بجای میرسد که در ارادت او بحق و قرب و وصول وے بجناب قدس وے
تعالے وساطت حضرت سید المرسلین و سلطان المحبوبین صلے الله علیه و سلم سقوط می پذیرد و
برمے افتد و در جمیع کمالات برابر سید المرسلین می باشد و به دعوے شرکت و همسری و برابری

می گشند و جامع کمالات ابراہیمی و محمدی می گردد و صاحب این سیر ہم پرہ محمد رسول اللہ صلعم
مے گردد و می گوید کہ ہم چنانکہ آن حضرت مرید خداست بیواسطہ من ہم مرید خدا ام بیواسطہ
اقول برین قول خدشہ ہا واردمی شود خدشہ اول مرتبہ مریدان و مرادان اگر بامعان
نظر دیدہ شود از ان واضح خواہد شد کہ تا آنکہ مرتبہ سلوک و جذب اطے کردہ باین مقامات نرسد
مرید و مراد و مقامات ایشان رانتوان شناخت ٥

بستر قصۂ بلقیس و قصۂ ہدہد		کسے رسد کہ شناسائے منطق الطیرات

مَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَدْرِ ع لذت می نشناسی بخدا تا نچشی ٭ در عوارف المعارف
تعریف مریدین مذکور است وَالسَّالِكُ الَّذِي تَدَارَكَهُ الْجَذْبَةُ هُوَ الَّذِي
كَانَتْ بِدَايَتُهُ الْمُجَاهَدَةَ وَالْمُكَابَدَةَ وَالْمُعَامَلَةَ بِالْإِخْلَاصِ وَالْوَفَاءِ بِالشُّرُوطِ
ثُمَّ أُخْرِجَ مِنْ وَهَجِ الْمكابدة إلى روح الحال فوجد العسل بعد العلقم
وَتَرَوَّحَ بِنَسَمَاتِ الْفَضْلِ وَبَرَزَ مِنْ مَضِيقِ الْمُكَابَدَةِ إِلَى مُتَّسَعِ
المساهلة وأنس بنفحات القرب وفتح له باب من المشاهدة فوجد دواءه
وفاض وعاءه وصدرت منه كلماتُ الحكمة ومالت اليه القلوبُ
وتوالى عليه فتوحُ الغيبِ وصار ظاهره مسدّدًا وباطنه مشاهدًا
وصلح للجلوة وصار له في جلوته خلوة فيغلب ولا يغلب ويفترس ولا
يفترس يوهل مثل هذا للمشيخة لانّه اخذ في طريق المحبين ودر تعريف
مرادین مسطور است المجذوبُ المتدارك بالسلوك ببادية الحقّ بالكشوف
وانوار اليقين ويرفع عن قلبه الحجب ويستتر بانوار المشاهدة وينشرح
وينفسح قلبه ويتجافى عن دار الغرور وينيب الى دار الخلود ويرتوي
عن بحر الحال ويتخلّص من الاغلال والاعلال ويقول معلنا لا اعبد ربّا لم اره
ثم يفيض من باطنه على ظاهره ويجرى عليه صور المجاهدة والمعاملة من غير مكابدة

ملہ کیسا چزنسے راہ بونداں گلستن ۱۲ ام مہ ربیع رسانیش دنیم ۱۲ درجمت ۱۲ ام علم خطل و درخت تلخ مرہ و برچینے باشد ۱۲

آن روز که آتش محبت افروخت | عاشق روش سوز ز معشوق آموخت
از جانب دوست سرزد این سوز وگداز | تا در نگرفت شمع پروانه نسوخت

پس چنانکه مرید و مراد را سالکان راه دریابند همچنان سیر مرادی و مریدی امریست که بوجدان صاحب آن سیر تعلق دارد پس حجت و برهان برای اثبات آن طلبیدن گنجایش ندارد و درین امر راه سخن بربسته نیست اگرچه راه مراد صعب بهت و وصول این راه بجز محنت محال است فاما اگر ذوق دارند چرا محنت نکشند و مقامات سلوک طے نکنند و بمرتبه مریدی فائز نشوند تا این مقام را بچشم بصیرت بنگرند[۵۱] خدشه دوم برای هرچیز ضرورت حجت و برهان در محل نظر است در مرئیات و ذوقیات که طفل شیرخوار هم از آن واقف باشد راه استدلال بربسته اند براهمی تبیین انوار شمس بهیچ حجت و دلیل نشاید و کسیکه مدت العمر شکر و نمک را نه چشیده شکل اول بدیهی الانتاج گرهی از آن نه کشاید[۵۲] خدشه سیوم تعریف مراد و مرید که بر نگاشته شد دران قصور است و الامر ما بیّناه خدشه چهارم در تعریف مجذوب سالک لفظ نخست تحریر فرموده شد و در میان لفظ نخست و بواسطه درین مقام فرقے نمی نماید پس این هادم شبهاتے باشد که جابجا حضرت معترض بر لفظ بواسطه مرة بعد اولی وکرة بعد اخرے وارد نموده ۵

وقت مردن دامن قاتل بدست آمد مرا | آخر عمر آرزوے دل بدست آمد مرا

اگر حضرت معترض معنی لفظ نخست را نه ذهن خود منقش می فرمود بار بار این اعتراض را اعاده

[۵۱] حضرت معترض در اخبار الاخیار در ذکر حضرت شیخ عبدالوهاب متقی قادری شاذلی که استاد معترض بود می نویسند عرض کرده شد که فنای وحدت چه باشد فرمودند که آن لذتی است به چشیدن تعلق دارد مطلوب حقیقی جمیع عالمیان این ادراک همان لذت است و هر کس که در عمر خود یکبار آن لذت چشید دیگر تا زنده است ذوق آن باقی است انتهی پس چرا معترض کلام استاد خود را فراموش کند و چرا بر آن حجت و برهان نه طلبد و چرا نه گوید که هیچ چیز بے حجت و برهان معقول و مقبول نمی افتد سیر مرادی و مریدی همان مقام فنا است افسوس است که معترض کلام استاد خود را فراموش کرده اعتراضی کرده که راجع بسوی کلام استاد او است ۱۲ منه [۵۲] امر ان است و سخن همان است که من بیان کردم ۱۲

نمی گردد اندرین صورت تمامی اعتراضش راجع بسوی کلامش خواهد بود

چه بی دردانه امشب درد دل با یار می گفتم — که او کم می شنید از ناز و من بسیار می گفتم

خدشه پنجم حضرت معترض در تعریف مرادی فرماید بعد ازان توفیق سیر و سلوک داده وصل
می سازند با آنکه اول گفته که نخست ایشان را بخود می کشد که بمعنی وصول است والا کلام صحیح نمی شود که
معنی مجذوب سالک همین است که اول وصول است بعد ازان سیر و سلوک و سخن معترض رحمه الله که بعد ازان توفیق سیر داده
وصل می سازند عکس آنست درین مقام بغایت ادب گزارش میرود که هرگاه حضرت معترض را به فن تصوف چنان
ممارست نباشد که تعریف مراد و مرید صحیح برنگارند پس اینجا کس چه سخن کند که راه سخن بر بستند بجز
آنکه گفته شود که سیر مرادی و مریدی امرے است که بوجدان صاحب آن سیر تعلق دارد پس
حجت و برهان بر اثبات آن طلبیدن گنجایش ندارد ه

ای که شور محشر از بیباکیت هنگامه است — از خدا خطت برای ما سفارش نامه است

خدشه ششم هرگاه خود حضرت معترض در تعریف لفظ نخست زیب تحریر فرموده پس در
سقوط وساطت کدام استحاله است و اگر وساطت است پس نخست چرا التحریر ساخته فعلیه البیان
خدشه هفتم آنچه تحریر فرموده بر می افتد الخ هیچ جا از کلام حضرت مجدد یافته نمی شود کما بیّنّا ه

پرسید زمن کسی که معشوق تو کیست — گفتم که فلان کس است مقصود تو چیست
بنشست و بهای های بر من بگریست — کز دست چنین کسی چسان خواهی زیست

خدشه هشتم هرگاه معترض در معنی مرید نگاشته که بعد از سلوک می کشند پس درین قول که
آنحضرت مرید خدا است بیواسطه و مرید خدا ام بواسطه اجتماع تنافیین است و ذهول است
از معنی مرید ه

جائی نمی روی که دل بدگمان ما — تا بازگشتن تو بصد جا نمی رود

قال و آنکه نوشته اند که کسی را که حق تعالی قوت قدسیه داده اگر در احوال و اوضاع صاحب
آن سیر نیک ملاحظه نماید و فیوض و برکات و علوم و معارف الهی جل شانه که او بآن ممتاز است

مشاهده کنند تواند که حکم بسیر مرادی او نماید و هیچ محتاج بدلیل نخود سخن عجیبے است یعنی شما این قدر ادراک و شعور ندارید که اوضاع و اقوال و جمال و کمال ما را ملاحظه نمائید و فیوض و برکات و علوم و معارف ما را که بدان متفرد و ممتازیم مشاهده کنید و بسیر مرادی ما حکم کنید دیگر دلیل چه حاجت است **اقول** ندانم که این چه اعتراض است و عجز واصلان بارگاه مقربان درگاه را که شناسد و کسیکه معنی مراد و مرید ندانسته باشد از و توقع ادراک احوال و اوضاع سیر مرادی کسے می توان شد مولانا نظام الدین خاموش علیه الرحمة فرموده اند که چون علامه سید شریف جرجانی به صحبت حضرت خواجه علاء الدین عطار عطر الله تربته رسیدند و آنحضرت ایشان را قبول فرمودند ایشان از حضرت خواجه التماس نمودند که مرا صحبت با کسے فرمایند از اصحاب خود که بواسطه صحبت وی اهلیت این مجلس حاصل کنم و مناسبتے با اهل این نسبت پیدا سازم حضرت خواجه ایشان را به صحبت ما حواله کردند و سید بعد از فراغ درس می آمدند و پیش ما می نشستند و سکوت می کردند روزے نشسته بودند و مراقبه کرده ناگاه بے خودی و بے طاقتی از ایشان ظاهر شد چنانچه عمامه از سر ایشان افتاد ما برخاستیم و عمامه بر سر ایشان نهادیم چون به حال خود آمدند سبب آن بے خودی پرسیدم گفتند عمرها بود که آرزوے آن می داشتیم که یکساعت لوح مدرکه من از نقوش علمیه پاک شود و زمانے دل من از اندیشه معلومات خود خلاص یابد درین ساعت به برکت این صحبت آن معنی دست داد از غایت ذوق و لذت آن مرا بے خودی روی نمود از من بے ادبی صادر شد ؎

نقد حیات خواهی جان کن فدائے جانان	کین است در ره عشق آئین مهربانان
ستان جام شوقش بربوی لطف جانبش	بر درگه جلالش آیند جان فشانان
از چشم بد نهانند از خویشتن نهان تر	عالم شده سمن بو از بوے آن نهانان
چون تیره روزگاری زان ره نشان چه جوئی	گر ره روی نشان جو از راه بے نشانان

قال اینجا آن سخن یاد می آید که یکبارے از همین یاران یکے بخدمت ایشان نوشته بود

که عجب است که با وجود این عظمت و جلالت و مرتبت کرامات[۵] از شما ظاهر نمی شود در جواب او نوشتند کدام کرامت بالاتر ازین معارف و حقایق باشد که ما بیان می کنیم و بر ما وارد می گردد که دیگران را طاقت بیان آن نیست معجزه حضرت رسول الله نیز سخن بود که بمرتبه اعجاز رسیده بود **اقول** این کلام هیچگونه محل اعتراض نیست که همچنان از بزرگان مروی است منقول است که مولانا اصفهانی که در حدیث بے نظیر روزگار بوده بحضرت عزیزان خدائے داد قدس سره بر سبیل التعرض گفته که شما دعوے قطبی میکرده اید سلطان ما شاه بیگ خان می خواهد که بر سر رافضی رود چند هزار زره و سلاح درکار است پیدا بکنید چون قطب هر چه خواهد می کند حضرت عزیزان فرمودند که دعوی از درویشان درست لیکن اگر بمنصب قطبی قانع باشیم از فرعون و نمرود بدتر باشیم چه منظور این طائفه عالیه غیر از محبوب حقیقی نیست ~~ع~~

چه منصب تعلّق بود ای پسر
تعلّق حجابست بود سر بسر
تعلّق حجابست و بی حاصلی
چو پیوندها بگسلی واصلی

پس از مجلس حضرت عزیزان بغضب برخاسته اند و مولانا ے مذکور دامن آن حضرت را بر سبیل معذرت گرفته ایشان التفات بوی نه کرده متوجه مزار فائض الانوار حضرت خواجه بهاء الحق والدین قدس سره شدند چون به پل علی سلیمان که در راه مزار آن حضرت است رسیده اند فاتحه بروح پر فتوح ایشان خوانده برگشته اند فرمودند که هر دانشمندے را ولی از اولیاء الله مربی است و هر ولی را نبی از انبیاء الله علیهم السلام مربی است چون مولانا اصفهانی بر ما بے ادبی کرد متوجه شدیم که از اولیا کدامی ولی مربی این مولانا باشد معلوم باشد که حضرت خواجه بزرگ قدس سره مربی وے بوده اند چون بدینجا رسیدیم روح شریف حضرت خواجه بزرگ پیشوا آمده فرمودند ما از ان مربی که بر شما بے ادبی کرده گذشتیم و از ینجا خبر یاد کرده

حا ۵ در رساله واردات علی مهائمی رحمه الله مذکور است مبتدی راغب کرامت است منتهی طالب استقامت ظهور کرامت مجنه استدراج اهل حرمان ثبوت استقامت سراج معراج ارباب ایقان ۱۲

برگشتیم بعد از ان یکماه نه کشیده که مولانای اصفهانی بعلت جذام مبتلا گشته بهمان علت هلاک شده است فقط غرض از نقل این حکایت این است که از اولیاء الله اگر خواستگار کرامتے شوند ضرور نیست که حسب تمنای شان ظاهر کرده شود اینجا آن سخن یاد مے آید که یکباری از یاران یکے بخدمت حضرت خواجه بهاؤالدین نقشبند رحمه الله عرض کرد که عجب است که با وجود این عظمت و جلالت و مرتبت کرامات از شما ظاهر نمی شود در جواب او فرمودند کدام کرامت بالا تر ازین خواهد بود که با وجود چندین بار گناه بر روی زمین میتوانم رفت و زمین از بار گناه ما غرق نمی شود تحقیق مقام آن است که خرق عادات از لوازم ولایت نیست بعضے مردان اولیاء الله اند و مقربان درگاه و خرق عادات ازینها ظاهر نه شد چنانچه از اکثر اصحاب رسول الله صلے الله علیه واله وسلم خرق عادات مروی نیست حالانکه عموماً اصحاب از دیگر اولیاء الله افضل اند پس معلوم شد که فضیلت بعضے اولیاء بر بعضے بکثرت خوارق نیست چه فضل عبارت است از کثرت ثواب و خوارق در حظوظ است مناط ثواب نیست مگر عبادت و قرب الهی و لهذا محدثین کرامات اصحاب از مناقب ذکر نه کرده اند بلکه کرامات را بابے علیحده آورده اند بعد ذکر معجزات خرق عادات در جوگیان هم می باشد این چنین حضرت مجدد رحمه الله فرموده صاحب عوارف گفته که حق تعالے بعضے مردم را خوارق می دهد و دیگران را خوارق نمی دهد و اینها افضل باشند از صاحب خوارق و خرق عادات کمتر است در مرتبه از ذکر قلبے بتجوید وے و شیخ الاسلام خواجه عبدالله انصاری گفته که مراتب عارفان مطلق است بدریافت استعدادات طالبان و مقامات اولیاء و فراست اهل ریاضت و گرسنگی مخصوص بدریافت صور و احوال اشیاء که غائب از نظر او ست هرگاه که اکثر خلائق بدنیا مشغول اند و از خدا منقطع دلهای شان بیشتر مائل است بسوی کشف احوال غائبان و این را بسیار عمده می دانند اینها با کشف اهل عرفان و حقیقت کار ندارند و می گویند که اگر اینها از اهل الله می بودند از احوال غیب خبردار بایستے چون این قدر خبر ندارند پس دیگر چه خواهند دریافت این چنین منافقان

[illegible] ۲ شعبان [illegible] وفات [illegible] ربیع الاول [illegible] است ۱۲

درحق سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم می گفتند این سفیہان باین خیالات فاسدہ از برکات دوستان خدا محروم اند ومی دانند کہ حق تعالے دربارہ دوستان خود غیرت داردکہ او شان را بغیر خود مشغول نمی کند ۵

من ندانم فاعلات و فاعلات — شعر می گویم بہ از آب حیات
قافیہ اندیشم و دلدار من — گویدم مندیش جز دیدار من

حضرت مجدد رضی اللہ عنہ از پیر خود روایت کردہ اند کہ شیخ محی الدین عربی بعضے جا نوشتہ است کہ بعضے اولیا کہ از ایشان کرامات بسیار ظاہر شدہ وقت رحلت آرزو کردہ اند کہ کاش کہ از ما این قدر کرامت ظاہر نمی شد اگر کسے گوید کہ اگر خوارق شرط ولایت نباشد چگونہ معلوم کردہ شود کہ این ولی اللہ است حضرت مجدد رضی اللہ عنہ ازین سخن دو جواب فرمودہ اند یکے آنکہ معلوم کردن ولایت ولی چہ ضرور است ولایت نسبتے است با خدا کسے از ان مطلع باشد یا نباشد اکثر اولیاء اللہ از ولایت خود اطلاع ندارند تا بدیگران چہ رسد بعد مرگ ثمرہ آن خواہند دید احتیاج بخوارق مر انبیا را است کہ برای دعوت خلق اند ضرور است کہ بر خلق نبوت خود ظاہر کنند و باثبات رسانند اولیا دعوت می کنند بسوی شریعت پیغمبر خود و معجزہ برای دعوت او کافی است علما و فقہا بظاہر شرع دعوت می کنند و اولیاء مریدان را اول بسوے بجا آوردن ظاہر شریعت دعوت می کنند پس از ان ذکر تعلیم می کنند و می فرمایند کہ اوقات خود بہ یاد الہی معمور کن تا کہ ذکر الہی مستولی شود و غیر خدا در دل تو خطور نکند و درین دعوت احتیاج کرامت نیست دوم آنکہ مرید رشید ہر ساعت و ہر لحظہ کرامت شیخ در ذات خود بہ تغیر احوال خود می بیند کہ دل مردہ او را زندہ کردہ بمشاہدہ و مکاشفہ سرفراز ساختہ زندہ کردن مردہ نزد عوام عمدہ کار است و زندہ نمودن روح و قلب نزد خواص معتبر است پس کرامت در نظر مرید موجود است و برای عوام در کار نیست در تحقیقات[۱] حضرت خواجہ محمد پارسا رحمہ اللہ مذکور است شیخ ابوالقاسم گرگانی[۲] رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است کہ بر آب رفتن و در ہوا پریدن و

ازشیخ حسن خرقانی ... شیخ بایزید بسطامی ... ابوسعید ابوالخیر صحبت داشته اند وفات ایشان ... هجری

واز غیب خبر دادن این هیچ کرامت نبود کرامات آن باشد که کسے را به تمامی عمر بجز اتباع قرآن حرام نرود این اعتماد را نشاید وآن دیگر ممکن باشد که از شیطان بود که شیاطین را نیز از غیب خبر است وکسانے که ایشان را کاهن گویند از بسیار ها خبر دهند وخبرهای عجب بر ایشان برود اگر بر شبیر نتوانی رفتن باک مدار چون آن سگ غضب را که در سینه تست در زیر پاے زدی ومقهور کردی بر شیر نشستی واگر از غیب خبر نتوانی داد باک مدار چون عیب وغرور نفس خویشتن بدانستی واز آفت وتلبیس وے آگاه شدی از غیب خبر یافتی واگر بر آب نتوانی رفت ودر هوا نتوانی پرید باک مدار چون بیرون از حس وخیال ترا مقامے پدید آید وبران برفتی در هوا پریدی انتہی تفصیل این بحث در مقدمه مذکور شد فارجع الیها وبرخی از کرامات حضرت مجدد رحمه الله نیز مذکور شده مگر اصل این است ؎

ما برائے استقامت آمدیم		نے پئے کشف وکرامت آمدیم

قال آمدیم بمقصود که در امتیاز شما به بیان علوم ومعارف سخن نیست لیکن غایت آنچه ظاهر مے گردد آن است که شما را عالم وفاضل وماهر ودانشور وسخندان دانیم بلکه عارف ومکاشف هم گوئیم اما آن را از کجا معلوم کنیم که شما بسیر مرادی بمرتبه رسیده اید که وساطت حضرت سید المرسلین وسید کائنات صلی الله علیه وسلم درمیان شما وخدای عزوجل نمانده است الی آنکه هم پیره وپیر بهای آنحضرت شده اید این معنی لازم سیر مرادی نیست واحوال واوضاع وعلوم ومعارف شما دلیل نیستند بر آن اقول ؎

پس از عمرے نگاهے گر به سویم کرد جا دارد		شهید زخم شمشیر تغافل اجر ها دارد

اے برادر عدم علم مستلزم علم عدم نیست اگر حضرت را علم این معنی نیست که حضرت مجدد رحمه الله بسیر مرادی رسیده اند پس ازین لازم نمی آید که فی الواقع باین درجه فائز نشده باشند اگر گدامی بزرگ خدا رسیده ظاهر کنند که از واهب العطایا اکتساب فیض وهبی می نماید که محض بیواسطه است ضرورت انکار چیست آنچه حضرت باقی بالله قدس سره اثبات حضرت می فرمود

حضرت شیخ خود شاہد آن است و این چنین انکار نسبت بہ بیشتر اولیا را اللہ از علماے ظاہر واقع
شدہ درین محل احوال و اوضاع حسب دعوی خود پیش کردنی بود تا بہ دفع خلجان متوجہی
شدم سکوت درہمچو مواقع از داب مناظرہ دور است ؎

رحم می آید مرا بر بلبل آن بوستان	کز نزاکت ہاے گل فریاد نتوانست کرد

حضرت خواجہ محمد پارسا رحمہ اللہ در فصل الخطاب می فرماید طائفہ مشایخ اند کہ بجذبات عنایت
حق سبحانہ سلوک راہ دین و سیر بعالم یقین حاصل کردہ اند و از مکاشفات الطاف خداوندی
علوم لدنی یافتہ اند و در پرتو انوار تجلی صفات حق سبحانہ بنیای حقایق و معانی و اسرار گشتہ اند
و بر احوال و مقامات و سلوک راہ حق سبحانہ وقوفی تمام یافتہ و از حضرت عزہ سبحانہ ولایت مشایخ
بدلالت و تربیت خلق و دعوة بحق عز و علا مامور گشتہ بعد از انکہ عمری واعظ نفس خویش بودہ
اند کہ عظ نفسک ثم عظ للناس والا فاستحیی منی و از واعظ اللہ سبحانہ فی قلب کل مومن قبول
وعظ کردہ و کمین گاہ مکر و حیلہ نفس نگاہ داشتہ بحکم و فرمان بدعوة خلق مشغول شدہ اند و
خلق را از خرابات دنیا و خمر شہوات و مستی غفلات بحظائر قدس و مجلس انس و مقعد صدق و
شراب طہور و تجلی جمال ساقی و سقاھم ربھم میخوانند بحکم و ذکرھم بایام اللہ و ایشانرا از ذوق مشارب
مردان می چشانند و سلسلہ شوق و محبت در دل ایشان می جنبانند و بحسب عقل و شناخت
و ذوق و شوق ہر طایفہ از شریعت و طریقہ و حقیقہ بیان میکنند تا ہر کس حظ و نصیب خویش
بقدر ہمت خویش بر می دارند کہ قد علم کل اناس مشربھم و اگر مرغ جانی کہ از آشیانہ یحبھم طیران
کردہ بر شبکہ ارادت می افتد و بدانہ یحبونہ در دام بلا و عشق بند می شود آن شہباز بلند
پرواز را کہ سخت غریب و بدیع افتادہ است در گریزگاہ خلوتخانہ میکنند و چشم ہوائی
نفس او را مرادات دو جہانی می دوزند و لطعمہ ذکر پرورش میدہند تا انگاہ کہ آن وحشت
التفات بما سوای حق سبحانہ از و منقطع شود و مقام انس حاصل کند و مستعد و مستحق آن
شود کہ نشیمن دست ملک اشاید اینہا خلاصہ آفرینش و خلیفہ حق اللہ سبحانہ و نایب میراث

دار انبیا اند علیہم الصلوۃ والسلام کہ علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل دیدہ ہر کس بر جمال وکمال
الیشان نیفتند کہ در زیر قباب غیرۂ حق متواری اند ۵

مردان رہش زندہ بجائے دگرند	مرغان ہواش ز آسمانی دگرند
منگر تو بدین دیدہ بدیشان کایشان	بیرون ز دو کون در جہانے دگرند

خلق از الیشان ہمین سر وریش بنید کہ از خویش قیاس احوال ایشان بر خویش و دیگران
کنند والیشان را واعظی از واعظان یا عالمی از عالمان شمر ندوندانند لا یقاس الملایکۃ
بالحدادین **قال** و با وجود کثرت علوم و معارف آیا متصور نیست کہ یک جا خطا واقع
شود و عصمت مخصوص انبیاء است صلوۃ اللہ وسلامہ علیہ و خطا در کشف باتفاق ارباب
کشف جائز است و ملا زمان کہ خطا ہا بر شیخ بن عربی ثابت کردہ اند از ہمین عالم است کہ با وجود
این حقائق و معارف کہ شیخ دارد خطا کردہ است **اقول** تحقیق مقام این است کہ اگر کشف
والہام مخالف حدیث احاد یا مخالف قیاسی باشد کہ جامع باشد شرائط قیاس را آنجا حدیث
وقیاس را ترجیح باید داد و حکم باید کرد بخطا در کشف و این مسئلہ مجمع علیہ است درمیان سلف
وخلف چراکہ قول رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم حجتے قطعی است و احتمال کذب و نسیان در
روایت ثقات ضعیف است و در کشف اولیاء خطا بیشتر واقع می شود و وقتے کہ درمیان
دو کشف اختلاف واقع می شود پس ہر کدام کہ شرع موید او باشد او لے تر است بقبول
واگر شرع ازان ساکت باشد پس صاحب ہر دو کشف اگر یک شخص است پس کشف اخیر او اولے
ومقبول است چراکہ صوفی دائما در ترقی است پس صاحب کشف در زمان اخیر اقرب است بسوے
خداے تعالے و اشبہ است بانبیاء و اگر صاحب کشف دو کس باشند پس کشف صاحب صحو اولی
است از کشف صاحب سکر چراکہ کلام سکران بسیار احتمال غلط دارد و اگر ہر دو در صحو و سکر یکسان
باشند پس کسیکہ کشف او گاہی مخالف شرع نشدہ باشد از کشف آنکس بہتر است کہ نادر کشف او مخالف
شرع افتادہ باشد و کسے راکہ نادراً مخالف شرع افتادہ باشد کشف او بہتر است از کشف کسیکہ غالباً مخالف افتادہ باشد

واگر درین هر دو برابر اند پس ترجیح کشف کسی راست که منزلت او اقرب است بخدای تعالی این همه وجوه قوت کشف اند واگر هر دو کشف در قوت برابر باشند ترجیح به کثرت اصحاب کشف است اگر یک کشف بر ده کس منکشف شود و دیگر کشف بر یک مرد منکشف شده کشف ده اولی و مقبول است لیکن اگر صاحب کشف مردے اقوی باشد کشف اقوی بهتر باشد از کشف جماعت و حکم الهام همچو حکم کشف است علوی مرتبه کشفهای مجدد الف ثانی رحمة الله علیه دریافته است که گاهے مخالف شرع نه افتاده بلکه بیشتر را شرع موید است و بعضے چنان است که شرع ازان ساکت است و این همه امور بر کسے که در کلام او بنظر انصاف بیند مخفی نماند و احتمال خطا مستلزم خطا نیست و نه ازین احتمال اطلاق خطا جائز است تا آنکه خطا ثابت نکرده شود بدلیلے اگر از شیخ ابن عربی خطا ثابت کرده شد ازان لازم نیاید که تمامی مکاشفات اولیاء الله خطا باشد قال و آنکه نوشته اند که حضرت خواجه ما قدس سره در اوائل حال سیر این فقیر را سیر مرادی مقرر فرموده بودند حضرت خواجه اثبات شما بسیار می کردند و کسان واقف اند بران بیشتر از همه این فقیر اما اگر الآن در قید حیوٰة صوری می بودند یقین است که باین سخنان از شما راضی نمی شدند و هیچکس باین راضی نخواهد بود امیدواریم که شما هم در باطن راضی نخواهید بود و الله اعلم عبارت در اوائل حال کسے را درین ورطه می اندازد که گوید شاید در اوائل حال نشانها ے این دریافته باشید بعد ازان حال متغیر شده باشید و الله یُحوِّلُ الاحوالَ یَمحُو اللّٰهُ مَا یَشَاءُ وَیُثبِتُ مقصود شما خود آن است که در ابتداء حال این حکم می کردند در انتها خود چه خواهد بود مسلم سیر مرادی و مقام مرادان ابتداء و انتهاء شما را حاصل است اما آنکه سیر مرادی این نتیجه حضرت رسول الله علیه وسلم این معامله دست داد و اینچنین در برابر افتادند که ایشان از میان ساقط شدند و واسطه نماندند قبیح است اقول حضرت شیخ خود این امر را تسلیم می سازند که حضرت خواجه رحمه الله اثبات حضرت مجدد رحمه الله بسیار می کردند و بسیار کسان ازان واقف اند و حضرت شیخ به نسبت

۵۱ الله تعالیٰ نیست کننده احوال است نیست می کند الله تعالیٰ هر چیزی را که میخواهد و قرار میدهد هر چیز را که میخواهد ۱۲

دیگران زیادہ تر اطلاع دارند

وَاللّٰہِ قَدْ شَہِدَ الْعَدُوُّ بِفَضْلِہٖ | وَالْفَضْلُ مَا شَہِدَتْ بِہِ الْاَعْدَاءُ

وظاہر است کہ ہرگاہ حضرت خواجہ رحمۃ اللہ سیر حضرت مجدد رحمۃ اللہ را سیر مرادی مقرر فرمودہ بودند آن اوائل حال بود پس بآخر چہ رسد انچہ ایما شد کہ اگر الآن در قید حیوۃ صوری می بودند یقین است کہ باین سخنان راضی نمی شدند این محض خطا است حضرت خواجہ دریای معرفت بودند اگر شخصے کہ از فن تصوف بے بہرہ باشد بلکہ امی کلام معرفت راضی نباشد ازان لازم نمے آید کہ عارف ہم نارضامندی ظاہر فرماید البتہ این خیالش حسب مزعوم وے خواہد بود انچہ قباحت سیر مرادی ذکر کردہ شد ہمان است کہ خود معترض بان قائل است وجذب مرادان را بیواسطہ می انگارد پس ہرگاہ حضرت معترض تعریف مجذوب سالک برنگاشتہ بود خیال این معنی کردنی بود کہ ازین تعریف مرادان را سقوط واسطہ می گردد و ہمان اعتراض کہ صد بار اعادہ مے نماید بر معترض عاید می شود پس اگر این کلام باعث نارضامندی حضرت خواجہ رحمۃ اللہ علیہ در تحتیلہ معترض رحمۃ اللہ علیہ متنکر است پس بہ کمال ادب گذارش می کنم کہ اگر حضرت خواجہ رحمۃ اللہ علیہ الآن در قید حیوۃ صوری می بودند یقین است کہ باین سخنان از شما راضی نمی شدند وہیچکس باین راضی نخواہد بود امید داریم کہ شما ہم در باطن ازین تعریف راضی نخواہید بود **قال** باز ہمان سخنان کہ مذکور شد پیش مے آید و مکرر مے شود **اقول** فی الواقع در مکتوب شیخ از بس تکرار واقع است تا آنکہ اگر مکررات را حذف کنند ہر چند ورق بیش نخواہد بود اگرچہ بمجبوری فقیر حقیر را اتفاق تحریر بعض مضامین بہ تکرار مے افتد مگر جہا اکنون بر مکررات شیخ قلم مے زند

من ہم از فریاد خود آزردہ مے گردم ولیک | اگر بہ بندم لب بہ افغان سینہ روزن مے شود

قال و نوشتہ اند کہ اجتبا مخصوص نسبت بانبیاء علیہم السلام و ہمچنین باش کہ اگرچہ در آیات قرآنی اجتبا ہمہ جا نسبت بانبیاء واقع شدہ است قولہ تعالیٰ وَلٰكِنَّ اللّٰہَ یَجْتَبِیْ مِنْ رُّسُلِہٖ

مَن يَّشَاءُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وبعد از ذکر انبیاء فرمودہ است اِجْتَبَاهُمْ وَهَدَاهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ودر وصف ابراہیم فرمودہ اِجْتَبَاهُ وَهَدَاهُ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ وحقیقت آن است کہ معنی اجتبا برگزیدن است وحق تعالی برمے گزیند انبیا را بے سابقہ کسب و سلوک واولیا را بہ کسب وریاضت واتباع انبیاء واینجا آن اتباع نیست کہ در انبیاء است واین است تفسیر قول حق سبحانہ تعالے اَللّٰهُ يَجْتَبِيْۤ اِلَيْهِ مَنْ يَّشَاۤءُ وَيَهْدِيْۤ اِلَيْهِ مَنْ يُّنِيْبُ پس وجہ مباہات نیست مگر عدم توسط چنانکہ ادعا کردہ اند **اقول** این کلام از سر تا سر مخدوش است ومبنی است بر عدم اطلاع کلام صوفیہ صافیہ قدس اللہ اسرارہم خدشہ **اول** آنچہ درین مقام حضرت مجدد علیہ الرحمہ تحریر فرمودہ از عوارف نقل می فرماید پس حضرت معترض را رجوع بکلام عوارف منوط بود بر ناقل تصحیح نقل است لا غیر ۔

اجتبا و انابت

طرفہ حالیست کہ عاشق شب ہجران دارد	خواب نادیدن و صد خواب پریشان دیدن

در عوارف مذکور است وَيَجْمَعُ جُمَلَ حَالِ الصُّوْفِيَّةِ شَيْئَانِ هُمَا وَصْفُ الصُّوْفِيَّةِ وَاِلَيْهِمَا الْاِشَارَةُ بِقَوْلِهٖ تَعَالٰى اَللّٰهُ يَجْتَبِيْۤ اِلَيْهِ مَنْ يَّشَاۤءُ وَيَهْدِيْۤ اِلَيْهِ مَنْ يُّنِيْبُ فَقَوْمٌ مِّنَ الصُّوْفِيَّةِ خُصُّوْا بِالْاِجْتِبَاءِ الصِّرْفِ وَقَوْمٌ مِّنْهُمْ خُصُّوْا بِالْهِدَايَةِ بِشَرْطِ تَقَدُّمِ الْاِنَابَةِ فَالْاِجْتِبَاءُ الْمَحْضُ غَيْرُ مُعَلَّلٍ بِكَسْبِ الْعَبْدِ هٰذَا حَالُ الْمَحْبُوْبِ الْمُرَادِ بِبَادِيَةِ الْحَقِّ بِمِنَحِهٖ وَمَوَاهِبِهٖ مِنْ غَيْرِ سَابِقَةِ كَسْبٍ مِّنْهُ يَسْبِقُ كُشُوْفُهٗ اِجْتِهَادَهٗ وَفِيْ هٰذَا الْاَخْذِ بِطَائِفَةٍ مِّنَ الصُّوْفِيَّةِ رُفِعَتِ الْحُجُبُ عَنْ قُلُوْبِهِمْ وَبَادَرَهُمْ سُطُوْعُ نُوْرِ الْيَقِيْنِ فَاَثَارَ نَاظِرُ الْحَالِ فِيْهِمْ شَهْوَةَ الْاِجْتِهَادِ وَالْاَعْمَالِ فَاَقْبَلُوْا عَلَى الْاَعْمَالِ بِاللَّذَاذَةِ وَالْعَيْشِ فِيْهَا قُرَّةُ اَعْيُنِهِمْ فَسَهَلَ الْكَشْفُ عَلَيْهِمُ الْاِجْتِهَادَ قَالَ اَبُوْ سَعِيْدٍ الْخَرَّازُ اَهْلُ الْخَالِصَةِ الَّذِيْنَ هُمُ الْمُرَادُوْنَ اِجْتَبَاهُمْ مَوْلَاهُمْ وَاَكْمَلَ لَهُمُ النِّعْمَةَ وَهَيَّاَ لَهُمُ الْكَرَامَةَ فَاَسْقَطَ عَنْهُمْ حَرَكَاتِ الطَّلَبِ فَصَارَتْ حَرَكَاتُهُمْ فِي الْعَمَلِ وَالْخِدْمَةِ عَلَى الْاُلْفَةِ وَالذِّكْرِ وَالتَّنَعُّمِ بِمُنَاجَاتِهٖ وَالْاِنْفِرَادِ بِقُرْبِهٖ

وقال ابو سعيد الخراز المراد محمول في حاله معان على حركاته وسعيه في الجد مكفي مصون عن الشواهد والنواظر فهذا الذي قاله الشيخ ابو سعيد هو الذي اشتبه حقيقته على طائفة من الصوفية ولم يقولوا بالاكثار من النوافل وقد رأوا جمعا من المشايخ قلت نوافلهم فظنوا ان ذلك حال مستمر على الاطلاق ولم يعلموا ان الذين تركوا النوافل واقتصروا على الفرائض كانت بداياتهم بدايات المريدين فلما وصلوا الى روح الحال وادركتهم المكشوف بعد الاجتهاد اشتغلوا بالحال فكأنهم انما اقلوا الاعمال فاما المرادون فتبقى عليهم الاعمال والنوافل وفيها قرة اعينهم وهذا اتم واكمل من الاول فهذا الذي اوضحناه احد طريقي الصوفية فاما الطريق الآخر طريق المريدين هم الذين شرط لهم الانابة فقال الله تعالى ويهدي اليه من ينيب فطولبوا بالاجتهاد اولا قبل المكشوف قال الله تعالى والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا يدرجهم الله تعالى في مدارج المكتسب بانواع الرياضات والمجاهدات وسهر الدياجر وظمأ الهواجر تتأجج فيهم نيران الطلب وتحتجب دونهم لوامع الارب يتقلبون في رمضاء الارادة ويتخلون عن كل مألوف وعادة وهي الانابة التي شرطها الحق سبحانه وتعالى لهم وجعل الهداية مقرونة بها وهذه الهداية انما هداية خاصة لانها هداية اليه غير الهداية العامة التي هي الهدى الى امره ونهيه بمقتضى المعرفة الاولى وهذا حال السالك المحب المريد فكانت الانابة غير الهداية العامة فاثمرت هداية خاصة واهتدوا اليه بعد ان اهتدوا له بالمكابدات فتخلصوا من مضيق العسر الى فضاء اليسر وبرزوا من وهج الاجتهاد الى روح الاحوال فسبق اجتهادهم كشوفهم والمرادون سبق كشوفهم اجتهادهم

ازین تقریر ظاہر است کہ برخے از صوفیہ بہ اجتبا ء صرف سرفراز باشند و بعض بہدایت خاص باشند بشرطیکہ انابت مقدم باشد اما طائفہ اولے پس اجتباء محض این طائفہ علیہ منوط بہ محبوب الٰہی باشد ایشان را باصطلاح صوفیہ محبوب مراد گویند کہ بدون سابقہ کسب حق تعالے جل شانہٗ بر ایشان ظاہر شود و کشف ایشان بر اجتہاد مقدم باشد چنانچہ بعض از اجلہ صوفیہ چنان یافتہ شدند کہ اولا بجذب الٰہی حجب از قلوب ایشان زائل شد و شعاع نور الیقین بر قلب ایشان پرتوے انداختہ تا آنکہ سحاب عنایت تمامی بضمائر ایشان باریدہ و کرامات و بخشایش ہائے انواع و اقسام بے طلب بایشان بخشیدہ پس ایشان توجہ با عمال و اجتہاد نمودند اعمال ایشان علت اجتبا نبودہ است بلکہ اجتبا مقدم باشد بر اعمال اما طائفہ ثانی پس قرب ایشان بر کسب و ریاضت و مجاہدہ نفس و بیداری شب و روزہ و کم خوردنی منوط باشد این طائفہ را سالک محب و مرید گویند مگر ہدایتے کہ بایشان حاصل بود ہدایت خاصہ باشد نہ عامہ کہ ہدایت کہ بامر بالمعروف و نہی عن المنکر را گویند این انابت غیر ہدایت عامہ باشد بہ برکت این ہدایت این طائفہ از مضائق عسر برآمدہ بہ فضاء یسر طیران کنند و بحالات و مقامات فائز گردند خدشہ دوم آنچہ اجتباء اولیاء اللہ منحصر در کسب و ریاضت گفتہ شد سخن بے دلیل است کہ بمقابلہ کلام شیخ الشیوخ بجوے نہ ارزد اگر در جناب اولیاء اللہ را با انبیا مشارکت باشد ہیچ محذورے لازم نیاید و این بنا تفسیر قول حق سبحانہ تعالے یجتبی الیہ من یشاء و یہدی الیہ من ینیب دانستن بعید است درین آیۃ یجتبی الیہ من یشاء را بامعان نظر دیدنی است یعنی این است حق تعالے اجتبا می کند ہر کرا مے خواہد یعنی بدون سعی او برگزیدہ می کند و ہدایت می کند کسے را کہ رجوع می آرد جذب مطلق کہ عبارت است از اجتبا چنانچہ انبیا را مے باشد بہ سبب مناسبت با مبداء فیاض اولیا را ہم دست می دہد لیکن بعد حصول مناسبت تام با حق تعالے چراکہ مانع از جذب مطلق عدم مناسبت بود و آن بمناسبت متبدل باشد پس معلوم شد کہ صوفی چون بسیر مریدی واصل شود و دیگر منازل طے کردہ بمقام محبوبیت رسد و بمتابعت رسول خدا صلے اللہ

علیه وسلم محبوب خدا گردد درین وقت احتباء او به نیابت موقوف نباشد پس انسان آنچه ترقیات
او را خواهد شد بسبب مرادی خواهد شد هم‌آدرومی از شیخ تاج الدین روایت کرده که گفت که گاه
باشد که حق تعالےٰ جذب کند بنده را بسوی خود و هیچ استادی را بروی نگزارد و آن حسن
پرسیدند که مرشد تو کیست فرمود پیش ازین عبد السلام بن مشیش بود اکنون ده در دریاست
و پنج در آسمان است و پنج در زمین است از شیخ پرسیده شد که مرشد تو کیست گفت پیش ازین
حماد دباس بود اکنون از دو دریامی خورم دریاے نبوت و دریاے فتوت خدشه سیوم
وجه مباهات صرف عدم توسط نیست بلکه تمامی احوال پیر مرادی که بمقام خود مذکور است
موجب هزاران مباهات است ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَّشَآءُ قال قولکم
وصول فیوض سالک را توسط و حیلولت خیر البشر تازیانے است که حقیقت سالک حقیقت
محمدی که جامع جمیع حقایق است و آنرا حقیقة الحقایق گویند منطبق نگشته است و به آن متحد
نشده است و چون بکمال متابعت بلکه به محض فضل این حقیقت را بآن حقیقت اتحادی حاصل
گشت توسط برخاست چه توسط حیلولت در مغایرت است انتهی اتحاد حقیقت سالک
با حقیقت محمدی که حقیقت الحقائق است چه معنی دارد و چه صورت دارد این سخن از مقام ادب
و انصاف دور است و گستاخی صریح و گزاف فضیح و با قطع نظر از حکم عقل که اتحاد جز بیکے شدن
آنها هر چند جزء و کل و جزئی و کلی باشند از محالات است لازم می آید که حقیقت هر سالکے
که باین مرتبه و مقام رسد حقیقة الحقائق گردد و ذلک ظاهر البطلان پس اگر از اهل حقیقت
کسے این اطلاق کرده باشد و حکم باتحاد نموده معنیش فنائے آن در دو غیبت از خود در
حضور روے خواهد بود بجهت کمال متابعت و غلبه محبت چنانکه فنا فی الشیخ می گویند و خود
تمام عالم و پیر جمله بنی آدم و وجه تمام کائنات و قبله موجودات اوست علیه افضل الصلوٰة
و اکمل التحیات همچنانکه اتحاد بذات مطلق الٰهی را تفسیر کرده اند باستغراق در هستی حق که لا ننفی
الفقرات و چون اتحاد اعتبارے و حکمی است با مغایرت حقیقی و لفس الامرے منافات نخواهد

داشت و منافی وساطت و حیلولت نخواهد بود و خود تعین و تشخیص حقیقت سالک و جزئیت
او باقی است چنانچه اہل فنا در توحید میگویند

توا و نه شوی و لے اگر جہد کنی	جای برسی کز تو توئی برخیزد

یعنی ان توئی و دوئی که پیش از فنا و گم شدن در وے بود بلکه ہمین گم شدن و فانی گشتن
در وے قرب و وصول بحق است بوساطت وی پس این اتحاد و انطباق که حاصل گشته
است عین توسط است اگرچه این واصل بجہت غلبۂ بیخودی و فنا دریافت این وساطت
نمی تواند کرد حقیقت محمدی را عارفان واسطه می دانند و می یابند در وجودات تمام اشیاء و
صفات و کمالات از جواہر و اعراض که وصول بحق و شہود وے نیز از ان جمله است چه آنہا که
بآن حقیقت رسیده و در وے فانی گشته و حکم اتحاد گرفته و چه غیر آن بلکه توسط نسبت بطائفه
اولے و دریافت ان انسب و اقرب و اظہر باشد و این سخن دقیق است **اقول** این کلام از سرتا
پا از عدم تتبع کلام قوم ناشی است اگر حضرت شیخ به کتب قوم رجوع می آورد البته تقریر حضرت
مجدد رحمه الله به فہم عالیش می رسید درین مقام از حضرت معترض بسبب عدم مزاولت کتب
تصوف بلبیشتر خطاہا سر زده که ذکرش باعث تطویل است فاما بطور انموذج بر چند امور اکتفا
مے رود **امر اول** درین مقام اتحاد بمعنی یکے شدن جزو و کل و جزئی و کلی نیست بلکه در اصطلاح
متصوفین اَلْاِتِّحَادُ هُوَ شُهُوْدُ الْوَاحِدِ الْحَقِّ سُبْحَانَهُ الَّذِیْ الْکُلُّ بِهٖ مَوْجُوْدٌ فَالْحَقُّ سُبْحَانَهُ

لہ اتحاد شہود واحد حق است که کل بوی موجود است پس حق سبحانه متحد مے شود با وے کل باین حیثیت که کل شئے بوے موجود
است و معدوم بنفسه است نه ازین حیثیت که برا ے او وجود خاص است که با و متحد شده که این محال است و بعضے
گفته اند اتحاد ظہور سلطان حق است بر بنده باین حیثیت که ادراز تصرف باز دارد و قایم مقام او شود و این اشاره است
بسوی حدیث صحیح که بطور حکایت است از الله تعالے من گوش ادیم و چشم اویم و ہرگاه سلطان حق بر بنده باین طور ظاہر شود که او را از
تصرف باز دارد و قائم مقام او گرداند ملاحظه شود در حس ظہور صفات و افعال از بنده و ان فی الحقیقت از خدا تعالی است که در بنده
بصفات ذاتیه خود متصرف است چنانچه در حدیث کنت له سمعا و بصرا وارد است ۱۲

يَتَّحِدُ بِهِ الْكُلُّ مِنْ حَيْثُ كَوْنِ كُلِّ شَيْءٍ مَوْجُوْدًا بِهٖ مَعْدُوْمًا بِنَفْسِهٖ لَا مِنْ حَيْثُ
اَنَّ لَهٗ وُجُوْدًا خَاصًّا اتَّحَدَ بِهٖ فَاِنَّهٗ مُحَالٌ وَقَالَ بَعْضُهُمُ الْاِتِّحَادُ هُوَ ظُهُوْرُ
سُلْطَانِ الْحَقِّ عَزَّ وَعَلَا عَلَى الْعَبْدِ بِحَيْثُ يَعْزِلُهٗ عَنِ التَّصَرُّفِ وَيَنُوْبُ مَنَابَهٗ
وَهُوَ اِشَارَةٌ اِلٰى مَعْنَى الْحَدِيْثِ الْقُدْسِيِّ حِكَايَةً عَنِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ كُنْتُ سَمْعَهٗ وَبَصَرَهٗ
وَاِذَا ظَهَرَ سُلْطَانُ الْحَقِّ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى الْعَبْدِ بِحَيْثُ يَعْزِلُهٗ عَنِ التَّصَرُّفِ وَيَنُوْبُهٗ
مَنَابَهٗ يُرٰى فِي الْحِسِّ ظُهُوْرُ الصِّفَاتِ وَالْاَفْعَالِ مِنَ الْعَبْدِ وَهِيَ فِي الْحَقِيْقَةِ لِمَوْلَاهُ
عَزَّ وَجَلَّ الْمُتَصَرِّفِ بِصِفَاتِهِ الذَّاتِيَّةِ فِي الْعَبْدِ عَلٰى مَا وَرَدَ فِي نَصِّ كُنْتُ لَهٗ سَمْعًا وَّبَصَرًا
چنانچہ حضرت خواجہ پارسا علیہ الرحمہ در فصل الخطاب افادہ فرمودہ پس این چنین اتحاد را
از ادب و انصاف دور داشتن یا گستاخی و گزاف شمردن غلط فہمی است امر دوم حقیقت
محمدی در اصطلاح صوفیہ هِيَ الذَّاتُ مَعَ التَّعَيُّنِ الْاَوَّلِ فَهُوَ الْاِسْمُ الْاَعْظَمُ كَمَا فِي مُصْطَلَحَاتِ
حضرت مجدد رحمہ اللہ در رسالہ مکاشفات غیبیہ مے فرماید باید دانست کہ قابلیت اولی
کہ معبر بحقیقت محمدی است علیہ الصلوٰۃ والسلام والتحیہ قابلیت ذات است مر اعتبار علم را
کہ متعلق شود بر سبیل اجمال بآن ہمہ کمالات کہ در شان کلام بلکہ در قرآن مجید بتفصیل یافتہ و
این قابلیت رب محمد است علیہ الصلوٰۃ والسلام و تواند بود کہ کلام بعض صوفیہ کہ فرمودہ
اند کہ رب آن علیہ الصلوٰۃ والسلام شان العلم است راجع بہمین معنی باشد و باعتبار این
قابلیت اولا بافادہ نسبت او تعالے متحقق گشت و ارباب متابعان کمل او کہ بر قدم
ویند علیہ الصلوٰۃ والسلام اولا و علیہم ثانیا قابلیات اعتبار مذکورند کہ کالاجزاء اند مر این قابلیت
جامعہ را و ارباب انبیاء اولی العزم و غیرہم من الانبیاء والرسل غیر از پیغمبر ما علیہ و علیہم
الصلوٰۃ والتسلیمات قابلیت ذات است مر اتصاف جمیع صفات را علی سبیل الاجمال
و ہمین قابلیت بہ بعض اعتبارات متبعض شدہ حقایق متعددہ ایشان گشتہ علی تفاوت در
درجاتہم و جماعہ کہ بر قدم ایشان اند ازین مقدم بہرہ دارند لیکن حقایق ایشان سائر صفات اند

که در تحت همین قابلیت اخیره واقع شده اند و این قابلیت برزخ است میان ذات و صفات
او جل شانه و قابلیت اولی برزخ است میان ذات و شیونات ذاتیه و میان آن قابلیات
که کالاجزا اند مر آن قابلیت را و برزخ چون حکم هر دو طرف خود مے گرد لاجرم در قابلیت اخیره حکم
حجابیت پیدا شد چه جهت اخیر وصفات اند که زاید اند بر ذات و موجود اند بوجود زاید بر ذات
کما هو مقرر عند علماء اهل الحق شکر الله تعالی سعیهم و الحق همچنین است و لا معنی للحجاب الزائد علی
الشی و قابلیت اولے چون جهت تحتانیه او قابلیات اند که زائد نیستند بر ذات الا بالاعتبار
المحض پس انصباغ آن قابلیت ازان جهت موجب حجابیت نباشد آرے اینجا هم حجاب علمی پیدا
شد بخلاف در صورت اولی که حجاب عینی و خارجی است لیکن باید دانست که رفع حجاب علمی
ممکن هست بلکه واقع است و رفع حجاب خارجی ممکن نیست فمن ههنا وقع الترقیات
للمنتهین و العروجات لهم من اربابهم الی رب الارباب فلاجرم یکون التجلی الذاتی
مخصوصا به و بمتابعته علیه و علیهم الصلوة و التحیات و یکون شهودهم بلا حجاب فتامل
و در حجاب صفات و قابلیات آن عروج از خلایق و ارباب خود ممکن نیست چه این حجاب مرتفع
نمی شود و تا عروج ممکن باشد کما مر و بعضے از صوفیه که حقیقت محمدی را علیه الصلوة و السلام
قابلیت اتصاف ذات بجمیع الصفات علی سبیل الاجمال گمان کرده اند منشاء آن گمان آنست
که انجا عه در خانه صفات اند و ازان مقام بهره دارند و قابلیت آن مقام قابلیت مذکوره
است کما مر پس بضرورت آن مقام عالی را بآن سرور نسبت کرده اند الحق ما ذکرنا اولا والله سبحانه
اعلم و هو یهدی السبیل و همچنین است حکم الیشان با آنکه این قابلیت فوق شیونات است
و شیونات را در تحت او اثبات نموده اند آن شیونات نیستند بلکه صفات اند که در تحت آن
قابلیت اند و چون نظر آن طائفه ازان خانه نگذشته است صفات را شیونات دانسته اند و
ازین جهت زیادتی صفات را هم منکر آمده بلکه شیونات عین ذات اند و صفات زاید بر ذات اند
انتهی چون فرق میان شیون و صفات امرے نیست که بغیر رجوع بعلم التصوف یا محنت بحث

مشایخ نقشبندیه میسر میتوان شد لهذا ذکرش خالی از فائده نیست حضرت مجدد رحمه الله در
رساله معارف لدنیه می فرماید حق سبحانه وتعالی شیون ذاتیه خود را که عین ذات اویند در
خارج در مرتبه واحدیت جدا جدا دانسته و چون علم مقتضی تمیز است آن شیونات در خانهٔ علم
تمیز پیدا کردند و هر شانی مقتضی تمیز خاص و تشخیص علاحده گشت و این شیونات متغایره در
علم ممکنات یافتند چه ممکن آنست که وجود و عدم در وے متساوی باشد و در ایشان چنین
است زیرا که اینها برازخ اند بین الوجود والعدم بنسبت بذوات خویش رو بوجود دارند چه
شیون در خارج عین ذات اند و بنسبت به تمیز و تشخیص رو بعدم دارند چه تمیز وجود بعد عدم است بعد ما بشیبین الاشیاء
و این صور علمیه اصلا در خارج وجود ندارند و از خانه علم بر نیامده اند بلکه حق سبحانه وتعالی با آثار و احکام ایشان
در خارج ظاهر است پس این صور در علم باشند و احکام آثار ایشان در خارج لیکن این آثار و احکام در خارج
عین ذات اند زیرا که در خارج جز احدیت مجرده نیست مُطَلِّق الظُّهُور عَلَيْنَا بِالْوُجُوْدِ و مُطْلَق الظُّهُور بِحَمْلِ الْأَشْيَاء
و آنکه می نماید که این صور نیز در خانهٔ چند توهمی است محض و تصوریست واهی کما ینبئه صل
به ذوق اَرْبَابُ الْكَشْفِ وَالْعِرْفَانِ و منشاء این توهم آنست که حق سبحانه وتعالی بقدرت
کامله خود این صور علمیه را بظاهر وجود بنسبت مجهول الکیفیت بخشید و خلق عبارتست از ایجاد آن نسبت است
آن نسبت نمایندگی در خارج شد چنانکه صورت شخصے را بنسبتے بآئینه که محاذی اوست پیدا می شود
که سبب نمایندگی آن صور در آئینه می گردد و آئینه همچنان بر بیرنگی و صفائی خود است فهو
سُبْحَانَهُ الْآنَ كَمَا كَانَ فِي الْأَزَلِ وَلَا شَيْءَ مَعَهُ اما اشیون در علم غیر اند تمایز از یکدیگر رنگ دیگر
قبول نکرده اند و آنچه در خارج سوائے تمایز ایشان ظاهر است از احکام و لوازم خارجیه ایشان است
و لهذا سالک چون بعین ثابت خود میرسد و آن عین ثابته بر وے منکشف می شود آن اشکال
خارجیه هیچ چیز در وے نمی یابد و غیر از معنی متمیز چیزے دیگر بر وے ظاهر نمی شود و اگر ورائے تمیز رنگے
دیگر پیداست ظاهر پیداشت و انبساطے که می نماید بواسطه اشتمال اوست بر شیونات
متعدده و کرویه بواسطه آنست که شکل طبعی بسیط کرویست امر سیوم در معارف لدنیه

مذکور است فنا عبارت از نسیان ما دون حق است سبحانه بواسطه استیلاء شهود هستی
او جل ذکره بیانش آنست که روح انسانی مع ما ینضمّ منه من اللطائف من السرّ والخفی
والاخفی پیش از تعلق به بدن بصنائع خود جل سلطانه علمی داشت و نحوے از توجه
بآنجناب قدس او را متحقق بود و چون در نهاد او استعداد ترقیات نهاده بودند و ظهور آن
استعدادات منوط بود به تعلق به بدن عنصری لاجرم اولا او را صفت تعشق و محبت عطا
فرمودند و روے او را ثانیا باین پیکر هیولانی گردانیدند و ارتباط حبی بر وجه کمال در اینجا پیدا
آوردند پس روح بواسطه این تعلق حبی بسبب کمال لطافت خویش خود را درین محبوب
ظلمانی گم ساخت و وجود خود را با توابع آن در روے فانی گردانید لهذا بسیاری از عقلا خود
را غیر از جسد نمی انکار ند دو را اے جسد امرے دیگر اثبات و حضرت حق سبحانه که ارحم الراحمین
است از کمال رحمت خویش بالسنهٔ انبیاء که رحمت ہائے عوالم اند صلوٰة الله تعالی وتسلیماته
علی جمیعهم عموما وعلی افضلهم وخاتمهم خصوصا ایشان را به جناب قدس خود دعوت فرمود
و ازان تعلق ظلمانی منع نمود و قال الله سبحانه قل الله ثم ذرهم هر کسے را
سعادت ازلی در کار گشت رجوع قهقری نمود و وداع مودت عالم سفلی کرد و روے بعالم علوی
آورد و ساعت فساعت محبت قدیم غلبه کرد و دوستی حادث روی بزوال آورد تا آنکه نسیان
تام نسبت باین محبوب ظلمانی میسر شد و اثرے از محبت او نماند آن زمان فناء جسدی
متحقق گشت و از دو خطوه که درین راه اعتبار نموده اند که خطوتان وقد وصلت یک خطوه
بانجام رسانید بعد ازان اگر بمحض فضل ایزدی جل سلطانه ترقی ازان مقام واقع شود شروع
مے افتد در نسیان وجود نفس روح و توابع وجودی او آناً فآناً این نسیان ازدیادے
پیدا می کند تا آنکه خود را انجام منسیے می گرداند و جز شهود حضرت واجب الوجود جل جلاله هیچ
نمے ماند این نسیان معبر بفناء روحی است که خطوه دویمی است ازان دو خطوه مقصود از
فرود آمدن بعالم سفلی تحصیل این قسم اخیر فناء بود و بدون این دولت میسر نمی شد الله الغافل

فی ذلك خیر مخفی علی کمّل اهل الله وذلك السرّ هو ان الروح لا بدّ له نسیان نفسه من شدة المحبة وکمال المودة مع الغیر والمحبة کما تکون غیبتها فی الشهادة لا یکون فی الغیب مثلها فاکتسب فی اشهاده کمال المحبة المعطی لتفس الروح اولا ثم اعمل فی الغیب بفناء نفسه ثانیا وهذا السرّ غامض لا یعرفه الا الاکابر من العرفاء ثم القلب المعبر بالحقیقة الجامعة وهو تابع للروح فلما ارتقی من مکانه الی مکان الروح حصل له هذا النسیان بتبعیة الروح وفناء بفنائه

واما نفس پس تزکیه او برسیدن است در مقام قلب بعد از ارتقاع قلب بمقام روح وصاحب عوارف که شیخ الشیوخ است نسیان مذکوره را در ماده نفس اثبات نمی کند و کمال طهارت او را جز وصول بمقام قلب نمی گوید اما این ضعیف می گوید که نسیان مذکور در ماده نفس نیز متحقق می شود لیکن بعد از ارتقاع نفس از مقام قلب بمقام روح پس نفس را هم فنا متحقق مے شود چنانکه قلب را این نفس است که بعد از حصول اطمینان رجوع برب خود کرده است واز مقام قلب بقلب پیوسته وراضی مرضی گشته حق سبحانه وتعالے در شان او می فرماید یَا اَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِیْ اِلٰی رَبِّكِ رَاضِیَةً مَّرْضِیَّةً ارتقاء نا در مقام قلب است که شیخ الشیوخ از آن خبر داده است واز اطمئنه نامیده است نسیان مذکور در حق او مفقود است بلکه اسم اطمینان نیز در آن موطن او را نمی شاید مرکبی شده است اما تا با طمینان نه پیوسته است مقام قلب موطن قلب است اطمینان ضد اوست پس خروج از آن مقام شرط اطمینان باشد فهم هر کس اینجا نرسد ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ ما معامله که با قالب است سوای اعمال جوارح که شریعت مصطفویه علیه وعلی آله الصلوة والسلام والتحیة بآن ناطق است از دائره ولایت معروفه خارج است واز هر دو طریق جذبه وسلوک بیرون است زیرا که ورای تصفیه قلب وتزکیه نفس است و اطلاع نداده بر علوم ومعارف این مقام مگر اقل قلیلی را از اکابر اولیاء الله وچون هیچکس بسبب آن

(ای نفس اطمینه رجوع کن بسوی پروردگار خود خوشنود ازا) (این بخشش خداست میدهد هر کرا میخواهد) (والله صاحب بخشش بزرگ است)

به تفصیل سخن نه رانده است و در کلام ربانی و احادیث نبوی اگرچه مذکور است اما باشارت و رموز است این ضعیف نیز درین اوراق از آن مقوله سخن نمی راند[۱] و اقتصار بر مراتب افنیه مرتبه ولایت معروفه می نماید اگر ورثانی الحال درستعدان فهم این سخن دریافت باندازه دریافت خود و فهم مستعدان درین باب خواهد راند انشاء الله تعالی و هو سبحانه الموفق للصواب باید دانست که لازم نیست که هر کرا فناء روحی میسر شود فناء قلبی هم میسر شود این قدر هست که قلب را میلے بجانب روح که در رنگ پدر است مر او را پیدا می شود و اعراض از نفس که در رنگ مادر است او حاصل می گردد و اگر این میل وے غلبه کند و تمام او را بجانب پدر بکشد و بمقام او رساند آنزمان بصفت پدر که فنا است متحقق می شود و هم چنین است حال نفس که فناء روحی و قلبی مستلزم فناء او نیستند غایة ما فی الباب نفس را بجانب پسر که قلب است میلے و کششے پیدا می گردد و اگر این میل غلبه کند و بمرتبه پسر باز که بمقام پدر صالح رسیده است برساند ناچار بصفت پسر که متخلق بخلق پدر است متصف گردد و فنائے حاصل کند و مراتب ستّه گانه که فوق روح اند همین حال دارند که فناء روح مستلزم فناء آنها نیست آرے در وقت هبوط روح آن مراتب ستّه گانه کلاً و بعضاً بموافقت روح هبوط کرده باشند و غلبهٔ محبت روح در اینها سرایت کرده باشد بمرتبه نسیان نفس اینها رسانیده بود می شاید که در وقت رجوع قهقری فناء نسبت بایشان کلاً و بعضاً راه یابد و در رنگ روح خالی گردند پوشیده نماند که رفع خواطر از قلب بالکلیه علامت

---

[۱] گروهے را اندرین معنی غلطی افتاده است و پندارند که این فنا بمعنی فقد ذات و نیست گشتن شخص است و این بقا آنکه بقاء حق به بنده پیوندد و این هر دو محال است و اندر هندوستان مردے دیدم که مدعی بود بتفسیر و تذکیر و علم با من اندرین مناظره کرد چون نگاه کردم وے خود فناء و بقاء انمی شناخت و بقاء انمی دالنسبت قدیم را از محدث فرق نمیدانست کردن و از جهال این طایفه بسیار اند که فناء کلیت روا میدارند و این مکابره عیان بود که هرگز فناء اجزاء طینتی و انقطاع آن روا نباشد مر این مخطیان جهلا را میگویم که بدین فنا چه میخواهند اگر گویند فناء عین محال بود و اگر گویند فناء وصف روا داریم فناء صفتی ببقاء صفتی دیگر که حواله هر دو صفت به بنده باشد و محال باشد که کسے بصفت غیری قایم باشد ۱۲ کشف المحجوب ۱۲

نسیان اوست ہر ما دون حق سبحانہ زیراکہ خطرہ قلبی عبارت از حصول شئ است از اشیا و
خطور آنست در خاطر ابتدا او ندکرا و حصول و خطور نفس علم است و چون خطرہ بالکل منتفی شد تا
بحدے اگر بہ تکلف بیارند نیاید و اگر یادش بدہند یادش نیاید پس علم بالکلیہ زایل گشت و زوال
علم ہمان نسیان است کہ در فنا معتبر است انیست نہایۃ مقام فنا از مشایخ ہیچ کس باین تفصیل
درین مقام سخن نکردہ است و پیش از نسیان ما دون حق سبحانہ از فنا تعبیر نہ نمودہ و ہنوز گنجایش
نیست سخن بسیار است اگر توفیق خداوندی جل سلطانہ مدد فرمود ازین ہم بہ تفصیل تر سخن خواہد
کرد کہ این مقام محل غلط طلاب است واللہ سبحانہ اعلم بالصواب گاہ باشد کہ نظر سالک بر عالم ارواح
افتد و آن عالم را بواسطہ مناسبت بمرتبہ وجوب اگرچہ آن مناسبت بسبب صورت باشد حق مے
انگارد و شہود آن عالم را شہود حق جل سلطانہ تصور می نماید بآن محظوظ و متلذذ مے گردد و چون
عالم ارواح را بعالم اجساد نحوی از تعلق حاصل است شہود آن عالم را درین عالم شہود وحدت
در کثرت می ماند و حکم با حاطہ ذاتیت و معیت ذاتیت می کند و باین تخیلات راہ ترقی و وصول
بمطلوب حقیقی بر سالک مسدود می گردد وا حسرتا اگر او را ازین مرتبہ بگذرانند و از باطل بحق
بعضے از مشایخ درین مقام سی سال روح را بخدائی پرستیدند و چون ازان مقام گذرانیدند
شناعت از ادا لستند امر چہارم عبارت فقرات این است اگر پرسند کہ اتحاد چیست بگو
استغراق در ہستی حق انتہی این کلام نہایت مختصر و لطیف است مگر مراد ازان ہمان معنی فنا
است کہ مذکور شد و این فنا منافی وساطت و حیلولت است ولو کان الاتحاد اعتباریا

امر پنجم آنچہ قول اہل فنا مذکور شدہ

	تو او نہ شوی و لے اگر جہد کنی		جاہی برسی کز تو دوئی برخیزد	

پس ہرگاہ توئی و دوئی کہ پیش از فنا گم شدن در وے بود زائل شدہ پس لا محالہ این
معنی منافی وساطت و حیلولت خواہد بود چہ وساطت و حیلولت مقتضی دوئی است
فان الواسطۃ لا تکون بین الذات و نفسہا پس این صریح اعتراف است بقول حضرت

نقاش ہر نقشم عیان من عاشق دیرینه ام	دیگر کسے نے درمیان من عاشق دیرینه ام
من ہم منیم ہم سما من با تو ہستم جمله جا	من آفتابم ہم ضیا من عاشق دیرینه ام

امر ششم اتحاد و انطباق را عین توسط گفتن معنی محصلی ندارد و این عینیت نه باعتبار ذات است نه مفہوم امر ہفتم ہرگاه معنی حقیقت محمدی بیان کرده شد پس ادعاے این امر که حقیقت محمدی را عارفان واسطه می دانند محمول است بر عدم فہم معنی حقیقت محمدی و انتساب غلط بسوے عارفان مع انہم بریئون عن هذا الانتساب و این معنی ظاہر است که حقیقت محمدی بمعنی مذکور نزد عارفان چگونه واسطه در وجودات تمام اشیاء و صفات و کمالات از جواہر و اعراض که وصول بحق و شہود وے نیز از ان جمله است خواہد بود چه انہا که به آن حقیقت رسیده و در وے فانی گشته و حکم اتحاد گرفته و چه غیر آن و اعجب کل العجب که نسبت توسط بطائفه اولے و انسب و اقرب و اظہر دانسته شده و این معنی نه تصور یده شد که ہرگاه انتہا بآن حقیقت رسیده و در وے فانی گشته و حکم اتحاد گرفته پس چگونه حقیقت متحده حقیقت متوسطه خواہد بود فشتان بینهما اللهم الا ان یقال قد یخفی هذا الامر عنده لغموضه و دقته عنده وان کان ظاهرا فی نفسه عند الفحول

اگر ز کاوش مژگان او دلم خون شد	خوشم که بهر من اسباب گریه افزون شد

امر ہشتم براے دفع خدشات حضرت معترض رحمة الله علیه حضرت خواجه معصوم رحمه الله

۵ از فرزندان حضرت مجدد رحمه الله علیه بوده اند و ولایت محمدی المشرب داشتند در عمر شانزده سالگی به تحصیل علوم ہر دو بعلوم باطنی متوجه شدند و در آخر عمر حضرت مجدد رحمه الله با وسعت کم عمری حضرت خواجه معصوم رحمه الله تربیت مریدان خویش بالیشان تفویض فرمودند و صحبت کردند که ہمین کہنه بوریای خانقاه را تخت سلطنت دانسته به قناعت پرداختند و از صحبت اغنیا و بادشاہ متنفر باشند پس ہمچنان بوقوع آمد شاه جہان بادشاه بصاحبت وی بسیار میل کرد لیکن میسر نشد اورنگ زیب معتقد حضرت شد و ارادت آورد و دوام صحبت می خواست میسر نشد حضرت قبول نداشتند در کشف مقامات الہیه حضرت ایشان پایه بلند داشت نه صد

در مکتوب ہشتاد و ہشتم کہ بمولانا محمد حنیف شرف صدور یافتہ مے فرماید بگوش ہوش استماع نمائید
قَالَ عَزَّ مِنْ قَائِلٍ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَیْہِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیْدِ ذات حضرت واجب الوجود جل
سلطانہ وہمچنین کمالات ذاتیہ او تعالے از بندہ بہ بندہ نزدیکتر است پس سیر یکہ باین مراتب
متعلق شود ورائے سیر آفاقی و سیر انفسی باشد و نیز ورائے جذبہ و سلوک بود چہ سلوک
سیر آفاق است و جذبہ سیر انفسی سیر آفاقی را البعد در بعد فرمودہ اند و سیر انفسی را ہر چند
قرب در قرب گفتہ اند لیکن آن قرب ظلی است ازین قرب اتحاد باید گذشت تا معاملہ اقربیت
روئے نماید و چنانچہ زوال علم حصولے اشیا کہ عبارت از فناء قلبی است بے تمامی سیر آفاقی
ممکن نیست و بے شروع در سیر انفسی میسر نہ ہمچنین زوال علم حضوری شخص کہ بذات و صفات
او متعلق است و فی الحقیقۃ فنائے نفس است بانتہائے سیر انفسی و دخول در مراتب اقربیت
مربوط است و در سیر انفسی علم حضوری عارف برجاست چہ انفس درین موطن بعنوان حقانیت
پیدا است و از قیدان بہ تمام رہائے بحصول نہ پیوستہ تا وصول بمطلوب حقیقی پیدا آید چہ مطلوب
بموجب کریمۂ سابقہ ورائے انفس است و آنچہ در انفس نمودار است از آیات دالہ است چنانچہ
قرآن مجید بآن مشعر است سَنُرِیْھِمْ اٰیٰتِنَا فِی الْاٰفَاقِ وَفِیْ اَنْفُسِھِمْ حَتّٰی یَتَبَیَّنَ لَھُمْ اَنَّہُ الْحَقُّ
و چون علم حضوری عین عالم است ناچار بزوال آن زوال نفس عارف خواہد شد و اثری از وے
نخواہد ماند و زوال علم حضوری باین معنی است کہ علمی تعلق بذات عارف داشت از انجا کندہ
بواجب تعالی متعلق شود و حاضر دران موطن حق باشد سبحانہ ذات او بیانش آنست کہ ہر
کمالیکہ در ممکن نمودار است ہمہ مستفاد و مستعار از مرتبہ وجوب است تعالت از وجود و
حیوۃ و علم و قدرت و امثال آن و ممکن این کمالات را از خود فہمیدہ خیانت در امانت نمودہ
است و چون عارفے را محض بفضل و کرم باین دید عارستے بخواند در مرۃ ثانیۃ تواند بود کہ بحکم
اِنَّ اللّٰہَ یَاْمُرُکُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمٰنٰتِ اِلٰۤی اَھْلِھَا امانات را درست بہ اہل امانات
بسپارد و چون علم حضوری او پرتوے است از حضور ذاتی مطلوب این حضور بآن حضور

فانی بلحوق خواهد شد در رنگ سائر کمالات که باصول خود ملحق می گردد درین هنگام عارف خود را اخفای
محض خواهد یافت و بعد هم صرف ملحق خواهد دید نه ذکرے در خود احساس نماید و نه توجهے و نه یافتے
بود و نه حضوری بعد از لحوق باصل اگر یافتست از خود بخود است و اگر حضوریست هم از خود
بخود لِاَنَّ الحَادِثَ اِذَا قُوْرِنَ بِالْقَدِیْمِ لَمْ یَبْقَ لَهٗ اَثَرٌ درین موطن که موطن فنای
نفس است بر وجه کمال اطلاق کلمه انا عارف زائل مے شود و عارف از خود به انا نمے تواند
تعبیر کرد زیرا که بعد از نفاد نفس که مورد کلمه انا بود انا را موردے نماند که بران اطلاق یابد نه
باین معنی که انا بر حق اطلاق شود و خود را حق بیند که خودی در میان نمانده است و انانیت بر
کنده **سوال** هرگاه علم حضوری عین عالم باشد و آن علم بعد از کمال باصل خود که علم حضوری
واجب است ملحق می گردد و مقرر است که لحوق هر کمال باصل خود کائن است نه بامرے که مباین
اصل آن باشد لازم می آید که حقیقت هر شخص مبدا تعین او علم بود و حال آنکه صفات دیگر نیز
مبادی تعینات خلایق است چنانچه بطور حضرت ایشان ما قدسنا الله بسره الاقدس تکوین مبدا
تعین حضرت آدم است و کلام مبدا تعین حضرت موسیٰ و قدرت مبدا تعین حضرت عیسیٰ علی
نبینا و علیهم الصلوة والتسلیمات و جمعے که داخل ولایات این بزرگواران اند مبادی تعینات
شان جزئیات این صفات اند و جزئیات جزئیات این صفات علی تفاوت الدرجات **جواب**
حقیقت محمدی علی مصدرها الصلوة والسلام والتحیه چنانچه مقرر این طائفه است اجمال
حضرت علم است و حقایق سائر خلایق تفصیل این اجمال است پس نظر باین معنی توان گفت که
حقایق جمیع خلایق علم است چه همه خلایق ظهور و تفصیل آن حضرت است علیه وعلی آله الصلوة
والسلام غایة ما فی الباب آن حقیقت جملی را در مرتبه تفصیل حصص لاتحصی است باندازه کمالات
مفصله علم که در حضرت اجمال اندراج و اندماج داشتند پس حقیقت هر شخصے از اشخاص سوای آن
سرور علیه وعلی آله الصلوة والسلام حصه بود از حصص علم که تعلق علم در مرتبه تفصیل به کمالے
از کمالات مندرجه اجمال حاصل گشته است مثلاً مبدا تعین حضرت ابو البشر علی نبینا علیه الصلوة والسلام

حصہ است از علم کہ از تعلق آن بصفت تکوین کہ در اجمال مندرج بود بحصول پیوستہ است علیٰ ہٰذا القیاس سائر الحقایق لیکن چون تمیز میان حصص و حقایق با آن کمالات است حقیقت ہر شخصے مسمی بکمالے ازان کمالات کہ نسبت خاص با آن شخص دارد کہ سبب تمیز او شدہ است نمودہ آید پس علم اشرف صفات شد و برکات آن شامل جمیع موجودات آمد جواب دیگر آنکہ اتحاد شئے با شئے مستلزم آن نیست کہ شئ اول حقیقت شئ ثانی باشد چنانچہ خاصہ را با ماہیت نسبت اتحاد است با آنکہ از عوارض است اگر گویند برین تقدیر کہ علم ذات و حقیقت انسان خود حقایق جمیع موجودات را التفصیل حقیقت محمدی گفتن چگونہ راست آید چہ حقیقت محمدی علم است گوئیم در کار نیست کہ اجمال ذاتی تفصیل بود چہ انواع مندرجہ تحت حیوان را التفصیل ماشئے توان گفت ہر چند ماشئے ذاتی آن نیست و لو سلم گوییم کہ حقیقت محمدی را اجمال و کل ہمہ حقایق گفتن باعتبار اشتمال و جامعیت علم است مر آن حقایق را با آنکہ گوییم تواند بود کہ حقیقت محمدی عبارت از جمیع کمالات ذاتیہ بود کہ متعلق علم است علی وجہ الاجمال نہ نفس علم من حیث ہو لیکن چون دران مرتبہ علم را ازان کمالات تمیزے نیست و غیر از حضور و انکشاف امرے دران موطن ہویدا و مفہوم نہ لہٰذا آن مرتبہ را وحدت گویند و قابلیت محض خوانند و نیز علم را با معلوم بطور بسیاری از محققان اتحاد کاین است ناچار تعبیر ازان حقیقت بعلم نمودہ اند لہٰذا در مرتبہ تفصیل ہمان کمالات متمیزہ حقایق سائر اشخاص اند و برین تقدیر تقابل اجمال با تفصیل بے تکلف می افتد و بغیر آن نہ چنان و مؤید این توجیہ است کہ نزد حضرت ایشان با قدسنا اللہ سبحانہ بسرہ الاقدس حقیقت محمدی اجمال تعین وجودی است با تعین جبی کہ تعین علمی ازان بمراتب پایان است چنانچہ تحقیق آن در جاے دیگر ثبت یافتہ است اگر گویند کہ کلام بعضے اکابر ناطق است با آنکہ علم حقیقت انسان است چنانچہ مولوی قدس سرہ فرمود ؎

اے برادر تو ہمین اندیشۂ الخ

و از حضرت ایشان نیز در بعضے اوقات مثل آن مسموع گشتہ گوییم تواند بود کہ این اکابر

بر سبیل تجوز و مبالغه فرموده باشند یعنی عمده در تو همین فکر و اندیشه است باید که آن در
غیر مطلوب حقیقی مصروف بنود بلکه بتمام مصروف آنجناب مقدس گردد تحقیق درین مقام
آنست که حضرت ایشان باافاده نموده اند جائیکه فرموده اند ازین بیان لازم آید که
در علم حضوری هم صورت معلوم باوجود حضور نفس معلوم کاین است که حاضر نفس معلوم
خالص نیست اعتبارے در وی راه یافته است که از نفس بصورت آورده است الهم هر کس
باین دقت نرسد و تا بذات بحت وصل نشود بوصول هیچ کی این دقیقه را در نیابد انتهی مختصرا
ازین تقریر ظاهر شد که حقیقت محمدی در اصطلاح صوفیه اجمال حضرت علم را گویند و از فنای
این مقام هیچگونه اساءت ادب لازم نیاید و همچنان معنی اتحاد هم مذکور شد سلمنا که معنی اتحاد
فنا است چنانکه اتحاد بذات مطلق را فنا می گویند و میان اتحاد اعتبارے و حکمے و مغایرت
حقیقی و نفس الامر منافات نیست لیکن هرگاه توئی بر خیزد البته این معنی منافی وساطت و
حیلولت خواهد بود و این اتحاد را بعین توسط گفتن هرگز بخیال نمی آید و هرگاه این وصل بجهت
غلبه بیخودی و فنا دریافت این وساطت نمی تواند پس اگر او انکار وساطت نماید چه
باک خواهد بود نظیرش برائے توضیح پیش میکنم نگریستنی است که در سکنجبین سرکه و انگبین را باهم
بنوعے مخلوط می کنند که اشاره حسیه بسوی احدی ازین اجزا بعین اشاره بسوی دیگرے
می باشد مگر نمے توان گفت که سرکه انگبین گردیده یا انگبین بقلب ماهیت لباس سرکه پوشیده
آنچه ادعائے این معنی نموده شد که حقیقت محمدی را عارفان واسطه می دانند مبنی است بر
عدم اطلاع بر اصطلاح صوفیه کرام چنانکه مذکور شد **قال** قولکم انجا که اتحاد است معامله
بشرکت است این نیز خالی از غرابتے نیست چه شرکت دوئی را می طلبد و شریک در امرے
دو کس مے باشد و حقیقت اتحاد خود اصلاً بشرکت جمع نمی شود و بمعنی فنا و غیبت نیز که
اتحاد حکمی است فانی و غایب از میان رفت و حکم عدم گرفت شرکت از وے چه صورت دارد توسط را گفتند که دوئی
می طلبد شریک و شرکت نیز همچنین است **اقول** هرگاه حضرت مجدد توجیه کلام خود فرموده باشد پس ضرورت این معنی چه چیست

که آنرا التسلیم نساخته بمعنی دیگر محمول کرده قایل باستحاله شوند اتحاد بمعنی فنا است و شرکتے
که هست مثل شرکت خادم است با مخدوم ملاحظه فرموده شود اگر بتعبیت مخدومی خادمی سبارگاه
شاهنشاهی درآمد در شرکت منزل کلامی نخواهد بود مع فقدان التوسط زیراکه دریک محل جا گزیند
تحقیق مقام این است که مراد حضرت مجدد رحمة الله علیه صورت ثانی است مثلاً کسے در سیر سلوک
خود را بحقیقت محمدی متحد یافت و هر فیضے که می آید بیک حقیقت میرسد ظاهراً اما در ضمن او
حقایق دیگر هستند که بهمه میرسد پس معامله بشرکت گفتن راست شد و همین لفظ معامله قرینه
است چرا انصاف از دست داده شود ؎

کاش گردون از سرم بیرون برد سودای تو ‖ یا مرا صبرے دهد چندانکه استغنائے تو

قال قولکم طریقه جذبه را چون کشش از جانب مطلوب است و عنایت الٰهی متکفل حال طالب
است ناچار قبول وسائط نمی کند و در طریق سلوک چونکه انابت از جانب طالب است
از وجود وسایط چاره نبود این عین مدعاست و سخن بے دلیل است طریقه جذبه و مرادی
و محبوبی چنانکه سابق بیان رفت زیاده بر آن نیست که لطف الله تعالے بنده خود را پیش
از آنکه طلب کند و سلوک نماید جذب می کند و انجذاب مبهم اجمالی است که بدان سلوک آسان
می گردد و قرب و وصول و حصول مراتب و مقامات آن بعد از سلوک حاصل می گردد و این
منافات بوجود وسائط آرد بلکه چون جذبه تنها کار نمی آید و سلوک بے وسایط نمی باشد
لازم آید وجود وسایط چنانکه مقرر قوم است و خود هم گفته اند که در نفس جذبه هر چند وسائط در کار
نیست اما تمامی آن منوط به سلوک است که اگر سلوک نباشد جذبه ناتمام و ابتر است اقول
این کلام از اول تا آخر مخدوش است خدشه اول هرگاه حضرت مجدد رحمة الله علیه درین
باب مناط کلام بر عوارف شیخ الشیوخ نهاده و این تقریر همان است که از عوارف منقول شد
پس این را عین مدعا و سخن بے دلیل گفتن از داب مناظره بعید است برای ناقل کلام شیخ
الشیوخ دلیلے است کافی معهذا هر که قدم در بادیه عشق نهاده و ادراک اتفاق ملاحظه ناز و نیاز

معشوق افتادہ است نیک می داند کہ ہرگاہ جذب از جانب مطلوب است ضرورت وساطت
نمی باشد مطلوب را جذب طالب بیک اشارہ چشم کافی است ؎

حکایت کنانند ولب ہا خموش		ودو تن را کہ باشد بہم جان وہوش

خدشہ دوم این کلام معترض رحمۃ اللہ علیہ مخالف آن است کہ پیش ازین بہ تعریف
مجذوب سالک برنگاشتہ چہ در تعریف لفظ نخست تحریر فرمودہ کہ بمعنی بیواسطہ است
فَتَذَکَّرْ مَا سَلَفَ، خدشہ سوم کشش مطلوب را ذریعہ آسانی سلوک تصور بدان ترقی
معکوس است ونہ صرف منافی عقل است بلکہ نقل خلاف آنست کما مر کلام السہروردی رحمۃ اللہ علیہ
فی تحقیق الْمُرَادِ وَالْمُرِیْد، خدشہ چہارم قرب ووصول وحصول مراتب ومقامات مرادین
را منوط بر سلوک داشتن ہم غلط است کما مر خدشہ پنجم آنچہ نوشتہ شدہ کہ چون جذبہ تنہا
بکار نمی آید وسلوک بی وسائط نمی باشد لازم آید وجود وسایط محمول است بر عدم فہم کلام حضرت
مجدد رحمۃ اللہ علیہ درین مقام چہ از سلوک معنی مصطلح متصوفین مراد نیست بلکہ مراد از سلوک
اتیان شریعت است از توبہ وزہد وغیرہا چنانکہ خود حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ بان تصریح
فرمودہ وَالْعَجَبُ خِفَائُہٗ عَلَی الْمُعْتَرِضِ مَعَ تِبْیَانِ مَعْنَاہُ اندرین صورت ادعای
لزوم وسایط دعوی باطل است والعجب کل العجب کہ معترض در نقل عبارت تحریف فرمودہ
عبارت اینست اگر سلوک کہ عبارت از اتیان شریعت است از توبہ وزہد وغیرہا با جذبہ
منضم نگردد جذبہ ناتمام وابتر است بسیاری از ہنود وملاحدہ را دیدہ ایم کہ جذبہ دارند اما
چونکہ بمتابعت صاحب شریعت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام متحلی نگشتہ اند خراب وابتر اند وغیر
از صورت جذبہ نصیبے ندارند انتہی اگر این عبارت سالم النقل می فرمود یا بامعان نظر آن را
مطالعہ می کرد بنای اشکال منہدم می شد غرض اینست کہ متابعت شریعت موقوف علیہ مرادین
است واین مستلزم وسائط نیست وَمَا ھُوَ مُسْتَلْزِمٌ لِلْوَسَائِطِ لَیْسَ بِمُرَادٍ ھٰھُنَا فَارْتَفَعَ الْاِشْکَالُ
وَاللّٰہُ اَعْلَمُ بِحَقِیْقَۃِ الْحَالِ اگر گویند کہ احتیاج در طریقہ جذبہ بسلوک وسائط پیش از وصول است وبعد

از وصول بر طرف می شود بخلاف طریقه سلوک که انجا بعد از وصول نیز واسطه می ماند چنانکه
گفته اند که در طریقه جذبه اگرچه بتوسط متابعت شریعت که عبارت از سلوک است وصول مطلوب
میسر شود بیواسطه حلول امرے خواهد بود گوییم چه دلیل است برین دعوی مفهوم جذبه وحصول
طریقه وے خود مقتضی این نیست چنانکه معلوم شد و مدعاے دوم که در طریقه سلوک از وسایط
چاره نبود ما را که قایل بوجود توسطیم مطلقاً دخل در آن مناسب نیست ولیکن بطریقه بحث و
مناظره گفته آید که چرا انجا هم بعد از وصول بوجود وسائط واسطه بر طرف نشود بوجود جذب
بعد از سلوک بلکه همچنین باید بقول ایشان که خاصیت جذبه عدم وسایط است وسقوط
انها است و در کلام شما نیز اشاره به آن واقع شده است انجا که گفته اند در طریق سلوک از شیوخ
هر که در میان آمده است متوسط وحاجب شهود سالک است وای اگر در آخر حال جذبه تدارک
ننماید یعنی وسایط از میان بر ندارد حاصل انکه در طریقه جذبه وسلوک هر دو پیش از وصول
وسایط در کار است وانکه در طریقه جذبه بعد از وصول وسایط ساقط گردد و در طریق سلوک
میماند تحکم است چرا به هر دو جا باقی نماند وچرا در هر دو جا ساقط نگردد سخن در همین جا است واگر
گویند که این امر کشفی و وجدانی است بحث فایده ندارد آن چیز دیگر است اما شما مقید باستدلال
شده اید و توجیه نموده اید که چون در طریقه جذب کشش از جانب مطلوب است وعنایت الهی
متکفل حال طالب است نا چار قبول وسایط نمی کند و در طریق سلوک چون انابت از طالب
است از وجود وسایط چاره نبود وخود جذب وسلوک بهر دو تقدیر فرق بتاخر وتقدم فایده
ندارد واگر گویند مدعا و دلیل هر دو کشفی است چنانکه یکبار سی از شما مثل این سخن شنیده شده
است این گریزگاه خوب است وبعد ازان در اثبات عدم توسط وتقریران طرف دیگر بیان
کرده اند یکے وصول از راه معیت که حق را با بنده است نا چار بے توسط امری خواهد بود
مناسب معیت است واگر واسطه است در سلسله تربیت است که عبارت از سلوک است
اقول این قول سرتا پا مخدوش است ومبنی است بر عدم فهم معنی جذب وسلوک وتوسط

خدشہ اول ہرگاہ حضرت معترض در مفہوم جذبہ لفظ نخست تحریر ساختہ پس مفہوم جذبہ وحصول وے مقتضی عدم توسط است ۵

خوش آن مجلس کہ انجا تو بہ خود چون کنم ظاہر
مرا ساقی گریبان گیرد وے درگلو ریزد

خدشہ دوم حصول کدامی امر بدون واسطہ محل استبعاد نیست اگر بکتب قوم رجوع نمودہ آید آشکارا میتوان شد کہ در بعض امور توسط را بار نیست وایجاب جزئی تناقض سلب کلی است امام شعرانی در مقدمہ طبقات می آرد وَكَانَ الشَّيْخُ اَبُو يَزِيْدَ الْبِسْطَامِيُّ[له] رَحِمَهُ اللّٰهُ يَقُوْلُ لِعُلَمَاءِ عَصْرِهٖ اَخَذْتُمْ عِلْمَكُمْ مِنْ عُلَمَاءِ الرُّسُوْمِ مَيِّتًا عَنْ مَيِّتٍ وَاَخَذْنَا عِلْمَنَا مِنَ الْحَيِّ الَّذِيْ لَا يَمُوْتُ در فتوحات مکیہ نیز این حکایت منقول است این کلام بسطامی رحمۃ اللہ علیہ ناطق است بر عدم توسط امام شعرانی در یواقیت میفرمایند[له] فَاِنْ قُلْتَ فَهَلْ يَكُوْنُ الْاِلْهَامُ بِلَا وَاسِطَةٍ فَالْجَوَابُ نَعَمْ قَدْ يُلْهَمُ الْعَبْدُ مِنَ الْوَجْهِ الْخَاصِّ الَّذِيْ بَيْنَ كُلِّ اِنْسَانٍ وَبَيْنَ رَبِّهٖ عَزَّ وَجَلَّ فَلَا يَعْلَمُ بِهٖ مَلَكُ الْاِلْهَامِ لٰكِنَّ هٰذَا الْوَجْهَ يَتَسَارَعُ النَّاسُ اِلٰى اِنْكَارِهٖ وَفِيْهِ اِنْكَارُ مُوْسٰى عَلَى الْخَضِرِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فَعُلِمَ اَنَّ الرَّسُوْلَ وَالنَّبِيَّ يَشْهَدَانِ الْمَلَكَ لِرُؤْيَةِ بَصَرٍ وَغَيْرُ الرَّسُوْلِ يُحِسُّ بِاَثَرِهٖ وَلَا يَرَاهُ فَيُلْهِمُهُ اللّٰهُ تَعَالٰى بِوَاسِطَتِهٖ مَا يَشَاءُ اَوْ يُعْطِيْهِ مِنَ الْوَجْهِ الْخَاصِّ بِارْتِفَاعِ الْوَسَائِطِ وَهٰذَا اَجَلُّ الْاِلْقَاءِ وَاَشْرَفُ وَيَجْتَمِعُ فِيْ هٰذَا الرَّسُوْلُ وَالْوَلِيُّ

له شیخ بایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ می گفت بہ علمای زمان خود کہ شما علم خود از علمائے رسوم حاصل کردہ اید کہ یکے بعد دیگرے مردہ اند ومن علم خود را از زندہ حاصل کردہ ام کہ ہرگز نمیرد یعنی اللہ تعالے حاصل کردہ ام ۱۲ له اگر بگوئی کہ آیا الہام بدون واسطہ می باشد جواب آنست کہ بدون واسطہ می باشد گاہے الہام بندہ را مے شود بوجہ خاص کہ در انسان و خداوند تعالے مے باشد فرشتہ الہام راہم بآن خبر نمی باشد مگر مردمان بانکارش متوجہ شوند ودرین انکار موسی است بر خضر علیہ السلام پس دانستہ شد کہ رسول ونبی بچشم سر فرشتہ را می نگرند وغیر رسول نشانہائے فرشتہ می یابند ونمے نگرند ۱۲

ہرگاہ الہام بلا واسطہ شود و درین محذوری عاید نگردد پس اگر در جذب ہم واسطہ نباشد چہ
باک بود شیخ عبدالکریم جیلی در کتاب مناظر الہیہ می نویسد اَلتَّجَرُّدُ عَنِ الْاَسْمَاءِ وَالصِّفَاتِ
یَکُوْنُ ھُوَ فِیْ نَفْسِہٖ ذَاتًا سَاذَجًا فَلَا یَکُوْنُ بَیْنَہٗ وَبَیْنَ ذَاتِ اللّٰہِ تَعَالٰی وَاسِطَۃُ اِسْمٍ وَّلَا صِفَۃٍ
و در موضع دیگر ازین کتاب می نویسد وَھُوَ مَعَ الذَّاتِ وَکُلَّمَا تَجَلّٰی عَلَیْہِ صِفَۃٌ
سَاحَجَ عَنْھَا اِلَی الذَّاتِ بِمَا ھُوَ اَکْمَلُ مِنْھَا وَفِیْ ھٰذَا الْمَشْھَدِ رَاَیْتُ الْاِمَامَ
اَبَا الْحُسَیْنِ النُّوْرِیَّ وَمَعْرُوْفَ الْکَرْخِیَّ وَجَمَاعَۃً مِّنَ الْمَشَایِخِ این عبارت بدیدۂ امعان نگریستنی است
کہ چہ قدر حجاب وساطت رامی درد قطب ابن محی قدس سرہ در مکتوبات خود می نویسد کہ ہر
مقصود را با حق تعالے دو راہ است در یک راہ واسطہ میان بندہ و حق ثابت است
و در راہ دیگر ہیچ واسطہ درمیان نیست این بعینہ ناظر بہمین تحقیق است کہ حضرت ایشان
نوشتہ اند کہ واسطہ در راہ سلوک است نہ در راہ جذبہ چون اقوال ائمہ فن بسماعت در
آمد پس گوش شنیدنی است کہ مفہوم جذبہ وحصول طریقہ وے مقتضی عدم توسط است چنان
مفہوم سلوک وحصول طریقہ وے مقتضی توسط جذبہ بمعنی کشیدن است چون مطلوب طالب را بہ
توجہ خاص بسوے خویش کشد احتیاج توسط چیست البتہ طالب را بوصول مطلب احتیاج
نردبان و توسطی افتد ہرگاہ سلوک وصل مطلوب شود تا آنکہ جذب نباشد بدون توسط چارہ
نبود ہرگاہ جذب پدیدار آمد پس رفع توسط از جذب خواہد بود نہ از غض سلوک برای تصدیق
قلب این مسئلہ را بعالم ظاہر در بار سلاطین چرا قیاس نکنند و چرا بر حالات ملوک نظر نہ اندازند
کہ ہمہ امیدوارے را شوق لقاے بادشاہ برای انجاح حاجات وعرض معروض در سرے
افتد اول اسبابے کہ برای حصول ملازمت سلطانی مقرر است از جامہ و بیمہ و دستار و قبا و
عبا تیار کنانیدہ برتن خود راست می کند و کمر را از کمر بند زرین محکم برمے بندد و نذر برای
سلطان مہیا میدارد و ببارگاہ وزیر رسا سے حاصل می کند چون وزیر دران سامانے
و لیاقتے کہ برای حضوری بہ پیش سلاطین درکار می باشد ملاحظہ می فرماید موقع یافتہ بہ پیش

سلطان عرض می دارد سلطان او را طلب می سازد و او با وزیر تا وقت دربار حاضر می باشد
بازا و را باریابی حاصل نمی شود اگر حاصل میشود بهمین طور که همراه وزیر رفت و واپس آمد مگر
سلطان را بوی میلانی خاص نمی باشد و نه بطور خود او را اجازت حضوری می باشد گاهی
شخصی با طاعت وزیر طبیعت وزیر را چندان بخویش مائل می کند که وزیر بدرگاه سلطانی
چنان عرض میدارد که این شخص لیاقت آن دارد که او در سلک خاص محرمان و جلیسان
سلطانی منسلک کرده آید پس سلطان بوساطت وزیر یا بطور خود او را طلب داشته از خواص
و محرمان و جلیسان خویش میسازد پس درین هر دو صورت هیچ محذور شرعی یا عرفی نیست اگر
نیک ملاحظه رود اول نظیر سلوک است و ثانی طریق جذب این نظیر برای تفهیم شخصی که از کشف
بهره ندارد و بسند است اگر چشم بینا داشته باشد این معنی او را از کشف و وجدانیات من قبیل
مرئیات خواهد بود چون حالت جذب و سلوک متفاوت است و هر دو متقابل بوده اند پس چگونه
حالت یکی از ان مثل دیگری خواهد بود یعنی اگر واسطه باشد در هر دو جا و اگر ساقط شود در هر دو
جا بلکه در سلوک واسطه خواهد بود نه در جذبه خدشه سیوم کشفی بودن اصلا گریزگاه نیست
چنانکه معقولات از اوهام مدرک نه شود و موهومات در دام خیالات در نه آید و تخیلات به
ضبط حواس نرسد امری که بعین یقین معاینه کرده می شود ادراکش بعلم الیقین از دائره امکان
خارج باشد حضرت معترض در رساله تحصیل التعرف از شیخ عبدالوهاب نقل فرموده مبنی العلم
علی البحث والتحقیق و مبنی الحال علی التسلیم والتصدیق و حضرت خواجه محمد پارسا در تحقیقات
می فرماید بعد از ان علوم خواطر و علوم مشاهدات و مکاشفات که علم اشارت عبارت از ان علوم
است پدید آید و این ان علوم است که طایفه متصوفه بدان مخصوص گشته اند بعد از جمع حصول
سائر علوم مذکوره اما این علوم را بدان سبب علوم اشارت خوانند که از مشاهدات قلوب و مکاشفات
اسرار عبارت نتوان کرد چه در تقریر نگنجد بلکه معرفت این علوم بمنازلات و مواجید که در باطن
سالک طالب پدید آید توان یافت و حقیقت این علوم را جز آنکس که بمقام مشاهده و مکاشفه

سـ۱۵ یعنی علم بر بحث و تحقیق است و مبنی حال بر تسلیم و تصدیق ۱۲

رسیدہ بود و این معانی حال او شدہ نتواند شناخت و ادراک نتوان کرد سعید بن مسیب روایت
کرد از ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ قال[۵۱] قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اِنَّ مِنَ الْعِلْمِ
کَہَیْئَۃِ الْمَکْنُوْنِ لَا یَعْلَمُہَا اِلَّا اَہْلُ الْمَعْرِفَۃِ بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ فَاِذَا نَطَقُوْا بِہٖ لَمْ یُنْکِرْہُ اِلَّا اَہْلُ الْغِرَّۃِ بِاللّٰہِ سُبْحَانَہٗ
و عبد الواحد بن زید گفت از حسن بصری سوال کردم کہ علم باطن چیست حسن گفت از حذیفۃ
الیمان پرسیدم از علم باطن او گفت کہ از رسول صلی اللہ علیہ وسلم پرسیدم از علم باطن فقال[۵۲]
رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ سَأَلْتُ جِبْرَئِیْلَ عَلَیْہِ السَّلَامُ عَنْ عِلْمِ
الْبَاطِنِ فَقَالَ جِبْرَئِیْلُ عَلَیْہِ السَّلَامُ سَأَلْتُ اللّٰہَ جَلَّ ثَنَاؤُہٗ عَنْ عِلْمِ الْبَاطِنِ فَقَالَ ہُوَ
سِرٌّ مِنْ اَسْرَارِیْ اَجْعَلُہٗ فِیْ قَلْبِ عَبْدِیْ لَا یَقِفُ عَلَیْہِ اَحَدٌ مِّنْ خَلْقِیْ **قال** و گفتہ اند کہ
راہ معیت یکے از طرق جذبہ است انتہی پوشیدہ نماند کہ ہرگاہ راہ معیت یکی از طرق جذبہ
باشد و قرار یافت کہ در طریق جذبہ از سلوک چارہ نیست پس در طریق معیت برای حصول
نیز سلوک درکار خواہد بود و از وسایط ناگزیر و کلام در وے ہم چنان خواہد بود کہ در طریق
جذبہ گذشت **اقول** این تقریر خارج از داب مناظرہ است تقریر معیت را حضرت مجدد
رحمۃ اللہ علیہ از حضرت خواجہ رحمۃ اللہ علیہ نقل میفرمایند و بر ناقل تصحیح است نہ نقض بر
تقدیر تسلیم گفتہ شود کہ درین شک نیست کہ راہ معیت یکے از طرق جذبہ است و
در جذبہ از سلوک چارہ نیست پس در راہ معیت از سلوک یعنی تبعیت چارہ
نخواہد بود مگر سلوک مصطلح موقوف علیہ یا متوسط جذب نمی باشد وَمَنِ[۵۳] ادَّعٰی فَعَلَیْہِ
الْاِثْبَاتُ **قال** دیگر مثال ظل با اصل نمودہ اند کہ ہم طریقے است اگر بعنایت الہی ظل را

---

[۵۱] فرمود رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم کہ بعضے از علم مثل ہیئت نہان داشتہ شدہ است کہ آنرا بجز اہل معرفت کسے
نہ داند ہرگاہ اہل معرفت بان کلام کنند انرا کسے انکار نہ کند مگر شخصے کہ او را نا آشنائی باشد بہ خدا وند کریم ۱۲ [۵۲] گفت
رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کہ از جبرئیل علیہ السلام پرسیدم کہ علم باطن چیست گفت من از زین از باری تعالی پرسیدم گفت
او راز بسیط راز ہای ما کہ در قلب بندہ خود می اندازم بران کسے مطلع نمی شود ۱۲ [۵۳] و ہر کہ دعوی کند بر وے اثبات است ۱۲

باصل میلے پیدا شود کششے بوے ہویدا گردد وآن ظل را باصل وصولی حاصل شود ہر آئینہ
بے حیلولت امری خواہد بود چون آن اصل اسمے از اسماء الہی است ناچار در میان اسم
و مسماے وی حایلی نخواہد بود و وصول ظل ازین راہ باصل الاصل کہ مسمای آن اسم
است بے واسطہ امری خواہد بود انتہے پوشیدہ نماند کہ ظاہر آن است کہ این نیز از طرق
جذبہ خواہد بود چنانکہ در طریق معیت پس این نیز محتاج بہ سلوک خواہد بود چنانکہ طریق
جذبہ اینجا نیز ہمان کلام است کہ آنجا است دیگر کشش ظل باصل مسلم و اتصال اسم با مسمی
نیز ہمچنین اما وصول ظل باصل الاصل کہ مسماے ان اسم است چرا بواسطہ ان اسم نباشد
بَلِ الْاَمْرُ کَذٰلِکَ **اقول** آنچہ دعوے ظہور نمودہ شد در محل خفا است محتمل است کہ این غیر
طریق جذبہ باشد چہ در جذبہ کشش از اصل باشد و این کشش از ظل است باصل فَاِذَا جَاءَ
الْاِحْتِمَالُ بَطَلَ الْاِسْتِدْلَالُ و اگر تسلیم نمودہ شود کہ این از طریق جذبہ است پس چون نفس جذبہ
را توسط سلوک درکار نیست این را ہم درکار نخواہد بود باے حال اینجا نیز ہمان کلام است
کہ آنجا است بہ عقل ہیچ عاقل نمی رسد کہ اسم از اسماے الہی را اصل چیزے قرار دہند و گویند
کہ در وصول آن چیز با مسمای آن اسم این واسطہ است بر تقدیر تسلیم مراد از عدم حیلولت
آن است کہ پردہ شہود نہ شود ہمچنانکہ در توسط نبی صلے اللہ علیہ وسلم گفتہ شد نہ آنکہ اصلا و
قطعا واسطہ نباشد **قال** قولکم ایضا ہر کہ را اصل ذات است تعالی بہ وصول ہیچی توسط و
حیلولت امرے در حق او مفقود است و ہرگاہ در صورت وصول بحضرت ذات سبحانہ حیلولت
و حجابت صفات واجبی مرتفع گردد حیلولت و حجاب غیر ذات چہ گنجایش دارد انتہی پوشیدہ
نماند کہ امرے مقرر است کہ صفات پردہ ذات است کہ ہرگز نمی افتد اگر یک پردہ برخاست
پردہ دیگر می نشیند ذات را جز در پردہ صفات نمی توان دید و مشہود کرد و دریافت لیکن
صاحب شہود ذات را بجہت غلبہ انجذاب توجہ تمام بسوی او و صفات ملحوظ و منظور نمے
افتد و بہر تقدیر پردہ در میان است دریابد یا در نیابد **اقول** کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ

صفات پردہ ذات است

براصول صوفیہ است خصوصاً نقشبندیہ کہ طالبان خود را بذات بحت بدون ملاحظہ صفات
متوجہ می گردانند و صفات را نہ ماسوے می انگارند چنانکہ در حدیث اَللّٰھُمَّ اِنِّیْ اَعُوْذُبِكَ
مِنْكَ بآن اشارت شدہ است البتہ فہم این معنی بر کسیکہ مذاق صوفیہ ندارد خیلے دشوار است
اکنون بگوش حقیقت نیوش شنیدنی است کہ این کلام منقوض است تسلیم نمی کنم کہ صفات پردہ
ذات است کہ ہرگز نمی افتد و اگر یک پردہ برخاست دیگرے می نشیند و ذات را جز در پردہ صفات
نمی توان دید ذات حق سبحانہ تعالے کافیست از اعتبار صفات بلکہ مستغنی است از نفس
صفات یعنی انچہ بر صفات مترتب می شود ذات مجرد از صفات در ترتیب آن کافیست مثلا
امورے کہ بصفت حیات و علم و قدرت و ارادہ وابستہ است اگر این صفات اصلاً متحقق نشوند
ذات تنہا کار آنہا کند نہ بآن معنی کہ صفات اصلا موجود نیستند یا در علم موجودند نہ در خارج چہ
این مخالف قول اہل سنت است بلکہ صفات باوجود استغنا ذاتی موجوداند در خارج
بوجود زاید بر ذات عز سلطانہ کما ہو مذہب اہل الحق این بمثالے واضح گردد گوئیم آب بالذات
از بلندی احتراز نمودہ بہ پستی مایل است و این میل را میل طبعی مے گویند پس ذات آب
کار علم و حیوۃ و قدرت و ارادہ مے کند چہ اگر علم می داشت ہم بہ پستی می آمد و کار ارادت
کہ تخصیص احد المتساوین است نیز کرد و ازین حرکت ارادیہ کار حیوۃ قدرت ہم شد و ہمین
آب چون در مرتبہ تنزل خبر و حیوان می گردد باوجود این میل طبعی بصفات زائدہ ہم متصف
می شود این امور را باوجود صفات طبعیہ زایدہ ہم مے کند وَلِلّٰہِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰی ذات
عز شانہ باوجود استغنا ذاتی و کفایت او از صفات در مرتبہ الوہیت بصفات زائدہ موجودہ
متصف می گردد و امورے کہ ذات در تحصیل آن کافی بود باین صفات از قوۃ بفعل مے
آرد پس چنانکہ در آب مجرد از صفات نمیتوان گفت کہ صفات او عین ذات اویند بلکہ آنجا
ذات است و بس صفت اصلاً گنجایش ندارد ہمچنین در ذات واجب تعالے نمی توان گفت کہ
صفات عین ذاتند چہ آنجا صفت نیست تا بعینیہ حکم کردہ شود و چون اعتبار صفت امد عینیہ برطرف

شد اگرچه اعتبار علمی باشد پس واضح گشت که سخن متکلمین و اثبات صفات زایده موجوده
در واجب تعالی درست تر است از سخن بعض صوفیه که بعینیه صفات قائلند صفات زاید
موجوده اثبات نمی کنند تنبیه حکم بعینیه صفات و نفی زیادتی آنها بر ذات عز شانه مبنی بر عدم
وصول است بحقیقة الحقایق چه ذات تعالی هنوز در پرده این صفات مشهود این جماعت است
و چون ذات را در آئینه صفات می بینند بحکم اختفاء مراة صفات از نظر اینها مختفی می گردند
حکم بعدم آنها می کنند و اگر شهود ایشان ازین پرده برآمد صفات از ذات جدا می دیدند
و حکم بوجود آنها می کردند و همین سر است در حکم کردن ایشان بوحدة وجود زیرا که شهود
ایشان از پرده نه برآمده است بلکه در پردهٔ ماسوی است لاجرم ماسوی از نظر شان تمام مختفی
شده است این اختفا بحکم عدمیت آن رسانیده و چون در مراة شهود مراة مفقود است و علم
است و علم آن موجود در ماسوای نیز باعتبار این دو حالت نفی وجود خارجی و ثبوت علمی کرده
اند لهذا فنای ایشان اتم نمی شود به شعور ماسوی می ماند و شهود آن برطرف می شود عدم شعور
ماسوی وقتی متحقق شود که شهود ایشان از مراة ماسوی تمام برآید و لیس فلیس بقاء
ایشان نیز اکمل نیست چه اکملیت آن باعتبار اتمیت فنا است این جماعت بعد از بقا خود را
حق می یابند و منشار این علم نیز سکر است اگر بکمال بقا مشرف می گشتند خود را چنانکه هستند می دیدند عبد
مملوک لا یقدر علی شیء همین جماعت در جمادات نیز اثبات علم و قدرت و سایر صفات می کنند و ثبوت آنها
باعتبار سریان فی اتی می دانند وَهُوَ سُبْحَانَهُ لَا يَتَجَزَّىٰ فِي شَيْءٍ وَإِحَاطَتُهُ بِالْأَشْيَاءِ إِحَاطَةٌ عِلْمِيَّةٌ
والذات المنزه لا نسبة له مع العالم اصلا الا انه خالقهم ورازقهم ومولاهم
در حقیقت این سخن بالا مذکور شده در بحث ذات آب میل طبعی آن ها ایشان باندازه علوم خود برنگ دیگر
حکم نموده اند وَاللّٰهُ يُحِقُّ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ منقول است در مجلس خواجه
یوسف همدانی که پیر حضرت خواجه عبدالخالق غجدوانی است که سر حلقه سلسله حضرات خواجها
است قدس الله تعالی اسرارهم روزی از احوال بعضی اعزه شخصی مذکور ساخت فرمودند یک

خیالات تربی بها اطفال الطریقة بالجملہ احکام شرعیہ و علوم ماخوذہ از مشکوٰۃ خاتمیہ
این خیالات اند کہ ان طفلان طریقت پروردہ میشوند ۱۲
علی صاحبہا الصلوٰۃ والتحیہ علی ظواہرہا المرادۃ ونصوصہا المستفادۃ بر مرکز عدالت و استقامت
اند و خلاف انہا ولو کان بالتوجیہ والتاویل او بالکشف مستلزم اعوجاج و بے استقامتی است
قال سبحانہ اِنَّ ہٰذا صِراطی مُستقیماً فاتَّبِعوہُ ولا تَتَّبِعوا السُّبُلَ انتہی چنانچہ در مکاشفات
غیبیہ مذکور است ہرگاہ صفات زاید بر ذات باشد پس پردہ ذات نبود و ذات بدون پردہ صفات
مشاہد گردد وانچہ این معنی در رموزات قوم نگاشتہ شدہ مرجوع است در ہمین رسالہ جاے
دیگر می فرماید زیادتی شیون بر ذات تعالی شانہ بمجرد اعتبار است و زیادتی صفات بر ذات عز
سلطانہ بوجود خارجی است زیرا کہ صفات در خارج موجود اند بوجود زاید بر ذات کما ہو مذہب
اہل الحق و فرق درمیان شیون و صفات بسیار دقیق است کمل محمدیان را برین فرق اطلاع
است و بسیاری ازین طائفہ بواسطہ عدم علم باین فرق شیون را ہمین صفات دانستہ منکر وجود
صفات فی الخارج گشتہ اند وہو کما تری مخالف اہل السنۃ والجماعۃ رضوان اللہ تعالی علیہم
اجمعین این حقیر فرق مذکور را بتفصیل و بعضے از مسودہاے خود نوشتہ است و بہ تنظیر
و تمثیل روشن ساختہ المقصود شیون دخل دائرہ اصل اند ہیچ ظلیتے باینہا راہ نیافتہ قابلیاتے
کہ در تحت این شیون اند کالطفلان اند مر این شیون را حقایق محمدیان است علی حسب
تفاوت درجاتہم و مراتبہم حقیقت محمدی اجمع جمیع اینہا است علی مظہرہا الصلوات والتحیات
والتسلیمات والبرکات او علی الکمل نہایت عروج اقطاب ایشان تا نہایت مرتبہ قابلیتہ اولی
است کہ حقیقت محمدی است صلوٰۃ اللہ تعالی وسلامہ علیہ و مقام این اقطاب گویا در
نقطہ مرکز این قابلیتہ است ہر قطبے باشد مدار یا ارشاد و چون فرود می آید از ہمانجا فرود می
آید ایشان را ترقی ازان مقام تا مقام فوق نیست اگر واقع است بعضے را فی الجملہ واقع است
و ترقی ازان مقام و وصول در دایرہ اصل مخصوص بافراد این امت است رضوان اللہ تعالی
و تقدس علیہم اجمعین و تا مقام فردیت نرسد ازین کمال بے حاصل است آرے بعضے کمل را بواسطہ

صحبت افراد و تاثیر آن در ایشان ازان کمال بهره میرسد بے آنکه بمقام فردیت برسند و بے
آنکه داخل دائرهٔ اصل گردند چه این دخول مخصوص بافراد است اما نصیبے ازان مقام دیگران هم
بواسطهٔ مناسبت بافراد حاصل است و در افراد نیز تفاوتها بسیار است بعد از دخول در
دائرهٔ اصل چه شیون نیز داخل دایره اند اگرچه عین ذات اند اما بالاعتبار المحض زیادتی در
ایشان حاصل است ؎

فراق دوست اگر اندک است اندک نیست	درون دیده اگر نیم موست بسیار است

شهود ذات همه را حاصل است خواه در مرتبهٔ شیون است خواه اصل ذات لَعَلَّ اِلْکَانُوْا دَاخِلِیْنَ
فِیْ تِلْکَ الدَّائِرَةِ لفظ شهود وغیره از تنگے عبارت است والا شهود در ان موطن گنجائش
نیست و ایضاً صورت آن کیفیت خاص در عالم مثال بصورت شهود و نگرانی متمثل است و
بآن اعتبار این الفاظ و امثال آنها اطلاق کرده می شود نگرانی مذکور نیز بے دخول در دائرهٔ اصل
متصور نیست طایفهٔ که غیر داخل اند و از مراتب ظلیه تمامها گذشته اند شهود اینها دائرهٔ اصل
است که جامع حضرت ذات تعالی شانه و شیونات اند شهودات فقط بے مشارکت شیون مخصوص
بافراد است باید دانست که واصلان ذات ازین بزرگواران که بافراد ملقب اند نیز اقل قلیل
اند اکابر صحابه و ائمهٔ اثنی عشر از اهل بیت رضوان الله تعالی علیهم اجمعین باین دولت فایز اند
و از اکابر اولیاء الله غوث الثقلین قطب ربانی محی الدین شیخ عبد القادر جیلانی است قدس الله
تعالی سره الاقدس باین دولت ممتاز اند و درین مقام شان خاص دارند که اولیاء دیگر ازان
خصوصیت قلیل النصیب اند و همین امتیاز فضل باعث شان ایشان شده است که فرموده اند
قَدَمِیْ هٰذِهٖ عَلٰی رَقَبَةِ کُلِّ وَلِیِّ اللّٰهِ اگرچه دیگران راهم فضایل و کرامات بسیار است اما قرب ایشان
بآن خصوصیت از همه زیاده تر است در عروج بآن کیفیت کسے با ایشان نمیرسد با اصحاب و ائمه
اثنی عشر درین باب مشارکت کند ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ
الْعَظِیْمِ وَمَنْ بَعْدِ هٰذَا مَابِدُ فِیْ صِفَاتِهٖ وَمَا کِتْمَهُ اخطے لدیه واجمل

انتهی قاضی ثناء الله[۱] پانی پتی در ارشاد الطالبین میفرماید هرچند صفات حقیقیه حق تعالی هفت اند یا هشت اند چنانچه علمای کلام بدان تکلم کرده اند اما جزئیات آن صفات و غیرها نهایت ندارند حق تعالی می فرماید وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِن بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ یعنی اگر تمام اشجار زمین قلمها شوند و دریا و هفت دریای دیگر این چنین سیاهی باشند کلمات الهی بپایان نرسد یعنی کلمات مدح که بر صفات و کمالات دلالت دارند تمام نه شوند چنانچه سعدی گفته

نه حسنش غایتے دارد نه سعدی را سخن پایان	بمیرد تشنه مستسقی و دریا همچنان باقی

چنانچه صفات حق تعالی غیر متناهی اند ظلال صفات هم غیر متناهی اند حق تعالی می فرماید آیه مَا عِندَكُمْ يَنفَدُ وَمَا عِندَ اللَّهِ بَاقٍ یعنی هرچه نزد شما است فانی است و هرچه نزد خدا است باقی است پس اگر در ولایت صغری و مراتب ظلال کسے به تفصیل سیر کند ابدالآباد منقطع نشود ولیکن هر کس در مراتب ظلال هر قدر که در حق او مقدر است سیر می کند ظل سا نظلے باشد و آن را ظلے دیگر در مرتبه ثانیه و ثالثه و رابعه الی ما یشاء الله می باشد صوفی در مرتبه ترقی عروج کرده باصل خود میرسد و در آن فانی میشود و از آن ترقی کرده در اصل آن فانی میشود همچنین هر ظل که میرسد خود را در آن فانی و مستهلک می بیند و بوجود آن باقی مے ماند همچین

[۱] نقشبندی مجددی بود و از خلفاے کبار حضرت مرزا جان جانان رحمة الله علیه نسب وے بجلال الدین پانی پتی مے رسد قاضی در علوم عقلی و فضلی و کمالات ظاهری و باطنی از ممتازان وقت بود تفسیر مظهری از عمده یادگار او ست این چنین تفسیرے در هند نگاشته نشده ما لا بد منه ارشاد السالکین تذکرة الموتی و القبور از تصانیف او ست ارشاد السالکین و دیگر رسایل تصوف او در تحقیق معارف حضرت مجدد رحمه الله بوده است قاضی رساله بجواب ایرادات شیخ عبد الحق دهلوی نگاشته محتوی تحقیقات نگر در مطالعه فقیر نه درآمده شنیده شد که در رامپور پیش بعض اکابر موجود است شعر دادیم ترا گنج مقصود نشان گر ما نرسیدیم تو شاید برسی ؎ قاضی در اوائل حال مرید شیخ الشیوخ محمد عابد نقشبندی مجددی شده به توجهات وی به فنای قلبی رسیده باز حضرت ارشاد الیشان خدمت حضرت مرزا رحمه الله حاضر آمده به نهایت مقامات طریقه مجددیه احمدیه رسید ندوانا

۹ عبارت سر غنت سیر و سلوک و علی علم سلوک این طریقه در پنجاه توجه یا تمام رسانیده و بنیزده ساله بود که فراغ از تحصیل علم ظاهر و خلافت طریقه یافته باشاعت علم و فیض باطن پرداخت و بخطاب علم الهدی از زبان حضرت [illegible]

است معانی بیت مولانای رومی که گفته ؎

همچو سبزه بارها روئیده ام ؎	هفتصد هفتاد قالب دیده ام

بعد ازان اگر عنایت شامل حال صوفی شود از انجا عروج واقع شود و بمتابعت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم دخول در دائرهٔ اسماء صفات می گردد که اصل این دوائر ظلال است و سیر که دران واقع شود سیر فی الله خواهد بود و شروع در ولایت کبری خواهد بود که ولایت انبیا علیهم السلام است دیگران را به تبعیت این دولت رسیده هر گاه رسیده نهایت عروج لطایف پنجگانه عالم امر نهایت این دایره است بعد ازان بمحض فضل الهی جل شانه ازین مقام عروج واقع شود سیر دائرهٔ حصول اینها خود بود و اگر گذشت آن دایره حصول و بعد از طے آن دایره فوقانی ظاهر میشود حضرت مجدد الف ثانی میفرمایند که چون غیر قوسی ظاهر نشد همان قوس اختصار کرده اند درین سیری خواهد بود که بران اطلاع نبخشیدند و این اصول سه گانه اسماء صفات که مذکور شدند مجرد اعتبارات اند در حضرت ذات تعالے وتقدس حصول کمالات این اصول سه گانه مخصوص بنفس مطمئنه است و حصول اطمینان نفس همدرین موطن میسر گردد و درهمین مقام شرح صدر حاصل میشود و سالک باسلام حقیقی مشرف میگردد و نفس مطمئنه بر تخت صدور جلوس میفرماید و بمقام رضا ارتقامی نماید این موطن منتهای ولایت کبری انبیا است حضرت مجدد میفرمایند که چون سیر تا باینجا رسانیدم متوهم شد که کار تمام شد ندا دادند که این همه که تفصیل اسم الظاهر شد که یکبازوی طیران است واسم الباطن متعلق از مبادی تعینات ملاء اعلے است و شروع درین سیر نمودن قدم نهادن در ولایت علیا ولایت ملایکه حضرت مجدد رحمة الله فرماید که بعد از حصول دو جناح اسم الظاهر واسم الباطن چون طیران واقع شد معلوم شد که ترقیات بالاصالت نصیب عنصر ناریست و عنصر هوائی و عنصر آبی ملائکه را ازین عنصر سه گانه نصیب است چنانچه وارد شده که بعضے از ملائکه از نار و ثلج مخلوق اند و تسبیح شان سبحان من جمع بین النار و الثلج است و فوق آن بفضل الهی چون سیر واقع شود

[illegible]

شروع در کمالات نبوت خواہد بود حصول این کمالات مخصوص انبیا است علیہم السلام و ناشی از
مقام نبوت است کمال تابعان انبیا را نیز بہ تبعیت ازان کمالات نصیب است و در میان لطایف
انسانی حظ وافر ازین کمالات بعنصر خاک است و سایر عناصر و لطایف عالم خلق و عالم امر تابع
آن ہستند و چون این عنصر مخصوص بہ بشر است خواص بشر از خواص ملائکہ افضل گشتند کمالات
جمیع ولایت صغری و کبری و علیا ہمہ ظلال کمالات نبوت و شبح و مثال آنست و در دایرہ کمالات
نبوت چون بمرکز مے رسد آن مرکز بصورت دایرہ ظاہر می شود و ان دائرہ کمالات رسالت است
کہ بالاصالت بانبیاء مرسل مخصوص است دیگر ہر کرا میسر شود بطفیل و تبعیت میسر شود و چون بمرکز
ان دایرہ ثانی رسیدہ میشود آن مرکز ہم بصورت دایرہ ظاہر میشود کہ ان دایرہ کمالات اولو العزم
است عالیت از مثالیت انبیا اولو العزم را چون این منصب دہند قیام اشیا ربوی باشد بعضے
صاحب دولتان از اولیاء باشند کہ بہ تبعیت انبیا این منصب بوی عطا می شود حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ
میفرمایند کہ چون این سیر بانجام رسانیدم مشہود گشت کہ اگر بالفرض قدم دیگر در سیر افزاید در عدم محض
خواہد افتاد اِذْ لَيْسَ وَرَائَهٗ اِلَّا الْعَدَمُ الْمَحْضُ ای فرزند ازین ماجرا در توہم نہ افتی کہ عنقا
در شکار آید فَهُوَ سُبْحَانَهٗ بَعْدُ وَرَاءَ الْوَرَاءِ ثُمَّ وَرَاءَ الْوَرَاءِ یعنی حق تعالے
ہنوز وراء الورا پس وراء الورا است این ورائیت نہ باعتبار حجب است چہ حجب تمام مرتفع گشتہ بلکہ باعتبار
ثبوت عظمت و کبریا است کہ مانع ادراک است فَهُوَ سُبْحَانَهٗ اَقْرَبُ فِي الْوُجُوْدِ وَاَبْعَدُ
فِي الْوِجْدَانِ یعنی حق تعالے در وجود قریب تر است و در ادراک بعید تر بعضے کمل مرادان
باشند کہ درون سرادقات عظمت و کبریا بہ طفیل انبیا علیہم السلام ایشان را جای دہند و محرم
بارگاہ سازند فَعُوْمِلَ مَعَهُمْ مَا عُوْمِلَ این معاملہ مخصوص بہیئت وحدانی انسانی است کہ
از مجموعہ عالم خلق و عالم امر ناشے گشتہ مع ذلک رئیس درین موطن سیر عنصر خاک است کمالات
این مقام مخصوص بہ ہیئت وحدانی است این چنین کس بعد قرون متطاولہ ہزارہا سالہ پیدا می شود

سه او سبحانه قریب تر است در وجود و بعید تر است در وجدان ۱۲ سه پس معامله کرده شد با ایشان آنچه کرده شد ۱۲

انتہی اگرچہ ہنوز در دل حکایتہا[۱۵] باقی است فاما بخوف ملالت بر ہمین قدر اکتفا میرود س[۵]

سعدی از داغ جگر پنبہ مکش	مکشا روزن آتش کدہ را

قال وقولکم تحقیق این مقام آن است کہ توسط سرور کائنات علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام بدو معنی تواند بود یکے آنکہ او صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حائل وحاجب بود درمیان سالک ودرمیان مطلوب ومعنی دوم آنست کہ سالک بطفیل وی وبتوسط وتبعیت ومتابعت وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بمطلوب واصل گردد ودر طریق سلوک وپیش از رسیدن بحقیقت محمدی توسط بہر دو معنی کاین است بلکہ می انگارم کہ درین طریق از شیوخ ہر کہ درمیان آمدہ است متوسط وحاجب وشہود سالک است وائے اگر در آخر حال جذبہ تدارک ننماید ومعاملہ بہ بے پردگی نکشد زیرا کہ در طریق جذبہ وبعد از رسیدن بحقیقت الحقایق توسط بمعنی ثانی است کہ بطفیل وتبعیت است نہ حیلولت حجاب کہ پردۂ شہود گردد ومشایخ طریقت در توسط وعدم توسط آن سرور اختلافہا دارند جمعے بتوسط رفتہ وگروہے بعدم توسط انتہی پوشیدہ نماند کہ در توسط وتبعیت وطفیل ہیچ کس را جای سخن نیست ومتفق علیہ است وجمہور عرفاء محققین برانند کہ توسط بمعنی حیلولت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درمیان سالک وشہود ومطلوب نیز ثابت است وہیچ شہودے بے توسط روحانیت آنحضرت صلعم حاصل نیست وقول مخالف لایعبأ بہ آں وناشی از کوتہ نظری است وایشان می گویند کہ توسط روحانیت آنحضرت در جمیع مراتب وجودی وشہودی یعنی جمہور عرفاء وعیانی ومعادنی بتمامہ عوالم جسمانی وروحانی ثابت است واین توسط داخل حجابی نیست کہ ازان پردہ بر روی شہود نشیند بلکہ موجب انجلا

س[۱۵] در کشف المحجوب مذکور است مرتعش گوید الصوفی لا یسبق ہمتہ خطوتہ البتہ صوفی آن بود کہ اندیشۂ وے با قدم وے برابر باشد یعنی جملہ حاضر بود دل انجا کہ تن وتن انجا کہ دل وقول انجا کہ قدم وقدم انجا کہ قول واین نشان حضوری بود بے غیبت برخلاف آنکہ گویند از خود غایب است وبحق حاضر بلکہ بحق حاضر وبخود حاضر واین عبارت از جمع الجمع بود وانانچہ تا رویت خود بخود بود غیبت نبود از خود وچون رویت برخاست حضوری بے غیبت بود ۱۲

وانکشاف است در رنگ حیلولت عینک در ابصار عالم ظاهر مثلاً وجود ادراک وشهود ذات
بے پرده ممکن نیست ع در پرده عیان باشم و بے پرده نهان ٭ ومیگویند که حقیقت
الحقائق بودن آنحضرت واحاطه بجمیع ماهیات مخصوص بجواهر وذات نیست بلکه عام وشامل است
مر صفات ومعانی را که شهود مجذوبان ومحبوبان ومرادان یکے از انجمله است ومیگویند که در
وقت این شهود وحضور که در قرب ووصول حاصل است روح پرفتوح سید المرسلین ومحبوب
رب العالمین حاضر است وواسطه است واز ذات حق مفارق نیست چه محب ومحبوب از
یکدگر جدا نشود خصوصاً این محبوب که محبوبیت وے بذات بحت بے ملاحظه جمیع شیون و
اعتبارات بود از جهت بودن او مظهر جامع قَالَ بَعْضُ الْعَارِفِيْنَ مَا ارسَلَ الرَّحْمٰنُ
اَوْ يُرْسِلُ مِنْ رَّحْمَتِهٖ تَصْعَدُ اَوْ تَنَازَلُ فِيْ مَلَكُوْتِ اللّٰهِ وَمُلْكِهٖ مِنْ كُلِّ مَا يَخْتَصُّ
اَوْ يَشْمَلُ اِلَّا بِوَاسِطَةِ الْمُصْطَفٰى عَبْدِهٖ وَنَبِيِّهٖ وَمُخْتَارِهِ الْمُرْسَلِ وَاسِطَةٌ فِيْهَا
وَاَصْلٌ لَهَا يَعْلَمُ هٰذَا كُلُّ مَنْ يَّعْقِلُ واین شامل جمیع مراتب شهود است وقَالَ اِنَّ رُوْحَ النَّبِيِّ
مَا غَابَتْ مِنْ نُفُوْسٍ بِاللّٰهِ فِي اللّٰهِ طَابَتْ وَقَالَ فِيْ وَصْفِهٖ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُحَقَّقُ
الْمَحْكُوْمُ بِالْجَهْلِ عَلٰى كُلِّ مَنْ ادَّعٰى مَعْرِفَةَ اللّٰهِ مُجَرَّدَةً فِيْ نَفْسِ الْاَمْرِ عَنْ نَفْسِهِ الْمُحَمَّدِيِّ
ومیگویند که این مشاهده مجذوب یا سالک تواند که بجهت قصور معرفت وتمیز یا بجهت غلبه
فنا وبیخودی از ادراک ودریافت آن قاصر وذاهل باشد اما در نفس الامر ثابت ودایم وقایم
است وآن ذهول در حقیقت از قبیل عدم علم بالعلم است چنانکه در مواضع دیگر گفته ایم از ین همه
گذشتیم ومسلم داشتیم که مشایخ طریقت در توسط وعدم توسط آن سرور اختلاف دارند اما آن
گروه که قایل اند بعدم توسط ایا دعوی شرکت وهمسری وهمپایگی واجتبا وعدم مدخلیت آن
حضرت در حق ایشان وعدم توجه ایشان بآنجناب چنانکه گفته می کنند ومشایخ درینجا هم
اختلاف دارند سخن درینجا است حاشا وکلا همه متفق اند در رعایت بندگی ونیازمندی و
سرافگندگی واحتیاج بآن جناب **اقول** آخر رفته رفته کار بجای رسید که حضرت شیخ رحمه الله

چند عبارات حضرت مجدد علیہ الرحمہ چنان نقل فرمودکزان اصل مرام کالشمس فی رابعۃ النہار اشکار اگردید وخس وخاشاک شبہاتے کہ از اول تا آخر درصدد اثبات آن بودہ برہوا پرید فالحمد للہ علی ذلک ہمانا این چنین امور حضرت شیخ را بر رجوع مجبور کردہ باشد فماذا بعد الحق الا الضلال (پس نیست بعد حق مگر گمراہی) اکنون وقت انست کہ از انوار و برکات روحانیت حضرت شیخ رحمہ اللہ الضاف جوئیم و در راہ کشف حال و توضیح مقال پوئیم ؎

سراپا نازمن از تبسم دامن کشان بگذر		مبادا غافل از حالم برار دآرزو دستے

ہرگاہ از عبارت منقولہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ ظاہر و باہر است کہ توسط روحانیت آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم در جمیع مراتب وجودی و شہودی ثابت است مراتب توسط و حجابی نیست کہ ازان پردہ برروے شہود نشیند بلکہ موجب انجلاء وانکشاف است و این معنی را بہ حیلولت عینک تشبیہ دادہ پس این توسط را بمعنی حیلولت و حجاب قرار دادن نہایت بعید است ہمچنان ہرگاہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ حقیقۃ الحقایق بودن آنحضرت را چنان عام قرار دادہ اند کہ شامل است مر صفات و معانی را کہ شہود مجذوبان و محبوبان و مرادان یکے ازان جملہ است و روح پرفتوح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را از ذات حق متفارق نمیدانند تا آنکہ ہیچ شہود و حضور نخواہد بود کہ دران روح پرفتوح صلے اللہ علیہ وسلم متفارق باشد تا آنکہ اگر کدامی مجذوب یا سالک مدعی این معنی شود کہ او معرفت ذات باری تعالے بوجہے نمودہ کہ نفس محمدی بوے متقارن نبود این را محمول بر قصور معرفت وی نمودہ پس اکنون کدام موقع خدشہ خواہد بود آیا این تقریر بہتر است یا اصرار و استبداد برین معنی کہ ذات پاک سرور عالم صلے اللہ علیہ وسلم واسطہ بمعنی حجاب است ؎

نہ گویم حال دل از حال من گو بے خبر باشد		بہ بے درد ان بیان درد دل درد دگر باشد

البتہ در مرتبہ سلوک کہ مرتبہ مبتدی است ذات سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم بمعنی واسطہ و حجاب می باشد در مرتبہ جذبہ و معیت و ظل ہرگز واسطہ باین معنی نمے باشد بلکہ بوجہے میباشد کہ بر

توسط روحانیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع مراتب ثابت است

اطلاق واسطہ نمیتوان[1] شد چنانچہ مذکور شد این شیعہ شغب از عدم فہم مراد حضرت مجدد علیہ الرحمہ است
والا ہیچکس بہتر و بیشتر در معارف ازین سخن نتوان گفت حضرت خواجہ احرار کہ مظہر کلام ربانی
و کاشف اسرار حقانی اند بدین معنی تصریح کردہ اند کہ حضرت رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم حجاب
و پردہ شہود سالک نیستند فقرہ حصول آنچہ مقصود است از خلقت انسانی جز بتجرید قلب
از شواغل نیست در دل چیزے ماندہ اند اگر تصفیہ تجرید دل از ہر چہ است حاصل شود آنچیز ظاہر
شود ہیچ چیز مقابل آن چیز نیست جز تجلی ذاتی و درین تجلی فناء کلی از خود و ہمہ حاصل شدہ
شعور ش از کثرت خلقیہ بلکہ از کثرت صفاتیہ منقطع شدہ ملحق بہمین شود و اگر خواہند کہ او را
چنان سازند کہ از و دیگران بہرہ مند شوند او را رہائی از خود حاصل شود او را قوتے از نزد
خود حق سبحانہ بدہد تعبیر ازین معنی بہ بقا بعد الفنا و وجود موہوبی حقانی کردہ اند و بعضے
قایل بآن شدہ اند کہ در وجود قلب احجار می باشد مثل حجر بہت وغیر آن تعبیر ازین حجر بہ نکتہ
ذاتیہ فی القلب کردہ اند بسبب حجب غلیظ ظاہر نمی شود و گفتہ اند این نکتہ ذاتیہ مثل مردم
چشم ہست و مثل ساعتے است کہ در روز جمعہ پنہان است و گفتہ اند اگر بر دوام ذکر و تلاوت اعمال خیر
دل صافی و منزکی شود و فالھا ما یقابل سوی الحضرۃ الحق الذاتیۃ فینشر من ذلک الحجر
نور من احد التجلی فیسیر فی نہر و ابا الجسم فیبہت العقل و غایۃ و نیتھم ذلک النور المنفھو من ذلک
الحجر و تنعشانیہ و لا یظھر لھم متصریف و احکام لا ظاہرۃ و لا باطنۃ و لھذا سمی الحجر البہت فاذ

[1] شیخ محی الدین بن عربی در تحقیق این مسئلہ در کتاب الفتوحات در باب ہفتاد و سیوم تحریر مے فرماید کہ اصحاب ایمان در صفت
سیر دو قسم اند یکے گروہے اند کہ مربوط کردہ اند ہمت خود را باین کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم نیست مگر منبہ و معلم بطریق و صلت
بجناب حق عز و جل و چون علم بدان حاصل آید واسطہ از راہ برخیزد و تخلیہ می شود میان آنہا و میان خدای تعالے پس آن گروہ
چون مسارعت و مسابقت کنند بسوی خیرات نمی بینند پیش خود ہا قدم احدے از مخلوقات و آنہا چون در آیند در مجالس حضرت
خطاب می کند حق با آنہا بکلام الہی بغیر واسطہ زبان معین و دیگرے گروہے است کہ تمکن کردہ اند در نفوس خود ہا کہ نیست راہ بسوے
خدای تعالے مگر کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم واسطہ است و حاجب است پس اینہا مشاہدہ نمی کنند امرے را از خدای تعالے مگر کہ می بینند پیش
خود ہا قدم پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم و آنہا را خطاب نمیکند خدائے تعالے مگر بزبان رسول و لغت او

اراد اللہ ان یبقی ھذا العبد ارسل علی قلبہ سبحانہ تکون ما تحول بین النور المنفھق من تلک النکتۃ وبین القلب فینتشر النور الیھا منعکسا وینشرح الارواح و الجوارح وذلک ھو التثبیت فیبقی العبد شاھدا من وراء تلک السبحانۃ لبقاء الرسم وبقی التجلی دائما لا یزول ابدا من ذلک الحجر ولھذا یقول کثیرا ان الحق ما تجلی لشیء فطّ ثم احتجب عنہ بعد ذلک ولکن تختلف الصفات

انتہی این عبارت بغور ملاحظہ فرمودہ شود کہ نفی تمام وسائط می نماید تا آنکہ واسطہ را ہم می فگند بدان ارشدک اللہ تعالے کہ در کلام صوفیہ صافیہ ذکر مقاماتے وحالاتے کہ حجاب توسط را آبی است بیش از بیش واقع است استبعاد بسبب فقدان ذوق صحیح است در ہچو مواقع لب انکار گشادن حریفان را در ورطہ تحیر انداختن است

میان من وتو چہ جای میان است	میان من وتو میان ورنہ گنجد

کتاب مستطاب تحقیقات حضرت خواجہ محمد پارسا علیہ الرحمہ ازان مالا مال است چنانچہ امورے چند درین محل بمعرض بیان درآوردہ مے شود

چہ خوش است از دو یک دل سہ حرف باز کردن	سخن گذشتہ گفتن گلہ را دراز کردن

امر اول چون سالک محدثات وموجودات را در تحت اشعہ انوار قدم زایل شدہ ودر عین ذات احدیت مستہلک بیند ہمچنانچہ حق بود وبا وی ہیچ چیزے غیر ومتغایر عن وجود نبود چنان مشاہدہ کند کہ حق موجود است وبس وحدہ لاشریک وسالک ومسلوک الیہ وسلوک وعشق وعاشق ومعشوق بلکہ ہرچہ در عالم اسم غیریت بران اطلاق کنند ہمہ را عین ہویت الہیہ داند کہ در مراتب مختلفہ از جبروت وملکوت وملک در ہر صورتے ظہورے کردہ ودرین حالت حال سالک چنان باشد کہ ہرچہ بیند حق بیند وچنان داند کہ حق است کہ خود بخود ناظر است در صورت ناظری ومنظوری وہرچہ گوید وشنود چنان داند کہ حق است کہ گویاست بخود وشنواست از خود در صورت قایل وسامع ودرین حال وجود بندہ فی نفس الامر متحقق است ولیکن بیند کہ عبد است مغلوب تجلی نور ظہور حق است

و جز وجود حق مشاهده نمی کند و بمرتبه ارواح همه رسیده است که در جمال الله متحیر ند امر دوم
حسین بن علی علیه السلام را پرسیدند که عارف را کے مشاهده شود گفت که چون شاهد ظاهر
گردد و شواهد فانی گردند و حواس نماند و اخلاص مضمحل شود یعنی شاهد حق ظاهر
گردد و آن افعال و الطاف حق است که در ازل با تو کرده است از انواع نیکوئیها و کرامت ها و
معرفت و توحید و ایمان بود که ترا بخشیده است رویت این نعمتهاے حق تعالے ترا در خود
فانی گرداند از دیدن افعال و نیکوئیها و اطاعت هاے خود تا بسیاری از افعال و طاعت
هاے خود را اندک انچه از ان حضرت بود مستغرق یابی و انچه از او بود اندک نیا شد و انچه
از تو بود بسیار نبود اما شواهد انست که رویت خلق از تو ساقط شود یعنی نه ضرر از ایشان
بینی نه نفع و نه ذم و نه مدح اما معنی ذهاب حواس انست که حواس در نور حق فانی گردد تا تو
بنور حق بینی و بشنوی و بگوی چنانکه رسول پیغمبر باید[۵۱] حِكَايَةً عَنْ رَبِّهٖ فَبِيْ يَسْمَعُ وَبِيْ يُبْصِرُ وَبِيْ
يَنْطِقُ امر سیوم چون بحق سبحانه و تعالے نزدیک گردد و حق عز و علا از مقام عزت به بنده
نزدیک شود گویا در یک منزل جمع شده اند این را مقام منازله گویند امر چهارم ابن عطا
گفت رحمه الله تصوف انست که حال خود را بحق تعالے فروگذارد تا متصرف و در حال خبر او
تعالے نبود امر پنجم جنید رحمة الله علیه را پرسیدند که تصوف چیست گفت تصوف پیوستن
سر است بحق سبحانه و تعالے و این معنی خبر بفناء نفس از اسباب و وسایط و قوت روح
و قیام بحق دست ندهد امر ششم ارباب احوال و اصحاب کمال اند که عقائد صافیه ایشان
بنا بر اصول صحیحه است از کتاب و سنت و اجماع است و موید بدلایل نقلیه و شواهد عقلیه و با این همه اهل ذوق و وجدان و کشف و
عیان اند قد[۵۲] اَقْبَلَ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰى عَلَيْهِمْ بِلُطْفِهٖ وَجَذَبَهُمْ عَزَّ وَجَلَّ اِلَيْهِ بِعَطْفِهٖ

سلا[۵۱] بطور حکایت از پروردگار عالم از من مے شنود و از من مے نگرد و از من مے گوید سلا[۵۲] متوجه شد الله تعالے
با ایشان بمهربانی خود و کشید ایشان را بسوی خود بعنایت خویش با ایشان مهربانی باری تعالی متوجه گردید پس
قصد کردند ایشان به الله سبحانه و سیر کردند بسوی وے ردی گردانید ند ایشان از ما سوی الله سبحانه انوار ایشان پاره کرده

سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰى وَاَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى فهموا عَنِ اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ وسَارُوْا
اِلَى اللّٰهِ سُبْحَانَهٗ واعرضوا عما سوى الله سبحانه خرق الحجب انوارهم وحالت حول
العرش اسرارهم امر هفتم[له] جمعیت دل چنان باید که غیر حق نه بیند و موجودات را بکلی در
تحت اشعه ظهور انوار قدم ناچیز و مستهلک یابد و هرچه بیند حق بیند و چنان داند که حق است که
خود بخود ناظر است در صورت ناظری و منظوری و هرچه گوید و شنود چنان داند که حق است گویا
بخود و شنوا است از خود در صورت قایل و سامع بنده چنان مغلوب حق است درین جمعیت
که چیزی جز وجود حقایق مشاهده نمی کند و بمرتبه ارواح همه رسیده چه ممکن است که حق سبحانه و
تعالی سلطنت و محبت بر دل بنده چنان مستولی گرداند و بغلبه و افراط آن عقل و طبایع از حمل
آن عاجز گردند و امر وی از کسب وی ساقط شود که غیر را در مقام وی راه نبود همه حجابها و کمالها
در حضور وی لیت است و غیب از خود راهی است بحضوری با حق سبحانه و التجلی[له] له لا یشعر
بنفسه فضلا عن غیره واختفاء الاغیار عند ظهور الحق فی نظر التجلی له
کاختفاء الکواکب عند طلوع الشمس مع بقاء اعیانها واهل الله سبحانه قد
یجری علی السنتهم فی غلبات الاحوال انهم الحق ای انهم متحققون بالحق
فانون فیه من قال انا الحق فهو باحد لتاویلین اما ان یکون جاریا ذالک
علی لسانه فی معرض الحکایة عن الله تعالی فی سکر وغلبات حال واما ان یکون
مستغرقا بالحق سبحانه حتی لا یکون فیه متسع لغیره واذا لم یحل فی القلب

له حضرت خواجه معین الدین رحمة الله علیه فرموده اند که شیخ
عثمان هارونی رح فرمودند که حق سبحانه را دوستانند که اگر یک ساعت در دنیا از محبوب مانند نابود گردند ۱۲ سفینة الاولیا
له شخصیکه بر وی تجلی گردد نفس خود را نه داند دیگری را که داند و غیر در نظر وی انچنان متواری گردد چنانکه ستارگان بوقت برآمدن
آفتاب حالانکه ستارگان موجود باشند گاهی بر زبان اهل الله در غلبه احوال کلمه انا الحق جاری شود یعنی ایشان موجود نه بحق و فانی بوده اند
در آن انا الحق را دو تاویل است یکی آنکه در سکر و غلبه حال بطور حکایت عن الله جاری شده دیگر آنکه قایل چنان مستغرق و فانی بحق

الاجلال الله وجماله حتی صار مستغرقا به بصیر کانه هو لا انه هو تحقیقا
فیعبر عن هذه الحالة بالاتحاد علی سبیل التجوز ویعنی به الاستغراق و
علیه ینبغی ان یحمل کلام ابی یزید رحمه الله حیث قال انسلخت من نفسی کما تنسلخ
الحیة من جلدها فنظرت فاذا انا هو ویکون معناه انسلخت من نفسی انه
من ینسلخ من شهوات نفسه وهواها وهمها فلا یبقی فیه متسع لغیر الله
سبحانه ولا یکون له هم سوی الله سبحانه واذا امتلأ فی القلب لاجلال
الله سبحانه وجماله حتی صار مستغرقا به بصیر کانه هو لا انه هو تحقیقا فیعبر
اذا ما بالنور عن الشیء مجازا وفرق بین قولنا کانه هو وبین قولنا هو هو ولکن
قد یعبر بقولنا هو هو عن قولنا کانه هو کما ان الشاعر تارة
یقول کانی من اهوی وتارة یقول انا من اهوی ومن اهوی انا وهذه مزلة الاقدام فان
من لیس له قدم راسخ فی المعقولات ربما لم یتمیز له احدهما عن الاخر فینظر الی کمال
ذاته وقد یتزین بما تلالأ فیه من حلیة الحق سبحانه فیظن انه هو الحق سبحانه وقد
غالط غلط النصاری حیث رأوا ذلک فی ذات عیسی علیه السلام فراوا اشراق نور
الله سبحانه قد تلألأ فیه فغلطوا فیه کمن یری کوکبا فی مرأة او فی ماء فیظن ان
الکوکب فی المرأة او فی الماء فیمد الیه الید لیاخذه وهو مغرور والصبی اذا رای انسانا
فی المرأة ظن ان الانسان فی المرأة فکذلک القلب خال عن الصور فی نفسه
وعن الهیئات والماهیة قبول معانی الهیئات والصور والحقائق فیما یحل
القلب یکون کالمتحد به لا انه متحد به تحقیقا اعلم انه لا یجوز فی طور الولایة
ان یظهر من العبد ما یقصر العقول باستحالته نعم یجوز ان یظهر فی
طور الولایة ما یقصر العقل عنه بمعنی انه لا یدرک بمجرد العقل فانه
امر عیانی رای المتجلی له فی ذاته عند تجلیه سبحانه بذاته فیفنی تارة ویبقی اخری

یعنی چون در حق نیست شوند کمالات ذاتی که از حق ورود سرایت کرده بحق راجع میشود و باز چون وجود حقانی او را ارزانی می کنند آن همه باز بوی عود می کند این بود مقام اہل خصوص و من لا یفرق بین ما یحیله العقل و بین ما لا یناله العقل فهو اخس من ان یخاطب بها فیترك و جهله و کلمات الصوفیة بناء علی مشاهدات الفتحت لهم فی طور الولایة و مجرد العقل افتصر عن درك ذالك امر ششم ابو یزید رحمۃ اللہ علیہ گفت عالم کسے ہست که علم از خداوند خود بگیرد ہر وقت که خواہد بے حفظ روایت و درس کتاب و هذا هو العالم الربانی و الیه الاشارة و آتیناه من لدنا علما مع ان کل علم من لدنه ولکن بعضها بواسطة تعلیم الخلائق فلا یسمی ذلك علما لدنیا کذا و علم لدنی علمے بود که اہل قرب را به تعلیم الهی و تفہیم ربانی بے واسطه معلوم و مفہوم گردد و آن علم را بمعرفت ذات و صفات حضرت عزت تعلق باشد آن علم را حق سبحانه تعالی در عالم غیب در دل ایشان اندازد و آن علم بشهادت وجد و ذوق بود نه بدلالت عقل و نقل و این در وقتے باشد که نور حقیقت ظهور کند و مباشر دل گردد بے حجاب صفات بشریت و لوح دل از نقوش علوم روحانی و عقلی و سمعی و حسی بکلی صاف شده باشد و بنده از وجود بشریت بیرون آمده و از لدن خویش بلدن حضرت حق سبحانه تعالی رسیده از آن صفت در معرفت ذات و صفات او جل ذکره ادراک معانی و فہم کلمات نوا نه اهـ منه قال حجة الاسلام نبوت و ولایت یکی از درجات دل آدمیست و حاصل آن سه خاصیت است یکے آنکه عموما خلق را بخواب چیزها کشف افتد یعنی ظاہر نموده شود و وے را در بیداری کشف افتد دوم آنکه نفس عموم خلق جز در تن ایشان اثر نکند نفس وے را جائیکه خارج تن وی است اثر کند بر طریقے که صلاح خلق در آن باشد و فسادی نه بود سوم عموم خلق را آنچه از تعلیم حاصل شود او را بے تعلیم از باطن خویش حاصل شود ہر کس که این سه خاصیت را جامع شود وی از پیغمبران بزرگ یا از اولیای بزرگ بود و از ین ہر سه یکی رجا و را از نبوت یا ولایت حاصل بود و در غیر نبی ہر کس را آن سه درجه حاصل بود از اولیاء بزرگ بود و در ہر یکے ازین درجات تفاوت بسیار

شده و مجرد عقل از ادراک آن قاصر است ۱۱

است کسی باشد که وے را از ہر یکے اندکی بود و کسے بود که انہا را بسیار بود و کمال این درجه
بتمامی رسول ما را بوده است صلے اللہ علیه وآلہ وسلم و در ایشان ہر سه بکمال بوده طائفه از اولیا
چنانند که ذات و ہستی خود را از خود نه بینند بلکه خودی خود را از خود نه بینند این طائفه را نه ذات
بود و نه صفت و نه فعل و نه حال و نه مقام و نه اثر در ہر دو عالم خبرے ندارند و این وصف کہ ہیچ
ندارند ہم ندارند محو در محو ایشان داشت یعنی افعال ایشان را افعال حق نیست شده و محق
فی محق یعنی صفات ایشان در صفات حق نیست شده و طمس فی طمس یعنی ہستی ایشان در
ہستی حق نیست شده و ہمانا که اَلْفَقْرُ فَخْرِیْ که خواجه علیه السلام فرموده اشارت بدین فقر
است و ازین فقر است که صوفیه و رای ہیچ مقام ثبوت نکرده اند و صاحب این فقر را در دو کون
ہیچکس نشناسد جز حق سبحانه چه خداوند سبحانه غیور است اولیاء خود را از نظر اغیار مستور دارد
تا غایتے که از نظر خود شان نیز مستور دارد اولیائی تحت قبائی لا یعرفهم غیری بیان حال
ایشان است و لا یبلغ الشخص الیها الا ان یکون ماخذ العلوم الا عن اللہ سبحانه
من الفتوح والمکاشفة بالحق + گفته اند که بناء این کار بر نفس می باید نهاد و نفس
عبارت است از دوام حال مشاہده و تواتر و تعاقب امدادان که حیات قلب اہل محبت بدان
مربوط است بر مثال تواتر و تعاقب انفاس است که بقاء حیات قالب بدان مشروط است
چنانکه اگر ساعتے مدد انفاس جدیده و اثر ترویح ان از صورت قلب منقطع شود از شدت حرارت
غریزی دل سوخته گردد و مرد ہلاک شود اگر لحظه و لمحه مدد شہود از حقیقت قلب مشتاق منقطع گردد
از شدت تعطش و حدت شوق بسوزد و قالوا افضل الاعمال عد الانفاس مع اللہ سبحانه
حجاب ہا ہمه از بندگان است و گرنه حق تعالے منزه است از حجاب و ہیچ چیز حجاب حق تعالی
نتواند شد آنچه نورانی بود بروحانیت تعلق دارد و آنچه ظلمانی بود به نفس تعلق دارد اصل و ہم
اصل در محبت نادیدن و ناشنودن بود که محب غیر دوست نه بیند و از غیر دوست نشنود نہی

	سبحان ان زنده ام الحمد للہ		ز ہستی مرده ام الحمد للہ	

اولیائی تحت قبائی لا یعرفهم غیری
ایشان را
من ۱۲ منه
شخص الیها حتی
شود تا آنکه
فتوح و مکاشفه
دست انداز سالک
باشد ۱۲ منه
گفته اند که
نفس
انفاس
است
سبحانه

زفضل زرحمت وتوفیق یزدان — بذورہ بردہ ام الحمد للہ
زجام مصطفی شرب الہی — مصفا خوردہ ام الحمد للہ
تولا یم بمحبوب است وازخود — تبرا کردہ ام الحمد للہ
درخت وصل را در باغ وصلش — ببار آوردہ ام الحمد للہ
ندارم پردہ با معشوق واز خلق — اگر در پردہ ام الحمد للہ
زقاسم پردہ در پیش دل بود — فنا شد پردہ ام الحمد للہ

اگر ہمہ اش مسلم داریم پس شنیدنی است کہ ہرگاہ باعتراف حضرت معترض مشایخ در توسط و عدم توسط اختلاف میدارند پس درین مسئلہ کلام حضرت مجدد محل اعتراض نماند ؎

آرزو دارم کہ پرسم از تو بعد از آشتی — بے سبب از خالص بیچارہ رنجیدن چہ بود

باقی ماند این معنی کہ اکنون صرف اعتراض بر دعوی شرکت وہمسری وغیرہ است این محمول است بر عدم اطلاع بر معانی این الفاظ کما قد فصلناہا فارجع الیہا حتی یاتیک الیقین
چنانکہ تفصیل وے نگاشتہ ام پس رجوع کن بسوی وے تا ترا یقین آید ۱۲

سعدیا این ہمہ فریاد تو بے چیزے نیست — آتشے ہست کہ دود از سر آن مے آید

قال مخفی نماند کہ توسط آنحضرت در شہود وصل موجب عظمت وجلالت وسبق وتقدم اوست در درگاہ عزت وعدم توسط بسبب تاخیر وسقوط وقصور حاصل حکایت عدم توسط با آن راجع می گردد کہ سالک ہمیشہ خادمانہ ہمراہ آنحضرت بتبعیت وطفیلی سیر فت واقتباس انوار از وے میکرد چون بقرب درگاہ رسید بیشتر رفت و درون در آمد و آن حضرت را پس انداخت و بیرون در گذشت واز میان ساقط گردانید وخود در مجلس در آمد و بر منصۂ قرب ووصال بہ نشست وکامران شد ومی گوید کہ من وتو برابریم من ہم بندہ وتو ہم بندہ وترا توسطے درمیان من وخدا نماند اگرچہ در اصل بندہ تابع تو وخادم تو بودیم وبواسطہ تو رسیدیم الآن تو ہیچ دخل وتوسط نداری اقول ہمین خیال حضرت شیخ رحمہ اللہ را کشان کشان بر سر انکار آوردہ بنای این خیال تغلیط است میان معنی توسط بالا بیان شدہ است کہ توسط آن سرور کائنات علیہ

اله الصلوة والسلام بدو معنی تواند بود معنی اول اینست که او صلی الله تعالی علیه وعلی اله وسلم
حائل و حاجب بود در میان سالک و در میان مطلوب و معنی دوم اینست که سالک بطفیل او
بتوسط تبعیت و متابعت او علیه وعلی اله الصلوات والسلام بمطلوب واصل گردد و در طریق سلوک
پیش از رسیدن بحقیقت محمدی توسط بهر دو معنی کاین است چون فرقے را که میان هر دو توسط
است از دست دادند صورت تخیلیه که مذکور شد پدید آمد مثال توسط بمعنی اولی اینست که وزیر
شخصے را پیش بادشاہے حاضر آرد و بادشاہ بذریعه وزیر ازو کشف حال نماید و او هرچه گوید وزیر
خدمت شاه رساند مثال توسط بمعنی ثانی این است که بر حال یکے از مقربان وزیر سلطان را اطلاع
باشد پس ازین جهت که او مقرب وزیر است سلطان را بر وزیر توجهے خاص است سلطان هم آن مقرب وزیر را پیش خود طلبد و در بے
التفاتی فرماید و این رتبه حاصل نه شود دیگر شخصے را که به اقصے درجه متابع باشد اگرچه این معنی خود ظاهر است مگر
چون از چشم ظاهر بینان خفای داشت شبه را بیان فرموده دفع ساخت چنانچه میفرمایند گفته
نه شود که این عدم توسط اگرچه بیک معنی بود قصورے بجناب حضرت خاتم علیه وعلی اله الصلوة
والتحیة لازم می آید گوئیم که این عدم توسط مستلزم کمال آنجناب است علی صاحبها الصلوة والسلام
نه مستلزم قصور در وجود توسط است زیرا که کمال متبوع آن است که تابع او بطفیل و تبعیت او
بجمیع درجات کمال برسد و هیچ دقیقه فرو نگذارد و این معنی در عدم توسط کاین است نه در
وجود توسط که آنجا شهود بے پرده است که اقصای درجات کمال است و اینجا در پرده پس کمال
در عدم توسط بود و قصور در توسط انتهے پیش مامردم این افاده از قبیل بدیهات است انرا
تخیل محض و از قضایاے شعریه قرار دادن تحکم محض است و واضح باد که پیش ازین چند بار معنی
توسط گذارش نموده ام پس بار بار ضرورت باعاده آن نبود ۵

یا بخت من طریق مروت فرو نداشت	یا او بشاهراه طریقت گذر نه کرد
گفتم مگر بگریه دلش مهربان کنم	در سنگ خاره قطرهٔ باران اثر نه کرد

معهذا این مسئله را بخیرے توضیح بزنگارم ملاحظه فرموده شود و وصول باین مقام عالی بمورے

دارد و حقیقتش صورتش اینست که سالک از جهت کثرت اشتغال بذکر مستغرق در ذکر شده هستی او و غیر
او از شعور سالک پوشیده شود و این پوشیده شدن ادر اصطلاح قوم عدم میگویند بسبب این عدم هستی
مذکور ظهور می‌کند که سالک شاهد اوست و همین هستی مذکور را وجود عدم میگویند در اصطلاح قوم و در همین هستی
است که گفته اند وجود عدم احتمال دارد که بوجود بشریت عود کند چراکه وجود بشری
سالک از نظر دل سالک پوشیده شده بود از جهت استغراق او در ذکر و نه زایل مثل مغمی علیه
و احتمال دارد که از سالک تقصیری واقع شود که از استغراقش باز ماند که ساتر وجود بشری
او بود و وجود بشری او ظاهر شود و وجود مذکور عود کند اَللّٰهُمَّ احْفَظْنَا مِنْ هٰذَا و گفته
اند وجود فنا احتمال عود ندارد و سرش اینست که فنا مربوط است بکشف حقایق اشیا که درین آیه
کریمه هُوَ الَّذِیْ خَلَقَکُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ یُخْرِجُکُمْ طِفْلًا الآیة
وَقَدْ خَلَقْتُکَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَکُ شَیْئًا و درین حدیث شریف اَللّٰهُمَّ اَرِنِی حَقَائِقَ الْاَشْیَاءِ
کَمَا هِیَ و تَفَکُّرُ سَاعَةٍ خَیْرٌ مِّنْ عِبَادَةِ سَنَةٍ اشارت است برین معنی بلکه جمیع قرآن دلالت
بر نفی وجود می‌کند و این فنا که عبارت از کشف حقایق است موهبت محض است و گفته اند که
مرشد را هیچ مدخل نیست و اما مرتبه عدم بتعلیم مرشد حاصل میشود و صورت تجلی این معنی آنکه
وجود عالم ظل حقیقت محمدی است اینست که سالک بذوق کشف میکند که این وجود او ظل
مضغه است و مضغه ظل علقه است و علقه ظل نطفه است و نطفه ظل طعام حتی بحقیقت محمدی میرسد
و جمیع عالم دران حقیقت مضمحل میشود و کشف علم مخلوق تا اینجا است و همین حقیقت مثل نور
منبسط منکشف میشود که محیط همگی عالم است و نهایت مقام ولایت خاصه است و علم با اسما الهیه
علم حضوری است که در ولایت عامه علم حصولی بود و این همه مراتب جذوب است و ازین مقام نیز
ترقی واقع شود و معلوم میشود که این همه وجود ظلیست حقیقی سیرش بر مراتب وجوب می افتد که
تعبیر ازین مراتب بسی مشکل است و مشتی نمونه از انبار شود و اگر تقصیر در تقریر افتد تحقیق آنگی پیدا کند و مرتبه اول معلوم باری است
مقتضیات مراتب اسما و صفات و افعال است که این قوم اینرا تعین ثانی و مرتبه واحدیت گویند و این مراتب اصول مراتب ظلال و شئونات است

منشار این حصول اسم العلیم است که حقیقت محمدی است در مراتب اسما و مربی حقیقت مخلوقی او است صلی اللہ علیہ وسلم و این مراتب وجوب در مرتبہ غیب الغیب است و مکشوف ہیچ احدے نمیشود چراکہ این مندمج در اسم العلیم است و اسم العلیم مندمج در صفت علم است و صفت علم مندمج در ذات است و معلوم است کہ ذات مدرک کسے نیست لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ نص قاطع است سُبْحَانَكَ مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ خبر صحیح و این ہمہ گفتگوے ذوق است شما اگر ہمین را کشف میگوئید شما دانید و سالک را اگرچہ وجود حدوثی او مضمحل شدہ است از ذوق او ولیکن اصل او در مراتب وجوب ہست کہ علم حق است و چیزے کہ اصل او در مرتبہ علم باشد ہیچ معدوم نمیشود و لیکن از صفتے بصفتے متبدل میگردد و فنا اتم حاصل نیست و اگرچہ این فنا اتم نصیب انبیا است و خصوصاً سید انبیا علیہم السلام و لیکن امت را بطفیل و تبعیت بہرہ ہست و از ینجا ہم ترقی واقع شود اندک این مرتبہ ہم ظل صفت علم است کہ در اصطلاح قوم علم ظلی و مرتبہ حدوث و حقیقت محمدی گفتہ اند گویا این نسبت نسبت ولایت انبیا علیہم السلام کہ ولایت خاص الخواص در ینجا علم با سر ایشان بحضور علم ہست ہمچنانکہ در ولایت خاصہ بعلم حضوری بود و از ینجا ہم ترقی نماید و داند کہ این مرتبہ نیز ظل است و داند کہ اصل ہمہ ذات است و جمیع مراتب بمراتب ظل این مرتبہ بودہ اند مضمحل و مستہلک شدہ در ذات لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ از آثار چیزے نماند و گویا لِي مَعَ اللّٰهِ وَقْتٌ عبارت از ہمین مقام باشد ؎

چشمم ہمہ اشک گشت و چشمم بگریست	در عشق تو بے چشم ہمے باید زیست
از من اثرے نماند این عشق از چیست	بس من ہمہ معشوق شدم عاشق کیست

و این است فناے اتم کہ امت را بطفیل پیغمبران بہرہ و حظ وافر ہست ہر کدام را بقدر تبعیت او معلوم شد کہ در فنا زوال وجود بشری سالک است از علم سالک و بجاے وجود بشری او وجود حقانی آمدہ است و مراد از وجود فنا ہمین وجود حقانیست و این وجود حقانی احتمال عود بوجود بشری ندارد و چگونہ احتمال داشتہ باشد کہ حقیقت خود را دانستہ سالک کہ او ظل

بیش نبوده است وحق را بحق دارد و فارغ شد از دعوی ہمیتی واین فانی مثل مجنونست
واین است معنی ثنا وصلواتی که از بنده صادر میشود وحقیقت ثنا علم او تعالی بجمیع کمالات
او کما ہو ہو است وحقیقت صلوة تفصیل صفات اوست تعالی نبات او کما ہو ہو لا اُحصِی[٥١]
ثَنَاءً عَلَیْكَ اَنْتَ كَمَا اَثْنَیْتَ عَلٰی نَفْسِكَ وَقِفْ یَا مُحَمَّدُ اِنَّ رَبَّكَ یُصَلِّیْ اشارت باین
باشد وگویا این است نسبت مرتبهٔ نبوت وازین معنی بجز حضور در حضور وحضور بحبت بجز دیگر
تعبیر نمیتوان کردن واین است معنی کلام بزرگان که گفته اند از حقیقت محمدی عبور شده و یا
از مراتب وجوب گذرانیده و یا حقیقت محمدی حایل و پرده شهود نیست نه ان خیالات فاسده
که بواسطهٔ تو رسیدم تو از میان رفتی و حالا من و تو برابر شدم و میان من و تو فرق نیست
تو ہم بنده و من ہم بنده وغیره وغیره بلکه این ہمه مبنی است بر عدم خدمت علم تصوف پیران
و خواجگان نقشبندیه علیهم الرضوان که این معنی از وظایف ایشان است ؎

تامن بودم ترا نمی دانستم	رفتم چو من از میان ترا دانستم	یامن بودم منت نمیدانستم	باشن بودم سنت نشنیده انستم

قال قوله [illegible] از ینجا است که آن سرور فرموده است عُلَمَاءُ اُمَّتِیْ كَاَنْبِیَاءِ بَنِیْ اِسْرَائِیْلَ[٥٢]
این را بران نکته چه متفرع ومترتب ساخته اند از بیان سابق خود لازم آید که فرمایند عُلَمَاءُ
اُمَّتِیْ كَاَنَا زیراکه شما ایشان را اقصی درجات کمال ثابت گردانیده اید و در تمامه کمالات شریک
آن گردانیده اید این خود بالاتر از مرتبهٔ انبیاء بنی اسرائیل است زیراکه هیچ یکے از ایشان شریک
آن حضرت صلی الله علیه وسلم در تمامه کمالات نیست وحق آنست که مرتبهٔ علماء امت بمرتبه
انبیا نمی رسد وتشبیه باعتبار خلافت ونیابت در تبلیغ احکام وشرایع است چنانچه انبیاء بنی
اسرائیل تابع توریت بودند وبعد موسی علیه السلام تبلیغ احکام ان مے کردند نه در قدر و
مرتبه ونزدیک محدثین این حدیث بصحت نرسیده است وحدیث العلماء ورثة

[٥١] ضبط نمی کنم ثنای تو بر تو تو ثنایان آن ہستی که ثنای خود کرده و بایست ای محمد خدای تو نماز می گذارد ۱۲ [٥٢] علمای امت من مثل انبیاء بنی اسرائیل بوده اند ۱۲ [٥٣] علمای امت من مثل من ۱۲

الانبیاء[۵۱] صحیح است عجب که اینجا بصرف از ظاهر وارتکاب خلاف آن راضی شده اید

اقول این کلام از سر تا سر مخدوش است اما اولا[۵۱] پس وجه تفریع بنهایت ظاهر است چون شرکت دولت از تبعیت است و علماء است نه تبعیت مثل انبیاء بنی اسرائیل باشند فرموده از اینجاست که فرموده آنحضرت اما ثانیا[۵۲] پس انتساب دعوی شرکت تمامی کمالات با سرور عالم صلے الله علیه وسلم افتراء محض است اما ثالثا پس از کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه یافته نمی شود که تشبیه در قدر و مرتبه است اگر این چنین هم باشد محذورے نیست چه تشبیه مقتضی مساوات در مابه التشبیه نیست در فتوحات مکیه در وصایا مذکور است علیك[۵۲] یا اباهریرة بطریق اقوام اذا فزع الناس لم یفزعوا واذا طلب الناس الامان من النار لم یخافوا قال ابوهریرة من هم یا رسول الله حلّهم وصفهم لی حتی اعرفهم قال قوم من امتی فی اخر الزمان یحشرون یوم القیمة محشر الانبیاء اذا نظر الیهم الناس ظنوا انهم انبیاء مما یرون من حالهم حتی اعرفهم انا فاقول امتی امتی فتعرف الخلائق انهم لیسوا الانبیاء فیمرون مثل البرق والریح تغشی ابصار اهل الجمع من انوارهم فقلت یا رسول الله مرلی بمثل عملهم لعلی الحق بهم فقال یا اباهریرة رکب القوم طریقا صعبا لحقوا بدرجة الانبیاء الحدیث

اما رابعا پس ملا علی قاری در موضوعات کبیر سطر از و حدیث[۵۳] علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل قال الدمیری والعسقلانی لا اصل له وکذا قال الزرکشی وسکت عنه السیوطی

---

[۵۱] علماء وارث انبیاء بوده اند ۱۲ [۵۲] ای اباهریره لازم گیر طریقهٔ قومی را که بروز یکه فریاد خواهند قوم ایشان فریاد نخواهند و هرگاه مردمان امان خواهند از آتش ایشان نه ترسند گفت ابوهریره ایشان کیستند یا رسول الله وصف ایشان بیان کن تا بشناسم ایشان را فرموده ایشان قومی اند از امت من در آخر زمان که بروز قیامت در محشر انبیاء مبعوث شوند هرگاه مردم ایشان را بینند از حالت ایشان ایشان را انبیاء پندارند من ایشان را بشناسم و امتی امتی بگویم پس خلایق بدانند که ایشان انبیاء نیستند ایشان مثل برق و ریح گذرند که از انوار ایشان چشمهای مردم خیره شود گفت ابوهریره یا رسول الله مثل ایشان من فرما تا کوشش

واما حدیث العلماء ورثة الانبیاء فرواه الاربعة عن ابی الدرداء[۹۱] وحافظ سخاوی مقاصد حسنہ
مے نگارد وقال[۹۲] شیخنا یعنی الحافظ بن حجر والذهبی والزرکشی انه لا اصل له زاد
بعضهم ولا یعرف فی کتاب معتبر وقد مضی فی اکرموا حملة القران کاد حملة
القران ان یکونوا الانبیاء الا انهم لا یوحی الیهم ولابی نعیم فی فضل العالم العفیف
بسند ضعیف عن ابن عباس رفعه اقرب الناس من درجة النبوة اهل العلم والجهاد
ہرگاہ میان حفاظ وانبیاء علیہم السلام ہمین فرقے باشد کہ بر حفاظ وحی نازل نشود وانبیاء
مہبط انوار وحی باشند واہل علم از درجہ نبوت قریب تر باشند پس در صحت معنی این حدیث
ریبی نیست از ہمین جا است کہ صوفیہ کبار این را نقل کنند چنانچہ شیخ محی الدین بن عربی
قدس سرہ در باب چاردہم از فتوحات مکیہ می فرماید وقد[۹۳] ورد الخبر عن النبی صلی اللہ
علیہ وسلم علماء هذه الامة کانبیاء بنی اسرائیل یعنی فی المنزلة التی اشرنا الیها
فان انبیاء بنی اسرائیل کانت تحفظ علیهم شرائع رسلهم وتقوم بها دینهم
وکذلک علماء هذه الامة وائمتها یحفظون علیها احکام رسولها صلی اللہ
علیہ وسلم کعلماء الصحابة ومن نزل عنهم من التابعین کالثوری وابن عیینة
وابن سیرین والحسن ومالک وابن ابی رباح وابی حنیفة ومن نزل عنهم

---

[۹۱] المقاصد الحسنة فی کثیر من الاحادیث المشہورة علی الالسنة از شیخ ابی عبد اللہ سخاوی المتوفی سنہ ۹۰۲ھ ۱۲ [۹۲] گفت شیخ
من حافظ بن حجر وذہبی وزرکسی این را اصل نیست بعضے گفتہ اند کہ در کتاب معتبر نیست وگذشت در حدیث تعظیم کنید حفاظ
را کہ قریب درجہ نبوت اند مگر آنکہ بر ایشان وحی نازل نمی شود ابی نعیم در فضل عالم پارسا از ابن عباس مرفوعا روایت کردہ
کہ قریب تر او میان بدرجہ نبوت اہل علم وجہاد بودہ اند ۱۲ [۹۳] از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مروی است کہ علمای این امت
مثل انبیاء بنی اسرائیل اند یعنی در مرتبہ کہ بآن اشارہ کردیم انبیاء بنی اسرائیل شرائع پیغمبران خود را محفوظ می داشتند ودین
بایشان قایم بود ہمین کیفیت علماء این امت است کہ احکام رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را حافظ بودند مثل علماء صحابہ وآنکہ
بعد صحابہ اند از تابعین مثل ثوری وابن عیینہ وابن سیرین وحسن ومالک وابن رباح وابی حنیفہ وآنچہ بعد ایشان اند م

م مثل شافعی ابن حنبل کسانیکہ بر طریقہ ایشان رفتند در حفظ احکام یکی بعد دیگرے ۱۲

كالشافعي وابن حنبل ومن جرى مجرى هؤلاء الى هلم جرًّا في حفظ الاحكام اما خامسا
پس از تقریر بالا ظاهر شد که در ینجا زینهار صرف در ظاهر روایات کتاب خلاف ظاهر نیست فعلى
المعترض الاثبات قال فرزندی شیخ نور الحق میگفت که یکبار نزد ایشان قول شهود الولایة افضل من النبوة مذکور
شد فرمودند هر چند توجیهات و تاویلات است و درست دارد اما موهم خلاف حق است نباید گفت
این تناقض است و تناقض در کلام ایشان بسیار است و بالجمله در عقاید اهل سنت و جماعت مقرر شده است
بدرجه نبی نرسیده اقول در تسلیم این نقل ازین وجه تامل ها واقع است که در مقدمه آنچه مسلک
حضرت مجدد رحمة الله علیه مذکور شده از آن ظاهر است که این کلام از سکریات است و فی نفسه
صحیح نیست اگر تسلیم کنم پس تناقض را تسلیم نمی کنم زیرا که بعض تاویلات که در مقدمه مذکور
شد از ان سخن راست و درست می نماید اگرچه موهم خلاف حق است این چه تناقض است در
کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه تناقض واقع نیست و اگر تناقض بلحاظ مقامات متبادر گردد ان
فی نفسه تناقض نخواهد بود قال و فوائد کم در حدیث آمده که بنده چون به نماز داخل میشود و
حجابیکه درمیان بنده و خدا است مرتفع می گرداند لهذا صلوة معراج مومن آمده و حظ وافر
از ان نصیب منتهی واصل گشت چه رفع حجاب مخصوص به واصل منتهی است پس ارتفاع حیلولت
و توسط ثابت گشت انتهی این نحو صحیح است و لیکن این معنی هم بنا که در تشهد که اخر وقت
اداے نماز است و وقت اکملیت و اتمیت شهود است می گوید السلام علیک ایها النبی
و بعد از وصول باتم و اکمل مستغنی و فارغ نه نشیند از توسط به جمال و کمال آنحضرت و نیاز و
تسلیم و توجه بدرگاه وے پس هنوز توسط و توسل مرتفع نگردیده است و این حجاب که در وقت
نماز مرتفع میشود حجابها است که بنده بدان از مقام قرب و حضور دور افتد نه حیلولت و توسط
حقیقت محمدی که وے با خدا است دائم اقول الحمد لله که حضرت معترض اعتراف این معنی
نمودند که در نماز حجاب مرتفع می گردد درین هیچ شبهه نیست که مصلی کامل در وقت ادای نماز
گویا از دنیا که از دولت قربت قلیل النصیب است اگر نصیبے دارد قرب ظلی دارد می براید و به آخرت

که موطن قرب الٰہی است می پیوند دو دولتے که بآن نشاء مربوط است مناسبت آن فرا می گیرد و متعطشان بوادی حیرت و فراق درین نشاء از سرچشمه زلال نماز مانوس و سیراب اند و متوہان بیدای کبریای و جلال امروز در سراپرده محفل عروسی او مدهوش بوے وصال رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده است اِذَا اَقَامَ الْعَبْدُ فِی الصَّلٰوۃِ فُتِحَتْ لَهُ اَبْوَابُ الْجِنَانِ وَکُشِفَتِ الْحُجُبُ بَیْنَهٗ وَبَیْنَ رَبِّهٖ وَاسْتَقْبَلَتْهُ الْحُوْرُ الْعِیْنُ مَالَمْ یَتَمَخَّطْ پس حجب و استار که میان عبد و معبود است مرتفع گردد و جلوهٔ قرب بیدار آید و تشهد حکایت معراجیه است در صلوٰة که معراج مومن است این راحجاب نباید گفت ظاهر است که اول بنده بمقام قرب رسید و ثنا گفت بسلام الٰہی حقیقی بکلمه التحیات لله الی آخره و التفات بمقربان درگاه کرده گفت السلام علیک ایها النبی این مقام گویا مقام ثم دنا فتدلی است بنده ازین مقام ترقی کرده بکلمه السلام علینا الخ طلب اجازت عرض حال کرده میگوید اَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ یعنی نیست موجود و فاعل و معبود اِلَّا اللّٰهُ یعنی بجز ذات تو و اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهٗ وَرَسُوْلُهٗ یعنی محمد صلی الله علیه وسلم که بندهٔ تو و رسول و فرستادهٔ تست و وسیلهٔ ما است که بنده نوازی کرده فرستادهٔ از براے هدایت ما بندگان بے راه و داو از قرب داد حق خدمت بجای آورده ما بندگان دور مانده را بتو رسانید و او را با ما حق است و ادا حق گزاری او هم بر تست که چراکه بنده مالک چیزی نیست گویا گفت اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ الی آخره و این مرتبه گویا مثل مقام قاب قوسین است و اگر این معنی بذوق معلوم نیست بالفاظ رجوع بکنید که بجه معنی مشحون اند و اسرار و غنج چیست شیخ معترض در رساله تحصیل البرکات بعض اقوال منافی توسط نگاشته چنانچه می نگارد که چون ورود این کلمه در اصل یعنی در شب معراج بصیغه خطاب بود دیگر تغیرش نداد ند و بعد وفات سرور عالم صلعم صحابه می گفتند السلام علی النبی نه به لفظ خطاب انتهی و ظاهر است که این تقریر منافی این مقام است آنچه گفته شد که توسط و توسل مرتفع نگشت این چه اعتراض است آن چرا گفته نشود که تشریع نماز به توسط سرور انبیا است علیه الصلوٰة والسلام توسط را بمعنی توسل گفتن این نتیجه بیاید سر کرد اگر صحیح نیست کیف مایلولست حقیقت محمدی بالخدا دایم است چرا توسط را دخل حجاب تمکنند چنانکه عینک که این حجاب

۵۱ هر گاه ایستاده بشود بسوی گشاده می بشود بروی دروازه های بهشت و برخیزد پردها که در میان او و میان پروردگار او است ۱۲

نیست و متوسط است وچرا حقیقت محمدیه را حقیقت الحقایق نه گویند فافهم وتذکر **قال** آنکه نوشته
اند که رویت اخروی بے توسط وحیلولت احدی خواهد بود بے موقع است زیراکه سخن در رویت
وشهود دنیا ولیست واین بے پرده نمی باشد لااقل پردهٔ صفات درمیان است وتحقیق رویت
اخروی نیز بے پرده صفات نخواهد بود وصفات حق منفک از ذات نیست وبنابر عرف است دیدن
ذات را باصفات درعرف دیدن ذات میگویند کسیکه زید رامی بیند باچندین صفات ازطول و
عرض ولون وشکل وغیرآن میگویند زید را دید وهیچ کس نگفته است که در آخرت ذات بحت مجرد از
صفات را خواهند دید پس اگر روح محمد صلے الله علیه وسلم که باذات حکم صفات دارد نیز باشد
چه مانع است **اقول** برین کلام نقض تفصیلی وارد می شود صفات امر معنوی است که قایم بذات
است پس چگونه حایل ذات باشد در رویت بصری آری در رویت قلبی جایز است چراکه بدولت
صفات ذات مطلق درتعقل نمی آید ع

فهم سخن تا نه کند مستمع | قوت طبع از متکلم مجوے

واثار صفات که ظهور او درخارج ذات است وخارج ازمراتب صفات است می تواند که حایل
رویت بصری شود ودرآخرت این حایل نباشد تا مزیت لازم آید وفرق شود وآن حجابیست که به
احاطه ذاتی بےکیفی قایل اند گویا رویت بصری درپرده را در دنیا قایل اند چنانکه شیخ عبدالله
بلیانی قدس الله سره گفته ع

تا حق بدو چشم سر نه بینم هر دم | از پاے طلب می نه نشینم هر دم
گویند خدا بچشم سر نتوان دید | آن ایشانند من چنینم هر دم

وبرتقدیر تسلیم می گوییم که کلام در ضرورت وعدم ضرورت توسط است عام ازینکه دنیاوی باشد
یا اخروی وهرگاه دیدن ذات را باصفات درعرف دیدن ذات گویند وبرتوسط صفات نظر
نمی افتد وصفات را توسط نمی گویند پس اگر رویت اخروی را که متجلی بصفات باشد بی توسط حیلولت
گویند ازان هیچگونه محذور لازم نیاید ودر کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه این معنی مذکور نیست که

در آخرت ذات بحت مجرد از صفات را خواهند دید این معنی مبنی بر فهم معترض است اندرین صورت
اگر روح محمد صلی اللہ علیہ وسلم که با ذات حکم صفات دارد نیز باشد هیچ مانع نیست بلکه اگر عباراتیکه
پیش ازین حضرت معترض از حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ نقل فرموده اند بغور ملاحظه فرموده شود از ان واضح شده است که
همین مدعاست فرق این است که حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ روح محمدی را حجاب نمیگویند و حضرت معترض
بحجاب و پرده تعبیر میفرمایند پس آنچه رعایت اداب در کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ بوده است بوی
ازان از کلام معترض بمشام نمیرسد قال قولکم این معرفت از خواص معارف لدنیه این فقیر است
که حق سبحانه وتعالی بمحض فضل و کرم آن را عطا نموده بحقیقت آن متحقق ساخته است و این معرفت
اشارت بآنچه گفتند که عدم توسط موجب کمال است و توسط موجب نقصان که آنجا شهود بے پرده
است و اینجا در پرده و این کمال تابع است وگفته اند که کمال و شوکت و عظمت مخدوم متبوع است که
تابع و خادم او بجای رسیده که او آنجا رسیده است و بتبعیت او شریک دولت او شده سبحان اللہ
این چه تمثیل و توهم است و سرور و ابتهاج است و در لوازم این سخن نمی نگرند که چها است استقاط
رسول خدا است از میان و دعوی مساوات بلکه ترجیح اولیا بر انبیا علی نبینا و علیهم السلام
چنانچه تقریر آن گزشت حاجت به تکرار نیست اما همین یک سخن باز تکرار کرده میشود که واسطه
کرا میگویند و کرا مے خواهند محمد رسول اللہ را مے خواهند که محبوب رب العالمین و مقصود دنیا
و دین است و آنحضرت را پرده میگویند و حجاب نام می نهند زهے سعادت آن عارف و کمال
آن مشاهد که حق را در مرآت محمدی مشاهده کند جانها فدای عشق این پرده باد سبحان اللہ این
نقصان است کدام کمال بالاتر ازین باشد که جمال محمد صلی اللہ علیہ وسلم و کمال حق هردو
مشهود شود و منظور گردد محمد صلی اللہ علیہ وسلم را حق برای آن افریده است که در آئینه جمال
و کمال وے قدس ذات را مشاهده کنند و در خلوت خانهٔ حقیقت وی در آمده با ذات و صفات
حق مواصلت نمایند که هرچه هست در آنجا هست قال بعض العارفین لا یتجلی اشعة اللہ
بقلب الا من مرآة سره و هو النور المطلق و پرده هاے که دور باید کرد پرده هاے ظلمانی و روحانی و انفسی

۱۰ بیگاه حضرت معترض قائل بحجابیت باشند ... حجاب قائل ... و دیگر اکابر اولیا ... قائل بحجاب شده ... پرده ... حضرت غوث ... بعض قصاید ... چند اشعار ...

و قد رفعت لک الستور و تجلی لک بالانوار القدس جمال السماء علی طور سینا فرأیت تجلیه فی شریعت بر کار ساعی ... نعم یتقن پوشیده گشت بحجاب علت فوق تجلی ۱۲ منه ۹۳
بعض عارفین گویند که شخصی باری تعالی بر کسی تجلی نمی نماید مگر از آئینه که سر او نور مطلق است ۱۲

واقعی است که حجاب مقصود پرده شهود شوند نه آنکه ذات محمد صلے اللہ علیہ وسلم را پرده گویند واز
میان ساقط گردانند و چیزها گویند که نباید گفت این قضیه انشاء اللہ تعالے در روز حشر مشخص گردد
بلکه در عالم برزخ نزد آنحضرت مذکور شود اگر من پیش از شما از عالم رفتم اول شکایت یکیک از شما پیش
آنحضرت کنم این خواهد بود و اگر شما رفتید نخست گرفت دیگر که بر شما شود این خواهد بود واللہ اعلم و
اگر درین دنیا بوقایع و معاملات ہم مطلع شوید نیز دور این است **اقول** این معرفت را منحصر در
امرے داشتن قصور است چرا تمامی تحقیقات را مرجع قرار نه دهند چه این همه در از افادات حضرت
مجدد است علیه الرحمه که هیچ یکے بآن سپه نه برده و آنچه در باب کمال و شوکت و عظمت مخدوم متبوع
فرموده شد که تابع او در هیچ مقامے از وے تخلف نه کند و بتبعیت او شریک دولت همگنان او گردد
از غبار محذور پاک و صاف است عام ازینکه فی ذاته باشد یا بلوازمه این را اسقاط رسول خدا
صلے اللہ علیہ وسلم یا دعوی مساوات اندیشیدن خیال غلط است ساعتے عینک انصاف بر
دیده حق بین نهاده ملاحظه فرمایند که هرگاه تابع بتبعیت مخدوم متبوع بجاے رسیده است
پس این اثبات مخدومیت و متبوعیت انحطاط مرتبه تابع را مقتضی است نه اسقاط و مساوات
را محو حیرتم که بار بار از ذکر الزامے که پا در هوا دارد چه سود یا از اعادۂ این چنین الزام بے
سر و پا عام ازینکه هزار بار باشد غبارے بر دامن می نشیند حاشا و کلا بلکه **قال** مردمان این
را محمول بر نفسانیت می کنند چه اگر خطا است یکبار دو بار نه از اول تا آخر بر یک خطا این قدر
استبداد و اصرار ضرورت چیست که آنحضرت را پرده و حجاب نام نهند چرا موجب انجلاء و انکشاف
نه دانند و حقیقة الحقایق نه گویند زهے سعادت آن عارف و کمال آن مشاهد که حق را در مرآت
محمدی مشاهده کنند نه آنکه پرده و حاجب انگارند و میان این و آن فرق زمین و آسمان است
چه در صورت اول جمال محمد و کمال حق هر دو مشهود شود و منظور گردد محمد صلے اللہ علیہ وسلم
را حق براے آن آفریده است که در آئینه جمال و کمال وی قدس ذات را مشاهده کنند و در
خلوت خانه حقیقت وی در آمده با ذات و صفات حق مواصلت نمایند که هرچه هست در آنجا

ہست قال بعض العارفین لا یتجلی اشعة الله بقلب الحمرمرأة سرہ وھو النور المطلق در صورت ثانی واسطہ وپردہ حجاب است کہ درجذب محبت برافتد و معاملہ عیانا مشاہدا فتدو درین صورت اول عجب بکیفے پیدا کند وَ اللّٰهُ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ پس ذات محمد را پردہ گفتن مستلزم استقاط ست درہیچ صور و ہرکہ چشم بینا دارد این قصہ پیش وے از مرئیات تشخیص وے رابروز چرا محول ساختن طالبین تحقیق را تا این ہمہ چشم براہ انتظار داشتن ست چون در تحقیق مراحل تصوف راہ استدلال بربستہ اند و بنائے وے بر ریاضت ومجاھدہ نہادہ اند پس چرا در مجاہدہ کمر ہمت بر نہ بندند و بنگرند کہ در ہردو صورت چہ فرق است الحمد للہ کہ در عالم دنیا حضرت معترض مبشر شدند وغنشاوۂ بشری از دل انوار منزل حضرت ایشان زایل گردید اگر چنین اتفاق نمی افتاد در عالم برزخ ذات حقیقة الحقایق را صلے اللہ علیہ وسلم مظہر انوار رحمانی ملاحظہ نمودہ اعتراف بقول حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ می نمودند نوبت بہ شکایت نمیرسد وانچہ امر حق را مستحق گرفت وگیر تصور یدہ شد بجوابش ہمین قدر کافی است ؎

جواب تلخ مے زیبد لب لعل شکر خارا		بدم گفتی وخرسندم عفاک اللہ نکو گفتی

سعہند البغایت ادب عرض پردازم کہ حضرت معترض در رسالہ تحصیل التعرف تحریر می فرماید کہ انچہ بعض علماء کتب در رد صحاب صوفیہ صافیہ تصنیف فرمودہ اند تا سالکان را از راہ غلط و مواضع ابہام آگاہ سازند وایشان در ورطہ بدعت وغفلت نہ افتند ازین کتب ہیچ یکے مستفید نمی توان شد تا آنکہ جامع سہ شرایط نہ باشد اول آنکہ معترض عالم محقق متورع مجتہد باشد تا در صورت خطا مثاب باشد دوم آنکہ تاویل قول قایل برخود لازم گیرد و بر محملے حمل کند کہ اعتراض وانکار را بوے بار نباشد و بقول انما صدر ہذا القول والفعل عن غلبۃ حال وطغی سکر والمغلوب لا ضبط ولا اختیار لہ بگوید کہ دریجا غلطی وخطا واقع شدہ ولیس مجال الولیس بمعصوم یا گفتہ شود کہ قایل ازین مسئلہ واقف نبودہ است

ولیس العلم بالکل من شرط الولایۃ یا اور ازلت در علم و عمل حاصل شدہ بعدم العصمۃ و غلبط نقل پیراللہ شیئوم انکہ نظر او بر خویش مقصور دارد و نقص خود را متہم سازد و از توبہ و استغفار سیرا او اتش پرداز دو آں اماز تاوا فقین فن تصوف بیان نہ نماید لانہ اذا سمع ما یشعر بعیوب الاکابر اختل عقدۃ اعتقادہ و یشوش علیہ اعتقادہ الذی ربما کان سبب نجاتہ

حضرت معترض امرے دیگر بران افزودہ کہ آن امر چہارم است یعنی آن را ذریعہ فضل خویش نگرداند و برائے اظہار علم خویش آنرا در مجالس و مجمع مردمان بیان نکند و اگر احیانا بسبب غرض صحیح ضرورت ذکر باشد پس صرف قول نقل کند و نام قایل در میان نہ آرد تا منجر بسوے تحقیر و تہوین نگردد اذ ستر زلل الائمۃ والاکابر واجب فلا یھتک ستر ھم چوں صیانت دین واجب است تخالف ازان نہ ورزد لاکن بداند کہ رعایۃ الانصاف و عدم التجاوز عن طریق الحق لازم فلا یتعصب ولا یکابر ولا خیر فی دیانۃ یصحبہا ھوے فلا یتکلم بالنفسانیۃ انتہی محصلہ پس اگر اد لنے تامل بکار رود ازان واضح می توان شد کہ رسالہ شیخ فاقد شرط بودہ است زیرا کہ حضرت شیخ مجتہد نبودہ است و بالقصد مطالب اصلیہ را گذاشتہ بہ مطالبش کہ سیاق بلکہ تصریح حضرت مجدد رحمہ اللہ مخالف آن است محمول می سازد تا اعتراض بر وے وارد کردہ شود و بر غلبہ حال و سکر محمول نمی کند تا آنکہ عذر حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ درین باب بہ قضایاے شعریہ لایق قبول ندارد پس کسے اورا محمول بر تقصیرات نفس توان کرد بلکہ این را کہ فضل باید تصور ید و تحقیر و تہوین خود پیدا است پس لامحالہ محمول بر تعصب و مکابرہ و ہوائے نفس خواہد بود واللہ اعلم قال می بلیم کہ بہمہ زبان حال و قال بتوسل و گداگری و استمداد و استفادہ ازان جناب کشادہ خبر بندگی و نیاز و شکستگی و سگی و غلامی می نمایند بر روے الیشان نمیدانیم کہ کدام در معرفت کشادہ اند و روی حقیقت نمودہ کہ این چنین سخنان بوجود آمدہ و سر بر زدہ است حیرت است ظاہر است کہ شاد غافل خوردہ اید نمیدانم گدا از دست کہ خوردہ اید واللہ اعلم والعاقبۃ بالخیر

ولایت کے لئے کل علم شرط نہیں ... (حاشیہ)
ولی معصوم نہیں ہوتا ...
بزرگوں کے عیوب سننے سے عقیدہ و اعتقاد میں خلل ...
انصاف کی رعایت اور حق سے تجاوز نہ کرنا ...
نفسانیت ...

اقول معاف دارید حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ را می بینیم کہ ہمہ زبان حال وقال بتوسل وگدا گری واستمداد واستفادہ ازان جناب کشادہ کہ بندگی ونیاز وشکستگی وسگی وغلامی مے نمایند بر روی معترض نمیدانم کہ کدام در معرفت کشادہ اند وروئے حقیقت نمودہ کہ این چنین سخنان بوجود آمدہ سر بر زدہ است حیرت است ظاہر آنست کہ شما دغا خوردہ اید نمیدانم کہ از دست کہ خوردہ

وَاللّٰہُ اَعْلَمُ وَالْعَاقِبَۃُ بِالْخَیْرِ

در حضور غیر با من این ہمہ دشنام چیست	ای بقربان تو من این لطف بے ہنگام چیست

قال — شیخا مجدد ما طریق صواب است کہ قطع نظر ازین تفصیلات وتحقیقات معارف کہ مذکور است نمودہ بے تردد وتفصیل گویند کہ ہمہ فیوض وفتوح در اول وآخر ظاہر وباطن قبل الوصول وبعدہ مریدان را ومرادان را ومحبان را ومحبوبان را ہمہ بتبعیت وطفیل وتوسل آنحضرت است دیگر سخن نیست زیادہ چہ گوید اقول جناب والا مکتوبات شریف بغور ملاحظہ فرمودہ شود در مکتوبات شریف چند جا تصریح باین معنی رفتہ است کہ ہمہ فیوض وفتوح در اول وآخر ظاہر وباطن قبل الوصول وبعدہ مریدان را ومرادان را ومحبان را ومحبوبان را ہمہ بتبعیت وطفیل وتوسل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حاصل است واگر کدامی مطلب بتفصیل بیان کردہ شد مضایقہ ندارد قال عجب کہ این آیۃ کہ در شان کافران ومکذبان قران وارد شدہ بَلْ کَذَّبُوْا بِمَا لَمْ یُحِیْطُوْا بِعِلْمِہٖ وَلَمَّا یَاْتِہِمْ تَاْوِیْلُہٗ در شان این فقیران صرف کردہ اید والیشان ہم اگر این آیۃ را بخوانند وَاَضَلَّہُ اللّٰہُ عَلٰی عِلْمٍ چہ شود قال قول حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ اقتباس است کہ در کلام عرب از متقدمین ومتاخرین شایع وذایع است لطف این است کہ در این آیت صرف بیان واقع است ولفظے نیست کزان ہتک شان شان گردد وعجب کہ حضرت شیخ از طرف الیشان وَاَضَلَّہُ اللّٰہُ عَلٰی عِلْمٍ برخوانند این معنی از داب شیخ بنہایت بعید است ۹

ہر دم آزردگی غیر سبب را چہ علاج	با کہ گذشتیم ز لطف تو غضب را چہ علاج

حضرت خواجہ محمد پارسا رحمۃ اللہ علیہ در تحقیقات در ذیل آیہ اَفَرَاَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰـھَہٗ ھَوَاہُ

وَاَضَلَّہُ اللّٰہُ عَلٰی عِلْمٍ می فرماید وَمَا دَامَ فِی السَّالِکِ اَدْنٰی تَطَلُّعٍ اِلَی الْغَیْرِ فَبِقَدْرِ ذٰلِکَ التَّطَلُّعِ الْیَسِیْرِ یَنْقَطِعُ عَنْ تَطَلُّعِہٖ اِلٰی مَحْبُوْبِہٖ وَیَنْقَطِعُ عَنْ وَصْلِہٖ وَقُرْبِہٖ فَاِنْ عَرَفَ بِالْیَقِیْنِ اَنَّ الَّذِیْ اتَّخَذَہٗ اِلٰہًا ھُوَ فَانٍ وَھَالِکٌ یَرْجِعُ مِنْ ضَلَالِ الْاِلْتِفَاتِ اِلَیْہِ اِلَی ھُدَی الْاِعْرَاضِ عَنْہُ وَالْاِقْبَالِ بِکُلِّیَّۃٍ عَلٰی مَنْ عَلِمَہٗ اِلٰھًا حَقِیْقِیًّا وَمَحْبُوْبًا اَصْلِیًّا فَاِذَا عَرَفَ ھٰذَا وَاَفْنٰی ذٰلِکَ الْقَدْرَ الْیَسِیْرَ مِنْ بَقَایَا کَثْرَۃِ نَفْسِہٖ بِحَیْثُ یَظْہَرُ وَحْدَۃُ قَلْبِہٖ وَیَتَجَلّٰی فِیْہِ حَضْرَۃُ مَحْبُوْبِہٖ فَحَجَّ وَحْدَۃً تَوْحِیْدًا عَلَی الْبَصِیْرَۃِ وَانْتَفٰی عَنْہُ اَثَرُ اِثْبَاتِ الْغَیْرِ وَفِیْ نَظْرِہٖ شُہُوْدُ الْکَثْرَۃِ فَیَظْہَرُ وَلٰکِنْ مَعَ ذٰلِکَ اِذَا رَجَعَ بِحُکْمِ ضَرُوْرَۃِ النَّشْاَۃِ اِلٰی نَفْسِہٖ وَحِسِّہٖ وَعَقْلِہٖ فَزَالَ عَنْہُ ظُہُوْرُ الْوَاحِدِ فَظَہَرَ لَہٗ شُہُوْدُ الْغَیْرِ بِحَیْثُ یَزْعَمُ وَیَدَّعِیْ اَنَّ ھٰذَا الْغَیْرَ ثَابِتٌ فَلَمْ یَثْبُتِ السَّالِکُ فِیْ مَقَامِ التَّوْحِیْدِ مَالَمْ یَمِحُ اِثْبَاتَ الْغَیْرِ وَدَعْوَاہُ اِیَّاہُ اگر حضرت معترض را اطلاع برین معنی مے بود درین محل تلاوت این آیہ را خلاف مقصود خود مے دانست سلہ

با صد کرشمہ آن بت بدمست مے رود	خود مے کند خرام و خود از دست میرود

والسّلام علٰی من اتبع الھدٰی **قال** ونوشتہ اند کہ بہ کشف صحیح والہام صریح بہ یقین پیوستہ است کہ ہیچ دقیقہ از دقایق این راہ و ہیچ معرفتے از معارف این قوم بیواسطہ وبے متابعت او صلی اللہ علیہ وسلم میسر نیست ومنتہی را در رنگ مبتدی فیوض وبرکات این راہ بے تبعیت وبی طفیلی حاصل نشود **انتہی** این امرے مجمع علیہ است در دین احتیاج بکشف والہام چہ دارد چہ کمالات دین وصفات مسلمانی ہمہ موقوف برین است وگویا تخصیص بہ

سلہ تا آنکہ سالک را ادنی وقوفے بسوی غیر باشد بقدر آن از وقوف محبوب حقیقی بازماند واز وصل وقرب وی محروم ماند پس ہرگاہ بہ یقین دانست کہ امری راکہ او الٰہ قرار دادہ است نیست خواہد شد از گمراہی التفات وی رجوع خواہد کرد وبہ الٰہ حقیقی ومحبوب اصلی متوجہ خواہد شد پس چون این معرفت حاصل گردید وآن قدر قلیل المقدار نیست گردید وبجز الٰہ حقیقی در دلش نماند پس توحید حقیقی متمکن گشت واثبات غیر زائل گردید وشہود کثرت در نظر وے باشد لیکن ہرگاہ بسوی نفس وحس وعقل خود رجوع آورد پس ظہور واحد نماند وغیر مدخل یافت پس سالک در مقام توحید نمی ماند تا آنکہ اثبات غیر ودعوی وے باقی ماند ۱۲

دقایق و معارف بجہت ان است کہ سخن درو ہست بلکہ مقصود از بیان آن است کہ ہر کہ این
دقایق و معارف بیان میکند و مخصوص بشرح و بیان آن است بہ یقین باید دانست کہ
بکمال متابعت موصوف است و زبان رد و اعتراض از وے قاصر است چنانکہ در اول مکتوب
افادہ نمودہ اند بعد ازان زبان چندان بمدح و ثنائے رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم و احتیاج
کلی بتوسط و توسل وے صلی اللہ علیہ وسلم کشادہ اند کہ جان را سیلہ ب دل را شادابی میگرداند
و دفع تمام توہمات و سوء ظن میکند اما با وجود این رفع وسایط و استثناء آن از میان دقایق
و معارف و کلمات دیگر ناظر در سوء ادب و گستاخی چیست **اقول** اگر کدامی امر مجمع علیہ از
کشف و الہام ہم دریافتہ شود دران مضایقہ نیست و این معنی کہ منتہی برنگ مبتدی است
امر یست محتاج بکشف و الہام واضح باد کہ مراتب علم باہم اختلافہا دارد اگر سورہ اَلْہٰکُمُ التَّکَاثُرُ
و آخر اذا وقعت تلاوت نمودہ شود این معنی ظاہر خواہد شد در حدیث است لَیْسَ الْخَبَرُ
کَالْمُعَایَنَۃِ **نقل** است کہ روزے علامہ تفتازانی از حضرت خواجہ نقشبند پرسیدند کہ عقیدہ
شما مردم چیست ایشان فرمودند کہ عقیدۂ اہل السنۃ و الجماعۃ علامہ گفتند کہ اگر ہمچنین است
خود را ممتاز ساختن چیست ایشان فرمودند کہ تا امور ظنی بہ یقین برسد اگر قائلی گوید کہ امور
دینی ہمہ بوحی است ظن چہ احتمال دارد میگوییم کہ حضرت ابراہیم در جواب اَوَلَمْ تُؤْمِنْ گفتند بَلٰی
وَلٰکِنْ لِیَطْمَئِنَّ قَلْبِیْ و حواریین گفتند در جواب حضرت عیسیٰ وَ تَطْمَئِنَّ قُلُوْبُنَا وَ نَعْلَمَ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا
بر ناظرین مکتوبات شریف مخفی نیست کہ مکتوبات شریف از ذکر احتیاج کلی بہ توسط و توسل وے
صلے اللہ علیہ وسلم مالا مال است برین یک مقام حصر نیست ؎

آن دو کمند عنبرین مے بردم کشان کشان		من نہ باختیار خود میروم از قفائے او

از ہمین جا است کہ طریقہ نقشبندیہ مجددیہ در اتباع سنت نبوی صلی اللہ علیہ وسلم ممتاز
است و میان اقران سرافراز بتبعیت شریعت گرفتار این سلسلہ اند و متولہین طریقت زلہ ربای
این طریقہ ؎

لیلے و موی مشک بوہر کس کہ دیدش ہو بہو	داند کہ زنجیر از چہ رو در گردن مجنون بود

الحمد للہ کہ حضرت معترض را ہم رفع تمامی توہمات و سوء ظن گردیدہ لبیبۂ ابی جان و شادابی دل رسانیدہ درین مقام ہمین قدر برائے شکریہ حضرت معترض کافی دانم س

ادای حق محبت عنایتے است ز دوست	و گرنہ عاشق مسکین ہیچ خرسند است

جزاہ اللہ عنا و عن سائر المحبین خیر الجزاء بحرمۃ نبیہ سید الانبیاء

معہذا آنچہ شکایت رفع وسائط و استتار آن از بیان دقایق و معارف و کلمات دیگر کہ ناظر در سوء ادب و گستاخی است نمودہ شد محل تعجب است چہ این معنی خود تناقض است س

وے بہ تیغم می زد و می گفت پنہان زیر لب	این سزائے آنکہ اظہار محبت میکند

و پیش ازین مرۃ بعد اولے و کرۃ بعد اخرے کیفیتش معروض داشتہ ام و صد بار بعبارات مختلفہ بر نگاشتہ ام اگر حضرت معترض پے بحقیقت کلام می بردند و متمسک بدامن تصوف زدہ از مقالات عقلی و توجیہات دور از کار مے گذشتند این توہم را گنجایشے نمے ماند س

دل اندر زلف لیلی بند کار از عقل مجنون کن	کہ عاشق را زیان دارد مقالات خردمندی

لاکن چون خیال میکنم کہ آخر الامر غشاوت بشری زائل شد ہیچگونہ شکایت را موقعی نمے یابیم زیادہ ازین چہ عرض داشتہ شود

من ہیچم و کم ز ہیچ ہم بسیارے	وز ہیچ و کم از ہیچ نیاید کارے

قال مقرر است کہ ارباب صحو مفضل اند بر ارباب سکر و ارباب سکر محکوم وقت اند و حال حاکم است بر ایشان و ایشان را ابن الوقت گویند و از تنگنای نفس و احوال بر نیامدہ و ایشان را اصحاب صحو کہ ازین مضایق برآمدہ و حاکم و غالب شدہ اند بر وقت و ایشان را ابو الوقت گویند چہ نسبت **قال** - اولا تعریف سکر و صحو در میزان عقل سنجیدنی است پس از ان اختلافیکہ درین مسئلہ واقع است شنیدنی شیخ شہاب الدین سہروردی رحمۃ اللہ علیہ در عوارف المعارف می طرازد السکر استیلاء سلطان الحال

والصحو العود الی ترتیب الافعال وتهذیب الاقوال برین تعریف تقریر مذکور راست می آید شیخ
محی الدین بن عربی در فتوحات مے طرازد وهو علم الاحوال[۵۱] واهل الا یکون الا لمن قام الطرب
والالتذاذ پس صاحب فتوحات برای سکر سه مرتبه قرار داده سکر طبعی وسکر عقلی وسکر الهی چنانچه
سیفرماید فالسکر الطبعی[۵۲] سکر المؤمنین وسکر العقلی سکر العارفین وبقی سکر
الکمال من رجال الله وهو السکر الالهی قال فیه رسول الله صلی الله علیه
وسلم اللهم زدنی فیک تحیرا والسکران حیران فالسکر الالهی
ابتهاج وسرور بالکمال وقد وقع فی التجلی فی الصورة سکر فذلک سکر محقق کما قال
بعضهم ؎ واسکر القوم دور کاس * وکان سکری من المدیر
ازین تقریر آشکارا شد که تفضیل ارباب صحو بر ارباب سکر عموما قابل تسلیم نیست تمامی ارباب
سکر محکوم وقت نباشند وحال حاکم بر ایشان نباشد چه سکر الهی این چنین نباشد قال
پس آنچه از بعضے اقطاب که قدوه ارباب صحو وتمکین اند مفاخرتے ومباہاتے وتفضیلے بر
مشایخ دیگر واقع شده است بامر الهی است نه بغلبه سکر چنانکه حضرت غوث الثقلین امام الطریقین
شیخ عبد القادر جیلانی فرموده اند قدمی هذه علی رقبة کل ولی الله وبزرگے دیگر
فرموده است من تحت خضراء السماء[۵۳] مثلی وامثال آن بامر الهی است که در باطن اولیاء
الله میباشد نه صادر بغلبه سکر وطغیان حال وسکر حیرت نیست وبے تمیز نیست واشارت هذا منافی
آنست که در بعضے احوال ومقامات حضرت رسول الله صلے الله علیه وسلم قدم ایشان را

---

[۵۱] سکر علم احوال است از همین جاست که سکر نیز شود مگر کسے را که حرکت وشوق والتذاذ داشته باشد ۱۲ [۵۲] سکر طبعی سکر مومنین است وسکر عقلی سکر عارفین وسکر کمال سکر الهی است رسول الله صلے الله علیه وسلم فرموده که الٰهی در خویشتن مرا تحیر عطا فرما سکران سرگشته می باشد سکر الهی خوشی است بکمال بر کسیکه تجلی باری تعالی پر تو مے افگند سکر طاری مے شود این سکر محقق است بعضی گویند که قوم از دور شراب سکر آورند وسکر من از ساقی است ۱۲

[۵۳] کیست زیر آسمان مثل من ۱۲

براقدام خود نہادہ فرمودہ اند کہ این قدم تو قدم من است پس گفت حضرت شیخ قَدَمِی ھٰذِہٖ
علی رقبۃ کل ولی اللہ پس آن حضرت امتثال امرالہی کہ بہ تحدیث نعمت واقع شدہ است
قول الحمد للہ کہ تحدیث بنعمت اللہ امتثال امرالہی قرار دادہ شد ۔ ع

درین جہ یاراز ان زندہ ام کہ گاہے ... نسیم عاطفتے زان دیار مے آید

اکنون شنیدنی است کہ آنچہ از حضرت غوث اعظم رضی اللہ عنہ قدمی ھذہ علی رقبۃ کلِ ولیِ
اللہِ منقول است دران سہ مسلک است مسلک اول درحالت صحو فرمودہ بامتثال امرالہی بتحدیث
بنعمۃ اللہ مسلک دوم درحالت سکر فرمودہ ہمین است مسلک حضرت شیخ شہاب الدین سہروردی
علیہ الرحمہ چنانکہ بیاید انشاءاللہ تعالے مسلک سوم درحالت سکر بامتثال امرالہی فرمودہ این
است متمسک امام یافعی رحمۃ اللہ علیہ **قال** اگر گویند پس چیست تفاوت واختلاف احوال
مشایخ واولیا از ارباب صحو وتمکین از صحابہ وغیرہم رضوان اللہ علیہم اجمعین کہ بعضے گفتہ وبعض
نگفتہ اند گوئیم ایشان تکلم می کنند مگر باذن خداے عزوجل وامر وی جل وعلی پس ہر کہ امر کردہ شد
گفت وہر کہ امر کردہ نشد نہ گفت چنانکہ آمدہ است کہ از مشایخ وقت پرسیدہ شد کہ آیا شیخ عبدالقادر این کلمہ
را بامر گفت گفتند نعم بامر گفت پس کیفیت وگفتند این نشان قطبیت است واز اقطاب در ہر
زمانے کسے است کہ امر کردہ میشود بسکوت وگنجایش ندارد او را اگر سکوت وبعضے امر کردہ می
شوند بقول پس گنجایش ندارد ایشان را جز قول واین اکمل است در مقام قطبیت زیرا کہ این لسان
شفاعت است وشیخ صاحب عوارف رحمۃ اللہ علیہ بمقتضای قیاس عقل ومبلغ علم خود این سخن
را وامثال این سخن را بر شطح سکر وغلبہ حال واستغراق نفس حمل کردہ وحمل کلام شیخ بر قصد صحت
این قول وعدم قصور ان چنانکہ شما براے مصلحت وقت کہ درین مکتوب بترجیح وتفصیل
سکر واقع شدہ است حمل کردہ اید بران ظاہر عبارت شیخ سیاقاً وسیاقاً مخالف است فہم شیخ
درینجا این چنین رفتہ چہ توان گفت وقول وے درینباب مخالف اقوال کبار مشایخ آن وقت
مثل شیخ ابومدین وشیخ ابوالنجیب سہروردی کہ پیر شیخ شہاب الدین سہروردی است واقع شدہ

است و دیگر مشائخ عظام که عدد الیشان موجب اطناب است چنانکه در بهجة الاسرار که کتاب
معتبر است و دیگران است ۔ در کتب قوم در طبقات ذہبی[۱] که از مشاہیر علماء محدثین است و
شیخ محمد جزری که قدوه علماے متاخرین است و غیر آن مذکور است مصنف آن بدو واسطه
بحضرت غوث الثقلین میرسد و در کتب دیگر مثل روضة المناظر فی مناقب الشیخ عبد القادر که
تالیف شیخ مجد الدین فیروزآبادی صاحب قاموس است و در کتب امام عبد اللہ یافعی وغیرہ مذکور
است **اقول** شیخ شہاب الدین سہروردی علیہ الرحمہ مسلک ثانی را اختیار فرمودہ و برین
مسلک صرف حضرت شیخ نرفتہ بلکہ دیگر اکابر نیز ہمین مسلک اختیار فرمودہ اند در عوارف
المعارف میفرماید[۲] فقلّ ان ینفکّ مریدٌ فی مبادی ظہور سلطان الحال من العجب
حتی لقد نقل عن جمع من الکبار کلماتٌ موذنةٌ بالاعجاب وکل ما نقل من
ذلک القبیل من المشائخ لبقایا السُّکر عندہم وانحصارہم فی مضیق سکر الحال وعدم
الخروج الی فضاء الصَّحو فی ابتداء امرہم وذلک اذا حدّق صاحبُ البصیرة نظرہ
یعلم انہ من استراق النفس السمع عند نزول الوارد علی القلب والنفس اذا استرقت السمع
عند ظہور الوارد علی القلب ظہرت بصفتہا علی وجہ لا یجفو علی الوقت وصلافة الحال فیکون
من ذلک کلمات موذنةٌ بالعُجب کقول بعضہم من تحت خضراء السماء مثلی وقال بعضہم قدمی

---

[۱] ابو عبد اللہ شمس الدین معروف به ذہبی از حفاظ محدثین بود در ۶۷۳ ہجری متولد شد در دمشق روز دوشنبه سوم ذی قعدہ
۷۴۸ ہجری انتقال کرد ۱۲ [۲] قال فی کشف الظنون قال الشیخ عمر بن عبد الوہاب القرشی الحلبی فی ظہر نسخة من نسخ البہجة ذکر ابن الوردی
فی تاریخہ ان فی البہجة امور الا تصح ومبالغات فی شان الشیخ عبد القادر لا تلیق الا بالربوبیة انتہی ومثل ہذہ المقالة قیل عن الشہاب
ابن حجر العسقلانی واقول ان المبالغات التی نسبت الیہ مما لا یجوز علی مثلہ وقد تتبعتہا فلم اجد فیہا نقلا الا ولہ متابعون وغالب
ما اوردہ فیہا نقلہ الیافعی فی اسنی المفاخر وفی نشر المحاسن وروض الریاحین وشمس الدین الزکی الحلبی ایضا فی کتاب الاشراف
واعظم شئ نقل عنہ انہ احیی الموتی کاحیائہ الدجاجة ولعمری ان ہذہ القصة نقلہا تاج الدین السبکی ونقل ایضا عن ابن الرفاعی وغیرہ وانی
یعنی جاہل حاسد ضیع عمرہ فی فہم ما فی السطور وقنع بذلک عن تزکیة النفس واقبالہا علی اللہ سبحانہ وتعالی ان یفہم بالعطی اللہ سبحانہ و

علی رقبة جمیع الاولیاء وہمین قول حضرت مجدد دم استثنا کردہ اگر گفتہ شود کہ درحوالہ واستناد عوارف کہ بہ
نسبت خاص ارشاد جناب محبوب سبحانی رضی اللہ عنہ کردہ شدہ است برین جزم نمودن
باطل است در عوارف نام نامی جناب محبوب سبحانی مذکور نیست و نہ ذکر خاص قول حضرت
و نہ کلام عوارف بر اقوال واحوال حضرت عموماً یا خصوصاً منطبق میتوان شد چہ در عوارف
ذکر بقیہ بقایای[۵۱] اہل سکر و مغلوبین وقت می باشد پس ارشاد منتہیان اہل صحو و تمکین را کہ بامر
ربانی باشد دران داخل نمودن از عقل و دیانت دور است علاوہ بران ہرگاہ شیخ الشیوخ
حضرت شیخ نجیب الدین سہروردی این قول را تسلیم کردند و اطاعت فرمان نمودند و قایل
این معنی شدند کہ این از امر ربانی است پس اگر احیاناً در عوارف این را محمول بر سکرے
نمودندے ہرگز قابل ترجیح و تسلیم نمی شد خواہم گفت کہ این قول از سرتاپا مخدوش است
زیراکہ در عوارف نام نامی قایل بسبب شہرت گذاشتہ شدہ علاوہ بران این قول مختص است
بحضرت محبوب سبحانی بہ ہیچے کہ از حضرت غوث رحمۃ اللہ علیہ منقول است از کسے دیگر مروی
نیست در بہجة الاسرار مروی است از شیخ ابی المفاخر عدی بن شیخ ابی البرکات بن صخر قدس
سرہ کہ خبر داد مرا پدر من کہ پرسیدم از عم خود شیخ عدی بن مسافر اموی قدس سرہ آیا دانستے
ہیچ یکے از مشایخ متقدمین کہ گفتہ باشد قَدَمِی ھٰذَا عَلٰی رَقَبَۃِ کُلِّ وَلِیِّ اللّٰہِ جز شیخ
محی الدین عبد القادر رضی اللہ عنہ گفت نمیدانم انتہی و در عبارت عوارف[۵۲] اگرچہ ذکر بقایای
است مگر این ہم مذکور است وکل ما نقل[۵۱] من ذالک القبیل من المشائخ لبقایا السکر درین کلیہ
تمامی منقولات مندرج است سوای این در عوارف مذکور است وَمَنْ[۵۳] اَشْکَلَ عَلَیْہِ ذٰلِکَ
وَلَمْ یَعْلَمْ اَنَّہُ مِنْ استراق النفس السمع فلیزن ذلک بمیزان احوال اصحاب رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم وتواضعھم واجتنابھم امثال ھذہ الکلمات واستبعادھم
ان یجوز للعبد التظاھر بَشَیْءٍ مِنْ ذٰلِکَ حضرت مجدد کہ استناد
بقول عوارف نمودہ مقصودش ہمین است کہ این کلام از سکر سرزدہ آنچہ بخیال عوام این

[۵۱] یعنی ازین قبیل از مشایخ منقول شدہ از بقایای سکر است ۱۲

[۵۲] شیخ شہاب الدین ابو حفص عمر بن محمد البکری از امام ابو النجیب عم خود تصوف و وعظ آموخت عوارف را در مکہ تصنیف کردہ ہرگاہ اشکالے پیش آمدی بحق تعالے جل شانہ رجوع آوردی در مجلس قدسی حاضر بود در ۶۳۲ھ انتقال فرمود ۱۲

[۵۳] یعنی ہرکہ [illegible]

معنی مستبعد می نماید آنرا دفع میکند و میفرماید که مرادش قصور این قول نیست کما توهم که
آن عین محمدت اوست بلکه بیان واقع نموده است یعنی صدور این قسم سخن که مبنی از مباہات
و افتخار است بی بقیه سکر کاین نیست که در صحو خالص به امثال این سخنان تکلم نمودن دشوار
است انتهی امام یافعی در نشر المحاسن می طرازد إنَّ القوم وردٌ وابحرٌ ليس له ساحل
وكل احد من المنكرين عليهم من ذلك المورد و فاصل بما فيه من جواهر المعارف
والاسرار والحكم جاهل وسقوا بكؤس الوصل راح المحبة التي لم يشم ريحها
من لم يقض من قتل نفسه نحبه فاخذ ينكر عليهم من لا يعرف تلك الجواهر التي
لا يعرفها الا من هو في ذلك البحر ماهر وصدرت عنهم الفاظ في حال السكر
فاخذ ينكرها من لا يعرف القدر و ذلك بجهله بالاسرار التي في تلك المعارف
والراح التي في تلك المعارف وها انا وان كنت جاهلا بذلك او من به واسلك
في الجواب المذكور سبعة مسالك المسلك الاول الاعتذار عنهم بالسكر ذلك
ان الشطحيات الصادرات عنهم منها ما وقع لما وقع منهم في حال السكر الغيبة
بواردات الاحوال والسكر لسبب مباح ليسقط التكلف في الشرع بالشرط
المعروف في كتب الفقه المسلك الثاني الاعتذار عنهم بصدور ذلك منهم على سبيل
الحكاية عن الله سبحانه المسلك الثالث الاعتذار عنهم بالامر اعني ان من الشطح
المذكور ما امروا به فصدر عنهم امتثالا للامر ويكون ذلك الامر تنويها بفضلهم
وبيانا لعلو شانهم وتعريفا للجاهل بكبير قدرهم وارشادا الى التعلق بهم والتوسل
برفيع جاههم وغير ذلك من المصالح ومن ذلك ما روى في كتاب مناقب الشيخ
عبد القادر رضي الله عنه من طرق كثيرة بروايات شهيرة عن جماعة من المشائخ الاكابر
والعلماء الافاضل والاخيار الثقات واشتهر واستفاض حتى في الجهات البعيدات
في مجلسه وهو على الكرسي يتكلم على الناس قدمي هذه على رقبة كل ولي الله

امام یافعی ارادتی که بجناب بزرگان دین عموماً و حضرت غوث انام رضی الله عنهم خصوصاً دارد از تصنیفاتش همچو خلاصة المفاخر فی انتخاب مناقب الشیخ عبدالقادر رضی الله عنه و تاریخ مرآة الجنان وغیره ظاهر است کلامش نگر بستنی است که قول قدمی را بحالت سکر و به امتثال الٰهی می گوید و حاشا که غبار منقصت بر دامان کلام قدسی نظامش نشیند چه بهر امرے که اظهارش به امتثال امر الٰهی بوده باشد تا مردم علو شانش دریابند و عظمت جاه وے شناسند و از و در مهام خویش توسل کنند به استراق نفس نیهار محمول نخواهد بود و بر مردم اتباع آن حکم لازم خواهد بود و منکران روے خسران و خذلان خواهند دید حضرت قدوه ارباب طریقت سید آدم بنوری رحمه الله در کتاب[۱] خلاصة المعارف و اسرار العقاید تحریر میفرماید که مرتبه کمال در ولایت اولیاء امت که ولایت خاصه است بکمالات غوثیت است و اکملیت درین مرتبه غوثیت جن و انس است و این نصیب خاصه حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی رضی الله تعالی عنه است که غوث الثقلین است و لهذا غوث الاعظم اکمل حقیقی است و خود اهل ولایت انبیا است که فوق این باشد و اهل این مرتبه را که اهلیت ولایت انبیا است مرتبه امام باشد اگرچه مخفی باشد و داخل دوازده امام نباشد اما در همه اولیاء امت تا آئین آن هر دوازده امام این امام باشد در هر عصرے که باشد سر قدمی هذه علی رقبة کل ولی الله ازینجا توان جست بهر دو معنی یکے بمعنی کمال غوثیت و دیگر بر نظر ظاهر ولایت خاص الخواص که در ایشان نسبت بهمه اولیا

---

[۱] کتابی است در تصوف محتوی بر فواید عجیبه و سید آدم بنوری از اعاظم خلفای شیخ احمد مجدد الف ثانی است رحمة الله علیه در ابتدای طریق از حاجی خضر تعلیم طریقه فرمود بعد ازان باجازت حاجی خضر بخدمت حضرت مجدد رحمة الله علیه مشرف شده بدرجات عالی رسید و در اوایل حال بهره از علوم ظاهری نداشت روزے در واقعه دید که از هاتف غیب ندا می شود که ای شیخ آدم قرآن چرا نخوانده عرض کرد که الٰهی تو قادری حالا هم تعلیم فرمائی فی الحال دست نورانی پدید آمد و بر سینه بی کینه وی مس کرد و قرآن حفظ نمود و علوم ظاهری را تعلیم گرفت و بکمال استقامت شریعت معروف بود در خانقاه وی زیاده از هزار کس طلباء روزمره جمع می بودند که نان وقت ایشان از لنگر شیخ آدم بود و بنور موضعی است از توابع سرهند مادر وے بنوری بود گویند که در عهد شیخ صد کس اولیاء کامل و مکمل تکمیل ظاهری و باطنی کرده خرقهٔ خلافت و اجازت طریقت یافتند تعداد مریدان تا یکصد هزار رسیده بود و شیخ آدم قبل مادرزاد بود و اول به سپاه گری اشتغال داشت چون جاذبه حقیقی او را بجود کشید ترک کرده فقر اختیار نمود کرامات وی حد و پایان ندارد و بسیاری از تصانیف دارد در تصوف به تاریخ سیزدهم شوال سنه ۱۰۵۳ هجری بمدینه منوره وفات یافته و در جنت البقیع قریب روضه حضرت عثمان رضی الله عنه مدفون است

اولین و آخرین غیر از اصحاب کرام رضی اللہ عنہم غالب ظہور آمدہ بود و لفظ کل ولی اللہ بدین
معنی فرمودہ باشد پس در اولیاء اہل ولایت خاصہ منظر اما ست کہ بوصول ولایت انبیا
منوط است اگرچہ مخفی باشد قدم آنحضرت بر رقبہ ہر ولی اہل مرتبہ عامہ و خاصہ ولایت مطلق باشد
یعنی توفیق ایشان بران ہمہ دیگران واقع باشد و اولیاء اہل کمال باطن مرتبہ اخص الخواص
و خاص الخواص ولایت مطلق ازین زیر قدمی بیرون باشند و چون نادر است کہ در اولیاء
است فردے بولایت انبیا برسد کہ این مرتبہ خاص الخواص از ولایت مطلق است بلکہ بولایت
ملائکہ علیٰ ہم کہ این مرتبہ اخص از ولایت مطلق است پس حکم مر اکثر راست لاجرم کل اولیا ہم
توان گفت و در سبیل العلم و کمالات ولایت انبیا آسان ندانند کہ بر حالتش آنچہ پیش ازین
نوشتہ شدہ است در کتب و رسایل اکثر اولیاے امت نایاب است و دیگر اکابر قدس
اسرارہم منظر کل مطلق مخصوص بر زمانہ ایشان گفتہ اند و معلوم این مسکین آن معانی گشتند
کہ مذکور شد و یک روز پیش تر از روز نوشتن این حقیقت قبل ازین بچند سال ہمین ہر دو وجہ
کہ بالا مسطور گشت بخاطر می گذشتند کہ اندران وقت روح آن حضرت غوث الثقلین حاضر
شد و باین فقیر این عبارت فرمود کہ فرزندا باین ہر دو وجہ خود ہیچ غلطی نیست بعد ازان
معلوم شد کہ این کلمہ از آنحضرت بے نظر و تفکر بطریق بے قصدی بالقاء ربانی از غیب ظاہر
شدہ است و حضرت شیخ الشیوخ ہم در عوارف فرمودہ است قدس سرہ کہ این کلمہ از حضرت
شیخ عبدالقادر در سکر برآمدہ اے برادر نزد این فقیر بر تقدیر سکر این سکر ممدوح است نہ مذموم
ازین جہت کہ ہیچ ترقی خالی از حالت مستی مطلق نمی شود مستی جلی باشد یا خفی و چون آنحضرت
بدان مراتب خاصہ مخصوصہ خود مشرف شدہ اند بقدرت اللہ سبحانہ بی تکلف و بی قصد
بالقاء غیر فرمودند قَدَمِی هٰذِهٖ عَلٰی رَقَبَةِ کُلِّ وَلِیِّ اللّٰہِ من حیث التفوق ظاہر ولایت کہ بر وجہ تامہ
نصیب خود یافتند و روشن است کہ در کلام صوفیہ ظہور سکر عبارت ازان حالت است کہ حجاب
استحالت نتوانند پوشیدن چیز را آن چیز پیش ازان حالت لایق و لازم بودہ است پس واضح شد

که حضرات اصحاب کرام و حضرت مهدی و بعضے افراد دیگر هم من حیثیت کمال باطن مرتبه خصوص خاص
الخواص ولایت ازین زیر قدمی بیرون باشند و فوق بلکه افوق بوند اگرچه از همه اولیاء
اولین و آخرین غیر اصحاب کرام من حیث جمع آن هر دو وجه مذکوره که کمال ظاهر ولایت خاص
الخواص و کمال غوثیت باشد که منصب اکمل مستوجب بکمال مرتبه خاص الخواص و کمال غوثیت
باشد که منصب اکمل مستوجب بکمال مرتبه خاص ولایت تفوق آنحضرت غوث الثقلین واقع
باشد اما کسانیکه من حیث کمال باطن ولایت خاص الخواص برابر ایشان باشند یا بر ایشان
تفوقے داشته باشند اهانت پیدا نمی کند و آن تفوق مستلزم افضلیت غوث الثقلین بر
او شان نمی باشد فَافْهَمُوا اسرار کَلَام الاَوْلِیَاءِ یَا اِخْوَانِی و اگر این وجه مخصوصه را بگذاریم
و بر حکم علی العموم آئیم عامه اولیاء آنوقت باشند از مبتدی تا منتهی ولایت مطلق چنانچه حضرت
حماد دباس هم که پیر صحبت ایشان بوده اند فرموده اند که این عجمی را قدمیست که در وقت وی
بر گردن همه اولیاے آن وقت خواهد بود هر آئینه مامور شود تا آن که بگوید قدمی هذه علی
رقبة کل ولی الله همه اولیا گردن نهند و بدانند که لفظ مامور بنظر اثبات سکر که حضرت شیخ
الشیوخ علیه الرحمه فرموده است مراد با مر خفی باشد تقدیرا و اراده یا امر جلی الهاما و آنکه حضرت
حماد دباس گفت که این عجمی را قدمیست الخ دلیل بمرتبه مخصوص ظاهر میکند از مراتب ولایت مطلق
که قدمی گفت بقید حرف یا قدم تکلم کرد و معتبر ساخت یعنی چنانچه اشارت مرتبه بغوثیت تامه
که اکملیت مرتبه خاص هست با وجود مرتبه خاص الخواص از ولایت مطلق و نیز از عبارت شیخ حماد
مذکور قید زمانه ایشان بعبارت وقت ایشان هویدا نیست و نیز نقل هست که از حضرت شیخ فریدالدین
چشتی قدس الله تعالے سره شخصے پرسید که شیخ عبدالقادر جیلی رحمة الله علیه قدمی هذه الخ فرموده
است شما چه میفرمائید فرمودند که اگر من در آنوقت می بودم بر چشم خود میگرفتم پس تا بعان
شیخ فریدالدین گفته اند قدس سرهم که این اشارت بتخصیص زمانه ایشا نسبت بنظر کل مطلق
اولیاے آن زمانه و زمانه عبارت از مدت صد سال هست و نیز چون مجدد آن زمانه خود ایشان

بودند و درانوقت دیگر ہم قرین ایشان واقع نباشد لاچار قدم ایشان برگردن ہمہ اولیاء
آنوقت بود یعنی دران زمانہ تفوق ایشان بر ہمہ آن اولیاء واقع باشد واین تفوق نہ مثل
تفوق دیگر است بلکہ سخت تفوق است دیگر باید دانست کہ لازم نیست کہ در ہر ماتہ ہیچکس دیگر
افضل از مجدد ان ماتہ نبود چنانچہ حضرت شیخ ما قدس سرہ کہ مجدد این الف ثانی است و مہدی
الف حضرت مہدی افضل و اکمل از ایشان و ہمہ اولیای است مبعوث شد نیست انشاء اللہ
تعالی انتہی در حیدر آباد دکن کہ ما وارد انیم از سنہ ۱۳۰۳ ہجری تا این زمان کہ سنہ ۱۳۱۰ ہجری است
در قول قدمی ھذہ علی رقبۃ کل ولی اللہ معرکہ ارا درپیش است برخی از فضلاے
سلسلہ قادریہ می فرمایند کہ حضرت غوث انام رحمۃ اللہ علیہ این جملہ را در حالت صحو فرمودہ و
درین کلام توقیت نیست و بعضے حضرات از سلسلہ چشتیہ قایل بہ توقیت بودہ اند و سلسلہ
تحریرات از طرفین بس دراز است ببینیم کہ آخر الامر کدام مسلک بر کرسی اثبات می نشیند و کدام فریق
روی فتح و نصرت می بیند ازین خیال بر ہمین تقریر اکتفا ورزیدم اگر کسے را زیادہ تحقیق منظور
نظر بودہ باشد رسایل علماے معاصرین ملاحظہ فرماید **قال** و مریدان شما را درین سخنان شما
سہ قسم یافتم جمعے میگویند کہ ما چہ دانیم کہ ایشان چہ میگویند و ما را کجا مجال فہم سخنان ایشان
است ہرچہ گفتہ اند اعتقاد می کنیم کہ حق است و جماعۃ میگویند کہ اینہا از سکر و بے خودی
است و فرقہ میگویند کہ ہرچہ ایشان میگویند و میکنند ہمہ بامر الہی است و من ہم برین مے
باشم اگر براہین قاطعہ از کرامات و آیات کہ ازان بزرگان منقول و مشہور است مشاہدہ
کنیم و بے انہم بحکم تحسین ظن مجوز و متوقفم الا این حرف کہ در وی نسبت بسرور کائنات
صلی اللہ علیہ وسلم گستاخی و بے ادبی لازم می اید این را بی شک منکر میداشتم اِنَّ اللّٰہَ لَا
یَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْکَرِ **اقول** آنچہ در باب مریدان گفتہ شد کیفیتش این است کہ مریدانیکہ
ہنوز بپایہ تکمیل نرسیدہ بودند و فہم و درک مطالب مکتوبات شریف نمی داشتند بعضے
از ایشان گفتہ باشند کہ ما چہ دانیم کہ ایشان چہ میگویند و ما را کجا مجال فہم سخنان ایشان است

هرچه گفته اند اعتقاد میکنم که حق است و بعضی از ایشان ظاهر کرده باشند که از سکر و بیخودی است و فرقه که میگوید که انچه ایشان میگویند و میکنند همه بامر الهی است این قول محقق و صواب است و برای تسلیم این دعوی انچه ضرورت براهین قاطعه از کرامات و آیات گفته شد اگر مراد ازان عنایت الهیه است که موجب استقامت بر احوال سنیه و اعمال صالحه باشد پس حضرت شیخ را خود بران اعتراف است و از زبان حضرت باقی بالله قدس سرنا نیز شنیده اند و اگر مراد از کرامت معنی متعارف است پس کیفیتش از مقدمه باید جست قال و بهر تقدیر چنانکه عادت این فقیر است توقف و تسلیم و تجویز در میان داشت که صدور آن ناشی از مقام صحو و تمکین باشد اما شما بزبان شریعت خود اعتراف کردید و گفتید که هرکه مثل این قسم سخنان گفته منشاء آن سکر است و سکر را ترجیح بر صحو کرده اید و گفته اید که صحو صرف بی مزج سکر عین قصور است و صحو خالص نصیب عوام است این سخن اختراعی است و خلاف اصطلاح قوم و اجماع مشایخ است که صحو مرتبه ایست که صاحب آن بکمال تمیز و اطلاع بر مراتب و مقامات متصف شده در هیچ جا بسکر که بی تمیزی و بی اطلاعی است از تمامه اشیاء ممزوج نگردد و در حقیقت صحو و سکر ضدانند که جمع نمی شوند صحو خالص که آنرا نصیب عوام گفتند کدام است سخن در مقام عارفان و کاملان و اهل الله خصوص میرود و از کلام ایشان معلوم میشود که از بزرگان آنها که صحو ایشان بسکر ممزوج نیست و صحو صرف دارند و باین نوع کلمات تکلم نکرده اند داخل عوام اند این چه سخن است اقول انچه حضرت مجدد رحمة الله علیه فرموده اند عین صواب است اعراض ازان بسبب عدم مجاهده است یا عدم اطلاع است بر اقوال صوفیه کرام تا انکه ازین دو امور کرام حاصل نشود در معرکه تصوف قدم نهادن خالی از خطر نیست ؎

	بباغ می روی و من چو بید می لرزم		که از شگفتن گلها بتو هوا نرسد	

درین مقام اولا حقیقت سکر و صحو مذکور می شود سکر در عرف صوفیان عبارت است از رفع تمیز میان احکام ظاهر و باطن بسبب اختلاف نور عقل در اشعه نور ذات و بیان این سخن آن است

که اہل وجد دو طایفه اند محبان ذات و منشار وجد ایشان ذات بود و محبان صفات و منشاء
وجد ایشان عالم صفات در وجد محبان صقات فترات و وقفات بسیار اتفاق افتد بخلاف وجد
محبان ذات بسبب عموم ذات و خصوص صفات و نیز وجدی که از عالم صفات بود آن قوت
ندارد که وجدی که از آثار انوار ذات دارد پس واجد ذات در بدایت وجد بجهت قوت
و غلبه که دارد مغلوب سلطنت حال گردد و عقلش که رابطه تمیز و بصر قلبی است در تواتر اشعه
انوار ذات و غلبه آن متخطف و مستطاہر شود و سر رشته از دست تصرف و اختیارش مسلوب
گردد و چنانکه محل حکم ظاہر که تفرقه است از محل حکم باطن که جمع است باز نشناسد و بیه افشا اسرار
ربوبیت که مکنون خزینهٔ عزت اند میالات نماید و مثل سبحانی و انا الحق زبان انبساط دراز
کنند و صوفیان این وجد را باعتبار تواتر و قوت غلبه حال خوانند و باعتبار رفع تمیز سکر و
اما صحو عبارت است از معاودت قوت تمیز در رجوع احکام جمع و تفرقه با محل و مستقر خود و
بیانش آن است که چون وجود سالک در نهایت حال بغلبه انوار ذات فانی و مستهلک شود
حق سبحانه در نشاة ثانیه او را وجودے باقی بخشد که از لمعان انوار ذات متلاشی و مضمحل نگردد
و ہر وصفے که از وی فانی شده باشد اعادت کند پس عقل نیز که رابطه تمیز است معاودت
نماید مطہر از لوث حدوث و باقی به بقاء حق تعالی و برزخے گردد میان روح و نفس تا ہیچ یک
در عروج از حد خود تجاوز نه نماید و بر یکدیگر نفی نکنند و حکم جمع را با مستقر خود که عالم روح است
راجع گرداند و حکم تفرقه را با محل خود که عالم نفس است رد کند و ترتیب افعال و تهذیب اقوال
و حفظ اداب و کتم اسرار ہر یک دیگر باره باز آمده بر وجہے که از آفت زوال امین بود چون
معنی سکر و صحو منقش خاطر شریف شد بدگر خدشاتے که بر کلام حضرت مسترشد مستنبط میشود
متوجه میشوم خدشا اول ہرگاه کلام صوفیه کرام گاہے از صحو و تمکین و گاہے از سر چشمه سکر سر
بر مے زند پس عموماً حمل کلام این طایفه بر صحو و تمکین نشاند خدشه دوم صحو صرف بے
مزج سکر را عین قصور گفتن و صحو خالص را نصیب عوام دانستن سخن اختراعی نیست و نه

خلاف اصطلاح قوم واجماع مشائخ بلکہ از ائمہ صوفیہ منقول است شیخ محی الدین بن عربے
رضی اللہ عنہ در فتوحات میفرماید ولما کان الصحو انکشا فالمراتب الامور قدمناہ فی القضیلۃ
علی السکر ای صاحبہ مقبول الحکم لمعرفتہ بالمواطن وان کان السکران صاحب
حق الاتری الصحو فی السماء اذا صحت السماء ای زال غیمہا وانکشف لیعطی الشمس
من حرارتہا لا یخرج من الارض من النبات وتخبین العالم ان لہا اثر فی ذلک کما اعطی الغیم
ما فی قوتہ من الرطوبۃ فی الارض لاجل ذلک النبات فانا وحال السکر وحال الصحو فی
الطبیعۃ فاذا لم یقع فائدۃ عند السکران فی الطریق ولا عند الصاحی فما ہو من اہل
الطریق بل یکون کالصحو الذی معہ القحط عند العرب مسلما التشبیہ صحو وسکر بحشیم غور نگریستنے
است گیاہ واشجار کہ بر سطح زمین سیر وید او لا زمین از بارش رطوبت کسب مے کند پس ہر گاہ مطلع صاف مے گردد در زمین
حرارتی پیدا می شود مادہ روئیدگی در زمین حاصل مے گردد و گیاہ واشجار میرویند اگر بارش
دایما بارد عالم غرقاب گردد واگر ہموارہ مطلع صاف باشد از قحط حیوانی وانسانی باقی نماند
صفائی مطلع مشابہ است بصحو وغیم بسکر وطبیعت مثل زمین است پس برائے حصول مادہ طبع
ضرور است کہ بقدر مناسب صحو وسکر باشد زیرا کہ سکر محض آفت است وصحو خالص
نصیب عوام است واگر بجز صحو خالص ہیچ نباشد پس میان سایر مردم وارباب صحو خالص
امتیازے نخواہد بود لہذا اگدامی از بزرگان دین صحو خالص نداشتہ اند اگر این تصحیح ابن
عربی خلاف اصطلاح صوفیہ صافیہ وخارق اجماع است فلا بد من اثباتہ ودونہ خرط
القتاد خدشہ سیوم صحو را بر سکر باتفاق ائمہ تصوف ترجیح نیست در کشف المحجوب مذکور
است سکر وغلبہ عبارتیست کہ ارباب معنی کردہ اند از غلبہ محبت حق تعالی وصحو عبارتے از
حصول مراد واہل معانی را اندرین معانی سخن بسیار است گروہی این را بر آن فضل نہند
وگروہے آن را برین مزیت دہند آنانکہ سکر را فضل نہند بر صحو آن ابو یزید است و
متابعان وے گویند صحو بر تمکین واعتدال صفت آدمیت صورت گیرد وآن حجاب

اعظم بود از حق و سکر بر زوال آفت و نقص صفات بشریت و ذہاب تدبیر و اختیار وے و
فناء تصرفش اندر خود به بقاے معانی و قواهی که اندر وی وجود دارد بخلاف جنس وے
و آن ابلغ و اتم و اکمل آن حال بود چنانکه داؤد صلوة الله علیه اندر حال صحو بود فعلے از وے
بوجود آمد خداوند تعالے فعل ویرا بدو اضافت کرد و گفت وقتل داؤد جالوت و پیغامبر
صلے الله علیه وسلم اندر حال سکر بود فعلے از وی در وجود آمد که خداوند عز و جل اورا
بخود اضافت کرد و گفت وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللهَ رَمَىٰ چون بنده بخود قایم بود چنان بود که چون
داؤد را علیه السلام یکنظر بجاے افتاد که می نبایست یعنی بر زن اوریا دید آنچه دید و چون بنده بحق
قایم بود چنان بود که پیغامبر را صلی الله علیه وسلم یکنظر افتاد هم ازان جنس زن زید بر زید حرام شد از انچه آن نظر
در محل صحو بود و این نظر در محل سکر بود و باز آنانکه صحو را[۱] افضل نهند بر سکر و آن جنید است رحمة الله علیه و متابعان وے
گویند که سکر محل آفت است از انچه تشویش حال است و ذہاب صحت و گم کردن سر رشته خویش در لطایف اشرفی مذکور
است حضرت قدوة الکبرا میفرمودند در طیفوریان و جنیدیان اختلاف است در تفضیل ارباب
صحو و اصحاب سکر طیفوریان[۲] بر انند که اهل سکر فاضل اند بر اهل صحو چه سکر از مواهب
الهی و صحو از مکاسب بندهٔ درگاهی هر آئینه مواهب عالی باشد از مکاسب جنیدیان میگویند
که صحو اعلی بود از سکر چه در سکر طریق ترقی بمدارج و سبیل تلقی بمعارج منقطع بخلاف صحو که

---

[۱] آنچه حضرت معترض در زبدهٔ اسرار اتفاق مشایخ برین معنی نگاشته که عموما اهل صحو برارباب سکر تفضیل داده اند مبنی است بر
عدم اطلاع برین معنی که مشایخ را درین باب اختلاف است در مسئله مختلف فیه دعوی اتفاق نازیبا است و خیلے بعید علی هذا
آنچه حضرت معترض دران رساله نگاشته که تفضیل خود بر غیر در مقام صحو واقع میشود زیرا که اهل سکر در مقام مشاهده احدیت
ذات میباشند که از نفس خود غایب میباشند هرگاه ذات خود را مشاهده نکنند پس غیر را کے ملاحظه خواهند کرد قابل تسلیم نیست
زیرا که چون در سکر نشاط کثیر و ذوق وافر پیدا گردد آنچه بر زبان ایشان برمی آید بخودانه و مستانه سر میزند و در حالت صحو که
بشرایط علم متصف میباشند ظهور این چنین کلمات عقل تسلیم نکند و سبحانی ما اعظم شانی و لیس فی الدارین غیری و لیس فی جبتی
سوی الله و انا الحق هم از کلمات سکر یا بقایای سکر است و در این کلمات را یا مثل این کلمات را صحو خالص مخصوص

ور و سے حصول مراتب الٰہی و وصول بمناسب نا متناہی ہر لحظہ ممکن الوجود است پس مرتبہ
اول را منقبت اخر چہ نسبت در رسالۂ قشیری آوردہ است سکر بر صحو فضل دارد چہ صاحب
سکر اہل انبساط و مواجید بود و از لطایف جمال در سکر کشف یابد و بندہ در سکر بشواہد
حال قایم باشد و در حالت صحو بشرایط علم در مقام سکر بے تکلف بود و در وقت صحو بی تصرف
و ہر کرا صحو بحق بود سکر ہم بحق در ترجمۂ عوارف اوردہ است کہ سکر ارباب قلوب را باشد و
آن استیلاء حال است از مشایخ کبار و شیوخ نامدار بعضے وقت کلماتی متضمن عجایب اسرار
و غرایب آثار در وجود آیدان بواسطہ بقایاے سکر بود و صاحب صحو را اینجا راہ نیست و نیز
سکر بر دو نوع است یکی سکر از محبت باشد و آن بے علت بود و تولد آن بر رویت منعم باشد
یعنی بینندہ خود ندیدہ باشد و این از لوازم مقتدیان است دویم سکر از شراب
مودت بود و آن معادل باشد از رویت نعمت کہ خود بیند و این را بر صحو فضل نتوان نہاد و
صحو نیز بر دو نوع است یکے بر اقامت محبت کشفے بود و دیگر صحو بغفلت است و این ہر دو صحو
بلند پایان است این صحویان سکر فضل ننہادند انتہی خدشۂ چہارم ادعاے این معنی کہ صحو
و سکر ضد اند کہ جمع نمی شوند خلاف تصریح اکابر صوفیہ است در بحر المعانی می گوید سکر و
حیرت در طایفۂ اہل سکر بر سہ وجہ است سکر محبت و سکر مہابت و سکر حمیت و ہر کلمہ کہ
ازین مقام از مستان بر آید و در شریعت مقبول نباشد از ان کلمہ بر ایشان مواخذہ و عتاب
نباشد سکر محبت مر خلیل ابراہیم علیہ السلام را بود دران روز کہ او را جانب آتش نمرودی
امتحان حضرت صمدیت بود و ہمچنین گوشت زہر آلودہ در شکم حضرت رسالت صلی اللہ علیہ و
سلم ہیچ اثر نکرد زیراکہ دروے صلے اللہ علیہ و سلم در سکر محبت پر بود و ہمچنین ابو الطیب

سلہ کشف المحجوب است اما سکر بر دو گونہ باشد یکے بشراب مودت و دیگر بکاس محبت و سکر مودتی معلول باشد کہ تولد
آن از رویت نعمت بود و سکر محبتی بے علت بود کہ تولد آن از رویت منعم بود پس ہر کہ نعمت بیند بر خود بیند خود را دیدہ باشد و ہر کہ
منعم بیند بوی بیند خود را ندیدہ باشد اگرچہ اندر سکر بود سکر وی صحو باشد و صحو نیز بر دو گونہ باشد یکے صحو بر غفلت و دیگر

حجام چون حضرت رسالت را صلے اللہ علیہ وسلم حجامت کرد ہمہ خون حضرت رسالت بیاشامید سکر دوم مہابت است چنانکہ عمر رضی اللہ عنہ ردای مبارک حضرت رسالت علیہ السلام گرفتہ بروی می کشید و مانع می شد و می گفت کہ یا رسول اللہ بر جنازہ عبد اللہ ابی کہ او از منافقان بود نماز نگذار و حضرت رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وسلم بر عمر ہیچ مواخذہ نکرد بسبب انکہ در و شد او سکر مہابت بود سوم سکر حمیت چنانکہ موسیٰ علیہ السلام سر ہارون علیہ السلام را گرفتہ می کشید علماء ظاہر کہ ایشان از عالم جبروت کہ عالم انبیا است محروم اند گویند کہ این چنین سکر در انبیا جایز نیست پس سکر محبت بمنزلہ غفلت است و حیرت چنانکہ در مستی خمر و در خوردن خمر مراد مستی نیست بلکہ مقصود شارب انس و نشاط و ذوق است پس انبیا را علیہم السلام را علی التواتر و توالی وارد است و حاصل است از مستی معصوم اند کہ بیخبر باشند اما ذوق و انس و نشاط از بیخبری نیست بلکہ کرامت من اللہ است پس سکر اولیا را نیز ہمین طریق است کہ اولیا در مقام اقتدا و متابعت اند و انبیا علیہم السلام در مقام مقتدا و امامت اند بدانکہ سکر شراب محبت با انسیات و ذوقیات بر انبیا علیہم السلام نیز جایز است بی ہیچ قیل پس اگر این چنین سکر در اولیا قدس اللہ اسرارہم صادر شود انکار نباید کرد شبہ پنجم استعجاب ازین معنی کہ بزرگانے کہ صحو ایشان بسکر ممزوج ہست صحو صرف دارند و باین نوع کلمات تکلم نکردہ اند داخل عوام اند مبنی است بر عدم رجوع بہ کلام ائمہ تصوف در عوارف المعارف مذکور است۔ فالسّالکُ المجرد لا یوھل للمشیخۃ ولا یبلغھا لبقاء صفاتِ نفسہ علیہ فیقف عند حظہ من رحمۃ اللہ تعالے فی مقام المعاملۃ والریاضۃ

از حادثات بر در آن صوفیان گریز	کز بود نا خوش اندوز نابود شادمان
ز ایشان شنو حقایق فقر از برای انکہ	تصنیف را مصنف نیکو کند بیان

قال و گفتہ آید کہ سکر بسطامی کہ بے تحاشی قول لوائی ارفع من لواء محمد ازان بوجود

۱۲

آمد از ین عبارت مدح سکر و اعلاء شان آن مفهوم است و دران مکتوب گفته آید که سبحانی بسطامی لیس فی جبتی سبحانی مساس ندارد که آن از دایره انفس و آفاق برآمده و این ورای انفس و آفاق است و آن از سر چشمه جوش سر زده و این از عین صحو برآمده اینجا ترجیح صحو نموده مفاخرت و مباهات بدان کرده اید و گفته اید که سکر ظاهر شدن حالی است بر دل که ولی نتواند که پوشیده دارد چیزیرا که پوشیدن آن واجب بود پیش از ظهور آن حال و این محتمل دو قسم است یکی آنکه آن چیز منکر و قبیح است و پوشیدن وی ازین جهت بود یا صحیح است لیکن در ستر و کتمان آن مصلحت دینی بود و لازم نیست که آنچه در کلام اهل الله واقع شود البته ازین قبیل باشد نه از قسم اول از جهت عدم عصمت و خود ترک واجب که کتمان سر در غایت مصلحت است بر هر تقدیر لازم آمده است و صاحب سکر معذور است اگر بے اختیار محض گردد و اختیار و تکلف را دخل نبود بعد ازان سکرها را که در کلام اکابر واقع شده است عد کرده تحسین نموده اید و مسلم داشته اید و دیگر[٥١] پیر میگفتند که این بیچاره‌ها پے باصل نبرده گرفتار ظل مانده اند

اقول درین کلام حضرت شیخ رحمه الله در صدد بیان معارضات و منافات بوده است که در کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه واقع است فاما هر کسیکه بر مصطلحات صوفیه کرام اطلاعی و وقوفی دارد نیک میداند که هیچ اختلاف بمیان نیست و آنچه ظاهر کرده شد مبنی بر عدم اطلاع است بر کلام صوفیه صافیه قدس الله اسرارهم در پرده مباد که صاحب فتوحات تعریف صحو باین عبارت فرموده الرجوع[٥٢] الی الاحساس بعد الغیبة بوارد قوی وارد قوی سکر است سکر و صحو هر دو فی نفسها قوتی دارند چون سکر صاحب محل است و لابد طبیعت مستولی گردد محل بلحاظ النسبت و استعداد خود گاهے صحو را خواهد پس صحو طاری گردد این توارد ضعف و قوت یکی بلحاظ دیگری نیست بلکه بخیال النسبت و استعداد محل است ازین تقریر آشکارا شد که هر صحو بعد سکر باشد اگر صحو قبل سکر باشد باصطلاح صوفیه آن را صحو نخواهند گفت در فتوحات تکیه می طراز د انه لایکون صحو[٥٣] فی هذا الطریق الا بعد سکر و اما قبل السکر فلیس بصاحب سکر

[٥١] همچنین در چند نسخه یافته شد و در نسخه مطبوعه که بعض سکردان در سنه ۱۳۰۱ هجری طبع کنانیده اند واقع است والله اعلم از ان چه مراد است ۱۲ منه
[٥٢] یعنی بسوی احساس رجوع کنند بعد غیبت

وَلَاَ هُوَ صَاحِبُ صَحْوٍ بلکه اینچنین صحو را صاحب حضور و بقا خواهند گفت در حالت سکر تمایزی درمیان اموری
که لایق اذاعت و اشاعت است و یا اختفا و استتار است باقی نماند و لیسا باشد که اموری
بر زبان آمد چون بحالت صحو در ایند تمایز تام حاصل گردد و آنچه قابل اذاعت است بر زبان
آرند آنچه لایق استتار است مخفی دارند ازین سبب قول صاحی مقبول است و قول سکران
مقبول نیست اگرچه قول سکران هم حق باشد لیکن این کلیه نیست مشهور است که حضرت
شبلی رحمة الله علیه فرموده‌اند که ما و منصور حلاج[۵۱] از یک کاسه نوشیدیم پس حلاج سکر آورد و
محبوس و قتل گردید چون بحلاج این خبر رسید گفت که اگر شبلی نوشیدی آنچه نوشیده‌ام
حالتش همان شدی که من دارم یا همان گفتی که من گویم چون شبلی از ارباب صحو و تمکین
بود و حلاج از ارباب سکر قول شبلی را بر قولش ترجیح دهم چون حالت صحو حالت امتیاز است
پس صاحب صحو استغفار کند ازینکه بحالت سکر امر پوشیدنی را بر ملا گفته چون سکران مثل نایم
یا مجنون نمی باشد بلکه او را فی الجمله احساس باقی باشد لهذا استغفار کند و عرفا شطحیات
را تاویل کنند چون این امر منقش خاطر شریف گردید پس دانستنی است که در کلام حضرت
مجدد رحمة الله علیه تعارضی و تخالفی نیست چون در مکتوب شریف اندراج یافته بود که ارباب

---

[۵۱] منصور حلاج با شیخ ابو القاسم جنید و غیره مشائخ صحبت داشت ابو حامد غزالی در مشکوة الانوار کلمات منصور را مثل انا الحق و ما فی الجبة الا الله را محامل حسنه برآورده و گفته که این از فرط محبت و شدت وجد صادر شده روزی در مجلس حامد بن عباس وزیر امام مقتدر بحضور قاضی ابی عمر کلامی از منصور سر زد قاضی و فقها و حاضر مجلس قلم بفتوای قتل وی برداشتند منصور ایشان را منع کرد و گفت که من مسلمان هستم و از اهل سنت از فتوای قتل اجتناب ورزید ایشان هیچ اصغا نکردند منصور بار بار همین کلام را اعاده میکرد دیگر ایشان فتوای قتل بر نگاشتند حلاج همان وقت مقید کرده شد وزیر بمقتدر از تمامی کیفیت مجلس اطلاع داد مقتدر حکم داد تا ایشان را هزار تازیانه زنند اگر باعث هلاکت شود فبها و الا باز هزار تازیانه زنند بعد از آن گردنش زنند وزیر بجلادش داد و گفت که دو بار حسب حکم مقتدر او را تازیانه زند پس دستش بریده شود پس پایش پس دست دیگرش پس پای دیگرش پس گردنش زده شود و جسمش سوخته شود اگر ترا بفریبد که من فرات و دجله از زر حل کردند و خاکش در دجله انداختند در سر ... بر پل بغداد آویزان کردند ۱۲

سکر اگر این قسم سخنان شطح آمیز نویسند گنجایش دارد اما از ارباب صحو اظہار این سخنان بسیار مستبعد است بران شبہ می شد کہ از ارباب صحو چگونہ کلمات شطحیہ صادر شد بجوابش افادہ فرمود کہ درین سخنان مزج سکر است و در سکر مراتب کثیر اند با صحو سکر باشد و درین مقام شطحیات حضرت بسطامی و حضرت جنید علیہما الرحمہ ذکر کردہ و آنچہ در مکتوب ہشتاد و ہفتم فرمود کہ سبحانی بسطامی بسبحانی من مساس ندارد وجہش مفصلاً سابقاً گذشت ۵

حبذا عارفی کہ ز خود رستہ	بمقامات قرب پیوستہ
شدہ از قید خویشتن مطلق	ذات او وصف او شدہ ہمہ حق
ہر کہ افتد بآب و گل نظرش	شود از خود تصور بسرش
چون شود گشت سر ربانی	سر زند زو صدائی سبحانی

قال و از زبان حضرت خواجہ شنیدہ شدہ است کہ میفرمودند کہ شیخ عبد اللہ انصاری فرمودہ اند کہ بر بایزید در و تنہا بستہ اند یکی از ان جملہ آنکہ گفت خیمہ بر پہلوی عرش زدہ ام وَلِوَائِی اَرْفَعُ مِنْ لِوَاءِ مُحَمَّدٍ ہم از ان جملہ خواہد بود بلکہ اشنع و اقبح است از اول و قول سبحانی را تاویل مشہور است کہ در عوارف مذکور است کہ آنرا حکایت عن اللہ گفتہ است و اقوال کہ از شیخ جنید بغدادی آوردہ اند کہ ہو العارف و المعروف و لون الماء لون انائہ و المحدث اذا قورن بالقدیم لم یبق لہ اثر بر تقدیر صحت صدور ان از ایشان از باب فنا فی التوحید است و این مذہب و حال و مقام این قوم است اینجا سکر چیست شیخ ابن عربی کہ بیان وحدت وجود و اثبات آن میکنند بران نہجی کہ معتقد او ست از سکر نیست مذہب و معتقد ایشان ہمین است و مذہب شیخ جنید اگر ہمین است خیر و الا اشارت است باصالت و حقیقت وجود حق سبحانہ و فرعیت و عاریت وجود خلق و فنا و اضمحلال این وجود در نظر شہود و در مقابلہ وجود حقیقی و غلبہ و سطوت این بر آن وَلَوْنُ المَاءِ لَوْنُ اِنَائِہٖ تمثیل و تصویر است برای ظہور صفات و افعال وی تعالی

مکنونات بحسب استعداد و قابلیت ایشان و ظہور ذات وی تعالی و تقدس در مرایا و مظاہر چنانکہ اہل وحدت وجود می گویند **اقول** درین کلمات و دیگر کلمات کہ بطور شطح بسوی حضرات عارفین مشار الیہم بالبنان منسوب اند مردم اختلاف ہا دارند بعضے نسبت بہ بعض کلمات گویند کہ دروغ بر بستہ شدہ و برخے بسوی تاویل متوجہ شوند مگر قول جمہور عرفا ہمین است کہ این چنین کلمات از سر چشمہ سکر بر آمدہ اند اگر بالفرض نسبت بعض اطمینان حاصل گردید کہ دروغ است فاما نسبت بعض دیگر چہ توان گفت بجز آنکہ گردن تسلیم خم کردہ آید و اگر نسبت بعض قایل بسکر شدند چار ناچار تسلیم قول حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ لازم می آید تسلیم کردم کہ نزد بعض چنان است کہ در انتساب کلمات توحید بر حضرت بایزید بسطامی قدس سرہ دروغہا بستہ اند فاما درین شبہہ نیست کہ بعض عرفا می گویند کہ آن کلمات از سر چشمہ سکر بر زدہ پس محتاج بہ تاویل خواہند بود چنانکہ شطحیات را تاویل کنند قول حضرت جنید رحمۃ اللہ علیہ ہو العارف والمعروف ولون الماء لون انائہ از قبیل فنا فی التوحید نیست و الا در زمرۂ متصوفین مذکور می شد و محتاج بتاویل نمی شدند پس از شطحیات باشد و درین مکتوب بحث از شطحیات شیخ محی الدین عربی نیست تا ضرورت ذکر مذہب وی می بود معہذا شیخ محی الدین بن عربی نسبت بدیگران لب بہ شطحیات بیشتر می کشاید و این مسئلہ را حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ در مکتوب دو صد و ہفتاد و یکم از جلد اول بشرح و بسط تحریر فرمودہ سطری چند از آن درین مقام نقل کردہ میشود اول کسیکہ تصریح بتوحید وجودی کردہ است شیخ محی الدین بن العربی است عبارات مشایخ ما تقدم ہر چند کہ از توحید و اتحاد خبر می دہد اما قابل حمل اند بر توحید شہودی چہ ہر گاہ غیر حق را جل شانہ نہ بینند بعضے گویند لیس فی جبتی سوی اللہ و بعض ندائے سبحانی زنند و بعض لیس فی الدار غیرہ دیار را ندا در دہند این ہمہ گلہا است کہ از شاخ بہ یک بینی می شگفد ہیچ کدام را دلالت بر وحدت وجود نیست و آنکہ مسئلہ وحدت وجود را مبوب و مفصل ساختہ اند و در رنگ صرف و نحو تدوین نمودہ شیخ محی الدین

نیست در مکان سوای آن صاحب مکان ۱۲

رضی الله عنه است و بعضے از معارف غامضه این مبحث را مخصوص بخود گردانیده حتی که گفته خاتم النبوت بعضے از علوم و معارف را از خاتم الولایت اخذ می کنند و خاتم الولایت محمدی خود را می داند و شراح در توجیه آن گفته اند که بادشاه از خزینه دار خود چیزے بگیرد چه نقصان دارد انتهی در مکتوب هشتاد و نهم از جلد ثالث مذکور است چون نوبت بشیخ بزرگوار محی الدین ابن عربی قدس سره رسید او از کمال معرفت این مسئله دقیقه را شرح ساخت و مبوب و مفصل گردانیده و در رنگ صرف و نحو در تدوین آورد مع ذلک جمعی ازین طایفه مراد او را نفهمیده تخطیه او نمودند و مطعون و ملام ساختند و درین مسئله در اکثر تحقیقات شیخ محق است و طاعنان او دور از صواب بزرگی و وفور علم شیخ را از تحقیق این مسئله باید دریافت نه رد و طعن او باید کرد انتهی تفصیل در مقدمه گذشت **قال** و فرموده اید که اگر صحو خالص بود که افشای اسرار اینجا کفر بود و خود را از دیگرے بهتر دانستن شرک بود انتهی سابقاً معلوم شد که این کلیه نیست که اگر بصحو باشد و با هر باشد کفر نیست اگر صحیح است در اظهار آن فوت مصلحتے نیست و اگر نه وقوع آن از اهل صحو ممنوع است و خود را از دیگرے بهتر دانستن شرک چرا باشد ظاهرا سهو قلم است و صحیح کبیر است **اقول** سخت مشکل است که حضرت مجدد رحمة الله علیه سخن از معارف گوید و حضرت شیخ اعتراض حسب مذاق علماء ظاهر میفرماید اگر حضرت شیخ بر اصطلاح صوفیه توجه فرمودی لیکن چنین اعتراض نکشادی ؎

آنکس که پا بنهاد بسوے تو سر نداشت		وانکس که سر بنهاد بپاے تو بر نداشت

فی الواقع در صحو افشای اسرار که اخفای آن ضروری باشد نشاید چه مقتضاے صحو آن است که اسرار مخفی داشته شود آنچه در حالت سکر از اسراری که اخفای آن لازم بود بر زبان رفته باستغفار تدارک نموده آید در فتوحات مکیه میطراز د و معنی[۱۵] الصحو انه یکشف له حق الله فی الامور التی استفادها فی حال سکره و سره علیه فیعلم عند صحوه ما ینبغی ان یذاع منها فی العموم والخصوص و ما ینبغی ان یستر فان کان قد ذاع منها

[۱۵] معنی صحو آن است که اسرار نهانی که بروی امور سری ظاهر فرماید که در حالت سکر بود دارد و شود پس باید که از ان چیزی قابل افشا بود و کدام لایق اخفا پس اگر در عالم او امرها را فاش گفته که اخفای او لازم در صورت استغفار کند و عذر درین محل مقبول است برای استغفار ده مقام است

فی حال سکرہ شیئا فیسطیہ الصحو ان یستغفر اللہ من ذلک وغدرہ مقبول
وان الاستغفار عندنا فی طریق اللہ یکون فی مقامین المقام الاول ما ذکرناہ
وهو ان یبد ومنہ ما یکون مستورا فیجب علیہ الاستغفار من ذلک وقد یقع
الاستغفار ممن لا یبد ومنہ شیٔ یوجب الاستغفار فیستغفر من هذا مقامہ
ای یطلب ان یسترہ اللہ فکشف عنا ثنہ ان یبد ومنہ بحکم ذلک الحال ما ینبغی
اَنْ یَسترہ وهذا هو المقامُ الثانی الذی لاهل الاستغفار فیندبون بطلب
الستر عن اللہ عز وجل عن حکم یوجب علیهم الاعتذار من وقوعہ
وَهٰذا هُوَ اِسْتِغْفَارُ الْاَکَابِرِ مِنَ الرِّجَالِ الْمَعْصُوْمِیْنَ
وشرک درین مقام حسب اصطلاح متصوفین است نہ متکلمین از عدم مزاولت
کلام صوفیہ این چنین خدشات وارد کردہ میشود نزد صوفیہ رویت غیر را شرک گویند پس
خود را از غیر بہتر دانستن چرا شرک نباشد در کشف المحجوب مذکور است ابوبکر شبلی رح گوید التصوف
شرک لانہ صیانۃ القلب عن رؤیۃ الغیر ولا غیر تصوف شرک است از آنچہ آن صیانت دل بود
از رویت غیر ووجود غیر نیست یعنی اندر اثبات توحید رویت غیر شرک بود وچون اندر
دل غیر را قیمت نبود صیانت کردن مراو را از ذکر غیر محال بود انتہی مولانای روم فرماید

تا کہ باشد یاد غیری در حساب	ذکر مولی باشد از تو در حجاب
تا بود یک ذرہ از هستی بجای	کفر باشد گر نہی در عشق پای
گر همہ عالم ثواب تو بود	چون تو باشی آن عذاب تو بود
گر شوی چون خاک ذرہ پایمال	تا ابد جان را بدست آری کمال
تا تو با خویشی عدد بینی همہ	چون شوی فانی احد بینی همہ

مولانا عبد الرحمن جامی در نفحات در ذکر ابوبکر شبلی می آرد عبد الرحمن خراسانی گوید کہ شخصی
بدر سرای شبلی آمد در بزد شبلی فرا در آمد سر برهنہ وپای برهنہ گفت کرا می خواهی گفت

شبلی علیه الرحمه را گفت نه شنیدی که مات کافرا الا رحمه الله شیخ الاسلام گفت که نفس در را
مے گفت خوش گفت هر آنکه گفت ؎

هران کو غافل از حق یک زمان است		در آن دم کافر است اما نهان است

قال و نوشته اند که این فقیر که این همه دفاتر در بیان علوم و اسرار این طایفه علیه نوشته
است ظاهرا بخاطر شما قرار یافته است که از روی صحو خالص نوشته است بی مزج سکر حاشا
و کلا که آن حرام و منکر است وگذاف و سخن باقی است انتهی سبحان الله تا اکنون گمان این
بود و از کلامهاے شما نیز کنایت و مشافهه معلوم میشد که ایشان صاحب صحو و تمکین
اند و از سکر و تلوین منزه و مبرا اند درین وقت چنین معلوم میشود که صاحب سکر بوده اند مقرر
است که مرتبه اهل سکر سافل و نازل است پس تحقیقات و تدقیقات که کرده اید بنای اثبات سکر کرده آید یا برای
تصحیح و تصدیق آنچه واقع شده است باین سکر برای اثبات سکر چه معنی دارد و اگر آنچه واقع شده
است باین سکر صحیح و موسس بر قواعد طریقت و موافق قرارداد اهل حقیقت است چنانکه از بیان
کردن حقایق و معارف برای اثبات او ظاهر میشود چه غم دارند و چه احتیاج باعتذار و انکسار
است والا از اول می بایست گفت که معذور دارید چیزے از مستی و بیخودی واقع شده است
و بعد از نشستن غبار مستی آن سخنان را از حیز اعتبار و صفحه روزگار می تراشیده و محو نموده
و توبه کرده و کلام السکارے یطوی ولا یروی و عجب است ازین طور کسیکه جمیع فضائل و کمالات
محمدی علیه افضل الصلوة والسلام و اکملها حاصل کرده و باقصی الغایات مراتب متابعت و
کمال رسیده در قرب و وصول بجای رسیده که همه را پس انداخته و حقیقت را بی پرده دیده و در یافته
گرفتار باشد به سکر دیگران خود چه کار کنند که باصل نرسیده گرفتار ظل مانده اند و مجدد الف ثانی
اگر بجهة بقاے حجاب سکری و بے تمیزی واقع شود عجب نباشد اقول این کلام از سر تا پا مخدوش
است اما اولا پس اگر تا اکنون این گمان بود که حضرت مجدد رحمه الله صاحب صحو و تمکین اند
بدون مزج سکر پس این گمان فاسد بود صحو خالص نصیب عوام است و حضرت مجدد رحمة الله علیه

بجای دعوی این امر کرده اند که صحو خالص دارند (و مَنِ ادَّعیٰ فعلیه البیان[1]) اما ثانیا
هرگز مقرر قوم نیست که مرتبه اہل سکر نازل و سافل است بلکه این مسئله مختلف فیہا است چنانکه مذکور
شد اما ثالثا پس آنچه حضرت مجدد رحمة الله علیه تحریر فرموده اند نه برای اثبات سکر است و نه
برای تصحیح و تصدیق این معنی که آنچه واقع شده بسکر بلکه تحقیق این معنی است که بزرگان سکر
کلام کرده اند و کلام سکر قابل ملامت نیست فاین هذا من ذالک درین کلام از حضرت
مجدد رحمة الله علیه اعتذار و انکسار و انتساب غلط فهمی است از حضرت مجدد رحمة الله علیه هیچ جا کلام
صادر نشده است تا گنجایش این قول باشد که معذور دارند چیزی که از مستی و بیخودی واقع
شده است بدیده تامل بنگرند که جواب بعد از تسلیم بطور قضیه شرطیه است و کدامی شرطیه
مستلزم تحقق مقدم نیست میفرمایند مخدوما این قسم سخنان که مبنی از افشاے اسرار باشد و از
ظاهر مصروف در هر وقتے از مشائخ طریقت قدس الله تعالیٰ اسرارهم بظهور آمده است و عادت
مستمره این بزرگواران گشته امری نیست که این فقیر آن را ابتدا کرده باشد و اختراع نموده
لبس هذا اول قارورة کسرت فی الاسلام پس این همه شور و غوغا چیست اگر لفظ صادر
شده است که ظاهرش مطابقت بعلوم شرعیه ندارد آن را باید که توجیه از ظاهر مصروف
نموده مطابق باید ساخت و مسلمانی را متهم نباید کرد اشاعت فاحشه و تفضیح فاسق هرگاه در
شریعت حرام و منکر باشد تفضیح مسلمانی بمجرد اشتباه چه مناسبت بود و لیخ امارا لیعا پس بر
تقدیر تسلیم میگوییم که حضرت مجدد رحمه الله در معارف لدنیه می فرمایند باید دانست که در هر
مقامے از مقامات ولایت و شهادت و صدیقیت علوم و معارف جدا است که مناسبت
آن مقام است در مرتبه ولایت علوم سکر آمیز بسیار است که سکر غالب است و صحو مغلوب و در مرتبه
شهادت که ثانی درجه است از درجات ولایت سکر مغلوبیت پیدا می کند و صحو غالب می آید
اما زوال سکر بالکلیه نیست و در درجه صدیقیت که ثالث مرتبه است از مراتب ولایت و منتهای
درجات ولایت است و فوق آن درجه ولایت نیست بلکه مرتبه نبوت است علوم آن درجه

[1] هر که گوید آن کند بر وی بیان لازم نیست

[2] این اول شیشه که در اسلام شکسته شده

از سکر تمام برآمده اند و مطابق علوم شرعیه گشته صدیق همین علوم شرعیه را بطریق الهام اخذ مے کند چنانکه نبی علیه الصلوٰة والسلام وآله بطریق وحی اخذ می نماید صدیق و نبی را تفاوت در طریق اخذ است نه در ماخذ که هر دو از حق سبحانه و تعالی اخذ می کنند اما صدیق بتبعیت نبی باین درجه میرسد نبی اصل است و صدیق فرع او و نیز علوم نبی قطعی است و علوم صدیق ظنی و نیز علوم نبی بر غیر حجت است و علوم صدیق بر غیر حجت نیست ؎

در قافله که اوست دانم نرسم ‌‌ ‌ ‌ ‌ ‌ ‌ ‌ این بس که رسد ز دور بانگ جرسم

صلوات الله تعالی و تسلیماته علی نبینا و علی جمیع الانبیاء و المرسلین و علی الملائکة المقربین و علی اهل الطاعة اجمعین پس اگر درین رساله بعضے از علوم و معارف طریق شافی و تباین با یکدیگر واقع شده باشد حمل باید کرد تباین علوم را به تباین درجات ولایت که هر عالم را علم جدا است حقیقت علوم توحید مناسب بدرجه ولایت وارند و از علوم درجه شهادت اگر خواهی معلوم کنی پس معرفتے را که در میان کریمه لیس کمثله شئی مذکور شده است نیک دریاب علوم آن مقام از علوم مرتبه شهادت اند چون در ان موطن خود را و صفات خود را میبیند لاجرم آن مقام را مقلب بقلب شهادة کرده اند و علوم صدیقیه خود بعینها علوم شرعیه است چنانکه بالا گزشت و العلوم الصحیحة والمعتبرة هی المطابقة بالعلوم الشرعیة یثبتنا الله سبحانه علی الشریعة الغراء بحرمة صاحبها علیه و علی آله الصلوٰة والسلام انتهی پس کلامیکه از عالم ولایت سر بر زده باشد و یا سکر ممزوج باشد در ان منقصتے نیست ؎

اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم ‌‌ ‌ ‌ ‌ ‌ ‌ ‌ که دل آزرده شوی ورنه سخن بسیار است

قال نوشته اند که سخن با قافان بصحو خالص متصف اند بسیار اند چرا این قسم سخن نیافتند و دل های مردم از جا نه برند اگر مراد دلهای خواص است مثل این سخنان آن را از کجا از جا می برند و محظوظ مے سازند اگر دلهاے عوام است دلربائی و فریفتن آنها چه مقصود است و چه اعتبار دارد و در اصل سخن اعتبار ندارد و مدار بران نیست بسا کس که سخنان کاملان گویند و کامل

نباشند و بسا کس که حرف زدن نداننده و کامل باشند الحمد لله آنجا که الیشان اند هم کمال است
و هم سخن سخنان خوب شما بسیار اند و دلربا اند اما این سخن شنیع که نسبت بآنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم بے ادبی و گستاخی کرده اید آنهارا مے پوشد و بدنام مے سازد **اقول** مراد از
مردم عام است خواص باشند یا عوام اگر حضرت معترض از ان محظوظ نه شوند آن قصور سخن نیست ؎

سخن شناس نهٔ دلبرا خطا اینجا است ‌ ‌ ‌ ‌ چو بشنوی سخن اهل دل نگو که خطا است

مگر هرگاه خود حضرت شیخ بیشتر سے از سخنان حضرت مجدد را خوب و دلربا تجویز کنند و نیز هم
خود صرف چند سخن را محمول بر بے ادبی و گستاخی نموده اند باعث بدنامی خیال کنند پس استفسار
از مردم که خواص اند یا عوام لغو و باطل خواهد بود ؎

می نماید که سر عهد شکستن داری ‌ ‌ ‌ ‌ خشم این بار تو چون رنجش هر بار تو نیست

و بے اعتباری اصل سخن موجب فراوان تعجب است کلام حضرت غوث صمدانی رضی الله عنه
که جن و خضر و ارواح انبیاء الله برای استماع آن حاضر مے شدند کما سلّه یظهر
من جملة الاسرار این دال است بر اصلیت سخن ؎

تا مرد سخن نه گفته باشد ‌ ‌ ‌ ‌ عیب و هنرش نهفته باشد

منقول است که روزی حضرت غوث الاعظم رضی بر سر منبر بیان علوم و معارف میفرمودند درین
اثنا گذر حضرت خضر واقع شد حضرت فرمودند ای اسرائیلی بیا کلام محمدی بشنو بلکه اگر در کلام
ملک العلام بدیده بصیرت نگریسته شود از ان ظاهر خواهد شد که کلام در اصلیت کلام هیچ اصلے
ندارد حضرت مجدد رحمة الله علیه در رساله مکاشفات غیبیه می فرماید صفت کلام بلکه شان کلام
که کلام ما در آنست برای آن محتاج الیه است که افاده بے آن متصور نیست پس جمیع کمالات ذاتیه
و شیونات ذاتیه اولا در مرتبه آن صفت بلکه شان فایض مے شوند و از آنجا بعالم افاده می
آیند مثلا شخصے که کمالات بسیار دارد می خواهد که آن کمالات را ظاهر سازد اولا آن را در مرتبه
قوة کلامیه فرود می آرد و از انجا اظهار آن می نماید پس در واجب تعالی و تقدس در مرتبه

شیونات که زاید بر ذات نیستند الا باعتبار شان کلام باین معنی مخصوص گشت و هر چه از کمالات
در مرتبه ذات و شیونات متحقق بود تمام در شان کلام فایض گشت حاصل تمام حقیقت آن
شان همین قران است و پس همین عبارت عربی و ترتیب معهود مکتوب در مصاحف و هم
کتابیکه بر نبی صلی الله علیه وسلم منزل شده است جزو نیست از اجزا این قران که از بعض
عبارات او به بعض وجوه مستفاد است و تخلیق جمیع مکنونات من الاول الی الآخر مستفاد از و
وَاِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ اِذَآ اَرَدْنٰهُ اَنْ نَّقُوْلَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ مصداق این قول است و این قران باین عظم
شان داخل دایره ظل است هیچ ظلیتی باو راه نیافته و همانا که آنچه بعضی اکابر اولیا رضی
الله عنه میفرمودند که قران از مرتبه جمع است ناظر این معنی است و قابلیت اولی که معبر بحقیقت
محمدیه است علیه من الصلوة اتمها و من التحیات اکملها ظل این قران مجید است
پس این قابلیت نیز جامع جمیع کمالات ذاتیه و شیونات ذاتیه باشد لیکن بطریق ظلیته نه
بطریق اصالته و قران بطریق اصالت جامع است و همین مناسبت قران مجید بر آن سرور
منزل گشت و او را باین نعمت عظمی مخصوص گردانید و همانا که اشارت حضرت عایشه صدیقه
رضی الله تعالی عنها که حضرت صلی الله تعالی علیه وعلی آله وسلم در شان او فرموده خُذُوْا شَطْرَ
دِيْنِكُمْ مِنْ هٰذِهِ الْحُمَيْرَاءِ در بیان خلق آن سرور علیه الصلوة والسلام والتحیه فرموده كَانَ خُلُقُهُ
الْقُرْاٰنَ بهمین مناسبت است که اصالته او ظلیته است و بزرگی شریعت او را علیه الصلوة
والسلام از همین قیاس باید کرد که متابعت او را سرمایه جمیع سعادات می باید دانست ع
این کار دولت است کنون تا کرا دهند * این علمیست که مخصوص ببعضی احاد افراد
است که به خلق قرانی او را تخلق گردانیده اند و بنور او دیده بصیرت او را مکتحل ساخته قطعا
را نظر تا باینجا نمی رسد و از مراتب ظلیت نفوذ نمی کند - دقایق علوم مقامات ظلیه مخصوص
به بعض افراد اقطاب است بلکه اقطاب ارشاد مدار را کار دیگر در پیش است و بخدمتی
تمام مخصوص اند قطو فر من جمع بین المرتبة القطبية والفردية كجنيد البغدادي سيد

برا سکاه سنته که اراده او کردم کن گفتم پس بوجود آمد ۱۲ سنه ۵۳ دو بینه دین خود از عائشه بگیرید ۱۲ سنه ۵۳ خلق او قرآن بود ۱۲ سنه ۵۴ پس خوبی یاد برای تحقیق کیجئے کرد در میان مرتبه قطبیت و فردیت

شتان ... کالشیخ ... جنید بغدادی ... ۱۲

الطائفه رضی الله تعالی عنه و این نسبت فردیت او را از شیخ محمد قصاب حاصل گشته و پیر او در تحصیل نسبت قطبیه شیخ سری سقطی است رضی الله تعالی عنهم و سید الطائفه نسبت قطبیه را در جنب نسبت فردیه فراموش کرده میگوید هر دم میدانند که من مرید سری ام من مرید محمد قصاب ام بر اصل آن سخن رویم و گوئیم که در قران الفاظ ماضی و استقبال برای آنست که جمیع ازمنه ازلیه و ابدیه از ظهور آمده اند بعضی ازان بماضی تعلق دارند و بعضی دیگر بحال و بعضی اخر باستقبال و او شامل کل است پس ماضی و استقبال بنسبت بقران نباشد بلکه بنسبت بعضی ازمنه باشد که قران شامل است بران مثلا شخصی از احوال گذشته خود تعبیر بماضی می کند پس ان ماضویه نسبت بزمان حال آن شخص است نه بنسبت آن شخص مشخص جامع جمیع ازمنه است والله سبحانه اعلم بالصواب الملهم بطریق السداد والله یحق الحق وهو یهدی السبیل پس مصدق قران و مطالع احکام بر طبق آن مصدق جمیع کتب سماوی است و حاوی کمالات جمیع شرایع انبیا صلوات الله تعالی و سلامه علیهم اجمعین و مکذب این کلام الله مکذب جمیع کتب منزله است و عدم اتیان بموجب این شریعت مستلزم حرمان عظیم است ؎

کسی که خاک درش نیست خاک بر سر او		محمد عربی کابروی هر دو سرا است

انتهی قال این کلمات بقصد استفسار و استکشاف حال و دفع تالم عارض بیان و تسکین حرقت صدر نوشته شد و قصد ان داشت که چیزی بنویسد و بالزام نفس خود و افحام راضی باشد اصل غرض نصیحت و خیر خواهی و کشف حال است که الدین النصیحة این را در چند مجلس املا نموده و هر بار استخاره بجناب حق و استعاذه از شر نفس و شیطان و تبری از حول و قوت بمبالغه آکید و الحاح تمام می نمود و می نوشت امید که معذور باشد بلکه ماجور گردد قول تحریری که بقصد استفسار و استکشاف حال میباشد در ان اطالت و دراز نفسی روا ندارند و این روا از سر تا سر ظاهر است که انچه گفته شد بطور الزام است و نقض و ابرام ؎

خود سوی ما ندید و حیا را بهانه ساخت		مار النغزه کشت و قضا را بهانه ساخت

پس سری ... ازان که داری
پس سرسے دکان را گذاشتند
و بجوار رسیدند در سنه ۲۵۱ هجری
انتقال فرمودند

جهان نگردد تا بدل وحدت‌سگال ... تا نباشد در درونی تغییر حال

کی تماشا می‌تواند کرد گل ... جلوهٔ طاوس خوبی صبح گل

حکایت

اندرین گلشن کشاده گشت اساس ... بود از ارباب دل معنی‌شناس

از تقدس طبع او آئینه خیز ... وز صفا قدسیان را آب ریز

وحدت ایجادی ز هستی پرفشان ... از صنم سوی حرم محمل کشان

مست جام ساقی آن بزم بود ... تا هزاران جلوه در مستی نمود

نزد او شد بوالفضول خام کار ... وحشت ایجاد طلسم اعتبار

از بهار معرفت رنگی نداشت ... بلبل آسا شوق آهنگی نداشت

گفت کای فیض تو نور نشا دل ... نوریان از پاکی طبعت خجل

یک نگاه لطفت بر رویم بکن ... دام چین و صید آهویم بکن

کاین دل از نیرنگ دنیا مایل است ... از دم اعجاز کیشان غافل است

در جوابش گفت کای محو هوس ... مرغ بال افشان کی آید در قفس

کاین قفس بستان اهل دل بود ... کی از و طبع هوا مایل بود

کی ز وحشت آهوان آید بدام ... کی بود اهل هوس از بند رام

چون شنید این نکته شورش خیز شد ... از تمنا اضطراب انگیز شد

سطر ۵ بوالهوسی نزد عارفی آگاه در آمد و استدعای بیعت نمود عارف ابا کرد چون استبداد وی ملاحظه فرمود گفت که در فلان گلشن برو و درختان آتش بسوز و بعد با غبانان را بزن بوالهوس چون شنید سهل دانست در آن گلشن رفته درختانش سوخت و باغبان را بسیار زخم کرد باغبانان برپاسته او را افتاد گفت که گلشن را سوختی و مارا زدی تا کسل بحال تو هویدا است امروز بیا ملاحم با ست و ... بیان کرد ... گفت بر و چون علم اهل او ... قوله وحدت ایجاد است الخ وحدت ایجاد یعنی

قوله مرغ بال افشان الخ یعنی مرغ پرزننده در قفس کی آید و تو نیز در هوا و هوس مایلی پس چگونه در دام زهد خواهی آمد ۱۲

گفت شیخا صید واست گشته‌ام / بهر تسخیر تو راست گشته‌ام
آتشم از الفت افروختم / خرمن حرص و هوا را سوختم
بهر چه فرمایشی بجان آماده‌ام / شعله‌سان در پیش تو استاده‌ام
چون به پیش اهل دل این قصه راند / مرد دانا اندکی خاموش ماند
گفت چون بادا اندرین گلشن خرام / هر دو کی باشد در آنجا شاد کام
نورسان باغ او کیسر بسوز / در رگ هر گل چو برق آتش فروز
بعد از ان ان باغبان را چو بیان / تا شود فریاد و شورش فگن
رفت ان مردک بشوق امتثال / چون خزان بر گلشنش بکشاد بال
سرو در حیرت شد از نیرنگ او / بلبلان در ناله از آهنگ او
گل بجا کشش بهر خندی سی نمود / لاله از جان نبض خونابی گشود
یاسمن جیب و گریبان چاک زد / صد طپش نبض خس و خاشاک زد
غنچه از زخم جگر جان خون نمود / سوسن از خاموشیش حیرت فزود
چون بیاغش آتش افروزی نمود / نبض برق از هر رگ برگی گشود
جان بلبل غیرت فریاد شد / چون رگ گل ها طپش ایجاد شد
تا گلستان گشت نذر سوختن / آتش گل را گشت افروختن
باغبان چون شعله خاموش بود / گر هزاران برق در آغوش بود
تا بحال او جفاکردار شد / بر تن او زخم با گل بار شد
چون بشد فارغ ز حال باغبان / رفت بیرون از فضای گلستان
باغبان چون دید در پایش نهاد / گفت کای والانفس قدسی نهاد
عرض تکلیف تو جانم را بسوخت / گرچه جان گلستانم را بسوخت

(۱) [illegible]

گر بقهر سوده[۵۰] بجان مے سوختم
شعله در دامان گل افروختم

چون بکردے در گلستان ترکتاز
اندکے سستی بحالت گشت باز

رونق باغ و بهارم بوده
نور چشم انتظارم بوده

اندکے آرام کن در خانه ام
غیرت فردوس کن کاشانه ام

دید چون آن وحشی خونریز او
میکشد دام[۵۱] وحشی نخجیر او

وضع او گردش بدل عبرت خیال
گفت کای جان تو شد نذر و بال

جور من بیهوده[۵۳] و جان بازی مکن
بگذر از ما و فسون سازی مکن

نزد آن صاحب دل آمد وقت شام
گفت آن افسانه حیرت پیام

گفتش آن قدسی نفس کاے دیوزاد
او مرید من بود فرخ نهاد[۵۴]

گر شوی تسلیم[۵۵] فطرت همچو او
رنگ تحقیق اندر ریاض من بجو

ورنه چون آهو ازین صحرا برم
وین هوس بر روے گل رویان پرم

چون شنید آن وحشی خواین راز او
شد جنون خیزان چو آهو کو بکو

معنی بیگانگی شد آشکار
غفلت جان داشت انداز شکار

سوی دل عرفان که محو راز شد
گوش کوتا از حقیقت باز شد

قال وظن فقیر بشیخ جمیل است این مقدار که مر ایشانرا نسبت محبت و اتحاد است کم کسے را خواهد بود وصاحب کشف المحجوب در باب شیخ حسین بن منصور حلاج گفته است آنچه الله عزیز است وی را دل من با طریقش هیچ وجه مقبول نیست او کما قال و نزد این فقیر شما هم عزیز آئید و هم طریقهٔ شما با این سخنان که نسبت بحضرت سید کائنات صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم میگوئید اینها را تاب ندارد آنچه نسبت

---

[۵۰] قوله بقهر سودی الخ یعنی باغبان میفرماید که اگر در حکم سوختن باغ من بقهر سودے بجان دل سوختم و اندکے دریغ نمیکردم و بدان که جان سوختن یعنی اندوه شدن هم آمده است لیکن درین مقام این معنی ملحوظ نیست چه رضای خود در پیش آن ظالم وا می نماید در رعایت شعله و گل ظاهر است ۱۲ [۵۲] قوله وحشی آدم خفش ۱۲ [۵۳] قوله جور من الخ اظهار میگوید که باید توجه کرده ام و در جا خیره تواضع هر آنکه افسون نمی نماید پس تو ضیع ترا نمی پسندیم ۱۲

از معرفت من فیض بگیر ۱۲ [۵۵] تسلیم فطرت الخ فطرت اگرچه ... مگر درین مقام بمعنی حاصل بالمصدر گرفته شد یعنی (تسلیم آفرین) و درین اثنا کمال مبالغه تسلیم او مستفاد میشود ۱۲

بحضرت مشایخ گفتند کرنگ و جبرآ بردا شتم اما برداشت این کلمات از طاقت حال این فقیر بیرون است **اقول** چرا ظن جمیل و محبت نباشد چرا حضرت مجدد و طریقۂ ایشان عزیز نداشته شود که از زبان حضرت خواجه رحمۃ اللہ علیہ اثبات حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ شنیده اند ازین جهت که مجددیان عموماً و فقیر خصوصاً بحضرت شیخ راسخ الاعتقاد می باشیم همانا شکی نیست که شیخ تراجم احادیث و سیر که بزبان فارسی نموده ازین کتب چشم هندیان نوری و در دل شان سرورے پیدا شده اگرچه برخے از طائفۂ علیۂ مجددیہ مثل حضرت شاه ولی اللہ دہلوی و حضرت شاه عبد العزیز رحمۃ اللہ علیہ دہلوی و قاضی ثناء اللہ پانی پتی در تنقید احادیث و وسعت علم و قوت تحریر و تقریر از حضرت شیخ تقدم بالشرف می داشتند با این حضرت شیخ را بر ایشان تقدم بالزمان مسلم است [5]

کمر در خدمتت عمریست می بندم چه شد قدرم / برہمن می شدم گر این قدر زنار می بستم

اما انتساب بسوء ادب پس مبنی است بر فهم کلام تصوف و اصطلاح متصوفین حضرت خواجه محمد پارسا در تحقیقات می فرماید باز این طایفۂ منصوره را اصطلاحاتے است مشهوره فی ما بینهم که بآن متفرد اند و عبارتے است و کلماتی است متداوله بینهم در اثناء محاورات ایشان با یکدیگر علیٰ ان مضمون ما یتضمنه تلک العبارات و الکلمات و کنه حقائقها لا یدخل تحت الاشارة فضلاً عن الکشف بالعبارات فان مکاشفات القلوب و مشاهدات الاسرار لا یمکن العبارة عنها علی التحقیق و لا یعرف الامر نازل تلک الاحوال و حل علوم تلک المقامات علوم این طائفه علوم الاحوال بود و احوال مواریث اعمال است و کسی از علوم احوال میراث برد که اعمال را درست کرده باشد و بحق آن قیام نموده **قال** و همیشه دعای این فقیر در خلوت و جلوت بعد از صلوة و سایر اوقات این بود و هست اللهم ارنا الحق حقا و ارزقنا اتباعه و ارنا الباطل باطلا و ارزقنا اجتنابه [6] اللهم اجب و بعد ازان که آوازه کمالات شما در میان است ان نیز میگویم خداوند این مرد از کمالات خود این چنین خبری دهد اگر صادق است ما را دلیل صدق و حقانیت او الهام فرما یا او را تصرفے در ما پیدا آید که رفع شبه و التباس کند و اگر چنین نیست او را بر سر

ف[5] علاوه آنکه مضمون این عبارات و کلمات و کنه حقایق آنها تحت اشاره نمی تواند آمد بعبارت چگونه کشف آن می تواند شد و مکاشفات قلوب و مشاهدات اسرار ممکن نیست که از عبارت تعبیر کرده شود و همین است مذهب تحقیق این را نمی شناسد مگر کسیکه بر این احوال رسیده و علوم این مقامات را حل کرده

ف[6] خداوندا بنما ما را حق را حق و عطا کن ما را اتباع او و بنما ما را باطل را باطل و عطا کن ما را اجتناب ازان خداوندا این دعا را قبول فرما ۱۲

انصاف آید از این روش باز دارد **اقول** مجیب الدعوات بہ فضل خود دعاے حضرت معترض علیہ الرحمہ را بپذیرد و احابت استقرون داشت و غشاوت بشری از ایشان زائل شد در واقعہ رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم را دیدہ کہ میفرمایست ہر کہ اخلاص بما دارد با ایشان نیز داشتہ باشد و بشارت بحضرت مجدد علیہ الرحمۃ فرمود و کیفیت رجوع بہ تفصیل در مقدمہ مذکور شدہ ٥

نقصان ز قابل است وگرنہ علی الدوام ۔ فیض سعادتش ہمہ کس را برابر است

قال بکبار سے شنیدہ شد کہ نسبت بہ فقیر این آیہ مے خوانند وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ **اقول** اولا مردمان سخنان از کجا تا بکجامی رسانند کدامی خود غرض بامید اشتعال طبع حضرت معترض این خبر بخدمت وی رسانیدہ باشد پس لایق اعتماد نباشد ثانیا ہر گاہ ہوا خواہان حضرت معترض بمجالس با حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ کیفیت شکایت معروض داشتہ باشند حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ بطور اقتباس این آیت را تلاوت فرمودہ باشد پس غور فرمودنیست کہ ہدایت از کیست ہر گاہ ہدایت از حضرت معترض است پس محل رنجش نباشد ٥

چو تیر انداختی بر روے دشمن ۔ حذر کن کاندر آماجش نشستی

قال التماس آنست کہ اگر این طریق کہ مردم دست او نیز انکار شما ساختہ اند ترک دہید و اعلام نمائید دوستان ہمہ در ربقہ طاعت و انقیاد بلکہ دشمنان نیز براہ محبت و اعتقاد آیند **اقول** ٥

اکنون کہ گفتہ نظرے ہست باشدش ۔ ای روزگار فرصتے اے مرگ مہلتے

ای برادر درین باب چہ گفتہ شود کہ انکار بزرگان دین از قدیم الایام جاری است امرے محدث نیست نمی بینی کہ علامہ ابو الفرج ابن جوزی کہ از کبرا ے محدثین و نقادان حدیث است و در تصانیف ید طولانی دارد و ترا جم و طبقات محدثین از مدائح او مالا مال است چہ قدر منکر حضرت غوث الاعظم رضی اللہ عنہ بود چنانچہ خود حضرت معترض در رسالہ

انکار علامہ ابن الجوزی بر حضرت غوث الاعظم

تحصیل التعرف فی معرفۃ الفقہ والتصوف مے طرازد کان ابن الجوزی[51] فی زمن سیدنا ومولانا القطب الربانی والغوث الصمدانی الشیخ محی الدین عبد القادر الجیلانی وکان نیسلک معہ رضی اللہ عنہ طریقۃ الاجتناب فی الاستنکار محمود وما عن کتاب محبتہ حسن عقیدہ باآنکہ ابن جوزی بپاداش انکارپا و حسد رفعت پایہ باوست پنجسال مسجون شد مگر انکارش از تلبیس ابلیس توان سنجید نقشعر منہ جلود الذین یخشون ربہم[52] ابن جوزی اگرچہ بظاہر عذر می آرد کہ انا لم نقصد[53] ببیان غلط الغالط الا تنزیہ الشریعۃ والغیرۃ علیہا من الدخل وما علینا من القائل والفاعل وانما نودی بذلک امانۃ العلم وما زال العلماء یبین کل منہم غلط صاحبہ قصد البیان الحق ولا ظہار عیب الغالط ولا اعتبار بقول جاہل یقول کیف ترد علی فلان الزاہد المتبرک بہ لان الانقیاد انما یکون الی ما جاءت بہ الشریعۃ لا الی الاشخاص مگر اگر بر حوش کلامش نظرے انداختہ شود عیان خواہد شد کہ این مقتضاے جبلت وی بود چنانچہ در رسالہ تحصیل التعرف مذکور است والظاہر من حالہ[54] ان ہذا تلبیس منہ وہو قائم دائم علی الانکار و تطیرۃ[55] کتبہ بکلامہم انما ہو لاستیفاء غرضہ باتمام نصا بنفیہ وجاے دران رسالہ مذکور است ورئیسہم[56] ومقدمہم واشدہم فی الانکار ابو الفرج بن جوزی رجل من اعیان العلماء والمحدثین وقع فیہم وافضی ہذا القوم وانکر علیہم اشد انکار فی شدۃ وخشونۃ وصنف فی ذلک تصنیفا سماہ تلبیس ابلیس فذکر فیہ مداخل الشیطان فی الناس فانہا لفظا ہر السنۃ عموما وخصوصا فی ہذا القوم وذکرہا ذکرہا فانا اللہ تعالی من ذلک

[51] ابن جوزی معاصر حضرت غوث پاک بود و با وی مخالفت داشت و از صحبت و حسن عقیدت وی محروم بود ابن جوزی از کبار محدثین و واعظین بود در وعظ وی یک لک مردم جمع شدہ اند کہ دران سلاطین و وزراء و امراء بودند ہزار جلد کتاب از دست خود نگاشتہ و کلہ مردمان بر دست وی توبہ کردند و بیست ہزار مردم ایمان آوردند در ۵۹۰ھ ہجری از قید خانہ واسط خلاص یافت و در بغداد بروز جمعہ دوازدہم رمضان ۵۹۷ھ ہجری قضا کرد ۱۲ [52] راست می شود از ان موی کسانیکہ از خداے خود مے ترسند ۱۲ [53] یعنی آنچہ غلطی غلط کنندگان بیان کردہ ام ازان صرف ہمین مقصود است کہ شریعت را پاک کنم و کسے

چون بعض ارباب علم بدام غشاوت بشری گرفتار آمده مضامین عبارت نافهمیده بقالب
نار است در آورندپس قصور صوفی چیست؎

هرچه هست از قامت ناسازی اندام ماست | ورنه تشریف تو بربالاے کس کوتاه نیست

سجاشیۂ خیال طایفه صوفیه نمیرسد که مردان حلقۂ طاعت وانقیاد بگوش نهند بلکه ایشان
مهماامکن از ابادانی دور از مردمان نفور مے باشند وانکار منکرین را اصلا بخیال نیارند ازین
جاست که توفیق ایزدی بجوش آمده متکفل حال ایشان می باشد بنگرید که شور وشغب ابن
جوزی ضرری در عظمت وجلال حضرت غوث الاعظم نرسانید و دامن پاکش به عیبے ملوث
نگردانید بلکه خود ابن جوزی بمکافات آن روی سجن دید و مطعون و ملام گردید همچنین نسیم
توفیق ایزدی غبارے که در دیده حضرت معترض بود در ادنی تحریک واهتزاز زدود سینه و
چشم را صاف و پاک نموده عقیدت بر عقیدت افزود تا آنکه از احفاد حضرت معترض حضرت
حافظ محمد حسن قدس سره داخل طریقه علیه نقشبندیه شده بعالمے از توجه خود فیض رسانیدند
و جهانیان را بآب پاشی انوار و برکات سیراب گردانیدند منقول است که چون ایشان خدمت
عروة الوثقی حضرت خواجه محمد معصوم رحمة الله برای حصول برکات طریقۂ مجددیه حاضر شدند
حضرت خواجه استفسار فرمودند که به اقرار آمدید یا انکار ایشان از غایت انفعال سر در پیش نهاد
و زبان معذرت کشاده عرض داشتند بل برای استمداد حضرت شیخ محمد احسان ابن حافظ محمد
محسن رحمة الله علیه در عنفوان شباب انحرافی از طریقه مجددیه داشتند آخر الامر بشیمر شده بدست
حضرت مرزا جانجانان قدس سره بشرف توبه و ارادت فایز شده بدرجات علیا رسیدند

فَلْنَخْتِمْ هٰذَا التَّحْرِيرَ بِذِكْرِ هٰذَا التَّحْرِيرِ

عمر بگذشت و حدیث درد ما آخر نشد | شب باخر شد کنون کوته کنم افسانه را

اَللّٰهُ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ

ضعف غالب شده از ناله فرو مانده دلم | دگر از حال من او را که خبر خواهد کرد

مثنوی

هزاران شکر بر توفیق باری ❊ که کردم ختمش از رنگین نگاری
به تحقیق مضامین نقش بستم ❊ که زو رنگ تعصب را شکستم
مرا از شیخ نامی نیست پرخاش ❊ شدم از لجۂ تحقیق در پاشش
ندارم همسری در پیشهٔ (عبد الحق دہلوی) او ❊ به بینم آفتاب از شیشهٔ او
دلم شیدائی معشوق بیانش ❊ دماغم محو افسون زبانش
به تصنیفات خود قول بدیعش ❊ با ستدلال میدارم ودیعش
نمی کوشم به تغلیط کلامش ❊ نه میجوشم بر رد و انتقاصش
ولے باشد عجب لیکن شیخ وی شان ❊ ز اسرار تصوف چشم پوشان
کمر بربست از کین عفانی ❊ به تردید مجدد الف ثانی
ندیده اصطلاحات تصوف ❊ تصوف را نبود از وی تعرف
دل او محو ایراد شکایت ❊ تصوف را نباشد زین حکایت
به اول سعے او در رد و ایراد ❊ ولے آخر چو او را دیده بگشاد
عیان شد جوهر آئینهٔ او ❊ طپیده برق راز سینهٔ او
بکرد از رد و ایرادش رجوعے ❊ نوشته نامه از عجزے خضوعے
که ما را شد نصیب از فکر عالے ❊ بتحریرات او رنگین خیالے
نه بینم در نکات شان خلافے ❊ نفهمم در کلام شان گزافے
کنون این سینه ام بسیار صافست ❊ مرا اصلا نه با وے اختلافست
بنور الحق چنان بنمود تحریر ❊ بشو در آب آن تقریر دلگیر
که در رد کلام شیخ احمد ❊ بمکتوبے شده از من مقید
چو او خود از کلام خویش برگرد (شیخ عبد الحق) ❊ ز عاجز شد بجا گر رد او کرد

ای المعرفة اسل فرة ۱۲

مرا نیز روے صحبت میشود چست ‌‌ ‌ دلیل من قوی برہان او سست

بایرادش مرا تردید زیباست ‌ ‌ ‌ کہ جان برخاتمانش محو شید است

دل من مستفید خاندانش ‌ ‌ ‌ خیالم مستفید دودمانش

بدنیا گرچہ جانم پست باشد ‌ ‌ ‌ بمہر او دلم سرمست باشد

اگر روز است چو لانم بسویش ‌ ‌ ‌ وگر شب ہست جانم محو رویش

بدل شوقست تا از مرشدانم ‌ ‌ ‌ بہ بندم رنگ فیض از داستانم

نخستین پیر من اشرف علی ہست ‌ ‌ ‌ کزان در خاطرم کشف جلی ہست

ز سعد اللہ دل او نکتہ آموز ‌ ‌ ‌ بہر راز خفی شد فیض اندوز

۵۱ قدوہ ارباب تفرید صاحب کشف خفی و جلی حضرت مولانا مولوی میر اشرف علی صاحب ابن حضرت مولوی میر سلطان علی صاحب جامع علوم ظاہر و باطن بودند سوے فن ادب در تصوف و حدیث و اسماء الرجال و فقہ ید طولانی داشتند چون میر سلطان علی صاحب در بدو امر ملازم ٹیپو سلطان رئیس کرناٹک بودند حضرت میر اشرف علی صاحب در فن سپہگری نظیر خود ندا شتند آخر الامر دنیا را گذاشتہ سرمایہ دنیاوی بسجادہ پیر مرشد خود صرف فرمودند و بکمال توکل سرگرم افادت بودند و اصلا میل بدنیا نہ فرمودند بتحقیق پیوستہ کہ حضرت ایشان را در گاہی اتفاقا بہ بستہ را یا پریچ بار اتفاق خورد و نوش نہ افتادہ تا ہیچ کس را بآن خبر نمی شد از کسب خود آنچہ حاصل میشد بصرف خود می آوردند و ہموارہ بارشاد طالبان مصروف می بودند نواب افضل الدولہ بہادر کہ سخاوت و فقرا نوازی طینت و جبلت داشتند چند بار اشتیاق ملاقات ظاہر کردند مگر حضرت ایشان بر جادہ توکل مستقیم بودہ از ملاقات انکار نمودند مصارف خانقاہ و طلبا کہ روز افزون بود حق تعالے جل شانہ از خزانہ غیب خود کفالت آن می نمود حضرت ایشان شہرت را نمی پسندیدند و ہموارہ بکتمان اسرار میکوشیدند روزی در ایام وبا کہ در شہر حیدرآباد از بس شایع بود و مردمان تلف می شدند فقیر بخدمت حضرت ایشان رسید ارشاد فرمودند کہ این وقت بر چہرہ ایشان پریشانی ہا می یابم - عرض کردم کہ آنچہ درین ایام عارضہ وبای شایع است حضرت را معلوم ہست اندکی توجہ فرمودند تمامی پریشانی دل زائل گشت بعد از ان تبسم فرمودہ از پریشانی دل استفسار ساختند عرض کردم بحمد اللہ بہیچ وجوہ قلب را تسکین حاصل است ہیچ پریشانی نیست حضرت ایشان روزی از فقیر فرمودند کہ ہیچ کار بدون استخارت و اجازت حضرت شاہ سعید اللہ صاحب نکنم عالی بہ بیعت حضرت مشرف شدہ کامیاب شدہ بتاریخ ۱۹ ذیقعدہ روز جمعہ سنہ ۱۲۹۰ ہجری واصل بحق شدند در گنبد حضرت شاہ سعد اللہ صاحب بجانب غرب مدفون گردیدند تاریخ انتقال از مولوی غلام حسین صاحب خلف ملبت حیا و طبت میتا این اقتباس است از جملہ کہ از زبان حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ بعد رحلت سرور عالم صلے اللہ علیہ وسلم بر آمدہ بود و این از عمدہ تواریخ است کہ عزیزان گفتہ اند فقیر حقیر گفتہ ۔ شیخنا شیخ الطریقہ سیدی اشرف علی ٭ کان ذا الالطاف ذا الاکرام ذا الخلق الحسیم ٭ موتہ خطب عظیم قلت فی تاریخہ ٭ حسن فی روح و ریحان و جنات النعیم ٭ قطعہ تاریخ از مولوی عبد الکریم صاحب ۔ آاسے نائب مستار سعد اللہ شاہ نقشبند ٭ رفت زین دار فنا چون بہر گلگشت جنان ٭ زد رقم سال وصالش کلک الہام نہ زین ٭ سید اشرف علی شد متکو مولا الزجهان ٭ ۱۲۹۰ھ ۵۲ حضرت شاہ سعد اللہ صاحب قدس سرہ ساکن بکلی علاقہ کابل بعد تحصیل علوم ظاہری تا مدت مدید و عرصہ بعید بخدمت مرشد خود در خانقاہ دسے حاضر بودہ بعد حصول خلافت بحج و زیارت حرمین شریفین مشرف شدہ حسب الحکم حضرت ایشان بہ دکن مامور شدند و بہ حیدرآباد رونق افروز گردیدند علما و فضلا و اعاظم و ادانی بر دست حق پرست حضرت ممدوح بہ بیعت خاندان نقشبندیہ و قادریہ و چشتیہ وغیرہ شرف حاصل کردند نواب ناصر الدولہ بہادر بسبب قرآن و مسند

زعبد اللہ دل او گشت رنگین	ز مرزا مظہر او اموخت آئین
دلش پرنور از نور محمد	ز محسن بود او را اسم احمد
ز سیف الدین او را آب و تابے	کہ بود او معرفت را افتابے

سنہ حضرت مرزا مظہر جان جانان از سادات عظام علوی بوده اند آبا و اجداد حضرت ایشان از امرای نامدار بادشاہی بوده اند و قرابت بہ سلاطین تیموریہ داشتند حضرت ایشان میل بہ سپاہیانہ فرمودند و مشغول سپہگری گشتند در نظم فارسی و اردو استاد زمانہ خود بودند چنانچہ دیوان فارسی و اردو مشہور است و در علوم ظاہری دستگاہی داشتند کہ علمای زمانہ مثل قاضی ثناء اللہ پانی پتی و غلام یحیی بہاری و مولوی محمد نعیم بہرائچی و حضرت غلام علی شاہ صاحب دست ارادت بدامان حضرت ایشان زدند چون مولانای بحر العلوم لکھنوی بدہلی تشریف فرما شدند بجامع مسجد شاہجہانی حضرت ایشان را دریافتند از مقام محمود پرسیدند و بجواب حضرت مرزا لب بتاویلہا کشادند مولانا قمر الدین اورنگ آبادی کہ از مشاہیر وقت خود بوده اند برای درک صحبت حضرت مرزا سفر دہلی اختیار کرده شرفیاب ملازمت شدند حضرت مرزا بسیار نازک مزاج و حسین بودند و طبع ظریف داشتند چنانچہ درین باب حکایات مشہور است چون در آن ایام در دہلی سلطنت اسلامی رو بزوال آورده بود و فرقہ شیعہ غلوی تمام پیدا کرده بود بعضے کسان ازین طایفہ بر قتل حضرت مرزا و مولانا فخر الدین چشتی و شاہ ولی اللہ صاحب محدث و میر درد کہ دران وقت این چہار تن از مشاہیر علما و عرفا بودند کمر جہد بربستند چون حضرت مرزا مرد فقیر بودند کہ قتل حضرت ایشان آسان تر بود این گروه ناحق پژوه بشب ہفتم محرم بخدمت حضرت ایشان رسیده قرابین سر کردند غلولہ بر سینہ رسیده ازین زخم کاری بہ دہم محرم بروز جمعہ ۱۱۹۵ ہجری شربت شہادت چشیدند در عالم اضطراب این شعر خود بر زبانش بود **شعر** بنا کردند خوش رسمے بخون و خاک غلطیدن ٭ خدا رحمت کند این عاشقان پاک طینت را ٭ شاہ عالم بادشاه دہلی التجا کرد تا انتقام از قاتل بدہند بکمال استقلال و ثابت قدمی پاسخش دادند کہ فقیر کشتہ راه خداست و قتل مرده داخل قتل نیست اگر سراغ قاتل بدست آید از سزایش دست بر داشتہ شود تاریخ انتقال عاش حمیدا مات شہیدا بر دروازه حظیره مبارک کنده است و این شعر ہم حسب حال کنده است **شعر** بلوح تربت من یافتند از غیب تحریری ٭ کہ این مقتول را جز بیگناہی نیست تقصیرے ٭ آنچہ بعضے کسان در تذکره آب حیات می نویسند کہ کدامی سنی ازین وجہ شہید کرد کہ اکثر اشعار حضرت مرزا در مدح جناب امیر علیہ السلام موزون میفرمودند از اغلاط عوام است از شعرای سنیان آنچہ اشعار در مناقب جناب امیر علیہ السلام مشہور است آن قدر از حضرت مرزا بہ یافتہ نمی شود در آب حیات صرف دو شعر در مدح جناب امیر علیہ السلام نگاشتہ شده پس ازین چہ را کسے باور ندارد خصوصاً وقتیکہ مدح جناب امیر علیہ السلام داخل ضمیر سنیان بوده باشد و حضرت مرزا نسباً علوی باشند آنچہ انتساب این حکایت بسوی حکیم قدرت اللہ نموده شد بر تقدیر تسلیم در سنیت حکیم مذکور محل کلام است و ہیچ سودا گوید مصرعہ مرزا کا ہوا جو قاتل اک مرتد شوم ٭ اور آنکی ہوئی خبر شہادت کی عموم ٭ تاریخ زردی و درد یہ سن کہی ٭ سودا نے کہ ہای جان جانان مظلوم ٭ و این فقیر چند بار بزیارت مزار حضرت مرزا مشرف شده است ۱۲ سنہ سید محمد بداؤنی عالم بودند بعلوم صرف و نحو و منطق و معانی و حدیث و تفسیر و علوم شریعت و طریقت و رموز حقیقت و معرفت خرقہ فقر و اجازت از شیخ سیف الدین بن محمد معصوم بن شیخ احمد مجدد پوشیدند و از حافظ محمد محسن و دیگر خلفای معصومی نیز بہره کامل حاصل کردند و بمدارج بلند رسیدند و استغراق کامل و جذب قوی داشتند و پانزده سال در حالت محو و بیہوشی گذرانیدند و اتباع سنت بحدی داشتند کہ یکبار بخلاف سنت پای چپ را پیش از پای راست در بیت الخلا نہادند از روز تا سہ روز انقباض حال روی بوقوع آمد و قوت چند روزه بیک آیت سنت مبارکہ خود می پختند و نگاه میداشتند و بوقت شدت جوع پاره از نان خشک بکار می بردند و از کثرت مراقبہ پشت مبارک خم شده بود و از جنس ابل دنیا بسیار کم احتراز می کردند اگر کا ہے کتابے از اہل دنیا بعاریت میگرفتند تا سہ روز مطالعہ آن نمی پرداختند و میفرمودند کہ ظلمت دنیا داران بدین کتاب مانند غلاف پیچیده است و ہم تصرفات قوی داشتند و بجرأت برآمدن حاجات مخلصان توجہ داشتند دلہا مشغول می کردند و بہ حضور حق می آمدند تاریخ یازدہم ذیقعد ۱۱۳۰ ہجری انتقال فرمودند ۱۲ سنہ حافظ محمد

رموز از خواجهٔ معصوم آموخت
دلش بگرفت نورِ جاودانی
دماغش مستِ خمِ عبد باقی
دل از انگنگی او میداشت پرنور
ز درویش محمد اقتباسش
محمد زاهدش میکرد تعلیم
دل از یعقوب چرخی فیض میداشت
علاؤ الدین به نخلش آب میداد
بهاؤ الدین بجانش نقش می بست
ز مشکوۃِ دلِ سید امیرش
ز بابا ی سماسی بوی نور
بنوران علی شمع عزیزان
درخشش رازهائے خواجه محمود
ضمیرِ او ز نور خواجه عارف
ز عبد الخالق او آموخت اسرار
بر یوسف جان زلیخا وار میداشت
فروغ بو علی جانش برافروخت
ز مصباحِ ضمیر پیر بسطام
چو نورِ جعفرِ صادق طپان شد
ز اشراقاتِ قاسم بن محمد
به تنویراتِ سلمان داشت اشراق
ز خورشیدِ دلِ صدیق اکبر
محمد سرورِ اولاد آدم

هزاران گنجِ فیض قدس اندوخت
ز مشکوۃِ مجددِ الف ثانی
دل او بادہ نوش جامِ ساقی
زبان مشعل نماے شعلهٔ طور
ز وحدت بود در دل اقتباسش
بجانش از عبید الله تفهیم
ز اسرارِ تقدس تخم میکاشت
که باغِ بیخبران شد نزہت ایجاد
دلش از خم وحدت بود سرمست
فروزان بود انوارِ ضمیرش
دلش از فیض عرفان بود مسرور
دلش پروانه آسا شعله ریزان
بجانش صد هزار آئینه بهبود
عیان میداشت اسرار و معارف
درخشانید از دل برق انوار
ز عشقش سینه آتش زار میداشت
دلش از بو الحسن سرمایه اندوخت
هزاران داشت اسرار شرر فام
ز طبعش مرغ هستی پرفشان شد
درخشید از دلش انوار احمد
بدل از اقتباس فیض اطلاق
دل او بود دائم نور پرور
منور شد ز فیضش چشم عالم

دلش تابید از نور الهی ؛ کزو تابانست از مه تا بماهی ؛

ازین پیران دلم را آب و تاب است فروغم مثل روی آفتاب است

خداوندا دلم پرنور گردان نظر محو چراغ طور گردان

گره بکشا ز کار بستهٔ من ؛ شفاے ده بجان خستهٔ من

ز ضعف و کاهلی بے دست و پایم وزین بے دست و پاے ده شفایم

بغفلت مگذران عمرم شب و روز بجانم شمع آگاهی بر افروز

ز خواب غفلتم بیدارئے ده ازین بدمستیم هشیاری ده

سرے ده کاندرو باشد هوایت دلے ده کاندرو نبود سوایت

بده چشمے که گریان تو باشد بده آن دل که بریان تو باشد

بنه در سینه ام از عشق داغے ازین آتش بیفروزم چراغے

بآهِ عاجز خسته اثر ده نهال آرزویش را ثمر ده

تمت

الحمد لله علی احسانه ونواله که درین زمان فرخی اقتران کتاب مستطاب
فیض انتساب افضل الفضلا اکمل الکملا عالم علمی نحریر لوذعی جناب مولانا مولوی
محمد وکیل احمد صاحب سکندرپوری نقشبندی مجددی سلمه الولی باهتمام
احقر الانام محمد عبد الاحد عفا الله الصمد بماه شعبان المعظم سنه ۱۳۱۱ھ در مطبع مجتبائی دهلی طبع گردید

فہرست کتاب مستطاب ہدیہ مجددیہ از تصانیف جناب مولوی حکیم وکیل احمد صاحب سکندرپوری نقشبندی مجددی رفع اللہ تعالی مقامہ

صحت نامہ ہدیہ مجددیہ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۲	۵	نازشکرہ	نازشکد
۶	۱۳	اشارت	اشارات
۱۳	۲	ببیشس	پیشش
〃	۱۵	تقر	ولغز
۱۴	۸	دگرے	دیگرے
۱۵	۳	یواقیت	الیواقیت
۲۰	۱۳	بیارانید	بیارامند
۲۱	۸	بدانند	انبیابدانند
۲۲	۱۵	مگرنبود	مکربود
〃	۲۴	مرادر	مراورا
۲۳	۱۱	دوست	دوست است
۲۵	۱۶	نعمہائے	نعمائی
۲۷	۳	نعمت باشد	نعمت باشد و شکر نعمت بامو بہ باشد پس اظہار نعمت
۲۹	۱	خلقنی	خلقنی ورزقنی
〃	۱۱	الافکار	الانکار
۳۰	۱۸	خطیرہ	حظیرۂ
۳۴	۱۲	اگر	اگرچہ
〃	۱۷	نیکشی	بحیثیتے
۳۸	۱	اگر	اگرچہ
〃	۶	شد	باشد
۳۹	۵	تاریخ	تاریخ لہ
〃	۸	عقد	عقائد
۴۴	۷	نفرہ	نرہ
۴۷	۳	الاتحاد	الاتحاد بل شبہ لاتحاد
۵۵	۱	سرہ	سرہ گفتہ
۵۶	۲	مشرک	شرک
۶۶	۶	خیبر	خیبر
〃	۱۰	ایمانہم	ایمانہم
۷۱	۱	تحجیۃ	لتحجیۃ
〃	۱۱	مصباح	مصابیح الاقوال
۷۳	۳	آنکہ	آنکہ
۷۵	۱۲	اووا	اورا
۸۰	۱۸	نجشی	تخشبی
۸۹	۴	فلق	فلق
۹۳	۱۲	اوستادنا	استادنا
۹۵	۱	وصحابہ	دور زمان صحابہ
〃	۲	والچشتیہ	والچشتیۃ کثیر التداول
۱۰۶	۷	ایرادت	ایرادات
۱۰۹	۱۵	آنتہ	آنتہ
۱۱۰	۱	الرزائل	الرذائل
۱۱۲	۱۲	ہدائیت	ہدایت
〃	۱۹	حضرت	مقولہ حضرت
۱۲۱	۳	مجاہدات	ومجاہدات
〃	۱۱	ازین	ازین راہ
۱۲۷	۱۸	نوشتہ	ناقص نوشتہ
۱۲۸	۳	مقربات	مقربان
〃	۱۲	معاملہ	ومعاملہ
۱۳۶	۱۴	اطمینان	اطمینان نفس

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۳۹	۹	اطاعت عین	عین اطاعت
۱۴۰	۲	ریاضت	ریاضات
"	"	نمائید	می نمایند
"	۸	شرط	شرط راہ
۱۴۲	۱۵	ظاہر شد	ظاہر خواہد شد
۱۴۶	۱۹	منکہ	کہ من
۱۴۷	۴	زغیر	غیر
"	۸	بر	با
۱۴۸	۹	متوازی	متواری
"	۱۶	الکرا	الکبرا
۱۴۹	۴	الکرا	الکبرا
"	۱۷	الہی	الٰہی واصل شدند
۱۵۱	۴	والمعرفۃ والمتعلقۃ	والمعرفۃ المتعلقۃ
۱۵۲	"	قص	قض
۱۶۱	۱۱	میدان	مندان
"	۴	المحض	المخلص
۱۶۹	۲	یا اللہ	با اللہ
۱۷۰	۷	داولش	داولش
۱۷۵	۶	افردا	افرد
۱۷۶	۱	زبید	نہ زبید
۱۸۳	۱۳	أنہ	إنہ
۱۸۵	۳	تقلبد	وتقلید
۱۸۷	۸	تیج	تیج وقیقہ
۱۸۸	۱۴	بربائی	مربائی
۱۹۲	۷	بجوش	بجست

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۹۲	۱۲	صبر	سیر
۱۹۳	۱۳	تبسمتے	تبسمی
۱۹۵	۹	یارسول	بارسول
"	۱۰	ہم رسول	ہم پیرہ رسول
۱۹۶	۵	تحال	•
"	۱۰	ملاحلان	ملاحان
۱۹۷	۷	لعنت	لعنت
۲۰۱	۵	شد	شدہ
۲۰۲	۱۱	یاعبد	باعبد
۲۰۹	۱۳	تخنیہ	تخیلیہ
"	۱۸	رین	درین
۲۱۰	۲	پیر	بدپیر
۲۱۲	۱۰	بر ہر	ہر ہر
۲۱۳	۱۳	آرای	آری
۲۱۴	۲۰	گردد	نگردد
۲۱۷	۱۶	بامریدان	یامریدان
۲۲۱	۱۴	نیافتند	نیافتند
"	۱۶	مخدومان	مخدوما
۲۲۲	۳	درراہ اصلاح	دراصلاح
۲۲۴	۸	سیر	شیر
"	۱۵	ندہن	بذہن
۲۲۵	۱	گردد	گرد
۲۲۶	۹	سگنم	کنم
۲۳۰	۲	نشاید	شاید
۲۳۱	۱۹	اورا	اوراز
۲۴۰	۲۰	دیہ	•

صفحه	سطر	غلط	صحیح
٢٤١	٤	دسفاتند	اوصفاتند
٢٤٣	١٢	را	راکه
٢٤٦	٢	ابتدااو ذکر	ابتدار ذکر
٢٥٥	١٠	میلهم	میلهم
٢٦٩	١٩	گو	کو
٢٧١	٦	واسط	واسطه صفات
٢٧٢	١٣	ودر	وارد
٢٧٨	١٩	نداشت	بداشت
٢٨٣	١	مقاصد	درمقاصد
٢٨٤	٢	درظاهر	ازظاهر
"	٦	بدرجه	که هیچ ولی بدرجه
٢٨٨	٥	دوراس ست	دورنیست
"	١٤	قال	قال قال
٢٨٩	٣	درین صورت	درین وقت صورت
"	٥	مرئیات	مرئیات است
"	١٨	خطا	خطاهم
٢٩٠	١	غلیط	غلبة
٢٩٥	٥	الااهی	الاهی
٣٠١	١٦	تقدیر سکر	تقدیر سکرهم
٣٠٥	٢٠	نشاند	نشائد
٣٠٦	٤	انکشف	انکشفت
"	٥	اثرها	اثرا
"	٦	فاتاو	فافاو
٣١٢	٨	بسرش	بشرش
٣١٣	١٠	سرچشمه	سرچشمه سکر

صفحه	سطر	غلط	صحیح
٣٢٤	١١	گیربیان	گریبان
٣٢٥	١١	هو	هوا
٣٢٧	٤	مشارت	اشارت
٣٢٨	٤	مادت	تامدت
٣٢٩	٩	اهتزار	اهتزاز

صحت نامہ حاشیہ ہجویریہ

صفحه	سطر	غلط	صحیح
٨	١٨	سنه ١٦٤	سنه ٣٤٢
١١	٧	اسلام	سلام
"	١٩	گفته	گفت
"	٢٤	سنه ١٢٧	سنه ١٦٧
١٤	١٢	الربا	الربا
١٥	٨	سنه ٩٦٣	سنه ٩٧٦
١٩	٣	قرص	دوقرص
٢٤	١	غرامت	غرم
"	"	غرم	غرامت
"	٥	علت	عدت
٢٨	١٠	شرحی است	عمدهٔ شرحی است
٣٣	٧	نمی نشود	نمی شود
"	١٨	ابن دید	ابن درید
٣٩	٢٣	سنه ٣٨٠	سنه ٤٢٩
"	٢٤	صولی	اصولی
٤٠	١١	چلیست	نیست

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۴۲	۲۷	نہ چنان نیست	نہ چنان است
۴۳	۵	بمعنی	یعنی
۴۶	۱۲	کر	سکہ
۴۷	۱	سلہ	،
״	۵	شا اتحاد	سشعبہ اتحاد
״	۱۸	سنہ ۵۲	سنہ ۵
״	۲۳	شود	شود کہ
۴۹	۲۲	استادن	استادند
۵۱	۴	قرمات	قربات
״	۲۴	لو	او
۵۵	۲۷	زبد	زبد
۵۹	۳	دانستہ	دانستہ عام ازین کہ بران ثواب مترتب بشود یا نشود مثل مباح و فضل کلی عبارت از کثرت و زیادتی
״	״	״	ثواب است
۶۹	۵	در	فی
۷۱	۸	شوی	شود
۸۴	۱	سنہ ۲۶۸	سنہ ۴۶۸
۹۹	۴	کہ	ملکہ
۱۰۹	۵	فصوص	فصوص
۱۲۲	۱	ریا	ربا
۱۲۳	۱۴	کر اگر پیش	اگر بیش
۱۲۴		باخود	رباخوار
۱۴۵	۱۶	ماشتہ	نگاشتہ
״	۲۱	برخفتہ	وقفہ

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۱۵۰	۲	بکمال	بکمال التصرف
۱۶۲	۱	ضد	سد
״	۲	حامل	حائل
״	۴	مردم	کہ مردم
۱۶۷	۳	مغرنگیر	مغربا
۱۶۸	۱	سنہ ۱۹۳	سنہ ۱۵۳
۱۸۶	۱۳	سنہ ۵۸۱	سنہ ۱۱۵۸
۲۳۴	۴	متعرض	معترض
۲۷۱	۴	فقہ	فقر
״	۱۷	درعیال	دانشتان
۲۷۳	۱۹	انہ	در
۲۷۴	۱۶	اصہ	آئینہ
۲۸۲	۶	محمد دین	مجدد دین
۲۸۵	۲	بندہ	بندہ در نماز
۲۹۰	۱	معنی از	معنی از شرط
۳۱۱	۲	الجنۃ	الجنۃ
۳۱۳	۲۶	سنہ ۲۹۹۰	سنہ ۲۹۷
۳۱۵	۱۴	نیگرید انتہی	انتہی نیگرید
۳۲۵	۳	الظام	آن ظالم
۳۳۱	۱۲	سعید	سعد
״	۱۶	حسن	حسّن
״	۱۷	علمائی	از علمائی